

Жаҳон АДАБИЕТИ

Адабий-бадний, ижтимоий-публицистик журнал

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил шундан чиқа бошлаган

№ 7/218

2015 йил, июль

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ

Абдулла ОРИПОВ

Омонулла ЮНУСОВ

Муҳаммад АЛИ

Муҳаммаджон ҚУРОНОВ

Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ

Иброҳим ҒАФУРОВ

Низом КОМИЛОВ

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ

Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ

Хуришд ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА

Назира ЖЎРАЕВА

Омонулла РИЗАЕВ

Отабек САФАРОВ

Дилдорхон АЛИЕВА

Алимурод ТОЖИЕВ

Фозил ЖАББОРОВ

Алишер ОТАБОЕВ

Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. “Фарҳод ва Ширин” достонидан.3

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Ж.САНД. Индиана. Роман. (*Француз тилидан Ю.Хушвақтов тарж.*)8

Г.Г.МАРКЕС. Тўкилаётган япроқлар. Қисса. (*Рус тилидан Ш.Раҳмонова тарж.*)58

НАСР

Ҳ.ҲЕССЕ. Мармартарош. Ҳикоя. (*Немис тилидан М.Ақбаров тарж.*)117

ДРАМА

МЕНАНДР. Одамови. Пьеса. (*Рус тилидан З.Аълам тарж.*)48

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

АЪЗАМ АЮБ.137

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Қ.СОДИҚОВ. “Хуастуанивт”нинг қадимги туркий версияси.143

ГЛОБУС

КОЛУМБИЯ РЕСПУБЛИКАСИ

Колумбия адабиёти ва санъати.166

Колумбия шеърляти.181

ҲИКОЯ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

О.ОТАХОН. Сарҳадлар.189

А.АЛАПЕ. Олов. Ҳикоя.190

ЭССЕ

Э.Г.МАРКЕС. Бўр билан чизилган ҳалка. (*Рус тилидан У.Отахонов тарж.*)196

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ

М.ЧЕХОВ. Актёр техникаси. (*Рус тилидан Ж.Маҳмудов.*)153

ҚИЁС ВА ТАЛҚИН

А.САБИРДИНОВ. Ойбек ва Эмиль Верхарн. ...149

Муковамизда.203

Таквим.204

“ФАРҲОД ВА ШИРИН” ДОСТОНИДАН¹

*Достонни рус тилига
Қодиржон ЭРГАШЕВ
насрий таржима қилган*

VII

Ҳазрати шайхул-исломий мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий (мадда зиллаҳу) мадҳидаким, бу лаб-ташинаи водийи ҳайратқа мунингдек маъни бодасининг жоми анинг ҳиммати майхонасининг сувчиларидин дамбадам тўлди ва анинг дуоси пиёласининг соқийларидин лаболаб бўлди.

Восхваление досточтимого шейх ул-ислами господина Нуриддина Абдурахмана Джами (пусть будет долгой его тень)², кравчие майхане, щедрости которого наполнили чашу вина мысли этого жаждущего в долине смятения и она стараниями его виночерпиев до краев наполнилась вином из кубка благословений.

*Ики пил ўлса Хусрав ё Низомий,
Эрур юз пил чоғлиғ пил Жомий.*

*Если Хисрав и Низами – два слона,
Джами – слон, равный сто слонам.*

*Муҳаббат жоми дурдошоми улдур,
Ҳамоно Зиндапили Жоми улдур.*

*Он пьющий остаток из чаши любви,
В настоящее время он Зиндапили Джами³.*

*Кўруб сармасти жоми ваҳдат они,
Демшилар Зиндапили ҳазрат они.*

*Увидев его опьяненным от вина единства,
Люди называли его досточтимым Зиндапили.*

¹ Давоми. Боши ўтган сонларда.

² То есть жизнь.

³ Зиндапили Джами – буквально: вечно живой слон «Джами». Так называли известного шейха Ахмеда Джами. Здесь Навоий уподобляет ему Абдурахмана Джами.

*Чу ул май дурдидин бўлмиш хурӯши,
Сафо аҳлидур онинг дурднӯши.*

*Когда он пришел в возбуждение от остатков вина,
Люди чистоты стали выпивать останки его чаши.*

*Майи таҳқиқ этар ҳолатда ошом,
Чекиб ложуръа гар гардун эрур жом.*

*Если вино познания он начинает пить,
То пьёт до дна, будь это чаша небосклона.*

*Бўлуб зоҳир фано тимсоли андин,
Тутуб оламни олам холи андин.*

*Проявился на нем знак небытия,
Весь мир подумал, что мир остался пустым от него.*

*Фано ул навъ этиб нафйи вуҷуди
Ки, ер топиб набуд ўрнида буди.*

*Небытие так удалило его существо,
Что место его существо заняло несуществующее.*

*Бўлуб андоқ фано даштида маъдум
Ки, сайри шоҳроҳи хатти мавҳум.*

*В стране небытия он исчез так, что
Большая дорога, по которой он шёл – линия
(письмо, начертание), не постижимая уму.*

*Бу хатқа нуқтаким мавҷуд эмастур,
Хирад оллинда жуз нобуд эмастур.*

*В этом письме нет такой точки,
Перед которой разум ничто – более ничего.*

*Фано мулкида жисми ўйла фони
Ки, фаҳм айлаб саводи аъзам они.*

*Его плот исчез в мире небытия,
И его принимали за большую черноту.*

*Жаҳонни ким қила олгай таваҳҳум
Ки, бўлгай нуқтаи мавҳум аро гум.*

*Кто может представить себе мир, который
Может затеряться в одной воображимой точке.*

*Ўзин худ бир жаҳони бегарон бил,
Камолотин ўзидек бир жаҳон бил.*

*Его самого считай целым безграничным миром,
Его совершенство (достоинства) еще одним
подобным миром считай.*

*Жаҳон ичра жаҳонким топти мукнат,
Солиб ики жаҳон аҳлига ҳайрат.*

*Кто достиг такой степени, что стал миром внутри мира,
Приведа людей двух миров в смятении?*

*Жаҳон йўқ, олами кубро де они,
Жаҳонда мақсади ақсо де они.*

*Его не миром, а макрокосмом назови,
Назови его самой высшей, далёкой целью.*

*Ки, ҳарне олами суғрода мавжуд,
Бори бу олами куброда мавжуд.*

*Все, что существует в этом малом мире,
Оно существует и в макромире.*

*Бошиким тарк тожидин баруманд,
Бўлуб тожизга гардун тугма монанд.*

*На его голове корона отказа от всего мирского,
И небосвод как будто застёжка этой короны.*

*Либоси фақри кенграк юз жаҳондин,
Жаҳон силки келиб бир ришта ондин.*

*Одежда дервиша на нем – шире, чем сто миров,
Ось мира – одна нить этой одежды.*

*Замири лужжаи заххори маъни,
Каломи гавҳари шаҳвори маъни.*

*Его нутро – лужа запасов мыслей,
Его слова – драгоценные жемчужины мысли.*

*Ўзи дарё, сўзи дуррдек муҳайё,
Яна маънидин ул дурр ичра дарё.*

*Сам он как река, слова его жемчужины,
А внутри каждого жемчуга река мыслей.*

*Келиб дарёнасаб, гавҳарҳасаблиқ,
Ишида неча боқсанг булажаблиқ.*

*По происхождению он из реки мудрости,
по достоинствам – жемчуг,
Поэтому его деяния вызывает удивление.*

Қалам баҳри кафида турфа ишдур,
Магар дарё аро бутган қамишдур.

*Калам в его ладони как река, выглядит чудесно,
Как будто тростник, растущий в реке.*

Ажаб эрмас қамиш бўлмоқ шакаррез,
Ва лекин бу қамиш бўлмиш гуҳаррез.

*Не удивительно, что из тростника рассыпается сахар,
Но этот тростник рассыпает жемчуг.*

Учидин ҳам гуҳар оламга сочиб,
Ичидин ҳам шакар дўкони очиб.

*Конечность стебля его роняет жемчугом,
Изнутри тоже открылась лавочка сахарная.*

Саросар гўйиё ул най гуҳардур,
Ғалат қилдим, лаболаб найшакардур.

*Как будто этот тростник весь из жемчуга,
Я ошибся, он весь наполнен сахаром.*

Огизлар ичра лаззат шаққаридин,
Қулоқлар ичра зийнат гавҳаридин.

*От его сахара сладость во рту.
От его жемчужин украшения в ушах.*

Қулоғни бу гуҳар фарсуда қилмай,
Огизни ул шакар олуда қилмай.

*От этого жемчуга ушам не больно,
От этого сахара во рту не грязно.*

Шакар ул навъ топмай коми идрок,
Гуҳар бу тавр келмай равшану пок.

*Рот разума не знал такого сахара,
Такого чистого, сияющего рубина нет больше нигде.*

Ало, токим, гуҳар сероб бўлғай,
Шакарнинг шираси жуллоб бўлғай.

*Эй, пока избилует жемчуг,
Пока будет от этого сахара сироп,*

Сўзин тут гавҳари кони маони,
Шакаржуллоблигдин асра они.

*Его слова считай жемчугом месторождения мыслей,
Упаси божье стать сахарным сиропом.*

*Навоийким муриду бандасидур,
Иродат йўлида афгандасидур.*

*Навои его последователь и слуга,
На пути иродата¹, не достойный внимания.*

*Ҳамул гавҳар била кўнглин ёрутқил,
Ҳамул шаккар била комин чучутқил.*

*Озари его сердце сиянием того жемчуга,
Рот его сделай сладким от того сахара.*

*Каломин ул гуҳардек айла рангин,
Ҳадисин ул шакардек айла ширин.*

*Речи его сделай красочными как тот жемчуг,
Слова его – сладкими как тот сахар*

*Кетургил, соқий, ул жоми киромий
Ки, тутсун риндолар сархайли Жомий.*

*Принеси, кравчий, чашу почестей,
Первым пусть поднес Джами – глава риндов.*

*Чу пири дайр май қилди ҳавола,
Ичармен гар эрур гардун пиёла.*

*Раз сам старец в мейхане поднес кубок,
Я его выпью, если даже пиалой является небосвод.*

(Давоми келгуси сонларда)

¹ На пути иродата – на пути суфизма, дервишества.

Жорж САНД

(1804–1876)

Роман¹

ИНДИАНА

Француз тилидан
Юсуф ХУШВАҚТОВ таржумаси

Атоқли француз адибаси Жорж Санд (асл исми Амандина Аврора Люсиль Дюпен) XIX асрда Европа насрида ўз сўзини айта олган санокли аёл ижодкорлардан биридир. Ёзувчи адабий фаолиятини ёшлигидан маслакдоши Жюль Сандо билан ҳамкорликда жуда эрта бошлади. Аввал ўзига Жюль Санд, кейинчалик Жорж Санд тахаллусини олган. У “Индиана” (1832), “Валентина” (1832), “Лелия” (1833), “Консуэло” (1843) каби кўплаб романлар ва бир қанча ҳикоялар муаллифи.

Жорж Санднинг деярли барча йирик асарларида эрк ва адолат учун курашган аёл образи гавадланади. Ёзувчи ижодининг гултожи – “Индиана” романини ҳам шулар қаторига қўшиш мумкин. Асарда аввал зolim отасининг, сўнгра эрининг қаҳридан жабр чеккан, охир-оқибат уларнинг зулмларига ва ҳар хил нобакорларнинг кирдикорларига қарши бош кўтариб чиққан нозик қалбли, лекин довжурак бир аёлнинг тақдири бадиий бўёқларда акс эттирилган. “Бу асарни хаёлий деб бўлмайти, ўрта асрга буғунги замон нуқтаи назари билан қаралган воқеалар бири-бирини тўлдираверади, сохталик йўқ, бари ҳаётий, фожиалар худди Шекспирники каби тўлиб-тошаверади. Бир сўз билан айтганда, асар муваффақиятли чиққан”, деган бахони берган эди машҳур Бальзакнинг ўзи. “Индиана” романини бундан ўтказиб таърифлаш қийин.

Биринчи қисм

1-боб

Кеч кузнинг ёмғирли ва совуқ оқшомларидан бирида чоғроққина Де-ла-Бри қасрининг уч соҳиби гоҳ оташ ўчоқда чирсиллаб ёнаётган ўтин чўғига, гоҳ имиллаб одимлаётган соат миллирига кўз қирини ташлаб, ўйга толиб ўтиришарди. Уларнинг иккитаси сукут сақлаб, эринибгина ўзларини хаёл гирдобига топширгандек кўринардилар, учинчиси эса тоқатсизланаётганини яширолмаётганди. У эсноғини аранг босиб, ҳадеганда ўрнидан туриб кетгу-

¹ Журнал варианты.

дек бўлар, оташкурак билан чирсиллаб ёнаётган ўтин чўғини кўзгаб кўяр, қандай бўлмасин, ўзини босишга ҳаракат қиларди.

Бу киши полковник Дельмар – шу уйнинг соҳиби, анови иккисидан бир-мунча ёши улуг, дағал юзли, ялтирбош, мўйловига оқ оралаган, қарашлари ҳалиям ўткир, собиқ чаптаст ҳарбий, ҳозирда вазмин тортган; истеъфога чиққан бўлса-да, ўз хотинига, хизматкорларига, отларига, итларига ўта талабчан хўжайин бўлиб қолган.

Ниҳоят, у ўрнидан кўзғалди, бекорга ўй суриш ва толиктирувчи зерикшга барҳам бериш учунми, меҳмонхона бўйлаб залворли қадам ташлай бошлади. Унинг барча ҳаракатларида ҳарбийларга хос қатъият сезилиб турар, қоматини тик тутар, бутун гавдаси билан кескин бурилар, бир умр парадларда қатнашавериб, кўникма ҳосил қилган намунали зобит салобатини намоён этарди.

Бироқ унинг шон-шарафга бурканган кунлари ортда қолганди, у ёш лейтенантлик пайтларида жангу жадалларда ғалабалар кучган. Айни пайтда истеъфода, Ватан унинг қаҳрамонликларини унутган, у энди оилавий ҳаётнинг қувончу ташвишларига ўралашиб қолган ёш ва гўзал аёлга уйланиб олган. Кўркемгина кўрғон ва унга туташ ер майдони – унинг мулки, у ёқда, фабрикасидаги ишлари янаям юришиб кетаётганди. Шунга қарамай, полковникнинг кайфияти тез-тез бузилиб турар, айниқса, бугунги рутубатли оқшомда унинг эски бод касали яна хуруж қилмоқда эди.

У Людовик XV замонида хос шакл берилган кўхна меҳмонхонада юраги сиқилиб вақти-вақти билан эшик тепасидаги камон тутган яланғоч бола – Амур, буғу шохлари туширилган безаклар, бошқа турли-туман бўртма сураглар, нақшлар олдида бир-бир тўхтаб ўтар экан, улар кўзини толиктирганини ҳис этарди.

Бироқ булар полковникнинг диққатини жалб этаётган ўткинчи нарсалар эди. У изига қайтар экан, оғизларига толқон солиб ўтирган манави икки суҳбатдошига умид билан нигоҳини қадарди. Мана уч йилдирки, рашк ўти сабаб гўё қимматбаҳо бойлигини кўриклаётгандек, навниҳол хотини ёнидан бир қадам ҳам жилмайди.

Унинг хотини энди ўн тўққизга тўлган. Оқ мрамардан ясалган, зар хошияли оташ ўчоқ олдида оёқларини чалиштириб ўтирган нозиккина, рангпар, ғуссага ботган аёлни кўрган киши, янги узилган гул эски тувакка ўтказилибди, деган ўйга борарди; бу қадимий уйда кекса эр билан истиқомат қилувчи ёшгина жувонни таққосламоқчи бўлсангиз, полковник Дельмарнинг хотинига, ҳатто хотинидан кўра, унинг ўзига жуда ачинган бўлар эдингиз.

Бу уйнинг учинчи соҳиби алангаланаётган оташ ўчоқнинг бошқа томонида ўтирарди. У айна куч-қувватга тўлган ёш йигит. У кип-қизил юзи, ёноқлари, қуюқ сочлари билан қовоғи солиқ хўжайиннинг тамоман акси эди. Ҳатто энг содда одам ҳам уй хўжасининг қаҳри қаттиқ, турқи совуқ одам эканини бир зумда англаб олган бўларди. Оташ ўчоқ ёнидаги бу учинчи киши малла сочли бўлиб, бир маромда ёнаётган оловдан кўзларини узмасди. Аммо унинг келишган қадди-басти, тим қора қошлари, қимтилган лаби, хотиржам ва маъсум боқувчи нигоҳи, ихчам қўллари ҳатто ов кийимида ҳам аёллар эътиборини тортмай қўймасди. У ўтган асрнинг севгига оид “фалсафий дид” аталмиш тасаввурларига мос тушарди. Эҳтимол, жаноб Дельмарнинг ёш, ўта жиддий хотинига ҳали эркаклар бундай севги кўзи билан қарамаган бўлсалар ажаб эмас. Ваҳоланки, бу нозик-ниҳол, ғуссага ботган аёл билан эри орасида бирон-бир умумийлик йўқдек эди. Рашкка ҳеч

қандай асос тополмаган полковник баттар сиқилар, дам-бадам кўлларини чўнтақларига чуқур суқар эди.

Оиланинг яккаю ягона қувончи – грифон зотли чиройли ит бошини йигит оёқлари остига суқиб олган. У йирик гавдали, катта-катта пахмок панжали, катта сарғиш кўзлари ўсик юнглари орасидан узук каби товланади. Кўзлар ов ишкида қонга тўлган бўлса-да, айна чоғда ғамгин, мулойим тортиб қолган. У хўжайинининг якка-ю ягона меҳрибони, қимматбаҳо мулки эди, у эгасини садоқат ила севар, кумушранг майин юнглари силигаанда итнинг кўзлари роҳатдан сузиларди. Узун думини нақшиндор паркет пол устида ликиллата бошлар, бехосдан ўчоқ ичига кириб кетар, сўнг ундаги кулни соча бошларди. Балки мана шу оилавий саҳна оташ ўчоқнинг хира ёғдусида Рембрандт картиналари сюжетини эслатса, ажабмас. Олов чирсиллаганда чиққан ёғду хонани, кишилар юзини ёритиб ўтар, сўнг қизариб сўнарди. Шунда улкан танобий зулматга кўмиларди. Ҳар гал оташ ўчоқ олдидан ўтган жаноб Дельмар шарпа каби бирдан пайдо бўлиб, яна сирли ғира-ширада ғойиб бўларди. Ярим айлана эгик ромларга ўйиб чизилган медальонларда, капалакнусха, баргнусха нақшларда, қаттиқ қора ёғочдан ясалган мебелларнинг кумуш безакларида, ҳатто бўлак-бўлак ёғочлардан ясалган карниз панелларида оловнинг тилларанг жилоси товланарди. Бироқ ўчоқда аввалги ўтин ўчиб, янгиси оловлангунча, хозиргина ёруғда товланиб турган нарсаларни қоронғилик яна ўз кўйнига оларди. Олов алангалангани сари барчаси қайтадан ярақлай бошлар, шу тариқа бу ердаги вазият аста-секин ойдинлашиб борарди. Олтин суви юритилган хонадаги тўсинни, узун шойи дарпардаларни, уларнинг энли букламларини оташ ўчоқдан таралаётган тўлқинли шуъла “ялаб” ўтганда чайқалиб кетгандек бўларди.

Қотиб қолган икки инсон гавдаси олов шуъласида аниқ-тиниқ ажралиб турар, ўзларини теваракдаги вазиятни бузишдан чўчиётгандек тутишларини бемалол пайқаш мумкин эди. Қадимги эртақ қаҳрамонлари каби бир ҳаракат билан ёки озгина эҳтиётсизлик боис бу икковлон гўё сеҳрли кўрғон гумбазини тушириб юборишдан ҳайиқаяпти-ю, қовоқлари солиқ хўжайин уларни дағдаға билан тутқинликда асрапти, дейиш мумкин. Жимжитлик ва ғира-ширада унинг бир маромдаги қадам товушлари бутун хонага тараларди.

– Нарн тур, Офелия. Кет, дедим сенга!

Ёш йигит инглиз тилида ақлли хайвонга қаттиқ танбех берди. Чорасиз ит гўё химояга муҳтожлигини билдириб, Дельмар хоним томон ўрмалай бошлади. Бироқ Дельмар хоним итга эътибор қилмади. Ит унинг оппоқ тирсагига бошини суқади, хоним эса уни эркалатмади.

– Бу қанақаси? Ит меҳмонхонани ўзиники қилиб олганми дейман? – деди полковник ғазабини аранг босиб. – Жойингга бор, Офелия! Кет, дедим-ку бу ердан, овсар!

Агар шу дамда Дельмар хонимни четдан кимдир кузатиб турганида борми, унинг умр бўйи боши ғамдан чиқмаганини англаб етган бўларди. Аёлнинг аъзойи бадани жимирлаб кетди. Ўзини химоя қилиш учун бошини аянч билан унинг тиззасига қўйган итнинг момиқ бўйнидан меҳр билан кучди. Жаноб Дельмар куртқаси чўнтагидан дарҳол ов қамчисини чиқариб, важоҳат билан итга яқинлашди, ит эса кўзларини чирт юмиб, унинг оёқлари остига ётиб олди ва кўрққанидан ғингший бошлади. Дельмар хонимнинг оппоқ юзи яна ҳам оқариб кетди. Ўпкаси тўлиб, кўзларини катта-катта очганча эрига боқди ва азбаройи кўрқиб кетганидан эрига ялина бошлади:

– Шафқат қилинг, жаноб, уни ўлдирманг!

Бу гапни эшитган полковник титраб кетди, жаҳл ўрнини ачиниш ҳисси эгаллади.

– Нимага шама қилаётганингизни билиб турибман, бекам, ўша куни овда аччик устида тозингизни ўлдириб қўйганим учун унга ачинаяпсизми? Ҳа, сиз учун катта йўқотиш бўлди. Ит ўшанда ўлжа орқасидан югурмаган! Дарвоқе, тирик пайтида уни унчалик суймасдингиз, энди бўлса менга таъна қилаяпсиз, нега?

– Мен сизга ҳеч қачон таъна қилмаганман, – деди Дельмар хоним қисқа қилиб. – Сиз менинг йиғлаганимни ҳеч кўрганмисиз?

– О, кўзларингиз қизармаган кунни кўрмаганман десам янгилишмайман!

Хонада ўтирган йигит эр-хотин ўртасида бўладиган можарога эътибор бермай ўрнидан турди-да, Офелияни нари олиб кетди, кейин келиб шамни ёқиб, оташ ўчоқ устига қўйди-да, Дельмар хоним қаршисига ўтирди.

Бу беминнат хизмат жаноб Дельмарнинг кайфиятини бироз бўлса-да жойига келтирди. Хонага бир текис таралаётган шам ёруғи аста-аста аланга олаётган олов шуъласига қараганда аёл юзини анча аниқроқ ёритди, унинг қоп-қора сочларига ўралган озғин юзи аламли, хорғин кўринарди. Жаноб хона бўйлаб юрар экан, бирдан бурилиб хотинига юзланди ва суҳбат мавзусини ўзгартириб:

– Бугун ўзингизни қандай ҳис этяпсиз, Индиана? – деб сўради калби феъл-атвори билан келиша олмайдиганларга хос нўноқлик билан.

– Раҳмат, ҳар доимгидек, – деди жувон на хайратланганини, на ранжиганини сездирмай.

– Ҳар доимгидек – аёлларнинг мужмал жавоби, у яхши ёки ёмон. Бу гап на яхши, на ёмонни англатади.

– Худди шундай, ўзимни яхши ҳам, ёмон ҳам ҳис этмаяпман.

– Гапингиз ёлғон, – деди яна полковник кўполлик билан, – билиб турибман, сиз ўзингизни ёмон ҳис этаяпсиз. Сиз бу ерда турган сэр Ральфга дардингизни очиб турибсиз. Ё гапим нотўғрими? Жавоб беринг, Ральф, у сизга гапирдим, йўқми?

– Гапирди, – хотиржам деди сэр Ральф Браун Индиананинг таънали нигоҳига эътибор бермай.

Шу пайт уй хўжайинининг “ўнг қўли”, қачонлардир полковник Дельмар полкида хизмат қилган кекса сержант Лельевр хонага кириб келди.

Лельевр полковникка ўғрилар ўтган тунда, айна шу пайтда бокқа кириб, кўмир ўғирлаганини, у милтиқни олгани келганини ва дарвозани ёпиш олдидан боғни айланиб чиқмоқчи эканлигини айтди. Бу гапни эшитган жаноб Дельмар гўё босқинчилик содир бўлгандек ов милтиқларига ёпишди, бирини ўзи олиб, иккинчисини Лельеврга узатди ва тезда эшик томон йўл олди.

– Бу қанақаси бўлди? – кўрққанидан кичкириб юборди Дельмар хоним. – Бир халта кўмир учун шўрлик дехқонни отиб ташламоқчимисиз?

– Тунда менинг мулкимга қўл теккизган одамни итдек отиб ташлайман, – деди Дельмар хотинининг кўзларига тик қараб. – Сиз қонунни яхши билсангиз керак, хоним, қонун бунга рухсат беради.

– Бод касалингиз борлигини, ёмғир ёғаётганини унутдингизми? Ҳозир ташқарига чиқсангиз, эртага ётиб қолишингизни биласизми?

– Кекса эрга хизмат қилишдан чўчиётганингиз кўриниб турибди, – жавоб берди Дельмар ва эшикни очиб ҳаётдан, хотинидан нолиганча ташқарига отилди.

2-боб

Индиана ва сэр Ральф аввал қандай бўлса, ўша ҳолатда бир-бирининг қаршисида пинакларини бузмай ўтиришарди. Инглиз ўзининг ҳақлигини исботлашга уринмас, Дельмар хоним эса унга таъна қилишга сабаб топа олмаётганди, чунки у яхши ният билан суҳбатлашаётганди. Ниҳоят, аёл жимликка барҳам бериб, уни аста койиб қўйди.

– Сиз яхши иш қилмадингиз, азизим Ральф, – деди у, – ахир жаноб Дельмар билан айтишиб қолганимизда аралашмаслигингизни илтимос қилгандим-ку.

– Гапингизга тушунмадим, – деди сэр Ральф, – сиз бетобсиз, даволанганингиз йўқ. Сизни йўқотишдан кўрқаман, эрингизни огоҳлантиришни бурчим деб билдим!

– Ҳа, – ғамгин жилмайди Дельмар хоним, – сиз “олий ҳазратлари”ни огоҳлантиришга қарор қилгансиз. Бекорга овора бўласиз, бекорга, менга ишонинг, ўзингизни полковникка қарши кўясиз, у бировларнинг гапини бир пулга олмайдиган бир сўзли одам.

– Мен унақа гап айтмадим, шекилли? – деди сэр Ральф. – Оҳ, ўзингизга ҳеч ҳам эътибор бермаяпсиз-да; ғамгинлигингиз, бетоблигингиз, ҳозиргина кўзларингизнинг қип-қизариб кетгани бахтсиз эканингизни айтиб турибди.

– Бас қилинг, сэр Ральф! Ҳаддингиздан ошиб кетаяпсиз. Менинг шахсий ҳаётимга аралашингизга йўл қўймайман.

– Сизнинг жиғингизга тегдим, шекилли, узр сўрайман, французча нозик сўзларни тополмадим. Бундан ташқари, эрингиз билан бир гўрмиз. Ҳар иккала тилда аёлларни юпатишни билмаймиз. У сизнинг ишончингизни тўлиқ қозониши даркор. Ўшанда сизнинг қалбингизга йўл топган бўларди, акс ҳолда менинг ҳузуримда аҳволни баттар чигаллаштириб қўймоқда. Бунга биринчи бор эътибор бераётганим йўқ, менимча, тил катта аҳамиятга эга, айниқса, Францияда. Аёллар хушомадни яхши кўрадилар.

– Тавба, сиз аёллардан қаттиқ нафратланаяпсиз, чамамда, азизим Ральф. Мен бу ерда ёлғизман, сизлар икки кишисиз, энди қаршингизда доим бўйин эгиб юришим керак экан-да.

– Бизнинг ноҳақлигимизни исбот эт, азизам, аввалгидек ўйнаб-кулиб, қувноқ ва шод бўлиб юр! Бурбон оролимизни, Берникдай гўзал гўшани эсла, бизнинг беғубор болалигимизни, ўсмирлигимизни, ёшлигимизни ёдга ол.

– Мен отамни ҳам эслаяпман... – деди Индиана ғамгин нигоҳини сэр Ральфга тикиб, сўнг унинг қўлидан тутди.

Улар яна узоқ жим қолишди.

– Кўряпсанми, Индиана, – деди сэр Ральф бир зумдан сўнг. – Бахтли бўлиш ўзимизга боғлиқ, гоҳида унга етишиш учун қўлимизни чўзишимизнинг ўзи кифоя. Сенга нима етишмаяпти? Еганинг олдинда, емаганинг ортинда, бу бойликдан афзал-ку. Ажойиб эринг бўлса, ишонаманки, у сени бутун қалби билан севади. Сенинг ҳақиқий ва содиқ дўстинг бор...

Дельмар хоним унинг қўлини оҳиста сиқиб қўйди, лекин жойидан кимирламади, бошини хиёл эгганча липиллаётган оловнинг сеҳрли ўйинини томоша қила бошлади.

– Ғам чекаверманг, соғлигингизга ёмон таъсир қилади, азиз дўстим, – сўзида давом этди сэр Ральф. – Қайғу-аламсиз одам бўлмайди. Атрофингиздаги одамларга қаранг, бари сизга ҳавас қилади. Ўзи инсон шундай яралган. У доим нимагадир интилади, доим унга бир нарса етишмайди...

Дельмар хонимнинг ҳассос қалбида қандайдир бахтсизлик изтиробини

туйиш азоби бор эди. Ожиз кишилар доимо кўрқувда ва бирор нарсаинг олдиндан содир бўлиш ҳадиғида яшашади. Барча креол¹ аёллари каби Дельмар хоним хурофотга берилган, бунинг устига асабий ва касалманд аёл эди. Тунги товушлар, ой ёруғи – барчаси оқибати ёмон воқеалардан хабар бераётгандек бўлаверади, яқинлашиб келаётган бахтсизлик, тун, турли шарпалар бу хаёл-параст аёлга у тушунадиган махсус тилда ўзларининг тафаккури ва рухий азобини изҳор этар эди.

– Сиз балки мени аҳмоқ деб ўйларсиз, лекин мен бошимизга мусибат соя солаётганини сезиб турибман. Кимнингдир бошига соя солмоқда, балким менинг бошимгадир... Биласизми, Ральф, мен шунчалар безовтаманки, гўё тақдиримда катта ўзгариш содир бўладигандек... Кўрқиб кетаяпман, – деди у сесканиб, – ўзимни ёмон ҳис этаяпман.

Айни чоғда милтиқ овозидан меҳмонхона ойналари зириллади. Нун чўккалаб ўтириб қолди.

– Бу аёллар шунақанги ваҳима қилишадики! – деди сэр Ральф, Индиана билан оқсоч Нуннинг безовталигидан жаҳли чиқиб. – Ҳозир улар хузурингизда отилган қуённи тантана билан олиб келганда, сизлар ўзларингиздан уялиб қоласизлар.

– Йўқ, Ральф, – деди Дельмар хоним, дадил эшик томон юриб, – имоним комилки, одам қони тўқилди.

Нун қаттиқ кичкириб юборганча юзтубан йиқилди.

Боғ ичидан Лельеврнинг овози эшитилди:

– Аниқ нишонга урдингиз, қойил! Жаноб полковник, ўғри жойида қотди-қўйди!

Сэр Ральф ҳам безовталана бошлади. У Дельмар хоним изидан борди. Бир неча дақиқадан сўнг зинапоя олдига қонга беланган одамни келтириб ташлашди.

– Нега энди бақир-чақир қиялпсизлар? – деди полковник ҳам ғурурланиб, ҳам шодланиб ярадор атрофида айланар экан. – Бу ҳазил, милтиқ туз билан ўқланган эди. Унга теккиза олмаган бўлсам керак, у кўрққанидан ҳушидан кетган.

– Қон ҳам кўрққанидан оқаётган бўлса керак-а? – сўради Дельмар хоним истехзо билан.

– Сизнинг нима ишингиз бор? Нима керак сизга? – ўшқириб берди жаноб Дельмар.

– Сизнинг ёвузлигингизни қоралаш – бу менинг бурчим, – совуққонлик билан жавоб берди хоним.

Яқин келишга ботинолмай турганлар ичидан Лельевр чиқиб, шамни келтириб, ярадорнинг юзига тутди. Ҳамма шўрликни жулдур кийимда бўлса керак, деб ўйлаганди, лекин уларнинг рўпарасида қадди шамшоддай, икки юздан қон томиб турган, ов кийимидаги ёш йигит пайдо бўлди. Унинг қўлини ўқ ялаб ўтганди, бироқ йиртилган кийимидан, юзтубан ётишидан йиқилганида қаттиқ лат егани билиниб турарди.

– У йигирма фут баландликдан йиқилиб тушди, – деди Лельевр. – Полковник унга қарата ўқ заётганида, йигит полиздан ошиб тушаётганди. Бир нечта сочма ўқ ёки йирикрок туз унинг ўнг қўлига тегди, у девор устида ўзини тутиб тура олмади. Унинг йиқилиб тушганини ва иложсиз қолганини кўргандим, шўрлик қочишга ҳам улгуролмай қолди!

– Шундай олифта кийинган одам ўғирлик қилади, деб ҳеч ишонгинг келмайди! – деди хизматкорлардан бири.

¹ Креол – Шимолий ва Жанубий Америка мустамлакаларидаги маҳаллий аҳоли билан турмуш қурган европалик кўчманчилар авлоди (тарж.).

– Унинг чўнтаклари олтинга тўла экан, – деди бошқа бир хизматкор ўғрининг нимчасидан тортиб қўяр экан.

– Бунинг барчаси ғалати тарзда содир бўлди, – деди полковник хаяжонини боса олмай, олдида чўзилиб ётган одамга қараб қўяр экан. – У ўлганида ҳам мен айбдор бўлмайман. Унинг қўлини текшириб кўринг, бекам, бирорга сочма ўк топа олармикансиз?

– Сизга ишонаман, хўжайин, – жавоб берди Дельмар хоним ярадорнинг томирини дикқат билан кўраркан. – Сиз ҳақсиз, – қўшиб қўйди у. – У тирик, унга биринчи ёрдам зарур. Бу одам ўғрига ўхшамайди, иложи борича унга ғамхўрлик қилиш керак. Ҳа, агар бу одам шунга арзимаганида ҳам, барибир биз аёллар жон куйдиришимиз зарур – бу бизнинг бурчимиз.

Дельмар хоним ярадорни шу атрофдаги энг яқин бильярдхонага олиб киришни буюрди. Стулларни бирлаштиришди, унга кўрпа тўшашди ва Индиана хизматкорлар ёрдамида ярадорнинг жароҳатини боғлашни бошлаб юборди, сэр Ральф эса жарроҳлик билан таниш бўлгани учун унга кон қуйди.

Айни чоғда полковник ўзини қандай тутишни билмасдан хайрон эди. Жабрланган одам ўрнига ўзини қўйиб кўрар, буни истамай қилганини айтиб ўзини оқламоқчи бўлар, аниқроғи, атрофдагиларнинг ўзини оқлашларини истаётганди. Устунлар олдида хизматкорлар қуршовида турар экан, бўлиб ўтган воқеани кизгин муҳокама қилишарди.

Лельевр содир бўлган ҳодисани йигирма маргача такрорлайверди: қандай ўк узганини, ўғрининг қандай йиқилганини, кейин нима бўлганини ҳикоя қилишдан чарчамасди. Полковник эса уйдагиларга ҳар қандай жонзот тунда унинг мулкига кўз олайтирмоқчи бўлса, бошига шу йигитнинг куни тушишини исбот қилмоқчидек тутарди ўзини. Барчаси хўжайин измига бўйсуниб турганда, боғбон уни четга олиб, ўғри қўшни ерларга яқинда эгалик қилган бадавлат ёш йигитга икки томчи сувдек ўхшашини, уч кун аввал Рюбеледаги ҳосил байрамида у билан танишганини айтиб берди.

Бу гаплар жаноб Дельмарга ғалати таъсир қилди. Унинг ялтироқ, силлик лаблари уча бошлади. Доимо қаттиқ таъсирланганда шу ҳолатга тушарди.

“Лаънати! – ўйлади у муштларини сиқиб. – Полиздан ошиб келган ит-ваччага Дельмар хоним мунча қизиқиб қолмаса”.

У бильярдхонага ғазабдан қалтираб ва оқариб кириб келди.

3-боб

– Тинчланинг, азизим, – деди унга Индиана. – Сал бўлмаса ўлдириб қўяёзган одамингиз ҳали ўзига келмаса ҳам, бир неча кунда тузалиб қолади, деган умиддамиз...

– Гап бунда эмас, – кесатик билан деди полковник, – сиздан сирли мижозингизнинг исмини билмоқчи эдим. Менинг уйим остонасига олиб келадиган йўлақдан нега юрди экан, уни нима жин уриб шундай қилди-а?

– Мен қаёқдан билай? – жавоб берди Дельмар хоним, эрининг вазоҳатли ва тошдек башарасига совуққонлик билан тик қараб.

Бироқ эри рашки боис ўзини қўлга ололмаётганди.

– Сизга шуни айтиб қўяйки, азизам, – деди у овозини пастлатиб, – ҳали мен буни суриштириб биламан.

Дельмар хоним унинг ўшқириғига парво қилмай ярадорга қарар эди. Хизматкорлар олдида бебурд бўлиб қолишни истамаган полковник ташқарига чиқиб, боғбонни чақирди.

– Сен кўрган ўша кунги муттаҳамнинг исми нима экан?
 – Жаноб де Рамьер. У яқинда жаноб де Серсиннинг шаҳар ташқарисидаги ховлисини сотиб олган.

– У қанақа одам? Зодагонми, олифтами, келишган йигитми?

– Жуда келишган, чамамда, зодагон бўлса керак...

– Мен ҳам шундай деб ўйлайман. Жаноб де Рамьер... – ўйчан такрорлади полковник. – Айт-чи, Луи, – қўшиб қўйди у овозини янада пасайтириб, – бу муттаҳамнинг уйимиз олдида аввал ҳам санқиб юрганига сира кўзинг тушмаганмиди?

– Хўжайин... кеча тунда, – ховлиқиб жавоб берди Луи, – ростдан ҳам кимнидир кўргандай бўлгандим... шу олифтами ёки бошқасими, аниқ айта олмайман... У ўрта ёшли одамга ўхшаганди.

– Кўрганинг аниқми?

– Гулхона деразасидан кўргандим.

– Белкурак билан туширмадингми?

– Хўжайин, энди чикмоқчи бўлиб тургандим, гулхонадан оқ халат кийган аёл чиқиб, унга томон юрди. Хўжайин хоним билан эрталаб сайрга чиқибди-да, деб ўйладим-да, ётиб ухладим. Бугун эрталаб Лельевр қандайдир бир ўғри ҳақида гапираётганди, гўё бу боғда унинг изларини кўрганмиш... Бу ерда бир гап бўлса керак, деб ўйлайман.

– Нега менга ўша вақтнинг ўзида хабар бермадинг, эсипаст?

– Хўжайин, ундай деманг, бизлар ҳам яхши гапнинг гадойимиз, тагин шунақа дейдиган бўлсангиз...

– Ҳм, бировдан гумонинг борми, тентак? Бунақа чайналаверсанг, нақ кулоғингни кесиб оламан. Мен бу одамни яхши билиб олдим, бу муттаҳам боғимда нимасини йўқотибди? Сени эса гулхонани яхши кўрикламаётганинг учун тергаяпман. Билиб қўй, менинг ноёб дарахтларим бор, улар билан Дельмар хоним ғурурланиб юради. Кўшниларнинг иссиқхонасидан ўсимлик юлиб қочадиган ишқибозлар ҳали кўп бўлади. Кеча кечкурун эса Дельмар хоним билан мени кўргансан.

Шўрлик полковник аввалгидан ҳам баттарроқ ғазаб билан ўз боғбонини қандайдир ноёб ўсимлик учун жонини аямайдиганлар бўлишига ишонтирганига кўнгли тўлмай нари кетди.

Жаноб Дельмар бильярдхонага қайтди. Ярадорнинг ҳаёт эканлигидан дарак берувчи ингранишига эътибор қилмай, унинг курсида турган курткаси чўнтақларини кавлай бошлади. Аммо шу заҳотиёқ бегона киши қўлини чўзиб, заиф овозда тилга кирди:

– Менинг кимлигимни билмоқчимисиз, илтифотли жаноб? Овора бўлманг. Иккаламиз холи қолганда барчасини ўзим айтиб бераман. Ҳозирча бу ерга кулгили ва ачинарли ҳолатда келиб қолганимни ҳисобга олиб исмиمنى тилга олишга мажбур этманг.

– Бундай бўлганидан афсусдаман, – истехзо билан жавоб берди полковник, – бироқ иқрорманки, бу мени заррача қизиқтирмайди. Иккаламиз ҳали холи гаплашамиз, деган умиддаман, илтимосингизни инobatга олиб, танишувимизни кейинга қолдирамиз, ҳозирча сизни қаерга олиб боришларини истайсиз?

– Агар сизга малол келмаса, яқин орадаги биронта кишлоқ карвонсаройига олиб бориб қўйсангиз.

– Бироқ касални шу ҳолатда безовта қилиш тўғрими, нима дейсиз, Ральф? – дарҳол қаршилиқ кўрсатди Дельмар хоним.

– Сизни касалнинг аҳволи қизиқтириб қолди, шекилли, – деди полков-

ник. – Қани, туёқларингни шиқиллатиб қолинлар-чи, – хизматкор қизларга юзланди у. – Бизнинг чақирилмаган меҳмонимиз энди ўзини яхши ҳис этмоқда, энди у меникига қаердан келганини ўзи айтиб бера қолар.

– Ҳа, – жавоб берди ярадор, – сизлар менга чин кўнгилдан ёрдам бердиларингиз, энди, гапимга кулоқ солишларингизни сўрайман. Бу ерда менинг хулқ-атворим бўрттириб кўрсатилмагани энг муҳими деб ўйлайман, ўзим учун яна бир муҳим жиҳат, бу ким бўлишимдан қатъи назар менинг бу ерда ўғрига чиқариб қўйилмаганимда. Хуллас, мени бу ерга бошлаб келган нарса шуки, тақсир, фақат ўзингизгагина маълум бўлган йўллар билан сиз бу ерда, фабрикангизда фавқулодда мақбул маблағ ёрдамида ишларни йўлга солгансиз. Унинг маҳсулотлари сизлар томондаги бошқа фабрикаларнинг маҳсулотларидан устун туради. Акамнинг ҳам Франция жанубида сизнинг фабрикангизга ўхшаш фабрикаси бор. Лекин уни юргизиш учун жуда катта маблағ талаб этилмоқда. Акамнинг ишлари жуда ёмон кетаяпти, сиз ҳақингизда эшитиб қолдим-у, сиздан маслаҳат олишга қарор қилдим, бир қимматли ёрдамингизни аямаганингизда сизнинг йўлингизда тўғаноқ бўлмасдик, чунки акамнинг корхонаси бошқа турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаради. Бироқ фабрикангизга киришимнинг иложи бўлмади, сизга муурожаат қилмоқчи бўлганимда, бу бефойда эканлигини айтишди. Акамнинг ва ўзимнинг шарафимни ҳимоя қилиш учун таваккал билан иш тутишга қарор қилдим. Сизнинг машиналарингизни фабрикангизга кириб кўздан кечириш учун полиз деворидан ошиб ўтмоқчи бўлдим. Панада яшириниб олиб, ишчилардан бирортасини сотиб оламан, деб ўйладим, қисқаси, сирларингизни билиб олиб ва сизга зарар етказмай, бир виждонли одамга ёрдам қўлини чўзмоқчи эдим, бор-йўқ гуноҳим шу. Энди, тақсир, ҳар қандай талабни қўйсангиз ҳам тузалишим билан хизматингизга тайёрман, фақат соғлиғимни тиклашим зарур; балки буни ўзим сиздан илтимос қиларман.

– Орамиз очик деб ўйлайман, жаноб, – жавоб берди полковник енгил тортиб, афтидан, уни қийнаётган хавотирларни бу сўзлар бироз тарқатгандек бўлди. – Бу ерда айтилган барча сўзларга сизлар гувоҳсизлар. Мен қасос олмақчи бўлган бўлсам, ошириб қасос олдим деб ҳисоблайсизлар. Энди кетинглар, мен корхонам борасида гаплашиб олай.

Хизматкорлар чиқиб кетишди, бу келишувга фақат уларни ишонтира олишди, холос. Ярадор узоқ сўзлаганидан ҳолсизланиб, полковникнинг охирги сўзлари маъносини англай олмади. У Дельмар хоним қўлига шилқ этиб тушди ва иккинчи бор ҳушидан кетди. Унинг тепасига эгилаётганда хоним эрининг ғазабига эътибор бермади. Жаноб Дельмар ва жаноб Браунлар эса – бири ранги оқарган, иккинчиси ҳамон совуққонлик ила чурқ этмай, бир-бирига саволомуз қараб турарди.

Сэр Ральф жаноб Дельмарнинг аҳволини сўзсиз тушунарди, шундай бўлса-да, унинг қўлини оғрир даражада қаттиқ сиқиб, четга тортаркан, Дельмар шундай деди:

– Таклиф чакки эмас, азиз дўстим! Бу йигитнинг хизматкорларим ҳузурида шаънимни усталик билан сақлаб қолганидан мамнунман, ғоят мамнунман. Бироқ, падарига лаънат, мени ҳақорат қилгани унга қимматга тушади ҳали! Хоним-чи, унинг гирдикапалак бўлаётганини қаранг... ўзини уни танимаётганга олишига куласизми, куясизми. Эҳ, бу маккор аёллар! – Ғазабдан тишларини ғичирлатди у.

Аёллар макридан лол қолган сэр Ральф залворли одимлар билан танобийни уч марта айланиб чиқди.

Биринчи айланишдан кейин бу эҳтимолдан узоқ деган тўхтамак келди,

кейин бундай бўлиши мумкин эмас деди, учинчисидан сўнг исбот қилинди, деб нуқта кўйди. Кейин ҳар доимгидек ўзининг бағри кенглигини намойиш этганча полковникнинг ёнига келди ва унга бармоғи билан Нунни кўрсатди. Энага ранги қув оқариб, бармоқларини қисирлатганча касал ёнида турарди, кўркув ва даҳшатга тўлган кўзларини ундан узмасди.

Яшин зарбидек шафқатсиз ҳақиқат сэр Ральфнинг ишорасига яширинганини полковник унинг дона-дона қилиб айтган сўзларисиз ҳам англаб олганди. Жаноб Брауннинг тўғри из олганига асослари бор эди. Нунни қидираётганида унинг боғдан ҳаллослаб чопиб чиққанини, ҳўл сочларининг шалаббо бўлиб кетганини, пойабзалининг лойга беланганини, ёмғир остида боғдаги ғалати сайрини ва бошқа майда-чуйдаларни эсига олиб шундай хулосага келганди. Дельмар хонимнинг юзтубан йиқилаётгандаги Нуннинг ҳолатини, ўқ овози эшитилганда кўркувдан титрашини, безовта бўлиб, қичқирганлари унинг хотирасида қайта жонланди.

Жаноб Дельмар бу нарсаларни кўзи билан кўрмаган бўлса-да, тушуниб етганди. Бу унга таниш далиллар эди, чунки унинг ўзи зийрак одам. Қизнинг бу ишга дахлдорлиги бошданок яққол кўриниб турганди. Аммо хотинининг бу севги можаросига аралашаётганини ёқтирмаётганди.

– Индиана, – деди у, – бу ердан кетинг, кеч бўлди, соғлигингизни ўйланг, касал ёнида туни билан Нун ўтиради, эртага эса йигит ўзига келиб қолади, уни уйга олиб боришни ўйлаб кўрамиз.

Бу каби кутилмаган қарорга қарши бирор нарса дейиш қийин. Дельмар хоним эрининг бундай юмшоқ муомаласидан сўнг унга ҳар доим ён берарди.

Полковник сэр Ральфдан касалнинг ёнида яна бироз қолишини илтимос қилди ва ётоқхонасига кириб кетди.

Полковник бежиз бундай қилмаганди. Бир соатдан сўнг барча уйкуга кетиб, уйга жимлик чўккач, у жаноб де Рамьер ётган залга оёқ учида юриб кирди. Эшик пардасига яшириниб, йигитнинг ва оқсочнинг суҳбатидан улар бир-бирларини севишларини англади. Ёш креол қизнинг ниҳоятда гўзаллиги қишлоқ байрамлари пайтида кўпчиликнинг диққатини ўзига тортар эди. Не-не зўр, манаман деган йигитлар унга рўбарў бўлмаганди. Мелюн гарнизонининг кўплаб хушсурат аскарлари ўзларини унинг оёғи остига ташлашга тайёр эдилар. Аммо у фақат бир кишини севган, фақат бир одам унга дунёдаги азиз одам ҳисобланади – бу жаноб де Рамьер эди.

Полковник кузатишни бас қилди. Унинг хотини бу кўркам йигитга қиё боқмаганлигига ишонч ҳосил қилгач, жимиб қолди. Бироқ шўрлик Нуннинг ўткинчи севги изтиробига ва алдамчи эрмакка кул бўлиб қолганига ачинди.

Дельмар хоним уйғонганида тўшаги ёнида чалажон ва ғамгин Нунни кўрди. Жаноб де Рамьернинг кечаги берган ёлғон кўрсатмаларига гўлларча ишонган Индиана ростдан ҳам эрининг фабрикасидаги ишчиларининг сирини айёрлик ва алдов йўллари билан билиб оладиган ва уни сотадиган одамлар борлигига ишониб, ўзининг оқсочи билан дардлашарди. Нун эса полковник хотинининг ётоқхонасига димоғи чоғ, яхши кайфият билан кириб келганини кўриб, тинчиб қолди ва у билан суҳбатлашиб, кечаги воқеаларни шунчаки бўлиб турадиган можароларга йўйишди.

Сэр Ральф эрталаб касални кириб кўрди. Унинг йиқилиб тушиши жиддий хавф туғдирмаган эди. Жаноб де Рамьер ўзини дарҳол Мелюнга олиб боришларини сўради, чўнтагидаги бор пулини оғизларини ёпиш учун хизматкорларига улашди, чунки ўзининг айтишига кўра, бу ердан бир неча лье¹ нарида яшайдигани онаси кечаги воқеадан хабардор бўлмаслиги керак экан.

¹ Лье – 4,5 км.га тенг масофа.

Барибир бу воқеа ҳақида турли миш-мишлар тарқалди. У ҳам бўлса ўша жаноб де Рамьернинг фабрика ҳақида ўйлаб топган чўпчаги эди. Полковник ва сэр Браун сукут сақлаб кўя қолишди. Сирларидан воқиф бўлганларидан сўнг ҳатто Нунга ҳам озор беришмади ва Дельмарлар хонадонида бу воқеа тезда унутилди.

4-боб

Эҳтимол, кўпларни истеъдодли ва зукко йигит Раймон де Рамьер кизиқтириб қолгандир, кўриниши ғалати бу йигит ростдан ҳам турли истеъдод ва кенг имкониятлар эгаси эди, кўпни кўрган инсон сифатида Де-ла-Бри фабрикасининг обрўли хўжайини уйдаги оқсоч хотин билан алоқа ўрната олган эди. Аслида у ўзига бино қўйган олифта ҳам, хотинбоз ҳам эмасди. Бундай олиб қараганда, у ақл билан иш юритар, барча ишларни келиб чиқишига қараб баҳолашни биларди. У ҳатто ўзининг қимматли тамойилларига эга эди. Раймондаги ловуллаган севги олови уни ўша тамойилларга қараб иш кўришга ундар эди. Ушанда юрагини ғашлик чулғамас, виждон овози ҳаммасидан устун келарди. Баъзан беихтиёр хатоликларга йўл кўяр, уни ҳам ўзини-ўзи юпатиш йўли билан оқлар эди. Бахтга қарши ўзларининг тутуруксиз қилиқларидан азоб чекувчи барча “оқ кўлқопли” файласуфлар каби ҳалиги тамойилларига эрк беравермасди, шунинг учун ҳам кулгига қолмайдиган ва бир қолипга тушиб қолган жамиятдан айро тушган эди. Аввал айтганимиздек, унда Худо берган истеъдод бор эди. У тез-тез хатога йўл қўйса-да, бироқ буни ҳадеганда унутиб юбориш воситасида ҳар доим яна мусичадек оппоқ бўлиб тураверар эди. Баъзан ундан шикоят қилувчилар кўнглида ҳам шафқат уйғотиш қобилиятига эга эди.

Шундай қилиб, жаноб де Рамьер қора кўзли, фақат Рюбеледа бўладиган сайилларда доимий қатнашадиган, барчанинг юрагини жизиллатадиган ёш креолга ошиқ. Албатта, у билан бекорчиликдан танишган, лекин омади чопганди. У ўйлаганидан ҳам ортиқ натижага эришди, қизнинг содда қалбига осонгина йўл тополган, ҳатто уйга ғалабасидан чўчиб қайтган ва: “Оҳ, у мени севиб қолдимикин?” дея ўйга толганди.

Раймон ниятига етгач эртаси йўқ бу алоқадан воз кечишга қарор қилди. Нун билан бўладиган учрашувларга чек қўйди. Рамьер хоним қишда Парижга келса, тез орада бу оилавий можаро унинг қулоғига етиши мумкин. Бусиз ҳам ўғлининг изғиб юришларидан хавотирда, боласи яна Серсида ҳафталаб йўқолиб кетган, онаси важ-карсонига сира ишонмаганди. Раймоннинг ажойиб онаси бор, уни алдаш ва узоқ вақт ундан айрилиқда юриш оғир эди. Яна нимани ҳам кўшимча қилиш мумкин? У Серсидан кетиб қолди ва бошқа қорасини кўрсатмади.

Нун йиғлади-сиқтади, кутди, умиди сўнди, вақт ўтиб борарди. Охири йигитга хат ёзишга қарор қилди. Бу билан у севгисига сўнгги зарбани берди. Оқсоч аёлдан хат! Почта ипак қоғози ва Дельмар хонимнинг ифорли сурғучидан фойдаланиб ёзилган хат юрагининг сўнгги фарёди бўлса-да... Лекин имло деганлари ҳам бир бало бўларкан!

Баъзан биргина ортиқча бўғин ҳам ҳиссиётга қандай таъсир кўрсатишини биласизми? Аттанг! Бурбон оролидаги чаласавод шўрлик қиз сарфу нахв қоидаларида нўноқ эди. У гапиришда ва ёзишда ўзининг бекасидан қолишмасди, Раймоннинг қайтмаганини кўриб: “Хатим зўр ёзилди, у тез орада қайтиши керак”, деб ўйларди яккаш, умид билан.

Аммо Раймон хатни охиригача ўқиб ўтирмади, юраги дов бермади. Балки

хатда кўнгилни ийдирадиган самимий сўзлар бисёрдир. Ҳатто Виргиния ҳам ватанни тарк этар экан, Павелга жозибатор хат ёзган¹. Жаноб Рамьер кўркқанидан хатни оловга ташламоқчи бўлди, ўзидан уялиб кетди. Бошқа нима ҳам қилсин? Севги манфаатдан иборат ҳаёт тарзига доим ҳам тўғри келавермайди.

Жаноб Рамьернинг киборлар даврасида кам кўринаётгани сезилиб қолганди. Бу ерда бошқа гап борми ёки оксуяклар жамиятида ҳамма нарса икки томчи сувдек бир-бирига ўхшашмиди? Агар ақлли инсон бўлсангиз, киборлар ҳаётини кадрланг-у, аммо вақти келганда унга шубҳа билан қаранг. Раймон киборликни севарди, у ўзича ҳақ. Оксуяклар даврасида ўз мавқеига эга эди. Барчага ёқарди, одатда, лоқайд ва кулгили, курук савлатлилар тўдаси унга кизикиш билан қарар эди. Раймон улар назаридан қоладиган даражада омадсиз одам эмасди, кадр-қимматини бой беришни ҳам истамасди. Ҳа, у шундай ўйларди. Дархол кўзга ташланадиганлардан эди. Барчанинг хурматини қозонишга тиришарди ва дўстлари кўплигидан мағрурланарди. Бидъатга асосланган ва олдиндан бичиб-тўқувчи оксуяклар жамиятида у ҳамма нарсага улгурарди, камчиликлари сезилмасди. Бирор сабабни омадан кидирса, ўша нарса ўзида яширинганини сезарди. Унинг одамларга бўлган чексиз хурмати туфайли хоҳиш-истаклари осонгина амалга ошарди.

Оксуяклар даврасидаги муваффақияти учун у оқида, одамлар қалбига осонгина йўл топа оладиган, руҳий фазилатларга бой онасидан қарздор эди. Ундан доимо тўғри йўлни кўрсатувчи аъло даражадаги ахлоқий пойдевори мерос қилиб олгандики, жўшқин ёшлик палласида бўлишига қарамасдан, жамиятнинг хурматини қозонганди. Тўғриси, унга бошқалардан кўра кўпроқ илтифотли бўлишарди, чунки онаси устомонлик билан йўлини топиб, ўғлига сўзсиз илтифот кўрсатишларини талаб қиларди. Волидаси умр бўйи бир маромда ҳаёт кечирган, натижада, тақдирнинг барча синовларини ўзида мужассам этган ва тобланганлардан эди. Бу каби аёллар кўпгина ҳаёт чиғириғидан ўтиб, тажриба тўплаб, 1793 йилги жаллод кундасидан, Директория² иллатларидан, салтанатнинг беҳудалигидан, қайта тикланиш даврининг талатўпларидан омон қолади, ҳозирги француз жамиятида бундайлар камдан-кам топилади.

Раймон узоқ вақт оксуяклар жамиятида кўринмай кетганидан сўнг, илк бора испан элчисининг балида кўриниш берганида:

– Жаноб Раймон де Рамьер бўлса керак, адашмасам? – деб сўради меҳмонхонада бир келишган аёл ҳамроҳидан.

– Жаноб Раймон де Рамьерми? У бизнинг осмонимизда вақти келиб кўриниб қоладиган думли юлдуз, – жавоб берди униси. – Бу келишган йигитча ҳақида умуман ҳеч қандай сўз эшитмаганман.

Гапираётган кекса аёл хорижлик эди.

– У жудаям хушсурат экан, тўғрими? – урғу берди суҳбатдоши бироз қизариб.

– Дилбар йигит, – жавоб берди ёши ўтган сицилиялик аёл.

– Гаров ўйнайман, даврамизнинг энг сара қахрамони – қора сочли барно йигит Раймон ҳақида сўраяпсиз, – гапга аралашди гвардия полковниги.

– Киёфаси суратбоп экан, – давом эттирди ёш жувон.

– Эҳтимол, сизга ёқиб қолгандир: у чиндан ҳам олов йигит, – деди полковник.

Ёш жувон унинг хотини эди.

¹ Виргиния, Павел – француз ёзувчиси Бернарден де Сен-Пьернинг “Павел ва Виргиния” номли киссаси қахрамонлари.

² Директория – XVIII аср охирида Францияда кенгаш аъзоларидан иборат ҳукумат номи.

– Қанақасига олов? – сўради ажнабий аёл.

– Жанубликларга хос, Палермо куёшида тобланган.

Полковникнинг гапини эшитиб, бошига гулчамбар таққан бир неча ёш хоним қараб қўйишди.

– Бу йил у гарнизонимизнинг барча зобитларини мот қилди. Ундан кутулиш учун жанжал чиқаришга тўғри келади.

– У овчидан ҳам баттарми? – гапга аралашди ёш жувон кулгили қиёфада.

– Хушомадгўй одамларни кўргани кўзим йўқ.

Полковник узоклашгунга қадар италиялик графиня жим турди. Мадмуазель де Нанжи унинг қўлига елпиғичи билан аста туртиб:

– Унақа деманг, билмас экансиз, бизнинг жамиятимизда суюкли бўлишга интилган йигитларни кадрлашади.

– Фақат эркакларга раҳм қилиш керак экан-да, шунақа демокчимисиз? – деди ёшгина бодомқовоқ қиз.

– Мадмуазель, эҳтиёт бўлинг, жаноб Раймон гапингизни эшитиб қолмасин тағин, – деди полковник рақсга таклиф қилиш учун унга яқинлашар экан.

Мадмуазель де Нанжи кулиб қўйди, лекин бутун оқшом давомида унинг доирасидаги барча аёллар жаноб де Рамьер ҳақида бошқа оғиз очмасликка қарор қилишди.

5-боб

Раймон бир куни Индианани казо-казолар йиғилган гавжум кечада тасодифан учратиб қолди.

– Мени эслаяпсизми? – сўради у, оломон орасига сиқилиб кирганларидан сўнг. – Сизни сира ҳам унута олмайман, хоним. Сизни бир лаҳзагина туман ичида кўрганимга қарамай, ўшанда менга зўр меҳр-эйтибор кўрсатгансиз, ҳамдард бўлгансиз.

Дельмар хоним титраб кетди.

– Ҳа, жаноб, айтгандай, ўша сиз эдингиз! – деди у дадилланиб. – Сизни энди танидим.

У оқсуяқлар тамойилига зид иш тутгандай қизариб кетди ва атрофдагилардан бирортаси эшитиб қолмадимикан, дегандай олазарақ қараб қўйди, хижолатдан майин ва мушфиқ овози ҳавога сингиб кетди, бу гўё чўқиниш ва шукрона айтгандаги овоз каби эди.

– Сизга ташаккуримни айтиш учун фурсат етмасмикан, деб кўрққандим. Уйингизга борганимда, сизнинг бу каби базмларга келишингизни билмовдим. Жаноб Дельмар билан ҳам учрашишни истаган эдим. У билан муносабатларимиз ёмон эмас-ку. Ўша учрашувимиздан нолимайман. Мана, шундай пайт келди, бурчимни бажариб, сизга ўз илтифотимни ва ташаккуримни баён қила олдим. Мен бундан бахтиёрман.

– Агар жаноб Дельмар бу ерда бўлганида ва сизнинг сўзларингизни эшитганида, менинг кўнглим янаям кўтарилган бўларди. У билан яхшироқ танишсангиз, жаҳлдор бўлгани билан ўзи жудаям меҳрибон эканлигига амин бўлардингиз. У сизни бехосдан ўққа тутган. Унинг ўзи ҳам сизни ярадор қилганига ачинди.

– Яхшиси, жаноб Дельмар ҳақида гапирмайлик, хоним, уни бутун вужудим билан кечирдим. Унинг олдида айбдорман, қилмишимга яраша жазомни олдим. Энди унутайлик у гапларни. Бироқ сиз, хоним, мени чин кўнгилдан парвариш қилдингиз, бир умр эслаб юраман, менга бўлган фаришталардек

муносабатингиз, чехрангиз, меҳрибончилигингиз, ушбу малҳам бўлган кўлларингиз эсимдан чиқмайди, ҳатто уларни ўпиб ҳам кўя олмадим...

Шу сўзларни айтар экан, Раймон Дельмар хонимнинг қўлидан тутиб биргаликда кадрилга¹ шайланди. У хонимнинг бармоқларини меҳр билан қисиб, ёш жувоннинг юрагини ҳароратга тўлдирди.

Уни аммаси Карвахал хоним турган жойга олиб келганида аммаси қаергадир кетган, рақс тушувчилар сафи сийраклашиб қолганди. Раймон Индиана билан ёнма-ён ўтирарди. Унинг ишқий масалаларда бой тажрибаси бўлиб, нимадандир гап очгиси келарди: севгига эҳтирос билан берилиб кетиш ва интилиш одатда эркакларнинг ўзини аҳмоқона тутишига олиб келади. Севги васвасига йўлиққан одам севишдан кўра, ёқиб қолиш жазавасига тушади. Бироқ жаноб де Рамьер бу содда ва гўзал аёл олдида чуқур ҳаяжонга тушиб қолди, бирор аёл олдида ҳеч қачон бундай бўлмаганди. Бунга ўша тунда унинг уйидаги воқеани эслагани сабаб бўлса, ажабмас. Ҳар қандай ҳолатда ҳам бир нарса аниқки, унинг тили нимани гапираётган бўлса, юраги шуни тасдиқлаётганди.

Одатда, унинг нутқи аёлларни жалб қилиш ва ишонтиришда катта куч саналарди, тажрибасиз Индиана эса унинг гапни кўпиртиришларига шубҳаланмай ишонч билан эътибор қаратарди.

Агар эркак ўз муҳаббати ҳақида кўп гапирса, қоида бўйича у кучли севмаган ҳисобланади, буни аёллар жуда яхши биладилар. Бироқ Раймон бундан истисно эди. У ҳиссиётини гўзал қилиб ифодаларди ва юзида акс эттиришни биларди. Бироқ эҳтироси унинг чечанлигини эмас, балки гапга чечанлиги унинг эҳтиросини уйғотарди. Агар аёл унга ёқиб қолса, жўшқин сўзлар билан ўзига шайдо қилишга интилар ва уни мафтун этаман деб, ўзи севиб қолганини билмасди ҳам. У адвокат ёки ваъзхонни эслатарди, юзимда тер билан бошқаларни йиғлатаман деб, ўзининг аччиқ кўз ёшларини ютаётганди. У нозик-нихол аёлларни кўп учратарди. Улар, албатта, Раймоннинг жўшқин нутқларига лаққа тушавермасдилар, аммо Раймон севги йўлида аёлларни ақлдан оздиришга қодир эди. Бир гал обрўли оиланинг ёш қизини йўлдан уришга уриниб кўрган, унга қадар ҳеч ҳам юқори мартабали аёлларнинг шаънини тўкмаган. Уч марта жанжал чиқариб, уч марта дуэлга чиққан. Меҳмонлар билан тўла залда, тантанали зиёфатда барчанинг кўз олдида қизгин севги изтиробини ва жиннилигини бор бўйича намоён қилган. Бу одам кулгига қолмасди ёки бошқаларда нафрат кўзғатмасди, шунақа қилиқлар қилардики, ҳам қойил қилиб бажарарди, ҳам сувдан курук чиқарди. У таваккалчилик билан иш тутарди, барчасига юраги дов бераверарди ва ҳеч нарсадан тап тортмасди. Раймон барча қаршиликларни синдиришда устаси фаранг бўлиб кетганди, шу йўл билан ўз эҳтиросларининг беҳуда эмаслигига бошқаларни ишонтира оларди. Киборлар орасида эркак кишининг севги йўлида жиннилик қилиши кам учрайдиган ҳол, аммо бундай севгига аёллар осонгина ишонишарди.

Қандай айёрлик ишлатганини билмайман-у, аммо Карвахал хонимни ва Дельмар хонимни извошга ўтқазаётиб, Индиананинг кичкина кўлларига лабини теккизишга улгурди. Аёл атиги ўн тўққиз ёшда эди, ўн тўққиз йил Бурбон оролида яшади. Бу бизнинг иқлимимизда йигирма беш йилга тўғри келади, шу пайтгача бирорта эркак бу аёлнинг бармоқларини сирли ва қизгин ўпмаганди.

Жувон шунчалик эриб кетгандики, бу ўпичдан қичқириб юборишига сал қолди. Раймон унинг извошга чиқишига ёрдамлашиб юборди. У ҳеч

¹ Кадрил – шўх рақс.

качон бундай ҳассос табиатли аёлни учратмаганди. Креол Нуннинг соғлиғи мустаҳкам эди, Париж аёллари бўлса, ўпичдан ўзидан кетиб қолишмайди. “Уни яна бир бора кўрганимда, ҳушимдан кетсам керак”, деб ўйлади Раймон ўзи билан сўзлашаётгандек.

Сўнгги куни у ўпич ҳақида умуман ўйлагани йўқ, эс-ҳуши фақат бир нарсада: Дельмар хонимга парвона бўлиш. Унинг фикру ўйларидан Индиананинг сиймоси сира кетмасди. Бу хаёл билан овунаётган Раймон уни унутишга ҳаракат қилиб кўрди, лекин янги пайдо бўлаётган эҳтиросларини ҳайдайман дея, аксинча, оқибати нима бўлишини ўйламасдан ва жон-жаҳди билан унга қаттиқ берилиб кетаётганди. У ҳирс туғенини боса олмаётганди, шу билан бирга ўчаётган ҳиссиётлари оловини алангалатишга ўзида куч тополмай, ишқ гаштини суришни мақсад қилиб олганди.

Кейинги куни у жаноб Дельмарнинг савдо ишлари билан Брюсселга жўнаб кетганини билди. Полковник кетиши олдидан хотинини Карвахал хонимга ишониб топширибди. Раймон уни ёқтирмаса-да, ҳар ҳолда Индиана унинг жияни эди. Полковник оддий аскарликдан хизмат поғоналари бўйлаб кўтарилган, номаълум ва камбағал оиладан чиққанди. Хотини туфайли уятга қолмаслик учун иложи борича ўзини сипо тутарди. Мудом хотинига унинг қариндошлари устидан маломат қилиб, таъна тошлари отгани-отган эди, хотинининг ёмон тарбия топган бу каби кишиларга яқинлашишини истамасди. Карвахал хонимни ёқтирмаса-да, унинг обрўсидан ҳам юз ўтирмасди; мана, унинг сабаблари: Карвахал хоним обрўли испан оилаларидан; умри давомида олдинги сафларга интилувчи аёллар сирасига мансуб; Европада Наполеоннинг ҳукмронлиги даврида эри билан унинг шуҳратига сажда қилиб, ишончини қозониш учун жозефиначилар партиясига¹ кириб олган ва ҳоказо. Отасини мангу босқинчилар сулоласи қулагандан сўнг ўлдиришди, Индиананинг отаси эса француз мустамлакаси томон қочиб қолди. Ўшанда уддабурон ва чакқон Карвахал хоним Парижга кўчиб ўтди ва аввалги обрўсига таяниб, қандайдир биржа савдоси ёрдамида сармосияни кўпайтириб олди. Ақл-фаросати, Бурбонларга чексиз содиқлиги ва фитналар туфайли саройдаги мавқеини ўнглади. Унинг хонадони жуда кўзга кўринарли бўлмаса-да, қиролликнинг энг обрўли вакиллари қаторида пошшолик улуши олиб турарди.

Отасининг ўлиmidан сўнг Индиана полковник Дельмарга турмушга чиқди ва Францияга қайтиб келди. Карвахал хоним бу ҳавас қиларли жуфтликни қўллаб-қувватламади. Бироқ жаноб Дельмар баҳоли қудрат сармосияни кўпайтириб олгач, фаҳм-фаросати шунга етдики, хонимга мулк керак бўлган экан, Ланьда кичикроқ ер-мулкни ёнидаги фабрикаси билан кўшиб, Индианага сотиб олиб берди. Икки йил ичида жаноб Дельмарнинг билимлари ва хотинининг узок қариндоши сэр Ральфнинг унга бериб турган қарзи туфайли ишлари шунчалик юришиб кетдики, қарзини бир бошдан тўлай бошлади ва Карвахал хонимнинг кўз олдида бойиб кетди. Карвахал хоним ҳам энди жиянига меҳр кўзи билан қарай бошлади. Пировардида уни ўзининг меросхўри деб эълон қилишга ваъда берди. Асли иззатталаб бўлмаган Индиана манфаат юзасидан эмас, азбаройи меҳри ва эҳтироми туфайли аммасига ҳурмат кўрсата бошлади. Полковникнинг сиёсий қарашлари ўша-ўша эди, у суюкли императорини тажовузулардан асрар, унинг шаънини олти яшар гўдак ўжарлиги билан ҳимоя қиларди. У қайта тиклаш даври бошланган паллада Карвахал хонимнинг меҳмонхонасида жон сақлаганди. **Шўрлик жаноб Дельмар айтиб бўлмайдиган ўтмишида қилган иккиюзла-**

¹ Жозефиначилар партияси – Наполеон Бонапартнинг рафиқаси, Франция қиролчаси Жозефина Богарне тарафдорлари партияси.

мачилиги учун обрўсини тиклаш борасида озмунча куч сарфлашга тўғри келмаганмиди. Бу кўнгилсизликлар ҳаётининг бузилишига олиб келди ва ўшаларнинг аламини хотинидан оларди.

Бўлган гаплар ана шулар эди, энди жаноб Рамьерга қайтайлик. Уч кун ичида Дельмарлар оиласини икир-чикиригача ўрганиб чиқиб, алоқани йўлга қўйиш учун бор имконини ишга солди. Ниҳоят, у Карвахал хонимни қўлга олибгина бу ниятига эришишини тушуниб етди. Учинчи кун кечқурун умид билан уникига ташриф буюрди.

Меҳмонхонада уч-тўрт киши бекорчиликдан қарта ўйнардди, зодагон йигитчалар – бундайлар уч юз минг йиллик зодагонларнинг кўҳна хонадо-нида учрайди – бутунлай нотавон кўринишда ўтиришарди. Индиана қўлида каштани тутганча холаси бошлаб берган гулни тугатишга шошиларди. Бу марокли машғулотидан ажралиб қоладигандек каштани чаккон тикарди, анави вайсакиларнинг суҳбатига эътибор бермаётганди. Қоп-қора, узун зулфи унинг хафақон қиёфасини беркитиб турарди, тикишга эгилар экан, яна ҳаётбахш лаҳза қаърига шўнғиб кетарди. Ана шу паллада хизматкор янги меҳмонлар келганидан хабар берди. Индиана уларнинг кимлигини суриштириб ҳам ўтирмади, лекин Раймоннинг овозини эшитибок чаккон ўрнидан турди, гўё электр токи ургандек қалқиб тушди, йиқилмаслик учун иш столига суяниб қолди.

6-боб

Раймон бу қадар қоронғи меҳмонхонага ва ўртамиёна жамият ичига кириб келаман деб ўйламаганди. Хоналарнинг ҳар бир бурчагидан айтилаётган биронта сўз эшитилмай қолмасди. Солланиб ўтирган хурматли меҳмонлар қарта ўйини билан банд, гўё улар ёшларнинг учрашувига ҳалақит бериш учун атайлаб тўпланишгандек. Уларнинг бурушган юзларига назар солган Раймон бировларнинг ҳаловатини бузиб, ўзлари ҳузур топаётганларини кўргандек бўлди. У нозик суҳбатлар учун баллардагига қараганда хилватроқ бирорта жойни мўлжаллаган эди, бироқ аксинча бўлиб чиқди. Бу ўнғайсизлик Раймонни янада алангалатар, нигоҳларини чақнатиб, Индианага туйқусдан илмоқли саволлар беришга ундарди. Шўрлик Индиана эса бу каби синовларга нўноқлик қиларди. У ўзини ҳимоя қилолмасди. Нимадан ҳам ҳимоялансин? Эҳтиросли севгисининг жўшқин эътироф этилишини истар-истамас унсиз тингларди. Гуноҳнинг хавfli тўрларига ўзини ураётганини ҳис этиб турарди-ю, қаршилиқ кўрсатишнинг ҳам иложини топа олмаётганди. Раймон дардини оширган сари у хижолатга кўмилиб борарди. Карвахал хоним ўзини жуда ақлли ва ажойиб ҳамсуҳбат деб биларди ва эшитишига қараганда, жаноб де Рамьер ҳам шундай сифатларга эга экан, шуни билиб у қарта ўйнашни бас қилиб, Раймон билан севги масалаларида баҳс юритмоқчи бўлди. Раймон дарҳол бу чакирикка лаббай деб жавоб берди. “Қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит” қабилида Индиана бош тортган нарсаларни унинг шуурига мажбуран жойлаганди. Ҳимоясиз қолган шўрлик ёш жувон шижоат ва кунт билан қилинаётган бу ҳужумга дош беролмай, бундай қалтис суҳбатда қатнашишга ўзида куч тополмасди. Аммаси унда ҳиссиётнинг нозик томонларини пешлашга бекорга овора бўлганди. Индиана қизариб-бўзариб бу масалада ҳеч нарса билмаслигини тан олганди. Раймон Индиананинг ловуллаб ёнаётганидан маст бўлиб, қувончини ичига ютганча, унга севгидан сабоқ беришни кўнглига туғиб қўйганди.

Бу тун Индиана аввалгиларига караганда ёмонроқ ухлади. Илгари айтганимдек, шу пайтга қадар йўлида учраган бирорта эркак зоти унинг юрагини жизиллатмаган ва у ҳеч кимни севмаганди. У ғалати одам бўлган отаси тарбиясидан бошқани билмасди, ҳатто қариндошлари изҳор этган севгининг ҳам лаззатидан татиб кўрмаганди. Жаноб Карвахалнинг фикру хаёли доим сиёсий эҳтирослару юқори мансабларга интилиш билан банд бўлган, мустамлакага келиб, энг қаттиққўл хўжайин ва ярамас кишилардан бирига айланганди. Қизи отасининг бадфёълликларига чидашга тўғри келганди. Бир хил манзарани кўравериби, эрксизлик ва ёлғизлик азобини чекишни, жамиятда тутган мавқеини унутиб, ўзига хос сиполикни, инсонларга нисбатан кўнгилчанликни ва камёб мурувватпешаликни одат қилиб олганди киз, бироқ шу билан бир вақтда темирдек мустаҳкам иродаси, ақл бовар қилмас ўжарлиги унинг эркин куш бўлишига имкон бермасди. Жаноб Дельмарга тегиб, бир хўжайин қўлидан бошқасига ўтди, Ланьига қўчиб ўтиб, “камоқхона”ни алмаштирди, холос. Лекин у эрини севмасди. Севиш шунчаки бурчи эди. Руҳий қаршилик синдирилиб, турли хил ахлоқий мажбуриятларга айлантирилади ва ахлоқ асосини ташкил этади, ички ғояга кўра янги феъл-атвор пайдо бўлади. Ундан кўр-кўрона итоаткорликдан бошқа ҳеч нарса талаб қилинмасди. Отасининг эътиборсизлиги боис ёлғиз кизининг кўз ёшлари қуллар орасида сел бўлганди, унинг ғам-андухдан кутулишига ҳеч ким ёрдам бера олмади. У умид билан ўзини-ўзи юпатиб яшади. Бир кун келиб ҳаётим ўзгаради: одамларга яхшилик қиламан, одамлар мени ёқтириб қолишади. Менга қалбини берган кишига юрагимни ҳадя қилиш учун чидашим керак. Оғзимни очмайман ва мени кимда-ким озод қилса, севгимни ўшанга ҳадя қилиш учун асрайман, деб ўзига ўзи уқтирарди. Бироқ ўша халоскор, ўша қутқарувчи зот кўринмасди. Индиана фикру хаёлида тан олишга журъат қилмаган бўлса-да, уни ҳамон кутарди. Бу борада ҳатто ўзининг фикру ўйлари ҳам озод эмаслигини тушунарди. Индиана ишонч билан бир куни ўша халоскор, албатта, келади, дерди. У бот-бот руҳий тушкинликка тушар ва: “Энди фақат ўлиш қолди!” дея ўзига ўлимни раво кўрган пайтлари ҳам бўларди.

Дельмар хоним жуда ҳам бахтсиз эди. Раймоннинг ўтли нафаси ва жўшқин севгиси унинг муз қотган вужудини илк бора илитди. Меҳрибонлик билан эркалаб айтган сўзларидан биринчи бор маст бўлди. Темир каби чўғ бўлиб қизиган лаблари пирпираб кетди, юз-қўлларини куйдириб юборди, у авваллари асраб юрган нарсаларининг барчасини: бурчини, эҳтиёткорлигини, келажагини унутди, ўзининг оғир ўтмишини, узоқ йиллар тортган азобларини, отаси ва эрининг зулмини кўз олдига келтирди. У Раймоннинг алдоқчи ва золим одам бўлиши мумкинлигини тасаввур қилолмасди. Бу одамни орзусида қандай кўришни истаган бўлса, шундай кўрарди, вафодорлигига ишониб, алданиб қоламан, деб ўйламасди.

Дарҳақиқат, шундай гўзал севгисига содиқ аёлга бевафолик қилиш мумкинми? Яна шундай тоза ва беғубор аёлни қаердан топсин? У Индианани севиш учун дунёга келмаганмикан? Унинг ортидан кўр-кўрона эргашсинми? Худо бандасини севгига рўбарў қилиши муқаррар. Бурбон оролининг сўлғин бандасини Худонинг ўзи Раймон учун яратмаганмикан?

Раймон Индиананинг хонадонига ижозат кутиб ўтирмай тўғри кириб борди. Бошқа хизматкорларнинг барчаси уйқуда бўлиб хилват хоналарда мунгли сукунат ҳукм сурарди. Фақат дарпарда орқасидаги биргина чирок улкан меҳмонхонани хира ёритиб турарди. Индиана эшик томонга орқа ўгириб каттакон оромкурсида ўтирарди.

У пирпираб ёнаётган кўмир чўғига Раймон бокқа полиздан ошиб тушган кечадаги каби ғамгин термилар, қалби аввалгидан ҳам қаттиқроқ ўртанарди, ҳаётини ёритиши керак бўлган ёрқин нурларни бой бериб, ўткинчи бахти ҳақида ҳаёлга чўмганди.

Раймон балга кийган туфлисида юмшоқ патли гилам устидан оёк учидан юриб, унга яқин келди. Қараса, Индиана йиғлаётибди. Аёл ўгирилиши билан ўзини унинг оёқлари остига отди ва Индиананинг итариб ташламоқчи бўлган қўлларидан маҳкам тутди. Қаршилиқ қилиш режаси чиппақка чиққанидан аёлнинг вужудини тасвирлаб бўлмас ғалати шодлик чулғади. Тўсиқлардан чўчимай, унинг хоҳиш-иродасига кўра бахт ато этиш учун келган одамни қаттиқ севишини англади. Унинг йўқолган бахтини қайтариб берган Худога шукроналар айтди, Раймонни қойиш ўрнига ташаккурлар айтишга ҳам тайёр эди. Раймон эса Индиана ўзини қанчалик севишини энди билди. Жувоннинг севинч ёшларини ва ёришган юзини кўриб, унинг устидан чексиз ҳукмронликни қўлга олганини ва бемалол ҳаракат қилавериши лозимлигини тушуниб етди. Ҳатто жувоннинг бу ерга тўсатдан нега кириб келганини сўрашига ўрин қолдирмай, гапни илиб кетди:

– Индиана, йиғлаяпсиз шекилли? Нега кўз ёши тўкасиз, билсам бўладими?

Жувон ўз исмини эшитиб титраб кетди, бундай кутилмаган эркинлик уни бахт сари етаклаётганини англаб турарди.

– Нега сўраб қолдингиз? – саволга савол билан жавоб берди Индиана. – Сизга жавоб бермасликка ҳаққим бор.

– Майли, буни яхши биламан. Индиана, мен сизнинг бутун ҳаётингизни, неларни бошдан кечирганингизни биламан. Сизга тааллуқли нарсалар менга бегона ва фарқсиз бўлмаслиги керак. Сиз тўғрингизда барчасини сўраб-билиб олишга ҳаракат қилдим. Бундан ташқари, уйингизда қисқа вақт ичида бўлганимдаёқ кўп нарсаларни билдим. Мени қонимга белаб, беҳуш ҳолда оёқларингиз остига келтириб ташлашгандаёқ тушуниб етгандим. Ўшанда сиз шу меҳрибон ва малҳамли қўлларингиз билан мени парвариш қилганингизда, менга ачинганингизда эрингизнинг нечоғлик ғазаби қайнаганини кўргандим. У рашк қилган эди, унинг ўрнида мен бўлганимда ҳам сизни рашк қилган бўлардим. Индиана, жаноб Дельмардек сизга номуносиб, қалбингизни ром эта олмаган эр бўлганимда ўзимни осардим – бундай эркак дунёдаги энг бадбахт инсон.

– Худо ҳаққи, жим бўлинг, – кичқирди Индиана унинг оғзини қўли билан ёпиб. – Жим бўлинг, гапларингизга кулоқ солиб, аслида мен жиноят содир этяпман. Эрим ҳақида нега гапиряпсиз? Нега уни ёмон кўришимга ундаяпсиз? У ҳозирги гапларингизни эшитганида борми... У ҳақда бир оғиз номақбул гап айтган эмасман, сизга ҳам руҳсат бермайман. Эримга ғаразим йўқ, уни ҳурмат қиламан ва севаман.

– Ундан ўлгудек қўрқинингиз-чи, бунга нима дейсиз? У мустабид одам қалбингизни вайрон қилган, унинг мулки бўлганингиздан бери бу қўрқув сизни тарк этмайди. Индиана, сиз бу қўпол ва золим одамнинг ҳақоратларини эшитиб яшаш учун яралмагансиз, у ўзининг метин қўллари билан иродангизни синдирди, ҳаётингизни барбод қилди! Шўрлик аёл! Шунчалик ёш ва гўзал бўла туриб, қанчалар азоб топдингиз! Сизни алдамоқчи эмасман, Индиана, сизга ўзгача кўз билан қарайман. Ҳаётингиздаги барча сирларингиз менга аён, мендан ҳеч нарсани яширишга уринманг. Майли, одамлар гўзаллигингиздан завқланиб, рангингиз ўчганини кўришсин, маъюслигингиздан хастага чиқаришсин. Бироқ мен сизни бутун қалбим билан

севаман, сизга борлигимни бағишлайман, касаллигингиз сабабини яхши тушунаман. Агар тақдир сизни менга ато этган бўлса, сиз учун ёвга танҳо қарши боришга ҳам тайёрман, аттанг, кеч учрашдик, эртароқ топишганимизда сиз бунчалар хаста бўлмасдингиз, Индиана, ҳаётим билан онт ичаман! Бир-биримизни шунчалик севардикки, иккимизни боғлаган Тангрига шу-крона айтардим. Оёқларингиз кавармасин деб сизни мана шу қўлларимда кўтариб юрардим. Совқотсангиз нафасим билан иситардим. Барча азобларга барҳам бериб, сизни қанотим остига олган бўлардим, қувватга киришингиз учун қонимни, жонимни берган бўлардим. Агар уйқунгиз қочса, тун бўйи ширин алла айтиб чиқардим. Бир қарра жилмайишингиз ва шодланишингиз эвазига қон йиғлашга тайёр турардим. Ниҳоят, уйқу гулгун ёноқларингизни элитгудек бўлса, майин лабларим билан силар эдим. Бошингизни тонг отгунча тиззаларимга олиб, бедор ўтириб чиқардим. То тонггача бошингиздан силаб, ухлатган бўлардим, сиз яхши тушлар кўриб чиқардингиз. Тим қора зулфингиздан оҳиста ўпиб, нафас олишингизни зийраклик билан кузатиб турардим, уйғонганингизда рашкчи ҳокимдек бошингиз узра тик туриб кўриклаётганимни кўрган бўлардингиз, илк табассумингизни интиқлик билан кутиб, сизга қўлдай хизмат қилардим.

– Етар, бас қилинг! – кичкирди ўзини йўқотиб Индиана. – Мени қийнаб юбордингиз.

– Агар бахтдан одам ўлса, энг аввал Индиана ўлган бўларди.

– Менга бунақа гапларни айтманг, – сўзини давом эттирди Индиана. – Мен бахтли бўлолмайман. Ўлимга маҳкум мендек аёлга жаннат эшигини очманг.

– Ўлимга маҳкум? – виқор билан деди Раймон ва аёлни бағрига олди. – Сен ўлимга маҳкум этилганмисан? Сен, Индиана, ҳали яшаб кўрмагансан, севиб ҳам улгурмагансан-ку? Йўқ, сен ўлмайсан, сенинг ҳаётинг мен билан боғлиқ, мен ўлишингга йўл қўймайман. Мен орзу қилган аёлсан, орзудаги бахтимни сендан топдим. Тутқич бермай келаётган орзумсан, зулматда менга ёғдудай кўриниб тур ва бу ғамгин дунёда ҳаёт йўлингни давом эттир, Худо сенга ўзининг фаришталаридан бирини йўллайди, дегувчи ёрқин юлдузнинг ўзгинасисан. Тақдир сени мен учун яратган, Индиана. Қалбларимиз қовуштирилган. Темир қўлли одамлар сенга хўжайинлик қилди. Худо сени мен учун яратган экан, нега бундан мени хабардор қилмадийкин? Биз бир-биримизни севар бўлсак, сен бировга қарам бўлсанг-да, бизга – мен каби бахтсизга ва сени топувчига одамлар ва темир қўллар нима бўпти? Ўзинг кўриб турибсан, Индиана, сен меникисан. Сен ва мен бир қалбнинг икки палласимиз, бун азалдан бери қутганмиз. Сен Бурбон оролида орзу қилганинг, ўша дўст мен бўламан. Сен ўз шахзоданг ҳақида интизорлик ва умид билан ҳаёл сургансан. Ўша қутганинг мен бўлишим керак. Наҳотки, мени танимаётган бўлсанг? Биз узоқ айрилиқдан сўнг топишмадикми? Фариштам, мен қонимни тўкаётганимда, менга ҳаёт бағишлаш учун қўлингнинг тафтини юрагим устига қўйиб ярамни боғлаганингни унутдингми? Оҳ, ҳаммаси эсимда!.. Кўзимни шундоқ очиб: “Бу ўша фаришта, маънос ва меҳрибон – менинг орзуимдаги жонон. У меники, бу дунёда фақат менга бахт-саодат бера олади”, деб ўйладим. Ҳатто сен туфайли ҳаётга қайтдим. Ўзинг кўриб турибсан, ҳаётнинг ўзи бизни учраштирди! Тасодиф эмас, тақдир ва ўлим хавфи янги ҳаётнинг эшигини ланг очди! Сенинг эринг, сенинг хўжайининг тақдирга бўйсуниб, мени қонимга булғаб, сенинг уйингга ва оёқларинг остига: “Бу сизники, олинг”, деб келтириб ташлаганди. Бизни энди ҳеч нарса ажратолмайди!

– Айнан у бизни ажрата олади! – Хоним ошиғи Раймоннинг завққа тўла

сўзларидан хузурлансаям гапини чўрт кесди. – Ҳа, уни сиз ҳали билмай-сиз, у ҳеч нарсани аяб ўтирмайдиган одам, уни алдаб бўлмайди. У сизни ўлдиради! – деди ва ёшли кўзлари билан Раймоннинг кўксига бош қўйди.

Раймон эҳтирос билан уни кучди.

– Майли, у келсин, – деди дағдаға билан, – майли, келсин, менинг бахтимни қўлимдан тортиб олиб кўрсин-чи! Ундан қўрқмайман! Юрагим ёнида қол, Индиана, ҳимоямга ва паноҳимга кел. Мени сев, мен ҳам сендан ажралмайман. Ўзинг биласан, бу одам мени ўлдиришга қодир эмас, ўшанда қуролсиз эдим, унинг нишонига рўпара келиб қолдим. Индиана, менинг меҳрибон фариштам, менинг ёнимда гирдикапалак бўлгансан, қанотларинг билан мени қўриқлаб тургансан. Ундан сира ҳам қўрқма, унинг ғазабига қарши бора оламиз, энди сен билан биргамиз-ку. У золим сени қийнайдиган бўлса, ҳимоянгга ўзим бор, керак бўлса, унинг чангалидан сени ўзим суғуриб оламан. Истасанг, уни ўлдираман! Мени севишингни айт, агар ўлдир десанг, уни ўлдираман ҳам.

– Бас қилинг, мени даҳшатга солаяпсиз. Одам ўлдиргингиз келиб қолган бўлса, мана, мени ўлдилинг. Сиз туфайли бир кунда янги ҳаёт йўлини босиб ўтдим, энди менга ҳеч нарса керак эмас.

– Ўлар бўлсанг, бахтдан ўл! – деди Раймон Индиананинг лабларига лабини босиб.

Бу ожиза учун жуда оғир зарба бўлди. У бўздай оқариб, қўлларини юраги устига қўйиб, хансирай бошлади.

Аввалига Раймон бу эркалашларим уни ҳаётга ундайди деб ўйлаганди, бироқ у аёлнинг қўлларидан бекорга ўпарди, бекорга уни латиф исмлар билан атарди, чунки Индиана аёлларда тез-тез бўлиб турадиган беҳушлик ҳолатига тушиб қолганди. Дельмар хоним аллақачон оғир асабий хасталикка чалинган, бир неча соат тўхтамай давом этадиган тутқанокқа йўлиққанди. Иложсиз қолган Раймон ёрдам чақиришга тушди. У кўнғироқ чалди. Оқсоч аёл кириб келди. Олиб келган иситгичи қўлидан тушиб кетди, қичқирганча ўзини ташқарига отди. У Раймонни таниб қолганди. Раймон дарҳол ўзини қўлга олиб, оқсочнинг қулоғига шивирлади:

– Жим, мен сизнинг шу ердалигингизни билиб келгандим. Бироқ бекангиз билан учрашиб қоламан, деб сира ўйламагандим. У зиёфатда бўлса керак, дегандим. Бирдан қаршисида пайдо бўлиб қолганимни кўриб, ҳушидан кетди. Эҳтиёт бўлинг, мен кетяпман.

Раймон иккала аёлни бирга қолдириб, жуфтакни ростлаб қолди. “Туя кўрдингми – йўк”. Ҳар иккаласи бу сирни очишга иложсиз бўлгани учун ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолди.

7-боб

Эртаси куни эрталаб Раймон Нундан иккинчи хатни олди. Бу сафар хатни нафрат билан улоқтиришга шошилмади, аксинча, Дельмар хонимдан бирор хабар бўлиши мумкин дея, яшириб қўйди. Шундай бўлди ҳам. Раймон икки маъшуканинг бир-бири билан дугона эканидан қийин аҳволда қолган эди. Ёш креол қиз энди ўз сирини яшириб юра олмаётганди. Қайғу ва кўрқувдан унинг кўзлари киртайиб қолганди. Дельмар хоним бунинг сабабини билмаса-да, унинг хасталанганига имони комил эди. Нун меҳрибон бекасидан андиша қилса, қаттиққўл полковникдан кўрқарди. Бекаси уни кечериши аниқ – у буни яхши билади, аммо барчасини ошкор қилиб, тан олишини ўйласа, уят ва ночорликдан нақ жони чиқай дерди. Агар Раймон

кейинги таҳқирланишлардан сақлаб қола олмаса, унинг ахволи не кечадиди? Раймон унга ғамхўрлик қилиши лозим, бўлмаса Дельмар хонимнинг оёқларига бош уриб, ҳаммасини айтиб беради.

Бу пўписадан жаноб де Рамьернинг уйқуси қочди, тезда Нунни Дельмар хонимдан ажратмаса бўлмайди, дея дилига тугиб қўйди.

– Менинг рухсатимсиз бу сирни унга айта кўрманг, – деб жавоб хати ёзди у. – Шу бугуноқ Ланьига қайтишга ҳаракат қилинг, мен ўша ерда бўламан!

У бундан кейин нима қилиши ҳақида ўйлаб қолди. Ҳамма томонини торозига солиб кўрди. Орани қандай яхшилашга ҳеч ақли етмаётганди. У ҳеч қачон никоҳ ҳақида оғиз очмади. Нун камтар ва меҳридарё эди, шунинг учун ҳам Раймон ўзини кўпам айбдор санамасди. Уни алдамаяпман, деган хаёлда ўзига тасалли берар ва Нуннинг ўзи ҳам қаёққа қараётганини билиши керак, дея ўйларди. Масаланинг пулга боғлиқ томонидан Раймоннинг кўнгли тўқ эди. Ҳа, қизгинани ошириб-тошириб таъминлашга қурби етади. Виждон амри ила унга ғамхўрлик қилишни кўнглига тугиб қўйди. Энг қийини – унинг севгисини тан олиш, ундан-да баттари – қизни алдаёлмаслиги. Айни пайтда қиз билан муносабати хиёнат ва мунофиқликка асосланган эди. Тўғри, юраги ўша-ўша самимийлигича қолаётганди. Лекин Нунни фақат эҳтирос важдан севса, Дельмар хонимни чин юракдан севарди. Ҳалигача на унисини, на бунисини алдагани йўқ. Бундан кейин ҳам шўрлик қизни алдай олмаслигини тушуниб турарди, унга ҳалокатли зарба бериб бўлмаслигини ҳис этганди. Акс ҳолда пасткашлик ёки бағритошлик йўлини танлашига тўғри келади, нима бўлганда ҳам Раймон ўйга ботганди. Қандай тўхтамагача келишини билмай, у Ланьигадаги чорбоғ дарвозаси олдида келди.

Нун бунчалик тезкор жавобни кутмаганди, ҳа, у Раймондан ҳамон умид узмаётганди. “У мени севмайдиган бўлса, нега ташлаб кетишга кўзи қиймаяпти? – дея хаёл сурарди қиз. – Тўғри, бирданига бундай йўл тутиб бўлмасди, буни тушунарди ҳам. Париждаги маишатбозликлар ичида йигитнинг кўнглини овлайдиган аёллар озмунчами, у шўрлик креол қизни аллақачон унутиб юборган. Ҳа, мен ким бўлибман! Манаман деган хонимлар қаёқда-ю, мен қаёқда! Улар мендан кўра чиройлироқ ва бойроқ бўлса! Балки – соддадиллик билан ўйлади қиз, – Франция қироличасининг ўзи унга ошиқ бўлиб қолгандир?”

У бекасининг қўйлақларидан танлаб-танлаб ясан-тусан қилиб олди, унинг хобгоҳидаги оташ ўчоққа ўтин қалади, гулхонадаги сара гуллардан териб, ҳамма жойга сочиб ташлади. Мева-чевалар ва мазали шаробларни шай қилиб қўйди бу нарсалар авваллари ҳеч хаёлига келмаган эди. Ойнага қарар экан, ўзи келтириб қўйган муаттар гуллардан аъло эканлигига ишонч ҳосил қилди.

“Раймон қимматбаҳо безакларсиз ҳам чиройли кўринишимни кўп айтар эди, – дилидан ўтказди у. – Манман деган хонимнинг олмослари биргина табассумим олдидан ўтаверсин. Энди бўлса, ўша аёллар томонга оғиб кетди. Эҳ, ўзинга қара, дадилроқ бўл, табассум айла, ўзингни шод кўрсат, балки бу тун унинг севгисига қайта ноил бўларсан”.

Раймон отини ўрмондаги кўмирчи кулбаси олдида қолдириб, ёнидаги калити билан чорбоғ дарвозасини очиб, ичкарига кирди. Бу сафар у безорилардек қўлга тушишдан кўрқмади. Деярли барча хизматкорлар ўзларининг хўжайинлари билан Парижга кетган. Боғбон унинг сиридан воқиф, Ланьига боғини Раймон беш қўлдек биларди.

Тун жуда совуқ эди. Қуюқ туман тушган, дарахтлар оппоқ қиров билан қопланган. Раймон дарахтларни зўрға илғаб оларди.

У бир неча дақиқа оҳакли йўлакларда тентираб юрди. Ниҳоят, Нун шийпон олдида кўринди. Бошида ёпинчиғи, мўйнали пўстинга ўраниб унга пешвоз чикди.

– Бу ерда туриш ярамайди, жудаям совук, – деди у, – ортимдан юринг, овоз чиқарманг.

Раймон Дельмар хонимнинг уйига унинг оқсочи билан ошиқ-маъшуқлардек кираётганидан кўнгли алланечук бўлиб кетди. Бироқ энди орқага қайтиб бўлмасди. Нун пилдираб олдинда борар, висол онлари тобора яқинлаб келарди.

Улар деворни айланиб ўтишди, итларнинг ҳуриши тинди. Нун эшикни сас-садосиз очиб, йигитнинг кўлидан тутди-да, қоп-қоронғи дахлиздан бошлаб кетди. Ниҳоят, доира шаклидаги хонага киришди, у ер жудаям нафис безатилган, гуллаб турган апельсин дарахтлари хушбўй ҳид таратар, баланд шамдонларда шамлар ёниб турарди.

Нун полга бенгал атиргулларининг барглари сепиб чиққан, диванга дасторгуллар ташлаб кўйганди, илиқ ҳаво танга хуш ёқар, пишиб етилган мевалар солинган биллур идишлар стол устида ярақлар, саватларга ҳафсала билан терилган кўкатлар кўзни қувонтирар эди.

Қоронғилиқдан бирдан чароғон ёруғликка келиб қолган Раймоннинг кўзлари камашди, бир лаҳза гангиб қолди, бироқ дарҳол қаерда турганини тушуниб етди. Бетакрор дид, ўткир фаросат билан яратилган муҳит: полга тўшалган гиламлар, китоб жавони, сайёҳлар ҳақидаги китоблар, нафис кашталар Индиананинг изтиробини ва сабр-бардошидан дарак берарди, арфа торлари ҳасрат ва умиддан титраб турар, Павел ва Виржиниянинг чўпонлик давридаги муҳаббати тасвирланган гравюра, Бурбон оролидаги юксак тоғлар, Сен-Поль кўрфазининг кўм-кўк жилолари... Айниқса, юпқа парда тутилган калта каравотнинг бош томонига ватанидан жўнаб кетадиган кун узилган янги палма шохи осиб кўйилган – булар ҳаммаси Дельмар хоним ҳақида сўйлаб турарди. Раймоннинг хаёлини ғалати безовталиқ чулғаб олди. Шойи либосларга ўраниб, уни бу ерга бошлаб келган аёл Индиананинг ўзи бўлиб чиқса-чи? Чароғон ёритилган танобий қаршисидаги тошойнада оппоқ бежирим кўйлақда нақ хаёлидаги аёлга кўзи тушди – у кўз олдида эгнидаги пўстинни ечиб ташлади ва кўзни камаштирувчи ярим-яланғоч либосда ўз жамолини намойиш қила бошлади.

Бироқ бу бир дақиқагина давом этди. Индиана одмироқ кийинган, сийналарини нафис тўр билан бекитган, кокилларига табиий гуллардан қадаган, сочларини елкаси оша ташлаб олган, оёқларига шойи туфлилар кийган бўларди. Кийимлари дўмбок сонларини ёпиб турган бўларди.

Нун Дельмар хонимга қараганда бўйдорроқ ва тўлароқ эди. Бировнинг либосларини кийиб олгани шундоқ кўриниб турарди. У жудаям латофатли эди, аммо латофатида олийжаноблик етишмасди. Хусндан Худо берган эди-ю, аммо барибир у фаришта эмас, оддий бир аёл эди. Лаззат ваъда қиларди-ю, аммо ҳузур бағишлаёлмасди.

Раймон кўзининг қири билан тошойнага қаради, сўнг Индиананинг асил қиёфасини ифодаловчи буюмларга кўз қирини ташлади; мусика асбоблари, суратлар, каравот. Ўзи йўқлигида чароғон бу ётоқхонада қолдирилган жувоннинг хушбўй ҳидини туйди, бир кун келиб Индиананинг ўзи бу жаннат эшигини очади деб ўйлаб, ҳаяжондан титраб кетди. Нун эса йигитнинг ортида кўллари қовуштириб турар ва унга махлиё бўлиб боқар, ноз-карашмалари билан ўзига ром этмоқчи бўларди. Ниҳоят, Раймон сукунатни бузди:

– Менинг хурматим учун ҳамма нарсани муҳаё қилганингиз, мени бу ерга бошлаб келганингиз учун сиздан миннатдорман. Тайёрлаган бу совғангиздан беҳад лаззатландим. Бу ердан кетайлик, бу хона бизга маъқул эмас. Мен ўзи-кўзи йўк Дельмар хонимнинг хурматиани жойига қўйишим керак.

– Бу қандай бағритошлик?! – деди ҳеч нарсага тушунмай йигитнинг совуққонлиги ва норозилигидан лол қолган Нун. – Мен сизнинг кўнглингизни олмоқчи эдим. Сиз эса мени ўзингиздан нари итарасиз.

– Йўк, азизам, сиздан қочмаяпман ва ундай қилмайман ҳам. Мен бу ерга сиз билан жиддий гаплашгани, сизга содиқлигимни кўрсатгани келганман. Кўнглимни олмоқчи эканингизни яхши тушуниб турибман ва сиздан миннатдорман, сизни бу бегона ясан-тусанда кўраман, деб ўйламагандим, ахир ёшлигингиз ва чиройингиз ҳеч қандай зеб-зийнатга муҳтож эмас.

Нун унинг муддаосини тушунмай, томоғига нимадир қадалди.

– Оҳ, қанчалар бахтиқароман! Сизга ёқмаётган эканман, ўзимдан нафратланаман... Мени севмаслигингизни олдиндан тушунишим керак эди. Шўрлик гўр қиз... Йўк, сиздан хафа эмасман, менга уйланмаслигингизни билардим. Кошки мени аввалгидек севсангиз, йўлингизда бор-йўғимни қурбон қилардим, зархарид чўридай итоатингизда бўлардим... Мени ўлдирдингиз, мен шарманда бўлдим! Энди бу ерга сиғмайман. Фарзанд кўрсам, у ҳам мендек бахтсиз бўлиши аниқ, чунки ҳеч ким мени аяб ўтирмайди! Дуч келган киши ўзиникини маъқул билиб, мени хўрлайди. Аммо биласизми, мени аввалгидек севсангиз, дунёда мендан-да бахтли аёл бўлмасди...

Нун узоқ ҳасрат қилди. Рости, мен бу ерда келтираётган сўзлардан ҳам таъсирироқ жумлалар билан қанчалик ғам-андуҳлар тортганини мендан юз марта яхшироқ ифода қилиб берди. Эҳтиросларга берилиш ва азоб чекиш таъсири остида содда ва нодон одамлар тўсатдан гапга чечан бўлиб қолади, бунинг сири нимада? Сўзлар қандайдир ғайриоддий маънога эга бўлади. Гиннали сўзларнинг ифодаланиши, талаффуз этилишига қараб, ҳиссиёт таъсири остида ёзғириш фожиавий тус олади. Бундай ҳолларда энг содда аёл ҳам бутунлай ўзгариб қолиши, ҳис-ҳаяжон зўридан эҳтиросга тўлиб-тошиши турган гап. Ўқимишли ва тарбия кўрган аёллардан кўра жўяли қилиб гапира олади.

Раймон Нунда тенгсиз севги, эзгулик ва кўнгиличанлик ҳиссини уйғотганидан боши осмонда эди.

Нун кўз ёшидан бўғилиб кетди. Бошини безаб турган гулларни юлиб отди, узун сочлари чиройли елкаларига бир текис ёйилиб тушди. Агар Дельмар хонимга боғлаб турган тақдир ситами ва унга бўйсунуш риштаси бўлмаганида, ушбу дақиқада Раймоннинг кўз олдида унга ўзгача эътибор билан қараб, ҳусни таважжуҳи ила эҳтирослар домига тортиб кетар эди. Айни чоғда севги шижоати ва ситамидан унинг ўн чиройига яна бир чирой қўшилганди. Мағлуб Раймон уни ўзи томон чорлади, диванда ёнидан жой берди, графинлар турган столчани ўзи томон тортиб, тилла суви юритилган қадахга пўртаҳолли шарбатдан куйди. Салқин ичимлик ўз таъсирини кўрсатди. Бироз тинчигандан сўнг қиз кўз ёшларини артиб, Раймоннинг оёқлари остига йиқилди.

– Мени аввалгидек сев, – деди Нун унинг тиззаларини жон-жаҳди билан кучиб. – Такрор-такрор мени севишингни айт, мени ғам-ғуссадан фориг қил, мени қутқар, аввалгидек мендан бўса ол, керак бўлса, мана жонимни ол, розиман, сенинг лаҳзалик ороминг учун ўзимни бутунлай бахшида этаман!

У нафис буғдойранг кўллари билан Раймонни куча бошлади. Узун сочларига уни ўраб олди, қоп-қора кўзлари эса эҳтиросдан олов сочарди. Раймон барини унутди – не қарорга келишини ҳам, янги севгисини ҳам, қаерда тур-

ганини ҳам. Нуннинг ғамзали эркалашларига у ҳам шундай жавоб қайтарди. Улар тўкин-сочин столдаги кучли шароблардан бир қадахда ичишарди. Нихоят, иккаласи ҳам бутунлай эс-хушини йўқотди. Раймоннинг боши гир айланар экан, Индиана ҳақидаги хотираларни элас-элас эсларди. Бир-бирига рўпарама-рўпара турган тошойналарда Нуннинг акси бир неча маротаба кўпайиб қайта жонланарди. Гўё хона кўланкаларга тўлиб-тошаётгандай эди. Раймон ҳар бир киёфанинг жозиб томонларини қидирган бўлар, узоқ-узоқлардан эса Дельмар хонимнинг хипча ва келишган комати кўрингандай туюларди.

Нун ўрганмаган ичимликлардан кайфи ошиб, севгилиси билан нималар ҳақида суҳбатлашганини англаёлмаётган эди. Раймон ҳам ширакайф бўлиб қолганди. Эҳтирослари авжга чиққан пайтларда Индианани эмас, бошқа бировни суяётгандай бўларди. Раймон Индианага қарашли бўйинбоғни, тасмаларни, атир ҳиди анқиган, сийнасини ёпиб турувчи шойи матоларни кўлига олиб, қаттиқ-қаттиқ сиқарди. Гўё севгилисининг суйиб-эркалашларидан завқ-шавқга тўлиб-тошаётганди. Раймон Индиананинг ўзини эмас, кўйлагини кўриб турарди. Нуннинг қоп-қора сочларидан сукланиб бўса олар экан, Индиананинг зулфларини ўпарди. Кўзлари ёниқ шароб олови ичида Индианани кўраётганди. Индиана ҳали ҳам оқиш докали парда ортидан табассум билан уни жодулаб турарди, ҳатто ҳозир, ишқ ва шаробдан сармаст онларида ҳам Индиана ҳақида ўйлаётганди...

Раймон уйғонганида деразадан тонг ёғдуси тушиб турарди. У дарров хушига кела олмади, хонани, ўзи чўзилган мана бу каравотни тушимда кўраяпман, деб узоқ хаёлга берилиб ётди. Нун Дельмар хонимнинг хобгоҳини аллақачон тартибга келтириб қўйганди.

Тунда малика бўлиб ухлаган Нун тонгда оқсоч бўлиб уйғонган эди. У гуллар келтириб қўйиб, кечаги овқат сарқитларини йиғиштириб олган, стол-стулларни жой-жойига терган, кечаги ишқий саргузаштлардан асар ҳам қолдирмаганди. Индиананинг хонаси яна аввалгидек тўкис кўриниш касб этганди.

Азбаройи хижолатдан Раймон ўрнидан туриб кетмоқчи бўлди, аммо эшик қулфланганди. Дераза ўттиз футча баландликда. У виждон азобида жингиртоб бўлиб, шу ерда кутиб туришга мажбур эди.

У ғижимланган, мурдор қилинган тўшак олдида уятдан кизариб-бўзариб тиз чўкди.

– Ох, Индиана, – қўлларини кўкрагига қўйиб ингради Раймон, – сени ҳақорат қилиб қўйганимни билсанг эди. Бу хиёнаткорлигим учун мени кечира оласанми? Бироқ сен кечирганинг билан ўзим буни кечира олмайман, беғубор ва соддадил Индиана, бу ердан жисмимни жаҳаннамга итқитсанг ҳам кам. Нақадар пасткаш ва жирканч одамга ҳалоллигининг бебаҳо хазинасини бахшида этмоқчи бўлаётганингни биласанми? Мени бу ердан қувиб сол, мендан ҳазар қил – тузингни еб, тузлигинга тупурдим, чўрилар жодусига учиб, сенинг шаробингдан нўш этиб, чўринг билан бирга ётиб, жирканч нафасим ва бўсаларим билан пок кийимларингни мурдорладим – мендан жиркан! Тинч ўтказаетган тунларингни ҳаром қилишдан ҳайиқмадим. Бу тўшакда эринг ҳам қилмаган гуноҳга йўл қўйдим. Мен булғаган бу тўшакда энди сен қандай ором топасан? Бемаъни тушлар ва ўйлар миянгни кемириб, адои тамом қилмайдими? Пок хобгоҳинг теварагида шайтоний шарпалар ўралашавермайдими? Чақалоқ мисоли беғубор уйқунгни қайси покиза маъбуд кўриқлайди? Елкангдаги сени асраб юрувчи фаришталарни қувламадиммикан, шайтонга йўл очиб бериб, қалбингни унга сотмадим-

микан? Ох, нақадар бахтиқароман, гуноҳқорман! Муборак хобгоҳингга доғ тушириб қилган бу гуноҳимни қоним билан ювсам ҳам кетса кошқийди!

Бир вақт Раймон Индиананинг тўшаги олдида ҳўнграб юборди. Олдига пешбанд таққан ва мадрас кийиб олган Нун кириб келди. Раймоннинг тиз чўкиб турганини кўриб, уни чўқинаяти деб ўйлади. У оқсуяқларнинг қандай чўқинишини билмасди, шунинг учун бироз сабр қилиб, кутиб турди.

Раймон ўзининг аҳволидан қаттиқ хижолатда қолди ва ич-ичидан ғазабланди. Аммо сир бой бермаслик учун Нундан гина қилди.

– Нега устимдан қулфлаб кетдинг? – сўради у ниҳоят. – Кун ёришгач, мени кетолмайди дея ўйладингми?

– Кетишингизга ҳожат йўқ, – ноз билан жавоб берди Нун. – Уйда ҳеч ким йўқ, ҳеч ким сизнинг бу ерда эканингизни билмайди ҳам. Боғбон бу томонларга сира ўтмайди. Қалитлар фақат менда сақланади. Бугун кунни мен билан ўтказасиз, асирим!

Қизнинг бу режаси Раймонни ғазабга солди. Бироқ бўйсуннишдан бошқа чораси йўқ эди. Бу хонада қанчалар хуноби ошиб турган бўлишига қарамай, қандайдир сеҳр уни тутиб турарди.

Нун нонушта келтиргани кетганида у атрофидаги нарсаларга бир-бир назар солиб чиқди. Индиананинг тилсиз гувоҳларини – китобларини варақлади, альбомини очиб қаради. Сўнг аёллик сирини ошқор қилишидан кўркиб, альбомни дарров ёпди ва хона бўйлаб юра бошлади. Тўсатдан Дельмар хоним қаравотининг қаршисидаги деворга осифлиқ қимматбахо ромли суратга кўзи тушди.

Бу Индиананинг портретимикан? Синчиклаб қараса, бошдан-оёқ чизилган хушрўйгина йигитчанинг сурати экан, ажабланиб, ўриндиқдан ирғиб турди.

8-боб

– Бу йигитни қаердадир кўрганга ўхшайман, – деди у Нунга бепарволик билан.

– Ох, тақсир, яхши эмас, – жавоб берди Нун, нонуштани стол устига кўяркан, – бекамнинг юрак сирларини билиб олишингиз яхши эмас.

Бу сўзлардан кейин Раймоннинг ранги оқариб кетди.

– Юрак сирлари? – деди у. – Бу ростдан ҳам юрак сирлари бўлса, сен кўрабила туриб, мени бу ерга бошлаб келдинг, бунга ўзинг кўпроқ айбдорсан.

– Бу ерда ҳеч қандай сир йўқ, – деди табассум билан Нун. – Дельмар жанобларининг ўзи сэр Ральфнинг суратини осиб қўйишга ёрдамлашган. Шунақа рашкчи эр турганда юрак сирларига бало борми!

– Сэр Ральф деяпсан, у ким ўзи? – сўради Раймон.

– Сэр Ральф Браун, Дельмар хонимнинг аммаваччаси. Унинг болаликдаги дўсти, ҳа, менинг ҳам дўстим дейишим мумкин. У жудаям меҳрибон одам!

Раймон ажабланиб, суратга яна бир бор синчиклаб қаради.

Биз сэр Ральфнинг киёфаси у қадар фусункор бўлмаса-да, истараликкина эканини эслатиб ўтгандик: оқ-қизил юзли, баланд бўйли, қуюқ малла сочли, доимо бенуқсон кийинувчи, биронта кишида романтик кайфият туғдирмасида, афт-ангори унинг яхши одам эканлигидан дарак бериб турарди. Ов либосида уни ҳикоямиз аввалида қандай тасаввур қилган бўлсангиз, шунга яқин қилиб тасвирланганди. Итлар қуршовида кўркам Офелия – юнги қумуш рангда товланувчи асил шотланд ити ҳаммадан олдинда турарди. Сэр Ральф бир қўлида ов милтиғи, иккинчи қўли билан ажойиб инглиз тулпори

юганидан тутган, орқада олмазор кўринарди. Бу маҳорат билан чизилган ҳақиқий оилавий сурат эди, зодагонларга хос оилавий аҳилликдан дарак берувчи майда-чуйда чизгилар ҳафсала билан ишланганди.

Раймоннинг жон-пони чиқиб кетди.

“Қанақасига, – ўйлади у, – бу ёш инглиз Дельмар хонимнинг хобгоҳида савлат тўкиб турар эмиш! Унинг аҳмоқона тасвири Индиананинг ҳаётига аралашиб, уни томоша қилиб турадимми? Ҳа-да, уни кузатиб туради, уни кўриқлайди. Унинг ҳаракатларидан огоҳ бўлади, соат сайин уни ўзиники қилиб олади! Тунлари унинг уйкусига сингиб кетади, сирли тушларининг гувоҳи бўлади, совуқдан қалтираб оппоқ ички кийимда каравотидан кўзғалиб, нозик оёқлари билан гилам устида турганида, ҳатто кундузги ёруғда дераза пардаларини тортиб қўяётганида, бегона кўзлардан холи бўлганида ҳам унга боқиб туради. Бу нусханинг сурбет турки жувоннинг борлиғига қадалса-я! Бу ов этигидаги эркак Индиананинг кийиниши-ечи-нишининг гувоҳи бўлар экан-да!”

– Бу суратнинг пардаси ҳар доим тортиғлиқ турадимми? – сўради Раймон.

– Ҳар доим. Дельмар хоним уйда йўқ бўлганида ҳам шундай туради. Аммо уни ёпаман деб овора бўлманг, хоним эрта-индин келиб қолади.

– Бўлмасам, бундай қиламиз, Нун. Сиз хўжайинингизга манави кимсанинг башараси беҳаё эканини айтасиз. Дельмар жанобларининг ўрнида бўлганимда унинг икки кўзини ўйиб олардим-да, ана ундан кейин суратни бу ерга осиб қўйган бўлардим. Унинг бу боқишларига аҳамият бермайдиган рашкчи эр – эр эмас, ғирт аҳмоқ-ку.

– Бизнинг навқирон жаноб Браунимизнинг сизга нимаси ёқмаяпти? – сўради Нун Индиананинг тўшагини тузатар экан. – Бундан ортиқ хўжайинни топиш қийин! Авваллари бекамдан унинг худбин эканини эшитиб, ёқтирмасдим, айниқса, сизнинг ўша ярадор бўлиб келганингиздан кейин уни ёқтириб қолдим.

– Рост, – деди Нуннинг сўзини бўлиб Раймон, – у менга ёрдам берди, лекин у бу ишни Дельмар хонимнинг илтимосига биноан бажарди.

– Менинг бекам оқкўнгил аёл, – деди Нун. – У барчани меҳрибон қилиб қўяди.

Нун Дельмар хоним ҳақида гапирар экан, Раймон уни қизиқиш билан тингларди, шўрлик буни қаердан ҳам била қолсин.

Улар кунни жудаям осойишта ўтказишди. Нун энг муҳим нарса ҳақида сўрамади. Ниҳоят, кечга бориб севгилисидан лоақал бироз илиқроқ гап эшитишга уриниб кўрди.

Раймон фақат бир ният сари интиларди: ҳар нарсадан вокиф гувоҳдан, севмайдиган аёлдан узоқлашишни. Бироқ уни ҳар доим пул билан таъминлаб туришини айтганида, шўрлик қиз буни ҳақорат деб тушунди. Сочларини юлди, агар Раймон уни куч билан тортиб қолмаганида, у бошини деворга уриб ёрган бўларди. Шунда йигит сўзга чечанлиги ва ақлини ишга солиб, Нунга тушунтиришга ўтди, унинг туғилажак боласига ёрдам кўрсатиш пайида эканини, доимо қайғураётганини айтди.

– Бу менинг бурчим – пулни туғилажак бола учун беряпман, қандайдир мағрурликни деб норасидани нафақадан бенасиб қилолмайсиз-ку.

Нун бироз тинчланди ва кўз ёшларини артди.

– Яхши, пулни олганим бўлсин. Аммо мени аввалгидек севишга ваъда беринг, майли, бу пулни болага бўлган муносабатингиз, бурчингиз вазидан бераяпсиз дейлик. Пулингиз туради, аммо мен... агар мени ташлаб кетсангиз, ўлиб қоламан. Мени чўри қилиб олинг. Кўп ҳам сўрамайман. Менинг

ўрнимда бошқаси бўлганида айёрлик йўлига ўтарди. Чўрингиз бўлишимга ижозат беринг, онангизнинг хизматига қўйинг. Хизматини қилиб, кўнглини оламан. Онт ичаман, агар мени севмай қолсангиз ҳам, сизни кўриб туришимнинг ўзи кифоя.

– Азизам Нун, сиз мендан иложсиз нарсани сўраяпсиз. Онамни алдаёлмайман, уни алдаш учун разил бўлишим керак! Мен бунга ҳеч ҳам рози бўлолмайман. Лион ёки Бордога кетинг, то сиз ўзингизни тутиб, одамлар кўзига қарайдиган бўлгунингизга қадар сизни қўллаб-қувватлаб тураман. Ҳеч нарсадан зориктирмайман. Бўлмасам, Париждаги таниш-билишларимдан бириникига жойлаб қўяман, агар истасангиз. Аммо бир уйда яшашимизга имкон йўқ.

– Иложи йўқми? – деди Нун қўлларини аламли букиб. – Мени назар-писанд қилмаётганингизни, уятга қўяётганингизни сезиб турибман. Мен кетиб бўпман! Сиз мени қаердаги узоқ бир шаҳарга олиб бориб ташлашингизни истамайман. Обрўни нима қиламан? Менга фақат севгингиз керак.

– Агар сиз мени алдаяпти, деб қўрқаётган бўлсангиз, келинг, биргалашиб ўйлайлик. Сиз истаган томонга бирга кетайлик. Қаерга десангиз денг, лекин Парижга, онамнинг хузурига эмас, сизни қўллаб-қувватлаш – бурчим.

– Ҳа, бегона шаҳарга борганимиздан сўнг, сиз мени бировларга тирик товон қилиб ташлаб кетмоқчисиз-да, – деди Нун аччиқ жилмайиб. – Йўқ, йўқ, барчасидан бирданига маҳрум бўлишни истамайман. Агар бу ердан кетар бўлсам, танишувимиздан аввалги мавқеимдан ҳам жудо бўламан. Севги билан дўстликни қурбон қилиб бўлса ҳам шу ердан жилмайман. Дельмар хонимнинг оёқларига бош ураман, ҳамма гапни унга айтиб бераман, у мени кечиради. Биламан, у оккўнгил аёл, у мени яхши кўради. Салкам бир кунда туғилганмиз, у менинг эмакдош опам. Биз ҳеч қачон ажралмаймиз, уни ташлаб кетар бўлсам, у сира ҳам бунга рози бўлмайди. У мен билан бирга йиғлайди, мен ва болам учун қайғуради, менинг боламни яхши кўриб қолади, ҳа, бахтсизгина боламни! Унга Худо фарзанд бермади – ким билади, балким менинг фарзандимни ўз боласидек тарбиялаб олар! Ох, бутунлай ақлдан озаяпман шекилли, ташлаб кетиш ҳақидаги гапнинг ўзидан жинни бўлай дейман, у билан бир тан – бир жонмиз, Дельмар хоним менсиз яшай олмайди!

Бу сўзлар Раймонни чўчитиб қўйди. Шу топ ташқаридан яқинлашиб келаётган извош овози эшитилди. Қўрқиб кетган Нун деразага чопди.

– Дельмар хоним! – деди ваҳима билан Нун. – Қочинг! – Шошганидан Нун махфий зинапоя калити қаердалигини ҳам эсидан чиқариб қўйди. Раймоннинг қўлидан тутиб, тезда уни йўлакка етаклаб чиқди. Улар йўлакнинг ярмига етиб борган эдилар ҳамки, рўпарадан кимдир келаётгани кўринди. Ўн қадамча наридан Дельмар хонимнинг овози кулоққа чалинди, ундан олдин чиқиб келаётган хизматкорнинг қўлидаги шам ҳар иккаласининг кўрқиб кетган юзларини ёритиб юборди, Нун Раймонни хобгоҳга қайта етаклаб киришга аранг улгурди.

У йигитни хобгоҳидан деразали эшик билан ажратилган ҳаммомхонага яширмоқчи бўлди, лекин ҳаммом қулфланмасди ва Дельмар хоним у ерга истаган дақиқада кириб бориши мумкин эди. Раймон дарпарда орқасидаги токчага ўзини отди. Дельмар хоним тезда ёта қолмаса керак. Нун бир бало қилиб, унинг қочиб қолишига имкон топар.

Индиана шитоб билан хонага кириб келди. Шляпасини ечиб, каравотига ташлади ва Нунни ўпиб қўйди. Хона қоронғи бўлгани боис дугонасининг хаяжонини пайқамади.

– Келишимни кутмаганмидинг? – сўради у камин олдига ўтар экан. –

Менинг келишимни қаердан билдинг, нега бу ердасан? – У жавобни кутмай, сўзида давом этди: – Эртага бу ерга жаноб Дельмар келади. Ундан хат олишим биланок бу ерга етиб келдим. У билан Парижда эмас, шу ерда учрашганим маъкул. Бунга нима сабаб бўлганини сенга кейин айтиб бераман. Нега жим турибсан? Келганимдан хурсанд эмасмисан?

– Кўнглим нимагадир ғаш, – деди Нун Индиананинг оёқ кийимини ечиш учун тиззалар экан. – Сизга айтадиган гапларим бор, аммо ҳозир эмас, юринг, меҳмонхонага чиқайлик.

– Нималар деяпсан, эй Худойим, топган гапингни кара-ю. У ер совук-ку.

– Йўқ, у ердаги оташ ўчокни ёқиб келдим.

– Ие, ҳозиргина ўша ердан ўтдим-ку.

– Лекин кечки овқат сизга мунтазир.

– Овқатлангим йўқ. Бунинг устига тузукроқ бирор нарса тайёрламаган бўлсанг керак. Яхшиси, мўйна ёқамни келтир! Извошда унутиб қолдирибман.

– Хўп бўлади, кейинроқ олиб келаман.

– Кейин эмас, ҳозирок, тез бўл!

Бу сўзларни айта туриб, Индиана ўшқирганча Нунни итариб юборди. Нун эса даставвал қанақа йўл тутиш ҳақида бир зум ўйланиб қолди. У чиққан заҳоти Дельмар хоним эшикни беркитиб, пўстинини ечиб, шляпасининг ёнига ташлади. Ана шу дақиқада у Раймонга жуда яқин келиб қолди. Раймон эса беихтиёр қимирлаб кетди. Каравот оёқлари ғилдиракли бўлганидан салгина туртки таъсиридан жойидан силжиди. Дельмар хоним ҳайрон бўлди, лекин кўркмади, чунки каравотни ўзим туртиб юборганман деб ўйлади, шундай бўлса-да, дарпардани четга суриб, хира ёруғда деразадаги эркак кишининг соясига кўзи тушди!

У кўркқанидан оташ ўчокқа қараб чопди, кўнғирок чалмоқчи ёки бирортасини ёрдамга чақирмоқчи бўлди. Раймон яширинган жойдан чиқиб, қорасини ўчирмаса, Дельмар хоним хизматкорларини чақиритиши, обрўсини тўкиб, яна бир қарра уни безорига чиқариб қўйиши тайин эди. Раймон шу ўйда, ўрталаридаги севгини шафеъ келтириб, ўзини Индиананинг оёқлари остига ташлади, ҳар қалай уни ёрдамга одам чақиритишдан тўхтатиб қолди. Нун шу атрофда бўлса керак, деб ўйлаб, пичирлаб гап бошлади:

– Индиана, бу менман, кўркманг, мени кечиринг! Сиз туфайли ақлдан озган бахтиқарони кечиринг, эрингиз келгунича сизни яна бир бора кўрай дегандим.

Шундай деб у Индианани бағрига босди. Жувонни ўзига жалб қилиш ва ёрдамга чақиритишдан чалғитиш мақсадида шу чорани ўйлаб топди. Айни шу паллада Дельмар хонимнинг эшиги тақиллаб қолди. У Раймоннинг кучоғидан отилиб чиқиб, бориб эшикни очди, очди-ю, ўзини оромкурсига отди. Кўркқувдан унинг ранги оппоқ оқариб кетганди. Дахлизда юрган хизматкорнинг бу манзарага кўзи тушмаслиги учун эшикни ёпишга шошилди. Нун бекасидан баттар оқариб кетганди. Тиззалари қалт-қалт титрар, эшикка ёпишиб олганча фақат Худодан мадад тиларди.

Раймон озгина миясини ишлатса, иккала аёлни баравар алдай олишига кўзи етди.

– Бекам, – деди Раймон Индиананинг пойига тиз чўкиб, – менинг бу ерга кириб туришимнинг ўзи сизни қаттиқ ҳақоратлаганим бўлади. Сиздан кечирим сўраб, оёқларингиз остида тиз чўкиб турибман. Менга қулоқ солинг, барчасини бир бошдан айтай...

– Жим бўлинг, мухтарам жаноб, йўқолинг бу ердан! – деди қахрини сочиб Дельмар хоним. – Ана катта кўча! Нун, бу жанобни эшикдан кузатиб

кўйинг, барча хизматкорлар унинг башарасини кўриб кўйсин, бошлаб шармандаси чиқсин!

Нун сирим фош бўлди деб ўйлаб, Раймон билан ёнма-ён тиз чўкди. Дельмар хонимнинг кўлини ўпмоқчи бўлган эди, Дельмар хоним уни силтаб ташлади. Ғазабдан кизариб-бўзариб ўрнидан турди-да, йигитга эшикни кўрсатди.

– Бу ердан кетинг дедим, – такрорлади у, – яна айтаман, кетинг! Ифлослик ҳам эви билан! Хўш, мухтарам жаноб, ўғрига ўхшаб қайси йўллар билан менинг хобгоҳимга кириб олдингиз? Бировларнинг оиласини бузиш усулингизни энди билдим! Кеча оқшом менга изҳор қилган чин севгингининг исботими бу? Сиз мени кўз қорачиғимдай сақлайман, хурмат қиламан, химоя қиламан, деб ваъда бергандингиз-ку! Ваъдангизнинг миси чиқиб қолди! Сиз эрининг жаҳолатидан кўрқадиган, ҳаётингизга малҳам бўлувчи бир вафодор аёлни учратгансиз, мақсадингизга етишиш учун унга сохта муҳаббат изҳор қилгансиз ва ташаккур айтгансиз, бу ғамхўрлик ва ишонч учун энг нопок йўллар билан унга мукофот беряпсиз! Сиз унинг оқсочини ҳам авраб, сал бўлмаса тўшагини булғамоқчи бўлгансиз! Чўриларни бўлар-бўлмас хуфия ишларга бош қўштириб, ҳаммани аҳмоқ қилаяпсиз... Ҳа, жаноб, кўрдингизми, ихлосимни қандай қолдираётганингизни! Қани, бу ердан йўқолинг! Қорангизни қанча тез ўчирсангиз, шунча яхши! Ҳой, бахтиқаро киз, бекангизнинг ишончини оқламадингиз, сизни ҳайдашдан бошқа чорам йўқ, бу даргоҳда сизга ўрин йўқ, эшитдингизми?!

Ҳайрат ва умидсизликдан кизариб-бўзариб, Нун бу сирнинг оқибати вой бўлди, дегандек йигит билан илтижоли кўз уриштирди. Сўнгра гандираклар Индиананинг олдига келди-да, тиз чўкиб, унинг қўлидан маҳкам тутди.

– Гапингизни яхши англамадим, – деди у тишларини ғичирлатиб, – у сизни севармиди?

– Сизлар ўзингизни гўлликка солаяпсиз, чоғи? – деди Дельмар хоним уни куч билан итариб, нафратдан афтини бужмайтирганча. – Эркак кишининг хобгоҳимга кириб олиб, каравот ортига яширинганини кўриб-билиб турибсизлар-ку. Оҳ, кўз кўриб, кулоқ эшитмаган ифлослик! Бундай ишлар кўлингдан келади деб сира ўйламагандим. Менинг шаънимни сотибсан, тагин бориб-бориб сенга ишонаманми!

Дельмар хоним нафрат ва иснодга чидолмай йиғлаб юборди. Унинг шу ҳолатдаги гўзаллигини тасвирлаш учун қалам ожиз. Раймон унга қараб туришга журъат қила олмади, чунки унинг мағрур нигоҳи аёллар томонидан топталган, у ер чизиб қолишга мажбур этилганди. У аллақачон ўлган, еттиқат ерга кўмилган эди. Агар Дельмар хоним билан ёлғиз қолганида уни ғазаб отидан туширса бўларди, лекин бу имконсиз иш эди. Нуннинг қовоғидан қор ёғар, юзида ғазаб ва нафрат шундоққина акс этиб турарди.

Эшикнинг тақиллаши ҳар учаласини хушёр торттирди. Нун яна эшикка отилди. Аммо Дельмар хоним уни жаҳл билан итариб юборди-да, Раймонга хона тўрига бориб яширинишни буюрди. Индиана оғир дамларда ўзини тутишнинг ҳадисини олгани боис тезда елкасига шол рўмолини ташлади ва бориб ўзи эшикни очди, эшикни чўрилардан бири тақиллатган экан, Индиана нима кераклигини сўради.

– Жаноб Ральф Браун келди, – деди чўри, – у сиз билан учрашар экан.

– Хурсандлигимни айтиб кўйинг, ҳозир чиқаман. Каминни ёқинг, овқат тайёрлансин. Шошманг, менга чорбоғ эшигининг калитини топиб келтиринг.

Чўри кетди. Дельмар хоним эшикни ёпмасдан остонада тўхтаб қолди. Нуннинг овозини эшитишга тоқати йўқ, мағрурона қиёфаси ила Раймонни оғиз очирмаётганди.

Бир неча дақиқадан сўнг чўри қайтиб келди, Индиана очик эшикдан чўри Раймонни кўриб қолмасин деб гавдаси билан тўсиб турди, калитни олиб, тезроқ кечки овқатга унашини буюрди, чўри кетиб бўлгач, Индиана Раймонга мурожаат қилди.

– Яхшиям аммаваччам сэр Браун келиб, сизни шармандаликдан қутқариб қолди. Бу қилиғингизни билиб қолса борми, у сиз билан бошқача гаплашган бўларди. Лекин мен бу ҳурматли зотни жанжалларга аралаштиргим йўқ. Нун сизни бу ерга қандай бошлаб келган бўлса, шундай кузатиб қўяди, тез бўлинг.

– Сиз билан ҳали кўришамиз, бекам, – жавоб берди Раймон ўзини сипо тутишга уриниб, – мен ҳозир айбдор бўлсам-да, сиз менга бундай муомала қилганингиздан афсусланасиз ҳали.

– Умид қиламанки, биз энди сираям учрашмаймиз, – жавоб берди Индиана.

Кейин эшик тагида Раймоннинг таъзимига ҳам эътибор бермай, унинг қалтираётган бечора шериги билан чиқиб кетишини кутиб турди.

Қоронғи чорбоғда Нун билан ёлғиз қолгач, Раймон таъна тошлари тагида қолишини кутганди, бироқ қиз чурқ этмади. Йигитни панжара эшигигача кузатиб борди, Раймон унинг кўлидан тутгунча, қиз аллақачон ғойиб бўлганди. Раймон қиз энди нима қилмоқчилигини билиш мақсадида уни секин чақириб кўрди, аммо ҳеч ким жавоб қайтармади.

Унинг ёнига келган боғбон:

– Энди тезроқ кетинг, тақсир, бекамиз қайтди, сизни кўриб қолишлари мумкин, – деди.

Раймон Дельмар хонимни ҳақоратлаганидан сиқилиб, азобланиб қайтар экан, ҳатто Нунни ҳам унутиб юборди, фақат Индианадан қандай қилиб кечирим сўрашини ўйларди. У фақат йўлида тўсиқ пайдо бўлгандагина куйиб-пишадиган одамлар тоифасидан эди, йўқни йўндираман деб кучини беҳуда сарфларди.

Кечкурун сэр Ральф билан кечки овқатни сукутда ўтказган Индиана барвақт хонасига қайтди, аммо Нун одатдагидек уни ечинтиришга келмади. Чақириб қилган кўнғироқлари ҳам бесамар кетди. У кўринмасди, шунда Индиана Нуннинг билатуриб келмаётганини англади-да, эшикни ёпиб ухлагани ётди. У тун бўйи ваҳимали тушлар кўрди, тонг ёришар-ёришмас чорбоққа чиқди. Аъзойи бадани ўт бўлиб ёнар, кўксини куйдираётган иситмани тушириш учун салқин шабадани изларди. Кунни кеча худди шу пайтда у навнихол севги ҳисларидан масту мустағриқ эди. Қаранг, бир кун ичида қанча кўнғилсизлик! Аввалига кутилмаганда эрининг эрта қайтиши маълум бўлди. У Парижда асрларга татигулик қисқа вақтни чексиз бахт, севги лаззати билан ўтказаман деб умид қилган эди. Бироқ эртаси кунийёк бу лаззатлардан воз кечиб, ўзининг оилавий истибдодига яна қайтадан бош эгиб, хўжайинга пешвоз чиқиш учун Карвахал хонимникида Раймон билан учрашувни қолдирди ва уйга қайтишга мажбур бўлди. Индиана эрини Раймон билан бирга кўрганда, уни алдай олмаслигига кўзи етарди. Мана энди Раймон келиб уни ерга урди, оғир маломатга дучор қилди. Нихоят, унинг ҳаёт йўлдоши, энг севган гўзал креол бутун ишончи-ю ҳурматини чиппақка чиқариб ўтирибди!

Дельмар хоним кун бўйи йиғлади. Чорбоғни кесиб ўтувчи унча катта бўлмаган дарё қирғоғидаги қировдан оқарган яшил майсалар ичига ўзини отди. Март ойининг охири, табиат энди-энди уйғониб келаётганди, эрталаб

совук бўлса-да, хушхаво эди. Сув юзида паға-паға туманлар қалқиб турар, кушлар ўзининг баҳорий севгисини тараннум этарди.

Индиананинг қалбини аста-секин қандайдир муаттар хидлар эгаллай бошлади, ўзини хийла енгил ҳис этди.

“Худо менга ўз синовини раво кўрибди, – хаёлидан ўтказарди у, – ҳали ҳам кўр эканман. Бу одам мени сал бўлмаса жарга улоқтираёзибди, мени нобуд қилаёзди, энди мен унинг қабих ниятидан хабар топдим. Унинг юрагидаги жўш ураётган кизгин, йўлдан урувчи эҳтиросларига ҳаргиз ён бермайман. Эримни севаман! Бардошли бўламан! Унга вафодор бўлиб қоламан, унинг бахти учун кўлимдан келганини қиламан. Унга қарши турмайман. Унинг рашкини кўзгатувчи барча ҳаракатлардан нари юраман. Эркакларнинг бизни йўлдан оздирувчи хушомадлари кадр-қимматини энди англаб етдим. Балки Яратганнинг ўзи тортган азобларимга раҳми келиб, ажални йўллар”.

Қарши қирғоқдаги толлар ортидан Дельмар жанобларининг фабрикаси машиналарини юргизадиган тегирмон товуши эшитилди. Дарё суви ҳозиргина очилган тўғонлардан кутуриб пастга отилди. Дельмар хоним шовуллаб оқаётган дарё ўзанига ғамгин тикилар экан, қамишлар орасида оқиб кетаётган қора нарсага кўзи тушди. У ўрнидан турди ва сув юзига эгилиб аёл кишининг кийимини аниқ-тиниқ пайқади, бу кийим-бош кўзига танишдай эди. Кўркув Дельмар хонимнинг вужудини чулғаб олди, оқим жасадни у турган қирғоқ томон келтираётганди.

Унинг дод-войини эшитган фабрика ишчилари қирғоқ томон югуриб келишди. Қарасалар, Дельмар хоним хушсиз ётибди, жасад эса дарёда оқиб кетаётибди.

Иккинчи қисм

9-боб

Орадан икки ой ўтди. Аввал мен сизни куз оқшомларининг бирида Ланьдаги уйга бошлаб боргандим, у ерда ҳеч нарса ўзгармаган. Фақат чор атропофда баҳор нафаси уфурарди, сариқ ғиштин, томи шифер, юз йиллик моғор босишидан сарғайган деворлар бу уйга салобат бағишлаб турарди.

Ботаётган қуёш деразаларда кизғиш рангда товланарди, фабрикадан чиққан шовқин-сурон, узоқ фермадан келаётган товушлар билан қоришиб кетган. Дельмар жаноблари уйга кираверишдаги пешайвонда ўтириб, қалдирғоч овлаш билан овора эди. Индиана матони чамбарга тортиб, кашта тикиб ўтираркан, бир кўзи меҳмонхона деразасидан ташқаридаги ҳовлида эди, у полковник жанобларининг шафқатсиз машғулотини кузатарди. Офелия бу ғайриоддий овдан норозилигини изҳор қилиб, у ёқдан-бу ёққа сакрар ва тинимсиз ҳурар эди, сэр Ральф эса пиллапоя тошларига ўтириб олиб, сигара тортар, теварак-атрофдаги ҳаракатларга бефарқ эди.

– Индиана, – мурожаат қилди полковник милтикни бир четга суриб, – сиз гўё кунбай ишда меҳнат қилаётгандайсиз. Кўйинг шу ишингизни!

– Ҳали барвақт, – жавоб берди Дельмар хоним.

– Ҳечқиси йўқ, деразага яқинроқ ўтиринг, сизга айтадиган гапим бор.

Индиана деразага яқинроқ келиб ўтирди ва полковник ҳар доимгидек кекса ва рашкчи эр киёфасига кириб ҳазиломуз гап бошлади:

– Бугун зўр ишладингиз, куни билан тинмадингиз, шу боис сизга хуш ёқадиган гап айтмоқчиман.

Дельмар хоним зўрма-зўраки жилмайди. Бу жилмайиш полковникдан бошқа нозикрок одамнинг ҳафсаласини пир қилган бўларди.

– Гап шундаки, – давом этди жаноб Дельмар, – сизни хурсанд қилиш учун ўзингизга ёқадиган содиқ мухлисларингиздан бирини чойга таклиф қилганман. Сиз, албатта, муғомбирсиз, у ким ўзи, деб сўрарсиз. Ахир улар бир талай-ку.

– Қария руҳоний бўлса керак, – жавоб берди Дельмар хоним эрининг раъйига қараб.

– Ҳеч ҳам-да!

– Бўлмаса шейлилик ҳоким ёки фонтенеблолик қария нотариусмикан?

– Муғомбирликни йиғиштиринг! Ким ҳақида гапираётганимни яхши билиб турибсиз. Оғайним Ральф, унинг тили учидан турган исмни айтишга ёрдамлашиб юбор, нимагадир бу номни айтгиси келмаяпти.

– Жаноб де Рамьернинг келиши шунчалик ваҳималими? – вазмин гап қўшди сэр Ральф сигарасини улоқтирар экан. – Унинг ташрифи Индианага бирор маънони англатармикан?

Дельмар хоним юзига қон тепчиганини ҳис этди. Бир нарсани қидираётгандек юзини пастга эгди ва ўзини тутиб олиб, деразага яқинрок келди.

– Ҳазиллашяпсиз, шекилли? – деди у вужуди қалтираб.

– Аксинча, жуда жиддий айтаяпман. Уни эртага соат ўн бирда кўришга муяссар бўласиз.

– Сирларингизни ўғирлаш учун яширинча уйингизга кирган одамни қабул қилишга наҳотки розилик берган бўлсангиз? Ахир уни итдек отиб ташламоқчи эдингиз-ку? Бу каби можароларни унутиб юборган бўлсаларингиз, чиндан ҳам иккалангиз тинчликсевар инсон экансизлар.

– Азизам, ўзингиз уни аммангиз уйда қабул қилиб, менга ибрат кўрсатдингиз.

Индиана оқариб кетди.

– Мен бу ташрифни сира маъқулламайман, – шошилиб рад этди Индиана, – уни деб жуда ўлиб қолаётганим йўқ эди, сизнинг ўрнингизда уни бу ерга таклиф қилмаган бўлардим.

– Аёллар намунча алдоқчи ва айёр бўлмасалар. Балки у билан бутун оқшом ракс тушгандирсиз, менга шундай дейишди.

– Сизга ёлғон гапиришибди.

– Карвахал хонимнинг ўзи айтди бунини. Ўзингизни оқламай қўя қолинг. Бу ерда ҳеч қанақа ёмон гап йўқ. Аммангиз шунини хоҳлаган ва бунга имконият туғдириб берган. Рамьер аллақачон бунга эришган. У менинг корхонам учун баъзи бир зарурий ёрдамини аямаган, бунини деярли менинг ижозатимсиз тўқис бажарган, мен сиз айтган анойилардан эмасман, яъни бунинг учун дуч келган одамнинг муттаҳам бўлишини истамайман, унинг хизматига яраша ҳақини тўлаб қўймоқчиман.

– Қандай қилиб?

– Биз сэр Ральф билан Серсига борганимизда у билан дўстлашиб қолдик. Сўнг Рамьернинг онаси билан танишдик, жуда оқила аёл экан. Уларнинг уйи дид билан, ортиқча ҳашамсиз безатилган, манманликдан асар ҳам йўқ, хар ҳолда қадимий зодагон оила деса бўлади. Айтгандай, Рамьернинг ўзи ҳам маъқул йигит экан, уни эртага чойга ва фабрикани кўришга таклиф қилдим. Унинг акаси ҳақида ҳам яхши гаплар эшитдим, агар у ҳам менинг услубимни қўлласа, зарар қилмайди. Дуч келган одам эмас, майли, яхши бир оила менинг илмимдан фойдалансин. Эртами-

кечми, умум фойдасига хизмат қилсин. Агар саноат шу тарика шахдам кадамлар билан олға одимласа, тўплаган малакамнинг сири барибир ошкор бўлиб боради.

Дельмар хоним хобгоҳига кетиб қолди. Янги кутилмаган хабар унинг оромини бузди. У ёлғиз қолиб, барчасини миридин-сиригача ўйлаб олиши керак.

Сизга нафақат Нуннинг ўлимига сабаб бўлган сирли воқеалар ҳақида, балки унга бевосита алоқадор одамлар ҳақида ҳам ҳикоя қилмоқчиман.

Бахтиқаро қиз тушкунлик ва алаmidан ўзини сувга отгани, ҳурматли ўқувчи, сизга ҳам, менга ҳам ойдек равшан. Ўша куни Раймон билан ажрашгандан сўнг у қасрга қайтиб келмаган. Уни ҳеч ким кўрмаган, унинг нияти ҳеч кимга маълум эмасди. У ўз жонига қасд қилганини исботловчи далил йўқ эди.

Ҳақат икки киши: жаноб де Рамьер ва боғбонгина у ўз жонига қасд қилганига шубҳа қилмасди. Бири ўзини бетобликка олиб, сирини яширган бўлса, иккинчиси кўркув ва виждон азоби туфайли чурқ этмади. Боғбон ўз тамагирилиги билан икки ошиқ-маъшукнинг учрашувига йўл қўйиб берди ва креол қизнинг ғам-андуҳларини пайқаган бўлса-да, хўжайинларнинг норозилигидан, хизматкорларнинг ғийбатидан қочиб, чурқ этмасликни афзал кўрди. Дельмар жанобларининг бу муҳаббат саргузаштларидан хабари борлигини биласиз, ўзининг йўқлигида ҳали ҳам учрашиб юришибдими, деган саволга у “йўқ” жавобини берганди. Айрим гувоҳларнинг айтишича, баъзан Раймон Серсида оқшомлари алламаҳалгача бўларкан. Бироқ январнинг охирига келиб, Нун де Рамьер жаноблари билан алоқани узган ва 28 март куни чўкиб ўлган. Унинг ўлимини бахтсиз ҳодисага йўйишди. Бир неча кун тарқалмаган қуюқ туманда кечаси чорбоғни кесиб ўтаётиб ёмғирдан сирпанчик бўлиб қолган кўприкда оёғи тойиб кетиб, сувга қулаб тушган, деган хулосага келишди.

Бошқа бировларнинг айтишига қараганда, сэр Ральфнинг кузатувчанлигида гап кўп эди. У ўзича ҳаммасини чамалаб кўриб, Нуннинг ўлимида жаноб де Рамьер айбдор деган тўхтамга келди, аммо ҳали бу борада ҳеч кимга чурқ этмади. Боз устига уни айблаш бефойда эканини тушунарди. Дельмар хонимнинг соғлиғини ўйлаб, болаликдаги дугонасининг ўз жонига қасд қилгани ҳақида иложи борича гап очманг, дея полковникка маслаҳат берди. Шундай қилиб, шўрлик Нуннинг ўлими, унинг ишқий саргузаштлари каби мавҳум қолиб кетди. Гапни бир жойга қўйиб, Индиананинг ҳузурида ҳеч ким Нун ҳақида гап очмасин, дея келишиб олинди ва тезда бу гапларнинг бари унутилди.

Бироқ бу эҳтиёткорлик чоралари бефойда эди, чунки Дельмар хонимнинг гумонларида озми-кўпми ҳақиқат бор эди. У ўша машъум оқшомда Нунга аччиқ таъналар ёғдирганди. Шўрлик қизнинг ўз жонига қасд қилиши учун шунинг ўзи етарлича асос бўларди. Ўша кўрқинчли дақиқаларда Индиана биринчи бор жасаднинг дарёда оқиб кетаётганини кўрганда, бу беғубор қалбига, заиф юрагига оғир зарба бўлиб тушганди. Индиананинг авваллари унча билинмаётган хасталиги энди тобора зўрайиб бораётганди, ёш жувон ўзини мардона севувчи, беҳад рашк қилувчи эрининг қийноқларига дош бера-бера, жафолар торта-торта энди ҳаётдан кўнгли совиб, соғлиғига эътибор бермай қўйган ва кундан-кун гул каби сўлиб борарди.

“Қандай бахтсизлик! – деб ўйлади у Раймоннинг ташрифи ҳақидаги хабарни эшитиб, хобгоҳига чиқар экан. – Бизнинг уйимизга ўлим ва кулфат келтирган бу одамга лаънатлар бўлсин! Ё Худо, нега ҳаётимга, тақдиримга

унинг ўралашишига йўл қўйиб бераяпсан? Эй Худо, бир шўрлик аёл бошига шунча балолар ёғдиришинг инсофданми?”

Индиана Раймон ҳақидаги ўйларни, юрагидаги андуҳни қайта-қайта хотирлашга ўтди. Дугонаси Нун қисматига куйиниб, аччиқ-аччиқ йиғлади.

– Бечора ватандошим, ёлғиз дугонам, болалигимдан қолган шўрлик дурдонам! – қайғу билан нола қилди у. – Ўша одам сенинг қотилинг! Бечорагинам! Ҳар иккаламининг бошимизга етди! Фақат сен мени яхши кўрардинг, азобларимни тушунардинг, оғир кунларимда болаларча шодонлик билан қалбимни юпатардинг! Сени йўқотиб, қанчалар бахтсизликка дучор бўлдим! Сени уммонлар оша шунинг учун олиб келганмидим?! Бу одам қандай айёрлик билан ишончингни қозонди ва сени бу ифлосликка қандай ундади? У сездирмасдан сени ўз измига солиб олди. Бунинг барини мендан яшириб келдинг. Сенга қаттиқ жабр қилдим. Сени баттар мушкул аҳволга солиб қўйдим ва ўлимга маҳкум этдим. Нега ғазабим оташи сўнмагунча сабр қилолмадинг? Нега кўксимга бош қўйиб йиғламадинг? Нега? Мени алдашди, тушунмабман, нодонлик қилибман. Нега “сизни ҳурмат қиламан, сизни яхши кўраман” демаядинг? Мен сени қаттиқ кучардим, ўтириб бирга йиғлардик, сен тирик қолган бўлардинг! Энди сен ўлдинг! Ёш, гўзал, қувнок бир жон бўла туриб, қора ер бағрида хазон бўлдинг! Ўн тўққиз ёшингда ҳаётдан кўз юмдинг!

Индиана бу даҳшатли ўлимни ўйлаб, дугонасини эслаб йиғлар экан, беихтиёр ўзининг рўёбга чиқмаган орзулари ҳам ёдига тушди ва қалби баттар ўртаниб кетди. Булар ҳаётини безаган атиги уч кунлик орзулари эди. Шу уч кун ичида одамдай яшадим деб баралла айта оларди. Шу уч кун ичида Раймонни тенгсиз эҳтирослар билан севган эди. Аёлнинг севгиси қанчалик кучли ва соф бўлса, унга нисбатан ҳақорат ўшандан бешбаттар машъум эди. Индианага ўхшаганларнинг қалбидаги муҳаббат пок ва заиф бўлади.

Шунга қарамай, Индиана обдон ўйлаб бир тўхтамак келгунча уят ва хижолат гирдобидан чиқолмай юрди. Агар Раймон у билан бир неча дақиқа бирга қолганда борми, ундан ўтини кечирим сўраган бўларди. Бироқ бу тасодифий вазият севгисини изҳор қилишга ҳалақит берди ва ўзининг эпчиллигини намоён этолмай қолди – Дельмар хоним бундан буён уни кўрсам кўзим ўйилсин, дея онт ичди.

10-боб

Раймон беҳуда манманликка ёки нафсониятга берилиб, бировнинг кўнглини ранжитишни хоҳламас, вақти келиб Дельмар хонимнинг муҳаббатини қозонаман, кечирим сўрайман, деб ўйларди. Бундай қилмай унинг иложи ҳам йўқ эди, чунки ҳар қандай аёл севгиси ва бахтини Индиананики билан алмаштириб бўлмасди. Раймон суронли туғёнлар ва янги саргузаштлар гирдобидан чиқиб кетолмасди. У олий табакани, унинг қондаларини севарди ё унга боғланиб қолганди ёки бу муҳитни кураш майдони деб ҳисобларди.

У Нуннинг ўлимига лоқайд қаради, деб ўйламанг. Дастлабки дақиқалардаёқ Раймон ўзини кўрарга кўзи йўқ эди, пешонасига кўрғошин жойлаш учун тўппончасини у ерга тўғрилар экан, ўзини тўхтатиб қолди. Кекса ва заиф онаси-чи? Фақат ўғлини деб кўп азоб чеккан шўрлик аёл уни деб яшаётганди, фарзанди онасининг ёлғиз қувончи, ёлғиз умиди эди. Она қалбини вайрон этиш унинг ажалини тезлатиш бўлмасмикан? Йўқ, у ўзини ўлдиролмайди. Наридан борса гуноҳини ювади, холос; бундан буён у онасига

хаётини бағишлайди. Шу ўй-хаёллар билан у Парижга қайтиб, жон-дили билан онасига ғамхўрлик қила бошлади.

Раймон ким билан тўқнаш келмасин, барчадан ўзини устун қўярди, ёшлик хатолари ва иккиланишларга қарамасдан ўзини ўраб турган жамиятда юқори мавкеига эришишга улгурганди. Биз хали сизга қайси асосга кўра уни ақлли ва истеъдодли одам сирасига қўшганимизни айтмадик, чунки бу ерда рўй бераётган воқеаларга буларнинг алоқаси йўқ. Барча заиф томонларини ҳисобга олиб, сиз уни енгилтакка чиқариб қўйган бўлсангиз керак, нима деб ўйлашингиздан қатъи назар ҳозир сизда ёмон таассурот қолдираётган Раймон, вақти келиб кишиларга ижобий таъсир кўрсатадиган одамга айланади деб бемалол айтсак бўлади.

Раймон олий табақа доирасига қайтиши билан ундаги ижобий ўзгаришларни сезмаслик мумкин эмасди. Уни ҳаяжонга солувчи ишқий саргузаштларни бир четга суриб қўйиб, янада кенгроқ, янада ёркинроқ кизиқишларига алмаштиришга тўғри келарди. У бу ишга ўзига хос жўшқинлик ва мардонаворлик билан киришди ва энг кўзга кўринган парижликларнинг у билан танишаётганларини кўриб, ҳаётни энди аввалгидан кўра кўпроқ севишини тушунди. Ватанга кўрсатган хизматлари учун шуҳрат козонар экан, виждони олдида махфий ишлари учун гуноҳкор бўлмадимикан? Навкирон юрагида, жўшқин онгида, танасида тўлиб оқаётган иссиқ қон ҳарорати билан ўзи билмаган ҳолда бахт сурурини ҳис қиларди. Баъзан тушида тирик одамлар орасидан севгисини излаётгани учун номаълум шарпадан кечирим сўрарди.

Аввалги ҳаётига қайтар экан, севги нафасига, гўзал саргузаштларига берилиб кетарди. Сиёсий ва фалсафий мушоҳадалар баробарида улар Раймоннинг фикр-ўйларини яна банд қила бошлаётганди. Унинг шуҳратпарастлиги ҳақида гап кетганда обрў ва пулдан ҳам кўпроқ киборлар даврасидаги шуҳрат ва омадни хуш кўрарди.

Аввалига ўша икки тарафлама ишқий саргузаштлар фожиаси туфайли Дельмар хоним билан яна қайтадан учрашаман, деб умид ҳам қилмаганди. Бироқ уни йўқотиш нақадар оғир эканлигини тушуниб, қўлдан чиққан бахтни топиб олишни ўйлаган сайин Раймонда умид учкуни пайдо бўла бошлади. Умид билан биргаликда ирода ва ишонч ҳам юзага келди. У барча қийинчиликларни торозига солиб кўриб, Индиана билан тўғридан-тўғри муомала қилиш йўли орқали иш битириш мушкуллигини тушуниб етди. Шунда у, аввало хонимнинг эри билан яқинлашиши, янги бўлмаса-да, аммо тўғри йўл деган қарорга келди. Рашкчи эрларни шу каби усуллар билан йўлга солса бўларди.

Бу фикр миясига келгач, икки ҳафтадан кейин Раймон Ланьи йўлига, ўзини кутаётган меҳмондорчиликка равона бўлди. У Дельмар жанобларига ўзининг эпчил хизматларини қандай таклиф қилганини мендан бошдан-оёқ хикоя қилиб беришимни сўрамасиз, деб умид қиламан. Бироқ у, бунинг урдасидан чиқиб, жаноб Дельмарга ёқиб қолиш усулини топгандек бўлди. Бу қиссининг иштирокчиларини тасвирлашда давом этаман, энди навбат полковникнинг суратини чизишга.

Жаноб Дельмар фақат ўзаро келишувни тан оладиган дангал одам эди. “Ҳар ким ўз уйида бек”, “кўнгилчанлик аёлларга буюрилган” – бундай гаплар унинг шиори эди, бачканалик, ортикча ҳиссиётни ёқтирмасди. Тиниб-тинчимайдиган, бетакаллуп, қўпол табиатли бу одам истеъдодли ва меҳрибон бўлмаса-да, ҳар ҳолда обрў-эътиборга лойиқ эди. У елкадор, мушакдор билакли, қиличбозликнинг моҳир устаси ўлароқ бадқовок, жиззаки

одам эди. Ҳазилни кўтара олмас, шунинг учун доим одамлар унинг устидан кулаётгандек туюларди. Ҳазилга ҳазил билан жавоб бера олмаса-да, одамни дўк билан жим қилиш йўлини биларди. Унинг энг яхши кўрган латифалари дуэль, муштлашув билан боғлиқ бўларди ва шунинг учун қўшнилари унинг исми ёнига “довюррак” сифатини кўшиб қўйишарди, зеро, кенг елкали, узун мўйловли, чапани, қуролларини шарақ-шуруқ қилиб юрадиган бу одамни жасур ҳарбий деб эътироф этишарди, албатта.

Агар сиз ҳарбийликда хизмат қилган бўлсангиз, кимларни “жасур қиличбоз” деб аташларини яхши биласиз, булар Наполеон гвардияси фахрийлари орасида кўплаб топиларди. Наполеон бу одамларни бир сафга тизиб, тўплаб, забардаст қўллари билан жанг майдонига олиб кирганида мисли кўрилмаган жасоратлар кўрсатганлар. Тинч ҳаётга қайтганларидан сўнг бу қахрамонлар машиналарга ўхшаб фикрлайдиган ва ишлайдиган, ғўдайган, безбет ва кўпол кишиларга айланиб қолишган. Яхшиямки, улар тиз чўктирилган мамлакат жамиятида қолиб кетишмаган! Бунга улар айбдор эмаслар, улар яшаган аср айбдор. Бу одамлар унутилмади, уларга иззат-икром кўрсатилди, улар эса ўз навбатида улуғ ватанпарвар эканликларини эслашди, ёхуд Ватанни ҳимоя қилдик, дейишди – бу ишларни кимдир заруратдан, кимдир мартаба ва пул учун қилган бўлса ҳам. Ҳа, бу юзлаб одамлар Ватанни ҳимоя қилишди, бир одамнинг бетайин режаларини кўр-кўрона амалга оширдилар, аввалига улар Францияни кўкларга кўтарган ва қутқарган бўлсалар, кейинчалик уни аёвсиз вайрон этишди. Шундай аскарнинг саркардасига содиқлигини сиз улуғ ва олийжаноб хислат дея оласизми? Тўғри, фикрингизга қўшиламан, мен ҳам бунинг содиқлик, ватанпарварликка дахли йўқ, деб тушунаман. Испания жанги ғолибларини табриклайман, аммо ташаккур билдирмайман. Агар гап Франция шаъни устида борса, қўшнимизни бундай йўллар билан бизни ҳурмат қилишга мажбур этиш мутлақо тушунарсиз ҳолдир. Наполеон генераллари шуҳратимизнинг ўша шармандали ва шафқатсиз даври ҳақида ўйлашларига кўзим етмайди. Бу ҳақда очик гапириш тақиқланганини ҳам яхши биламан, шунинг учун бу борада оғиз очмаганим маъқул, майли, унинг устидан келажак авлод ўз ҳукмини чиқара қолсин.

Дельмар жанобларининг ва бу каби одамларнинг ўзига хос хислатлари ҳам, қусурлари ҳам бор эди. Баъзи масалаларда улар майдакашга айланар, бошқа масалаларда ҳар қандай одам билан бемалол қизғин баҳс олиб бораверарди. Виждони унинг учун қонун, ахлоқи шахсий ҳуқуқи эди. У ҳалолликда ҳам ғоят эҳтиёткор эди – одамлардан қарз олишда уни қайтара олмай қолишдан, одамларга қарз беришда пулни қайтариб ололмастлигидан қўрқарди. У яқинларига ҳеч нарса бермайдиган ва улардан ҳеч нарса сўрамайдиган бир сўзли одам эди. У ҳеч кимга озор бермас, лекин ёрдами ҳам тегмасди. Иши тушишидан хавотирланиб, бировлар хизматидан фойдаланмасди. Зарур бўлиб қолганида, ўз ҳолича, жўмардчасига олийжаноблик ва ҳафсала билан, орияти учун хайрли ишларни ҳам адо этиб турарди. Бола каби ишонувчан, айна пайтда золим ва сершубҳа эди, ёлғон қасамларга оз бўлса-да ишонарди-ю, аммо чин кўнгилдан берилган ваъдаларни бир пулга олмасди. Ҳарбий хизматдаги каби кундалик ҳаётда барча ишдагидек интизом бўлиши керак дер эди. У умум қабул қилган фикрлар ва тақлифларга қараб иш тутар, чиқарган ҳукмида эса соғлом фикр ва тақлифлар ҳеч қандай роль ўйнамасди.

Унинг табиати, хотинининг табиатига мутлақо тескари эди. Хотинини на юраги, на ақли билан тушуна оларди. Доимо измида бўлган хотинига қандайдир босим ўтказар ва “ичимдагини топ” қабилда иш тутар, гаплари ҳам ҳақиқатдан йироқ бўларди. Хотини эса қаттиққўллиги туфайли эрини

золимлар тоифасига қўшарди. Дельмар хоним эридан шу пайтгача заррача меҳрибончилик кўрган эмасди. Жаноб Дельмар жаҳли чикқанда кўполлашиб кетарди-ю, кек сақламасди, хатти-ҳаракатларида безбетликдан кўра кўпрок бетарбиялиги сезилиб қоларди. Табиатан у қаҳрли, аммо гоҳо ўз феълидан пушаймон еган вақтлар ҳам бўларди, бундай пайтларда ажабтовур меҳрибон одамга айланиб қоларди. Ювош ва мулойим хотини борлиги ҳисобга олин-маса, полковникни кўлга ўргатилган бўрининг ўзгинаси деяверинг – номи бўри-ю, ўзи қўйдан ювош. Бироқ Индиана унинг эрлик ғурурини ерга уришни истамасди.

11-боб

Дельмарлар кўрғонига келиб тушган ҳамон Раймоннинг юраги потирлаб кетди. Кўнглини вайрон қилган уйга қандай кириб боради? Эҳтиросларини босиб, юрагидаги изтиробга бардош беришига кўзи етиб турса-да, юрагидан отилиб чиқаётган виждон овози эҳтиросдан устун келмоқда эди.

Биринчи бўлиб унинг истиқболига доимий ов либосида, итлар куршовида, шотланд лордлари каби мағрур сэр Ральф Браун пешвоз чиқиб келди. Раймоннинг назарида Дельмар хонимнинг хобгоҳи деворида кўрган ҳалиги сурат тушиб келгандай бўлди. Бир неча дақиқадан сўнг полковник келди. Емакхонада дастурхон ёзилганда Индиана ҳали келмаганди. Раймон олд хонадан бильярдхонага ўтаётганида ўтган галги қийин аҳволга тушган хонасини таниб, гангиб қолди ва нима учун келганини ҳам унутиб қўйди.

– Дельмар хонимнинг овқатга чиқишининг мутлақо иложи йўқмикан? – сўради ранжиб полковник ўзига содиқ Лельевридан.

– Дельмар хоним туни билан ухлай олмапти, жаноб, – деди Лельевр, – Нун... кечирасиз, яна оғзимдан ўша лаънати исм чиқиб кетди... Фанни демоқчи эдим, унинг ётиб дам олаётганини айтди.

– Бўлмаган гап, бундай бўлиши мумкин эмас, уни ҳозиргина дераза олдида кўргандим-ку. Фанни адашган, боринг, Дельмар хонимга етказинг, дастурхон тайёр. Яхшиси, дўстим сэр Ральф, илтимос, унинг олдига ўзингиз чиқинг-чи, ростдан ҳам тоғангизнинг қизи касалмикан?

Хизматкорларнинг оғзидан бахтиқаро Нуннинг исми туйқус чиқиб кетганида, Раймон сесканиб тушди, полковникнинг буйруғидан эса ўзи билмаган ҳолда ғазаб ва рашки жунбушга келди.

“Индиананинг хобгоҳига-я? – кўнглидан ўтказди у. – У ерга суратини ҳам эмас, унинг ўзини юборапти-я! Бу инглиз хонимнинг эридан ҳам юқори ҳуқуққа эгага ўхшайди”.

Жаноб Дельмар Раймоннинг фикрини ўқигандек кўринди.

– Сизга эриш туюлмасин, – деди у. – Браун жаноблари бизнинг уй шифокоримиз, бундан ташқари, у бизнинг қариндошимиз, барчамиз уни яхши кўрамыз.

Сэр Ральф ўн дақиқа ичида ҳам қайтмади. Раймоннинг хаёли қочиб, кайфияти бузилди. У ҳеч нарса эмас, икки кўзи эшикда эди. Ниҳоят, инглиз емакхонага кириб келди.

– Индиана ростдан ҳам бетоб, унга ётиб дам олишни маслаҳат бердим.

У шошилмасдан келиб стулга ўтирди ва иштаҳа билан овқатланишга тушди. Полковник ҳам ундан қолишмас эди.

“Шубҳасиз, у мен билан учрашишдан қочяпти, – ўйлади Раймон. – Ҳар иккаласи унинг соғлиғи ёмонлигига ишониб турибди ва хотинининг бетоблигидан эри хафа. Қойил! Ишларим ўзим ўйлаганимдан ҳам аъло”.

Раймоннинг дилини хира этган Нун киёфаси хаёллари гирдобида

ғойиб бўлди. Унинг ўрнига Дельмар хонимнинг сиймоси гавдаланди. Меҳмонхонадаги кашта чамбари олдига келиб ўтирди ва иш юзасидан гапирар экан, тўкиган гулларга кўз югуртирди, ипларини қўли билан тортиб қўйди, жувоннинг бармоқлари қолдирган хушбўй ҳидни димоғига тортди. Бу кашталарни аввал Индиананинг хобгоҳида кўрган эди. Ушанда хоним кашталарни энди тўкий бошлаганди. Айна пайтда каштадаги гуллар унинг кўз ёшлари селидан сув ичиб, чаман бўлиб очилибди. Раймон гўё жувоннинг ғамгин нигоҳини кўриб тургандек маълум бир нуқтага тикилиб қолди. Ҳушини йиғиб олганда, бу Индиананинг қиёфаси эмас, қорайиб турган далалардан беридаги ховлининг оппоқ деворлари эканини англади.

Полковникнинг овози уни ҳушига қайтарганди:

– Сизга ташаккур айтиб, ваъдамга вафо қилиш вақти келди. Фабрика тўла қувват билан ишляпти, барча ишчилар жой-жойида. Агар бирон нарса ёзиб олмақчи бўлсангиз, мана қоғоз, мана қалам.

Раймон полковникнинг ортидан борди, фабрикани чуқур эътибор ва қизиқиш билан айланиб чиқди. Кимё ва механика унга беш қўлдай маълум бўлганидан баъзи маслаҳатлар берди, жаноб Дельмарнинг илмий фикрларини диққат билан тинглади, баъзи фикрларига қўшилди, баъзиларига эътироз билдирди, хуллас, ўзини қизиқтирувчи барча маълумотни олиб, қаноат ҳосил қилган кишидек тутди ўзини, бироқ хаёли Дельмар хонимда эди.

Раймон янги илмий кашфиётлардан хабардор эди, шу билан биргаликда ўзининг мол-мулки ёрдамида шу каби ишлаб чиқариш корхонасига ёки бундан-да яхшироқ корхонага маблағ сарфлаган акасига ёрдам беришни истарди. Дельмар жанобларининг билими чуқур бўлиб, Раймонга баҳс юритиш учун имконият берарди.

Сэр Ральф савдо ишларига нўноқ бўлгани билан ақлли сиёсатчи эди – фабрикани айланиб чиқаётганда, у ишнинг иқтисодий томонларига урғу берди. Меҳмонлар олдида уялиб қолмаслик учун ишчилар бор маҳоратларини ишга солдилар. Раймон ҳаммасини кўзи билан кўриб, қулоғи билан эшитди, саволларга жавоб берди, бу ерга аслида биргина мақсадда – севгисини қидириб келганини ҳам унутмади.

Машиналарни кўздан кечиргач, сувнинг тезлиги ва кучи ҳақида гап борди. Барчалари ташқарига – тўғон устига чиқишди. Бош ишчига сув сатҳини аниқлаш учун шлюз копкағини кўтаришни буюришди.

– Кечирасиз, тақсир, – деди ишчи Дельмар жанобларига иштирокчиларнинг диққатини тортиш мақсадида, – сувнинг энг юқори сатҳи ўн беш футга тенг, лекин бу йил ўн етти футга кўтарилиб кетди.

– Қанақасига? Бўлмаган гап! – эътироз билдирди полковник.

– Кечирасиз, бу ҳолат сиз Бельгиядан қайтган кун қайд этилганди. Жасад тўғон устидан ошиб ўтган эди, ҳов анави ердан, меҳмон турган жойдан. – Ҳаяжонланиб кетган ишчи Раймон турган жойни кўрсатди. Бечора йигит ўликдек оқариб кетди. У кўрқиб сувга қаради ва сув сатҳида ўзининг бўзарган аксини кўрди-ю, гўё чўқаётган жасадни кўргандек бўлди. У гангиб қолди, алпон-талпон юра бошлади, Браун жаноблари бўлмаганида, сувга кулаб тушиши ҳеч гап эмасди.

– Бўлмаган гап, – деди полковник, ҳеч нарсага эътибор бермай. У Раймоннинг аҳволини сезмай қолди. – Бироқ бу ҳолат истисно. Ўртача сув сатҳи... жин урсин, сиз иккалангизга нима бўлди? – сўради у бирдан гапини бўлиб.

– Айтарли ҳеч нарса, – деди сэр Ральф. – Бурилаётди жаноб де Рамьернинг оёғини босиб олдим. Унга озор берганим учун ачиниб турибман.

Сэр Ральф полковникка шошилмасдан ва табиий оҳангда жавоб қайтарди,

хатто Раймоннинг ўзи ҳам шундай бўлганини ишонч билан тасдиқлади. Улар эҳтиёткорликка риоя қилиш кераклигини бир-бирига уқтиришди ва суҳбат қайта жонланиб кетди.

Бир неча соатдан сўнг Раймон Ланьидан Дельмар хонимни кўролмасдан жўнаб кетди. У ўзи ўйлаганидан ҳам яхши иш бўлганини, акс ҳолда Индиана уни эътиборсиз ва лоқайд аҳволда қабул қилган бўлиши мумкинлигини дилидан ўтказди.

Бироқ келгуси сафар Дельмарлар уйига келганида ҳам омад унга кулиб бокмади. Бу сафар уни полковник ёлғиз кутиб олди. Раймон уни ўзига ром қилиш учун бор маҳоратини ишга солди, унга хуш ёқадиган гапларни ўйлаб топди, ўзи ёқтирмаган Наполеонни кўкларга кўтариб, ҳозирги ҳукумат улуг кўшиннинг собиқ аскарларини унутиб қўйди, деб, яъни ўзининг холис фикрларини баён этиб, Дельмар жанобларининг кўнглидаги гапларини топиб айтди. Унинг ишончини қозониш учун ўзини ичкиликбоз, маишатпараст, дунёни сув босса, тўпиғига чикмайдиган шўх йигит қилиб кўрсатди.

“Хотинимнинг кўнглини овламоқчи”, деб ўйлади полковник унга назар ташлар экан. Ва кинояли илжайиб, “Раймон жонон йигит”, деган қарорга келди.

Де Рамьер хоним шу кунларда Серсига келган эди. Раймон Дельмар хонимнинг ақли ва чиройини мақтаб, уникага ташриф буюришни маслаҳат берди.

– Ростдан ҳам, – деди хоним, – бу кўшнимизни яхши билмас эканман, модомики, бу ерга келган эканман, уникага, албатта, борганим бўлсин. Келаси ҳафта биз бирга Ланьига борамиз.

Белгиланган кун ҳам келди.

“Энди учрашувдан қочиб бўпти”, деб ўйлади Раймон.

Ростдан ҳам Дельмар хонимнинг уни қабул қилишдан бошқа чораси қолмади. Аравадан тушаётган кекса аёлни кўриб, унга пешвоз чиқди. Шу пайт унга ҳамроҳлик қилаётган эркак кишини – Раймонни кўриб қолди. Раймон онасини ўртага қўйиб, уни атайлаб танишувга кўндирганини Индиана тушунди ва босиқлик билан келган меҳмонни кутиб олиб, зиёфат тараддудини кўра бошлади. У де Рамьер хонимнинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб меҳмон қилди, бироқ Раймонга совуқ назар билан қаради, тўғри, буни аввалига унчалик сездирмади. Раймон бундай муомалага кўникмаганди, Индиананинг муносабатини ўзгартиришга ҳам қодир эмасди, унинг мағрурлиги бунга йўл қўймасди. Ўзини учрашувга аҳамият бермаётганга солиб, аёлларни ўз ҳолига ташлади-да, чорбоғда сайр қилаётган Дельмар жаноблари билан суҳбат қургани йўл олди.

Ақлли ва меҳрибон инсон сифатида Индиана аста-секин ўз жозибаторлигини намоён қила бошлади, у де Рамьер хоним билан чин дилдан очилиб-сочилиб чақчақлашди. У онасини эслай олмасди, Карвахал хоним эса сонсаноксиз совғалари-ю мақтовларига қарамай онасининг ўрнини босолмасди. У бу хислатларни Раймоннинг онасида топгандай бўлди.

Қайтиш вақти яқинлашиб қолганда Раймон меҳмонхонага кириб келди. Индиана де Рамьер хоним билан хайрлашаётиб, унинг кўлини ўпди. Шўрлик Индиана ким биландир яқинлашиш истагини туярди. У ёлғиз ва бахтсиз эди, бутун қалби билан инсон меҳрига ва эътиборига зор эди. Бундан ташқари Раймон қўйган ғовлардан мени де Рамьер хоним кутқаради, деб умид қилаётганди.

“Мен ўзимни унинг бағрига ташлайман, – ўйларди Индиана, – агар лозим бўлса, бу ажойиб аёлга барчасини айтиб бераман, ўглингиздан мени кутқаринг, деб ўтиниб сўрайман, ақлли аёл менга ҳам, унга ҳам озор бермайди”.

Раймон эса бошқача хаёл сурарди.

“Меҳрибон ойижоним! – ўйларди у Серсидан қайтаркан. – Унинг мулойимлиги, меҳрибончилиги мўъжизалар яратади. Тарбиям, ҳаётдаги муваффақиятларим, жамиятдаги ҳурматим туфайли ундан миннатдорман! Индиананинг, фақат шу аёлнинг юрагини забт этиб, унга бахт ато қилсамгина ўз бурчимни адо этган бўламан!”

Раймон онасини худди шўх болалардек севарди, жонкуяр волидам мен учун борини беришга тайёр, деб ўйларди.

Бир неча кун ўтгач, Раймон Серси ва Ланьи оралиғида жойлашган сэр Ральфга қарашли гўзал гўша – Бельривега уч кунлик таклифнома олди. У ерда энг яхши овчилар, ўрмон ва боғ хўжайини билан гаштли ҳордиқ чиқаришини биларди. Раймоннинг овга ва айниқса, сэр Ральфга ҳуши йўқ эди. Бироқ бу каби тадбирларда Дельмар хоним аммаваччасининг уйида бека вазифасини бажарарди, шу сабабли уни ўша ерда учратиши мумкинлигини ўйлаб боришга рози бўлди.

Бироқ бу гал сэр Браун Дельмар хонимнинг келмаслигини биларди, хоним тоби йўқлигини баҳона қилиб, олдиндан узр сўраганди. Полковник эса бундай жойларда яйраб, соғлиғини тиклаши учун рухсат берганида, хотинининг бош тортиб ўтиришидан хафа бўлди.

– Кўшниларим эри уни қамокда сакляпти, деб ўйлашларини хоҳлайсизми? – деди у. – Азизам, мен рашкчи эр сифатида от чиқарганман, бу ишингиз эса ўлганнинг устига тепган бўлади. Бундан ташқари, аммаваччангизга қилаётган муомалангизни қандай тушуниш мумкин? Сиз унга кераксиз, лекин илтимосини инобатга олмаяпсиз. Сизни сира тушунмай қолдим! Мен ёқтирмаганларни ардоқлайсиз-у, ёқтирганларим дидингизга тўғри келмаса, бу қанақаси бўлди?

– Мендан бекорга хафа бўлаяпсиз, – жавоб қайтарди Дельмар хоним. – Аммаваччамни акамдай яхши кўраман, сиз дўстларингиз билан энди топишаётганингизда бизлар аллақачон кадрдон бўлиб кетган эдик.

– О, бу бор-йўғи чиройли сўзлар! – хитоб қилди полковник. – Мен бир нарсани биламан, у шўрликда ҳиссиёт йўқ демокчисиз! Сизнингча, у худбин, севиш-севилишларни ёқтирмайди, ўлган итларга йиғламайди. Лекин гап бунда эмас. Сиз жаноб де Рамьерга қандай қарайсиз? Йигитларнинг гули, чин сўзим! Карвахал хоним уни сизга таништирган. Сиз эса уни жон-жон деб қабул қилгансиз. Аввал сиз унга бошқача қарагансиз, аммо тўсатдан уни ёқтирмай қолдингиз, у бизникига келганида, сиз жойингизга бориб, уйқуни урган эдингиз. Сиз, албатта, мени тарбиясиз одам қилиб кўрсатмоқчисиз. Энди бунга чек қўйиш вақти келди, яшасак, ҳамма қатори яшайлик.

Раймон Дельмар хонимга ортиқча мулозамат кўрсатмасликка қарор қилди. Аёлларга лоқайд муносабатда бўлиш йўли билан уларнинг кўнглини овлаш хуштор учун қулай усул деб ҳисоблади. У сэр Ральфникига келганда, ов эрта-лабдан бошланиб кетди. Аммо Дельмар хонимнинг тушда келиши қутилаётганди. У келишидан олдин Раймон нималар қилиш кераклигини чамалаб чиқди. Ҳал қилувчи дақиқалар яқинлашмоқда эди. У хонимнинг олдида ўзини оқлаш чораларини изларди. Унинг ихтиёрида икки кун бўлиб, вақтни қуйидагидек тақсимлаб чиқди: бугунги куннинг қолган қисмида унинг кўнглига қўл солиб кўриш, эртага ишонч ҳосил қилиш, сўнгги куни бахтли бўлиш. У, ҳатто соатига қараб, муваффақият ёки мағлубият дақиқаларини мўлжаллаб ҳам қўйди.

(Давоми келгуси сонларда)

МЕНАНДР

ОДАМОВИ

Пьеса

Рус тилидан
Зоҳир АЪЛАМ таржимаси

Антик адабиётнинг кўзга кўринган вакилларида бири Менандр (тахминан 342–260 йиллар) ижоди кўпдан бери тадқиқотчилар эътиборини торттиб келмоқда. Гап шундаки, Эпикурдай буюк файласуфнинг тенгдоши ва маслакдоши ёзган бирон-бир асар бутунлигича сақланиб қолмаган. Гарчи узук-юлуқ бўлса-да, бу бемисл шоирнинг шугина меросидан, унинг асосан драма жанрида ижод қилгани, ўткир ҳажвега зўр бергани маълум бўлади. Папирусга битилган ва бизгача етиб келган драматик асарлари, ҳаммаси бўлиб йигирма учтани ташкил этади. Қолган парчалар эса турли замондаги муаллифларнинг асарларида илова тарзида “жон сақлаб” қолган.

Таниқли ёзувчи Зоҳир Аълам (Аллоҳ раҳматига олсин!) саъй-ҳаракати тўғрисида, ўзбек ўқувчиси, Менандр ижоди билан яқиндан танишиш шарафига муяссардир. Зеро, бу асар таржимасининг ўзи антик адабиёт намуналарини ўзбек тилига таржима қилишда яна бир муҳим қадам бўлди.

Зоҳир ака аввалига асарни эркин таржима қилди. Бироқ баъзи мулоҳазалар сабабли, антик драмага хос шеърлий шаклга солиб чиқди ва таржимани аслигача кўпроқ яқинлаштирди.

Менандрнинг қарийб икки ярим-уч минг йил наридаги “антик кулги”сига биз журналхонларни шерик қилгани учун марҳум ёзувчимиз Зоҳир Аъламдан миннатдор бўлиб қоламиз.

Таҳририятдан

Томошанинг қисқа баёни – Аристофаннинг услубида.

Одамови Кнемон бир ўғли бор бевага уйланади. Жанжалкашлиги, ит-фешлиги тўғрисида хотин уни ташлаб кетади. Ўртада тузилган қизни олиб қолган Одамови қишлоқда яшайди. Иттифоқо, бойвачча Сострат шу қизга шайдо бўлиб, унга оғиз солгани келади. Чол уни қувиб ҳайдайди. Сострат қизнинг ўғай акаси олдига боради, бироқ у ҳам ёрдам беролмайди. Шу воқеалар устида Кнемон тўсатдан қудуққа тушиб кетади. Сострат уни қутқаради. Тирик қолганидан хурсанд чол хотини билан ярашади, қизини севиб қолган йигитига узатади, ўғай ўғли Горгийга Состратнинг синглисини олиб беради.

Менандр бу пьесани Демогеннинг архонтлиги даврида Лекеяда қўйиб,

голиб бўлган. Бош ролни скарфалик Аристодем ўйнаган. Комедиянинг “Мижгов” деган яна бир номи бор.

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

П а н – маъбуд
 Х э р е я – парасит¹
 С о с т р а т – ошиқ йигит
 П и р р и й – кул
 К н е м о н – қизнинг отаси, одамови чол
 Қ и з – Кнемоннинг қизи
 Д а в – Горгийнинг қули
 Г о р г и й – Кнемоннинг ўғай ўғли
 С и к о н – ошпаз
 Г е т а – кул
 А ё л – Состратнинг онаси
 П л а н г о – Состратнинг синглиси (сўзсиз)
 П а р ф е н и д а – найчи қиз (сўзсиз)
 С и м и х а – кампир
 М и р р и н а – Горгийнинг онаси (сўзсиз)
 К а л л и п п и д – Состратнинг отаси

Саҳнада Аттикадаги қишлоқ манзараси. Кнемон ўйи, Горгийнинг ўйи шунингдек, маъбуд Пан билан илоҳаларининг зиёратгоҳи бўлган горнинг оғзи кўриниб турибди.

Биринчи кўриниш

Зиёратгоҳ гордан Пан чиқиб келади.

П а н (томошабинларга).

Биз бу ернинг Аттикадаги Фила деган мавзе эканлигини билиб олайлик.

Харсангли, тошлоқ, унумсиз бу ерларнинг аҳолиси орасида

Ана у мен чиқиб келган гор мен ва илоҳаларимнинг буюк эҳроми дея саналур.

Горнинг ўнг томонидаги кўрғон Кнемонники.

Ўлардай мижгов, ўта бадқовоқ киши у.

Назарида, ҳамма ёмон, бир одамдан-да хурсанд бўлмас.

Бировга илиқ сўз айтган эмас.

Ҳеч қачон биров-ла биринчи бўлиб суҳбат бошламас.

Мен истисно албатта. Чунки кўшнимиз.

Кейин – Панман ахир. Менга гапирган.

Лекин аниқ сезганман, гапирган заҳоти ичида “аттанг”, деган.

Хуллас, мана шу одамови эри ўлиб, ўғли билан ёлғиз қолган бир бевага уйланди.

Ўғли у пайтда ёш эди. Жуда ёмон яшарди улар.

Кнемон нукул жанжал чиқарарди. Фақат кундузимас,

Кечасининг ҳам бир-икки соатида жанжалдан бўшамасди.

Улар қиз кўришди. Тинчиш ўрнига авжга чиқди жанжаллар.

Ҳаётлари ҳаёт эмас, буткул азоб эди, буткул азоб.

Гап-ла изоҳлаш қийин.

Чидолмади бечора хотин, қайтди уйига.

У уйда хотиннинг ўғли қолганди. Томорқа ери бор эди чоғроқ.

¹ Парасит – бойвачча йигитнинг жўраси. Барча харажат бойваччадан бўлган. Ҳозирги паразит (текинхўр) маъносига кейинчалик эга бўлган.

Ана ўша ердан бир амаллаб кун кўришмоқда.
 Хотин, ўғли, яна бир содиқ, отамерос куллари бор. Учовлон.
 Ўғил ҳозир вояга етди.
 Ёшига қараганда анча ақлли йигит бўлди.
 Маълумки, ақлини киргизувчи энг кучли нарса – тирикчилик қайғуси эрур.
 Чол эса қизи, яна бир хизматкор кампир билан яшайди.
 Барининг куни меҳнат, меҳнатда ўтар.
 Ҳали ўтин тайёрлаш, ҳали дала ишлари... Чол ҳаммани ёмон кўради. Хотинини, кўшнилари, ҳатто Ҳоларгдек энг олис жойдаги кўшнилари гача, барчасини...
 Қизига келсак, шуни айтиш керакки, бундай муҳит унга фойда келтирган.
 Покиза, ҳеч қандай қилвирлик, чиркинликни билмайди.
 Мени, яқинларимни, илоҳаларимни зиёрат қилади.
 Шу туфайли меҳримизни қозонган.
 Мен воқеаларни куйидагича уюштирдим:
 Шу ерлик катта заминдорнинг шаҳарда яшовчи бойвачча ўғли
 Овга кетаётиб қизга кўзи тушадию, ошики беқарор бўлади.
 Ҳозирча, бор гап шу. Бундан бу ёғини эса ўзингиз кўрасиз.

Шаҳар тарафдан Сострат билан Ҳэрея кўринади.

Бўрини йўқласанг, беради нишон,
 Овчи йигит келди, ошиқ нурафшон.

(Зиёратгоҳга кириб кетади)

Ҳэрея

Илоҳалар учун гулчамбар ясар,
 Юракларга отар, пайкон сарда сар.
 Кўрдингу севдингму, дарров, Сострат,
 Эркин табақадан, бу гўзал хилқат.

Сострат

Юрагимни ёқди, ишқи олови.

Ҳэрея

Мунча тез. Овчилар охунинг ови,
 Ҳар кимнинг ичида, ухлайди ёви.

Сострат

Сенга кулги бўлса, бўлгани, маза,
 Кимларга томоша, мен учун аза.

Ҳэрея

Ишондим сўзингга. Нечун машмаша?

Сострат

Жонимни ёқади текин томоша,
 Пих ёрган ўзингсан, ёрдам бер, ошна.

Ҳэрея

Бу ишларда рост, тажрибам бисёр,
 Бир зебо ишқиди юрагинг бемор.
 Ўйлаб ўтирмайман, суриштирмайман,
 Уйига ўт кўйиб, олиб қочаман.
 Қизни келтирсам, бас. Марра меники,
 Чекинмайман ортга, ўлсам ҳаттоки.

Қутиш кучайтирар ишқибозликни,
 Менга ким қўйибди меҳрибонликни?
 Тез ёнган олов ҳам жуда тез ўчар,
 Юки оғир карвон имиллаб кўчар.
 Сенинг йўлинг бошқа. Умр савдоси,
 Эркин фуқаронинг оғир ҳавоси.
 Қизнинг феълин англа, туққанлари ким,
 Қароримнинг таъмин, юз йил эслаким.

С о с т р а т

Умуман олганда, гапларинг тўғри,
 Тирикликда кавламоқ лозимдир гўрни,
 Аммо сўзларингда худбинликлар кам,
 Худбинлар дунёда мудом мустаҳкам.

Ҳ э р е я

Сўраб-суриштирган асло емас панд,
 Дарё ўпирмасдан босмоқ керак банд.

С о с т р а т

Овга бирга чикқан қулим Пиррийни
 Жўнатгандим тонгда, мавриди айни.

Ҳ э р е я

Кимнинг ҳузурига, айтсанг-чи айнан?

С о с т р а т

Отаси бошида омондир, зотан,
 Йўкса, уй эгаси бордир, дафъатан.

Ҳ э р е я

О, Геракл! Аҳвол ўйлагандан танг,
 Дунёнинг ишларин, найрангин қаранг.

С о с т р а т

Англадим, ишимнинг бариси хато,
 Қулга тақдиримни этдимми, ато.
 Севиб қолгач, хушдан бўлиб мосуво,
 Барча режаларни айладим расво.
 Пиррий ҳаяллади, бу ёмон белги,
 Кўнглимда ин қурди, ланжлик ҳадиги.

Саҳнага Кнемоннинг уйи тарафдан Пиррий югуриб киради.

П и р р и й

Қочиб қол! Жон сакла! Югур! Туттирма!
 Қутурган буқадек келар, тек турма!

С о с т р а т

Нималар бўляпти? Тушунтир, аблах!

П и р р и й

Кўчкидек бостириб келяпти бадбахт!

С о с т р а т

Жин чалдими сени? Ақлу ҳушинг йиғ!

П и р р и й

Кесакпаррон этди. Тиғ торгади, тиғ.

С о с т р а т

Тўхтагин! Қаёққа? Ҳовликма, галварс!

П и р р и й

С о с т р а т Қолдими чол ортда? Тентак, эсипаст!

П и р р и й Қолди. Гапир энди, нимаики лозим!

С о с т р а т Ўлсин, ўтакамни ёрди шоввозим.

П и р р и й Кимни гапиряпсан ҳалитдан буён?

С о с т р а т Ўтинаман, тезроқ бўлайлик қуён!

П и р р и й Қаёққа? Мақсадинг менга ноаён!

Тўғри келган ёққа. Дўзахга майли,
Шу эшикдан йироқ, хориж бўлайлик.
Ақлини еганми уйнинг эгаси?
Мен шўрпешонада қандай даъвоси?
Тошларга қоқилиб қочдим жонҳалак,
Бармоғимнинг соғи бўлмаса керак.

С о с т р а т Англашимча, ишлар яхшимас, демак.

П и р р и й Оз қолди. Қочмасам чопарди, ҳамак.

С о с т р а т Бўлганинг бўлибди, кўрқоқ, баччағар.

П и р р и й Қутулдим, ўлдирар эди энағар.
Хўжайин, шармисор бўлдим баайни,
Эҳтиёт бўл. Олгин, маслаҳатимни.
Уф-ф, нафасим ростлай, босди хавотир,
Эшик қоқсам, чиқди, ялмоғиз кампир.
Уй эгасин сўрдим ундан шу захот,
Дўнгликни кўрсатди, ялмоғиз, хайхот.
Ириган нокларни терар эди у,
Тушунмадим унинг ишига, ёху.

Х э р е я
(Состратга)

П и р р и й Газаби боиси шундандир балки!

Хўш, жигар, кейин-чи? Айтгин, баайни!

П и р р и й Даласига бордим, бошимни эгиб,
Илиқлик, юмшоқлик тўнини кийиб.
“Отагинам”, дея, бошладим да, гап,
Зарур юмушлигин қистирвордим зап.
Айтганларим унга келганди малол,
“Палон-пистон”, дея, бўқирди баттол.
“Қандай ҳадинг сиғди”, дея, қутуриб,
Ҳайдади еридан кесаклаб, уриб.
Аниқ олар экан мўлжални олчок,

Хэрея Зарбаси бурнимни айлади пачоқ!
 Пиррийдой Вой, лаънати! Кўрсроқ экан-да, чиндан!
 “Посейдон ургур!” деб улгурмасимдан,
 Яна зарба олдим, едим бошимдан.
 “Тулкининг иши йўқ бозор билан”, деб,
 “Йўлни унут!” деди у, тортмади тап.

Хэрея Тамоман ақлдан озибди деҳқон!
 Пиррийдой Кетимдан эринмай қувлади, қобон.
 Дўнгликни айландим, югурдим чандон.
 Қўлига илгани бутами, кесак,
 Бошимга ёғдирди, мисли капалак.
 У одам сиёқли ёввойи махлуқ,
 Кетайлик бу ердан, турмайлик ортиқ.

Сострат Кўрқоқлик ҳам эви билан-да, инсон.

Пиррийдой Сизларга кимлиги унинг ноаён,
 Қочайлик, ўлдириб, қилмасдан гумдон.
 Туядек тўшининг тагига олса,
 Қўйвормайди кейин, қари хунаса.

Хэрея Бугун кайфияти бузукдир балки,
 Топилар кўнглининг очилган пайти.
 Шу учун бу ишни бир гал қолдирсак,
 Мавридини пойлаб, отни елдирсак.

Пиррийдой Жуда тўғри айтдинг, сенга тасанно!

Хэрея Қашшоқдан яхшилик чиқмайди, асло.
 Чол ҳам бу иллатдан эмас мустасно.
 Эрта тонгда келиб топаман уни,
 Аниқ бўлди қизнинг манзил-макони.
 Кетавер, Сострат. Ғам ема, ҳечам,
 Менинг шундан ўзга йўқ эрур пешам.

(Кетади)

Пиррийдой Ажойиб маслаҳат. Режа пишиқ, зўр.
 Сострат *(Хэреяга қарата)*.
 Баҳонани топиб, жўнашини кўр.
 Сиёқидан маълум эди бариси,
 Шунинг учун чиқди бу ишнинг миси.

(Пиррийдойга)

Ў-ўв, дордан қочган кўрқоқ, ярамас,

Яхшилик Худоси сени алқамас.
Итларнинг кунини бошингга солсин,
Илоҳо, кўрқоқлик жонингни олсин.

П и р р и й

Қарғама, Сострат. Менда не айб бор?

С о с т р а т

Ишқал чиқаргансан. Айтмайсан зинҳор.

П и р р и й

Нималар деяпсан? Ўғирламадим.
Ҳалоллигим учун яна панд едим.

С о с т р а т

Бекордан-бекорга калтаклабди-да?
Чол эдан ажраган бир ғовқалла-да?

(Кўрғон тарафдан келаётган Кнемон кўринади)

П и р р и й

(Кнемон тарафга қараб)

Ана ўзи келди. Икки олам тор.

(Состратга)

Алвидо, кадрдон. Ўтирма бекор.
Гаплашгин, кўнглида нима гапи бор?

С о с т р а т

Бундай иш кўлимдан келмайди, инон.
Тилим ҳам унчалар эмасдир бийрон.
Боз устига бундай қалтис бир онда
Мужмаллик босгани жуда ёмон-да.
О, Зевс ҳолимга этса эди кунт,
Чолнинг башараси бунча совук, тунд.
Тўғриси, кўрқувдан оғяпти эсим,
Беркитиб не қилдим, сўзласа юзим.

К н е м о н

(Состратни кўрмай кириб келади)

Персей бахтли бўлган ҳақиқатан ҳам,
Икки карра эди бахтли, муҳташам.
Бирламчи, канотлари борлиги учун,
Бари махлуқлардан у эди устун.
Иккиламчи, узоқлаша оларди,
Яширинишга ҳам устаси фаранг.
Ёқмаган кимсасин тош қотирарди,
Бунинг каби қудрат менда йўқ, аттанг.
Қани, шундай қудрат менда бўлсайди,
Теграмни хайкаллар қуршаб турсайди.
Миқ этмаса бари. Ўзим сўзласам,
Яшаб бўлмай қолди, Асклепий ҳаққи!
Насияси курсин, асалдир нақди.
Қаранг, даламгача бостириб келиб,
Гапга соладилар, бошда тил бериб.
Зевс гувоҳ, улар бариси хира,
Кўрсатмасин ўзин маъсум, бокира.

Ишлов бермай қўйдим даламга, атай,
Йўлга якин жойин, бошқа не этай?
Бу ўткинчиларнинг дастларидан дод!
Кўксим қонга тўлди, бўғзимда фарёд!

(Состратнинг шу ердалигини сезади)

Эшигим ўнгида яна биттаси,
Бедодликнинг борми, эми, давоси?

С о с т р а т

(бир четга)

Наҳотки дўшпослай бошласа, палид?

К н е м о н

Қани у муртад? Ҳаллослаган ит?
Ўзим осай десам, топилмайди ип.
Кимсасиз макон йўқ. Ўламан, нетиб?

С о с т р а т

(бир четга)

Бир дўстимни кутаяпман, отахон.
Учрашмоқчи эдик шу жойда пинҳон.

К н е м о н

Нима учун пинҳон – тушунмадим, рост,
Бошқа жой йўқмиди, учрашишга мос.
Эшигим тагида сенга нима бор?
Карвонсаройми бу? Ё раста, қатор?
Шу жойда айвон қур, шосупа яса,
Бир умр кутавер, тоқатинг етса.
Э вох, бу одамлар жонимга тегди,
Хурмача феъллари қаддимни эгди.

(Ўйига кириб кетади)

С о с т р а т

Ҳа. Осон кўчмайди бу иш, англадим,
Тер тўкасан ҳали мен деб, оғайним.
Ў-ў, биласанми, кимни эсладим,
Отамнинг қулини, эпчил Гетани.
Юлдузни бенарвон уради, шоввоз,
Чолнинг терслигини у айлади соз.
Имиллашдан ҳозир фойда йўқ ҳечам,
Бари ўзгаради, бир зум тўхтасам.
“О Худолар, мени ҳеч ким тушунмас”

(Эшик қарсиллайди. Кнемоннинг уйдан унинг қизи чиқади)

К н е м о н н и н г қ и з и

Тўрт тараф мусибат. Овозсиз нола,
Сув оламан, десам, ёғилар бало.
Қудукқа энгашсам, торгади гўё,
Ютмоққа шайланар, улкан аждаҳо.
Энагам челақни туширди ногоҳ,
Ғалвалардан бир зум етмайди паноҳ.

С о с т р а т

(бир четга)

Зевс эгам!
Мехрибон Диоскуралар! Феб табиб,
Толе бахш этинглар, сизлар менга ҳам.
Қалбга малҳам бўлсин, дардлашсин, ҳабиб.

К н е м о н н и н г к и з и

Сув иситиб бер, деб кетганди отам,
Дегани дегандир, бўлмас элтмасам.
Сострат *(бир чеккага)*
Одамлар, айтинглари, нима қилай мен?

К н е м о н н и н г к и з и

Энагам хатоси ўлим билан тенг,
Ўлдиради отам. Зевсдир гувоҳ.
Вақт кетказсам бўлмас, ажал урар бонг,
Кейин беҳудадир, қанча тортсам оҳ.
Гўзал парилардан сув олар эдим,
Зиёратчилардан андиша этдим.
Маросим тўзиса, уяламан мен,
Парокандаликлари яхши эмас, денг.
Сострат *(қизга яқинлашиб)*
Кўзангни бер менга. Бағримга босиб,
Сув олиб чиқаман, ўзандан узиб.
Кнемоннинг қизи *(кўзани Состратга бериб)*
Раҳмат

С о с т р а т

Ёввойи бу қизда олийжаноблик,
Ғалати сеҳр бор. Қайдан бу неклик?
Э, Худо, халос эт, бу азоблардан,
Ўлмасимдан бурун айир дардлардан.

(Сув олиши учун зорга киради)

К н е м о н н и н г к и з и

Вой, шўрим. Ғала-ғовур кўтарилди,
Отамнинг оёғин товуши чиқди.
Чиққанимни кўрса, калтаклайди боз,
Тунларим қайғуда бўлади дароз.

Горгийнинг уйидан Дав чиқади. Эшикни ётиб-ёпмай, ичкаридаги Горгийнинг онасига қарата гапиради.

Д а в

Югурдаклигингдан бўшамайман мен,
Бутун бир далага битта ўзим, мен.
Барча иш ўзимга қолди. Дурустмас,
Бир одам ёнимга қўмакка бормас.
Қашшоқлик кўп йилдан беради азоб,
Соядек эргашар, менга у қаззоб.

(Фор ичидан Сострат чиқади).

С о с т р а т

(Кнемоннинг қизига)

Кўзангни раҳматга тўлдирдим, сулув.
К н е м о н н и н г қ и з и
Берақол. Ниҳоят, кўза тўла сув,

Д а в

(Бир четга)

Бу одам бу ерда нима қилади?

С о с т р а т

Ма, ол. Ҳали замон отанг келади.

Кнемоннинг қизи кўза билан уйига кириб кетади. Дав Состратни кузатиб туради.

С о с т р а т

Омадинг юришмаяпти, Сострат,
Кўнглингни чўқтирма, ғурбат на ҳожат.
Ҳаммаси жойида бўлади бир кун,
Ўзни майдалама, бардам бўл, бутун.

Д а в

Ғамга берилмаслик, шодликдан устун.

С о с т р а т

Бошингни баланд тут, дадил бўл, сен ҳам,
Гетанинг қошига ҳозирок жўна.
Унга барчасини тушунтир бекам,
Англаса, тезлатар қадамин ҳарна.

(Кетади)

Д а в

Қандайдир йигитча қизнинг хизматин
Бажариб юради. Чидашлик қийин,
Юрагим безовта менинг ўшандан.
Яхшиликни кутиш мумкинмас бундан.
Ҳой, Кнемон, сенга – азобли ўлим!
Худога таваккал, ундан умидим,
Сен эсанг кимсасиз ерда,
Қизчани қаровсиз қолдирдинг бунда.
Ташлаб кетганингни сезса, шўртумшук
Ўзи билганича, қуйлайди кўшиқ.
Акасига етсин, олсин паноҳга,
Синглиси етмасдан, оҳ билан додга.
Қопқонга тушмасдан мен тезроқ борай,
Бедовдай елдириб йўл тобин олай.

(Кетади)

Хор ижросидаги сахна

(Давоми бор)

Габриэль Гарсиа
МАРКЕС

(1928–2014)

Рус тилидан
Шаҳноза РАҲМОНОВА таржимаси

Айтишларича, итдек ўлим топган Полиникнинг жасади масаласида Креонт¹ шундай ҳукм чиқарганмиш: шаҳар аҳлидан бирор кимса ўликни қабрга қўймасин, ўлимига қайғуриб аза тутмасин, танаси одамга ўхшаб кўмилмай, қузғунларга ем қилинсин. Эмишки, одил Креонт бу фармонни ошкора айлаб, сену мени, айниқса, мени ўйлаб ҳалиям бағрикенглик қилибди, ўзи шу ерга келиб ҳукмдан беҳабарларга сабоқ бўлиши учун кўмиш маросими ўтказилмаслигини тақрор ўқиб эшиттиргай, ғолибо, унинг амрига қарши борганни халқ тошбўрон қилади.

(“Антигона”дан)

Сурат муаллифи: Элеонора Абдуқайирова

ТЎКИЛАЁТГАН
ЯПРОҚЛАР
Қисса

Сокин қишлоқ ўртасида қутилмаганда кўтарилган уюрмали шамолдай ёпирилган банан кампанияси² чириган хазонларни олиб келди. Ҳавода барравж айланаётган барглар бегона жойларнинг супуриндисию тобора афсонага айланаётган фуқаролар урушининг қулидай туюларди. Қовжираган япроқлар

¹ Креонт – юнон мифологиясидаги ҳукмдор.

² Лотин Америкасининг кўпгина мамлакатларида АҚШ компаниялари қитъа ерларини эгаллаб, банан плантацияларига айлантиришган. Бундан манфаатдор бўлган мамлакат ҳукмдорлари ҳам келгиндиларнинг кўнглига келганини қилишига йўл қўйиб беришган. Банан империясини жорий этган корчалонларнинг зулми бир неча йил халқнинг қонини сўриб, тинка мадорини қуритгани назарда тутилмоқда.

тўрт томонга сочилиб кетди. У ҳали-ҳануз одамларни бевош оломон, қаттол ажалнинг бадбўй хиди билан заҳарларди. Бундан қарийб бир йил бурун у адоқсиз кулфатларни ёғдиргани ваҳждан қишлоқ боши фалокатдан чиқмай қолди, кўчаларга чиркин адоват уруғларини экиб чиқди. Саркаш тўфон нафасида йиғилган бу адоват уруғлари уюми сочилиб, соҳилининг бир томони кабростону иккинчиси бегона қишлоқлардан йиғилган ахлат уюмидан манзум жин кўчага айланди.

Кўлида ё бир жомадон, ё тутун кўтарган жулдур кийимли ёлғиз мусофир эркагу аёллар қишлоққа олдинма-кейин кириб келишар, хачирларининг безакли арқонини мусофирхона устунига боғлашар ва қишлоқдан муқим кўним топишарди, хайрли ишнинг эрта-кечи йўқ, уруш майдонига қачон кирганию қандай жанг қилганига қарамай, ҳукумат бўйнидаги қарз – ҳарбий унвон, уй-жой, икки маъшуқага эга бўлгач, аввалги одамларнинг шиддатли нафаси кучли гирдобга айландию бу ерда сериздихом жойлар: баққоллик дўконлари, касалхона, ишратхона, электростанция қолдиқларини қайта ростлади.

Катта шаҳарлардаги аламли муҳаббат салқитлари боши айланиб, хазон барглр гирдобида биз томонларга қадами етиши ҳамоноқ, ёғоч кулбаларни барпо этди, аввалида бу хилват гўшалардаги жаҳолат ботқоғига ботган зулмат тўшақлар кунжаги бир кечага яширин бошпанадек хизмат қилган бўлса, кейин нотаниш рафтори бузукларнинг сершовкин кўчасига ва бора-бора бутун қишлоқ фоҳишахонага айланди.

Серкатнов йўлдаги ўтовлар, йўловчи қиёфасидаги эркақлар, соябонлари ила юзларини тўсиб, бўҳчасини бошида кўтарган аёллар, нотаниш чехралар, мусофирхона сайисхонасида очликдан эти устахонига ёпишган хачирлар – бу тўс-тўполон орасида сургун қилинганларнинг биринчию охиргиси биз бўлганмиз ва боз устига ҳаммамиз бир думалаб катта амалдаги мансабдорларга айланган жўжаҳўрозлар эдик.

Халқ силласини қуритган урушдан сўнг унумдор Макондога кадам қўйганимизда, бир кунмас-бир кун бу заминга ҳам тараққиёт оташнафаси етиб келиши эҳтимоли ҳақида элбурутдан тўн бичгандиг-у, бироқ кучини чамаламагандик. Ёпирилиб келаётган оқим шиддатини ҳис қилганимизда эса у кўпга қўшиб бизни ғарқ қилишини остонада қўл қовуштириб кутишу қирқ йил қирон келганда ҳам ажали етган ўлади, дея тақдирга тан беришдан бўлак чора қолмаганди. Мана, поезднинг илк хуштаги янгради. Хазонлар поезд истикболига чиқди, бироқ улар оғирлашиб, кучдан қолганди, вақт маҳв этган қовжираган япроқлар аста-секин ерга қўниб, манглайига битилган кўргилик – чиришни бошдан кечириб, ерга сингиб кетдилар.

(Макондо, 1909 йил.)

1

Ҳаётимда илк бора ўлган одамни кўрдим. Мактабга юбормай, эгнимга бир жойимни ачиштираётган кўм-кўк чийдухоба костюм-шим кийдириб, ясангирришди. Шу учун ҳафтанинг чоршанбаси менга бозор кунига ўхшаб туюляпти. Бирон буюмга урилиб кетишдан ҳайиққанидан ҳассаси билан тимирскиланиб, ўзига йўл топиб, секин одимлаётган шабкўр, боз устига бироз оқсоқ бувамнинг ортидан эргашиб келардик. Ойимнинг кўлидан тутиб, меҳмонхонадаги кўзгу қаршисидан ўтаётганимда, ўзимни бошдан-оёқ кўм-кўк уст-бошу бўйнимни қичиштираётган оҳори тўқилмаган оппоқ бўйинбоғда кўрдим. Чанг босган тошойнадаги аксимга термилиб: “Ҳа, бу мен, тавба, бугун худди бозор кунига ўхшайди-я”, – дедим ўзимга-ўзим.

Ўлган одам ётган хонага кирдик.

Диккинафас тўрт девор орасида бўғилиб қолиш ҳеч гапмас. Ташқарида гармсел ғувиллашидан бўлак сас қулоққа чалинмайди. Жазирама офтоб шунчалар тобига олганки, оташи гўё чивикни эритишга тайёрдай туюларди. Хонани эски сандиқ иси тутиб кетганди. Теварак-атрофга синчиклаб қарадим, бироқ ўлган одамга кўзим тушмади. Бурчакдаги халқаларнинг бирида беланчак осиглиқ. Хонадан ахлатнинг қўланса ҳиди бурқсирди. Кийгулиги йўқ, тўзиб, адо бўлган эски-туски лаш-лушлардандир, деган хаёлга борувдим, билъақ уларда мутлақо бошқача хид ўрнашганди.

Илгарилари ўлган одамларни тасаввуримга шляпадан айро сиғдиролмасдим. Ҳозир эса бунинг аксини кўриб турибман. Гувоҳи бўлганим: улар мўйсафид, жағи рўмол билан танғиб кўйиларкан. Очилиб қолган оғиз, кўкимтир лаблар орасидан сарғайган ажи-бужи тишлар кўзга ташланыпти. Қўллар арқонни тортиши ҳамон тишлар орасида қисилганидан шишиб, юзидан ҳам баттар қорайган бир парча тил ён томон осилиб ётибди. Шу чоққача ўлган одам жим ухлаётган одамга ўхшаса керак, деб юрардим. Алҳол кўз олдимда бунинг акси намоён: бедор, боз устига муштлашувдан сўнг ҳам ҳовури босилмаган одамдай экан.

Ойим ҳам бозор кундагига ўхшаб ясанган. У бошига юзини тўсган эски похол шляпани илиб, эғнига бўйнию билагигача ёпиқ, узун ёқалию энгли қора кўйлагини кийган. Бугун чоршанбалиги-чун бу кийимда кўзимга ойимнинг истараси сира иссиқ кўринмас, негадир мутлақо бегонадай туюлмоқда эди. Бувам тобуткашлар истиқболига чиқиб сўрашаётганда, у мен томонга ғалати қараб кўйди, чамамда нимадир демоқчи эди-ю, тагин индамай қўя қолди. Деразага орқасини ўгирган ойим, гарчи шундоқ қўл чўзсам етадиган жойда турганига қарамай, бугун илк бора кўз илғамас даражада мендан олислагандек. У оғир-оғир нафас олар, шошилишда бошига кўндирган шляпаси остидан титилиб, ташқарига отилиб чиқаётган сочларини йиғиштиришга уринарди. Бувам одамларга тобутни ўлик ётган тўшак олдига кўйишни буюрди. Шундан кейингина мурда унинг ичига сиғишига кўзим етди. Тобутни кўтариб киришганида, хаёлимда у бу тана учун ғоят кичкиналик қиладигандай эди.

Нега мени бу ғариб хонадонга эргаштириб келишдийкан, ҳайронман. Илгари бу қатта уйга сира қадам босмаганман, у кўзимга кимсасиз хароба бўлиб кўринган. Муюлишдаги уй атрофида эсимни таниганимдан бери тирик жон қора берганини эслолмайман. Қишлоқдаги ҳеч зоғ яшамайдиган ягона хонадон шу эканига амин эдим. Онам: “Тушдан сўнг мактабга бормайсан!” деганида, ҳар доимгидек кутилмаган бахтдан бошим осмонга етгани йўқ, сабаби у бу гапни мунгли оҳангда айтди ва индамай эғнимга чийдухоба костюм-шимимни кийдирди, бувамга эргашиб, уйимиздан уч ҳовли наридаги уйга етганимиздагина унда кимдир яшаганини англадим. Ўз уйимиздан чиқаётганимизда ойим: “Қулоғингга яхшилаб куйиб ол, бола, дўхтирнинг дафн маросимида мўмин-қобилгина бўлиб ўтир!” дея қаттиқ тайинлаганди, демак, ўша дўхтир деганлари бугун вафот этган ва у мана шу хароб кулбада умргузаронлик қилган кўринади.

Ростдан, ичкарида ҳеч қандай мурдага кўзим тушмади. Дарвоза ёнида бувамдан бўлак тик турган одамнинг ўзи йўқ. У ўтган-кетган таниш-билишлар билан сўрашиб, мезбондай ҳаммани ичкарига манзираг қиларди. Бу хонадонда биров бордир девдим, бироқ остонага қарабоқ, юрагим орқага тортди. Уй хувиллаб қаровсиз ётган зимистон, овлоқ гўшанинг ўзгинаси. Иссиқ таффот¹ бошимдан аямай мушт туширгандай бўлди. Кўз олдим қоронғилашиб, гўё кирғоқ ўпиб, тагин ортига қайтаётган тўлқин каби димоғимга “тул” этиб урилган ўткиру ўтиришиб қолган қўланса хид оташи баланд жазирама таффотга

¹ Таффот – кўнгилни беҳузур қилувчи иссиқ шамол.

коришиб нафас олгани қўймасди. Ойим қўлимдан тутганча хона бўйлаб юргиздию бурчакка, ёнига ўтказиб қўйди. Бироз вақтдан кейин мен буюмларни ажрата бошладим. Бир маҳал бувамга қарасам, у ҳасса ёрдамида очилмаганидан шишиб, худди елимлангандай ёпишиб, қайишган ёғоч дераза лўкидонини суришга уриняпти. Эғнидаги яктаги ёғоч тиркишларидан кўтарилаётган чангдан оппоқ оқариб қолди. У ортик кучи қолмаганини айтганида, бошимни кўтардим, нигоҳим беихтиёр тўшакка қадалди, унда биров бордай туюлди. Бошдан-оёқ коп-қора кийимдаги эркак узала тушиб ётган жойида қимирламас, мутлақо ҳаракатсиз эди. Ойимга ўтирилдим, у ҳамон жиддий ва бегона, бошқа томонга қараб хаёл сурарди. Оёқларим ер ўпмай, ҳавода муаллақ осилиб турарди. Бармоқларимни соним остига қўйиб, кафтимда сикқанча ҳеч нарса ҳақида ўйламай, уларни ўйнатиб ўтиришга қарор қилдим. Ҳайтовур ойимнинг гапларини эсладим: “Дўхтирнинг дафн маросимида мўмин-қобилгина бўлиб ўтир!” деган. Бикинимга совуқ нарса теккандай бўлди. Ортимга ўтирилдим, аммо ёғоч девордан бўлак ҳеч нима қўзга ташланмади, девор орасидан кимнингдир товуши эшитилди: “Оёқларингни ўйнатма. Тўшакда ётган одам ўша дўхтирнинг худди ўзгинаси ва у чиндан ҳам жонсиз!”. Мен ўлган одамга бошдан-оёқ разм солдим. У хотиржам ухлаётган одам эмас, балки чиндан ҳам жони чиққан мурдалигига фаҳмим етди.

Ўша лаҳзадан бошлаб, жонимни жабборга бериб, бор кучим билан ортга қарамасликка тиришардим, кимдир бошимдан маҳкам тутиб орқага тортар, нигоҳим қаерга тушмасин, ҳар жойдан ўлган одамнинг дўлайиб кетган кўзларию кўкимтир юзи кўриниш берарди.

Қизиқ, негадир дафн маросимига ҳеч ким келмади – буваму қўл остида ишлайдиган тўрт нафар гуахиро-ҳиндудан бўлак... Улар оғир қопда оҳак олиб келишди ва тобут ичига сочиб чиқишди. Ойим ҳозиргидек ғалатию паришонхотир ўтирмаганида эди, буни сўраб-билиб олардим. Қизиқ, нима учун тобутга оҳак тўкиб чиқишдийкан? Эркаклардан бири оҳакдан бўшаган қопни қокқанида, охирида ундан оҳакдан кўра, кўпроқ қипиққа ўхшаш сарик хашак сочилди. Ҳиндулар ўлган одамнинг оёқ-қўлидан тутишди. Ўлик эғнида кулранг қўйлак, иштонбоғи белига маҳкам тугилган кенг шим, қизиқ, негадир бир, яъни фақат чап оёғидагина пойабзал бор эди, холос. Аданинг: “Бир оёқ ҳукмдору иккинчиси қул”, – дегани шудир, балки. Пойабзалнинг иккинчи пойи каравотнинг бир бурчагида ётибди. Тўшакда ўлган одам азият чекаётгандай эди, тобутда сокину осудаликка эришгандай туюлди. Қовоғидан қор ёғаётган ўлик юзи ўз ўрнини топганидан бўлса керак, андак ёришиб, юмшагандай, ишонч топгандай ўзгарди.

Бувам хона бўйлаб айланарди. У қўлига илинган нарсани тобут ичига жойлаштирарди. Унинг хатти-ҳаракатидан тузук-қуруқ бирор нима англамаганим боис, изоҳ берар, дея тағин ойимга илинж билан тикилдим. У пинагини бузмай, тобутдаги ўлган одамга қарамасликка зўр бериб тиришарди. Мен ҳам ўтирилмасликни хоҳлайман, аммо қўлимдан келмасди. Бу истак шунчалар устун эдики, беихтиёр ўликнинг қиёфасини ўрганардим. Бувам тобутга қора муқовали ён дафтарни қўйиши ҳамоник, ҳиндуларга ишора қилди ва учовлон унинг оғзини ёпишди. Мана энди кушдай енгил бўлдим, бошимни маҳкам тутиб, орқага қарашга мажбур қилган қўллар секин-аста қўйиб юборди.

Ойимга тикилдим. У бу ерга келганимиздан бери илк бора менга қараб, зўрма-зўраки маъносиз илжайди. Муюлиш ортига ўтиб кетаётган поезд хуштаги қулоғимга чалинди. Тобут ётган жойда бир нима қимирлагандай бўлди. Ҳиндулардан бири унинг оғзини очгач, бувам ичига унутиб қолдирилган ўша бир пой пойабзални жойлаштирди. Тағин поезд хуштак чалди, бироқ

энди овоз олислардан эшитилди, туйқус “уч ярим”, деган фикр лип этиб хаёлимдан ўтди. Баайни шу чоғ – поезд хуштак чалиб, Макондони айланиб ўтганида – болалар жуфт-жуфт бўлиб тизилиб, тушдан кейинги биринчи дарсга боришларини эсладим.

“Абрам”, – дейман ичимда...

* * *

Мен болани эргаштириб, келмаслигим керак эди. Тавба, ўликнинг юки тушади, демабман ҳам. Ўттизга яқинлашаётганимга қарамай, ўзим азанинг юракни эзадиган муҳитига аранг чидайман-ку, бу она сути оғзидан кетмаган гўдакинадан нима гина. Э Худо, ҳалиям эргароқ бу бехосият остонадан оёғимизни узсак бўларди-я. Ўн етти йил биров билан борди-келди қилмай, қалби меҳр-муҳаббат, одамгарчиликка ўхшаш туйғулардан мосуво одамнинг уйида нафас олиш оғирлиги баҳонаси билан отамга узр-маъзур айтиб, она-бола кета қолсакмикан? Отамни кўзим қиймайди-да. Эҳтимол, бу ғайриоддий одамга кишлоқда яккаш ундан бўлак бирор хайрихоҳ топилмас. Тушунуксиз хайрихоҳлик шарофати билан бугун мана шу ўлган одам тўрт девор орасида чириб кетишга маҳкум этилмасдан одамга ўхшаб кўмилади.

Мени хавотирга солаётгани – буларнинг бари бошдан-оёқ худди кулгили хангомага ўхшаб бораётганида. Боз устига бир дақиқадан кейин ўлган одамни сўнгги манзилга кузатиш баҳонасида тобут кўтариб, остона хатлашимиз ҳамон бу издиҳомга йиғилганлар ачинишга ўхшаш туйғуни эмас, билъакс, қувончу қониқиш ҳиссини тўймоқликларидан кўрқаман. Макондода отнинг кашқасидай маълуму машҳур кишлоқ аҳли нафратига сазовор, халқ қарғишига дучор, ҳамма юз ўгирган, тобутда чириётган мурдага мурувват кўрсатишга қарор қилган уч одам – отаси, отасига эргашган қизию онасининг кетидан қолмаган ғўр боласига аёллар деразага қўлларини тираб, қандай боқишларини, сўнг сазойи қилишларини элбурутдан тасаввур қиляпман. Отамнинг мана шу қайсарлигини деб, бошга бало орттириб олишимиз тайин, башарти эртага ўзимизни сўнгги манзилга кузатувчи бир кўнгилли топилмаса, ажабланмасдим.

Ўзимам тузук эмасман, отамдан қолар жойим йўқ, ундан ўтиб, гўр бўлармидим, у мени аямаганидай, мен ҳам боламни андиша қилмадим. Отам: “Мен билан бирга борасан!” – деганида, ҳайтовур “Ўғлимни ўзим билан олиб кетишим керак!” – хаёлимга келган биринчи фикр шу бўлди, бу ўзимни ожиз ҳис қилмаслик учун эди. Мана энди сентябрь жазирамасида шу хосиятсиз уйнинг бузук ҳавосидан сиқилиб, душманларнинг қаҳрли нигоҳига нишон бўлган маҳкумлардай ўтирибмиз. Отамга нима, хавотир олишига ҳожат йўқ, оламни сув босса тўпиғига чиқмайди. Аслини олганда, у умр бўйи одамлар фикрини бир пулга олмай, гап-сўзларига бепарво, юраги нимани буюрса, онги маъқуллаганини бурч дея адоғига етказиб, шу зайл кўнгил майли ила умргузаронлик қилди. Адашмасам, чамаси йигирма беш йил аввал бу кимса илк бора уйимизга қадам босганида юриш-туришига қараб, отам элдан бурун ҳали шундай кун келадики, унинг ўлиги кўчада хор-зор бўлади, қишлоқ аҳли, ҳатто танасини кузгунларга ем қилишдан тоймасликларини хаёлга чўмган кўйи айтганди. Эҳтимол, у ўшандаёқ барчасини аввалдан кўриб-билиб, яхши-ёмонини чамалаб, оғир-енгилини торозига кўйиб, вақти-соати етганида қандай йўл тутса, тўғри бўлишини ўйлаб кўйган, алҳол йигирма йил ўтиб, шубҳасиз, аввалдан кўнглига тукканини поёнига етказишни бурчи деб билгани учун ҳам қурби етса, майитни Макондо кўчалари бўйлаб қўлида кўтариб юришга тайёр.

Ўлимдан хабарим бор-у, лекин отамнинг ҳеч бир қолипга сиғмайдиган ушбу фарзни адо этмоқликни қачон бўйнига олганидан беҳабарман, боз устига

мени ҳам бу ишга бош қўшишга мажбурлашга азму қарор қилгани етти ухлаб тушимгаям кирмаган, бироқ шуни биламанки, шубҳасиз, буни англаганимдан анча илгари ўйлаб қўйганига кўзим етяпти. У: “Мен билан бирга борасан!” деганида ҳали сўзлар маънисини англамай, барча ўз маъвосида ўлиб-чириб ё куйиб кулга айланишини истаган одамни хурмат-эҳтиром ила қабрга қўйиш қанчалар қулгилино шармандали эканини ўйлаб ҳам кўрмабман.

Қишлоқ аҳли, нафақат умид килувди, балки шу кунни изо чекмай, виждон азобисиз андишасизларча интиқ кутар ва ҳаттоки, бир ажойиб кунда қишлоқда тўрт девор орасида кўмишларига махтал жасад хор-зор бўлишига ишончи комил, устига устак бирор кимса унинг ўлимидан хавотирга тушмаслиги, кўз-ёшию дийдиё қилмасдан, аксинча, зориқиб қутилган соат етганидан яйраб, жирканч тана ўзининг қул саройида етти олам қаҳри-ғазабини қайнатар даражада сасиб, бижғиб кетишига амин эди.

Биз сувни кўрмай этик ечган Макондони бу бахтдан мосуво этдик. “Ҳафсаласи пир бўлган бутун қишлоқ аҳлининг қайғуно қаҳрга тўла қалби буни асло мағлубият деб тан олмасдан, аксинча, фарахбахш онларнинг бироз муддат ортга сурилиши дея қабул қилгай”, – миямда чарх ураётган ўйдан вужудимни ваҳм босяпти.

Аслида боламни уйда қолдириб, ўн йилдан буён қишлоқ аҳлино табиб ўртасида гуркираб ёниб, авжига чиқса чиқар, пасаймай келаётган душманлик олови ўчоғига бу гўдаққинани рўпара қилмаслигим керакмиди? Норасидамни эргаштириб, хаго қилдим. Бечора таъзияга нега олиб келишганино бу ивирсиган хонада нима учун ўтирганининг фаҳмига бормаидиям. Болагинам ўриндикда кафтида сонини сиқиб, оёқларини ўйнатганича, уқтирилгандай сукут сақлаб, гарангсиб, атрофда рўй бераётганлар ўнгми-тушми, ақли етмай, биров бу душвор бошқотирмани ечишга ёрдамлашишини кутаяпти. Мен эса туйғулар оламига ичкари киришга қўймаётган ўша кўринмас эшикни ҳеч ким унга очмаслигига амин бўлмоқчиман.

У менга қайта-қайта назар ташлади, қоп-қора кўйлақда ва ўз туйғуларимдан беркиниш ниятида бошимга илган кенг соябонли бу эски шляпада кўзига нотаниш, мутлақо бегонадай туюлаётганимни сезиб турибман.

Меме ҳаёт бўлиб, шу уйда яшаганидаям майлиди. Одамлар жилла курса унинг хурмати учун қайғусини енгиллатгани келганга йўйиб, рўйхотир қилишармиди? Бу кўргилиқдан Меме чуқур изтиробга ботмаса-да, барибир ўшанда ҳозиргидек ич-этимни итдай тирнаётган ўйлардан бироз қутулган ё бунчалик қайғурмаган, шу йўл билан макондоликлар кўзини осонгина шамғалат қилган бўлардик, ўшанда сих ҳам қабоб ҳам куймасди. Меме қарийб ўн бир йил бурун ерга кирдими, осмонга учдими – йўқ, дом-дараксиз кетганди. Мана энди докторни асфаласофилинг жўнатиб, ҳинду хотин қаерга кўмилгани, жилла курса суяқлари беркитилган жойни билиш имкониятидан маҳруммиз. Шу чоққача қаердалиги мавҳум Меме ҳозир шу ерда бўлганидами, эҳтимол, у олти йил бир ёстикқа бош қўйгани ҳиссиз эшагу дардсиз кесакдан фарқи йўқ – совук, кўрс, кўпол, қайсару қаҳрли ёстикдошинингмас, балки қишлоқдошлари томонига ўтиб олиши турган гап эди, бироқ, таассуфки, у бу ерда йўқ.

Муюлишдан поезд ҳуштаги қулоғимга чалиняпти. Соат “Уч ярим” бўлди. Мана шу хосиятсиз уйга қадалган Макондонинг қаҳрли нигоҳи нима жин уриб, ичкарида куймаланиб юрган биз уч жонсаракнинг ниятини англолмай гаранг. У аста-секин ғазаб отига минмоқда. Хаёлимга елимдай ёпишган ўйдан қутулишга бор кучим билан тиришяпман. Ўзимча уззукун вентилятор олдида ўтирадиган, кўринишидан арвоҳга ўхшаш қотмаю қаримсиқ Ребека хоним

қиёфасини хаёлимда тасаввур қиламан. Деразани тўсган симтўр кўланкаси унинг юзини қорайтириб кўрсатади. Жазирамадан азобланаётган Ребека жиғибийрон бўлиб, парраклари безовта юрагидай бетиним айланаётган вентилятор томон эгилади, қартайган хонимни шу туришда чириган томирлари ила ҳаётга илиниб, тирик қолишга интилаётган қари эманга қиёслаш мумкин, у олислаб кетаётган поезд хуштаги остида яшашга ташна оҳангда шивирларди: “Бари иблиснинг хийла-найранги”.

Фалаж Агида бўлса, қаллиғини бекатга довуру жўнатиб қайтаётган Солитани кузатаркан, кимсасиз қоронғи бурчакка биқинадию рўмоли билан юзини ёпади. Бир замонлар ўзини тўлкинлантирган завқу шавқини солга ўтказиб, олисларга окизган, алалокибат, зардобга айланган ундаги хурофот дарди сўзлайди: “Чўчкадай балчикка ботиб юргандан кўра, тўшакка миҳланган яхши”.

Бу ўйлардан қандай халос бўлсам экан? Ҳозир соат “уч ярим” лигини тезроқ хаёлимдан чиқарсам эди. Почта ташувчи хачирлар туёқлари остидан юқорига ўрлаётган чанг шамолда аста-секин гирдобдай айланарди, жониворлар ортидан сўнгги чошгоҳ соатларини бузиб, янги газета сотиб олгани икки эркак изма-из келарди.

Кагта, ларзон қорни устида дуолар китобини очиб қўйган Анхель ота пинакка кетган. У хачирлар дупур-дупурини эшитяпти, ухлагани халакит қилаётган чивинларни ҳайдаркан, гоҳ-гоҳида: “Эҳ, яшшамагурлар, конимга ташна қилиб юборишди-ку-а?” – дея хуноби ошганидан ғудурлаб қўяди.

Бундай фикрлар отамнинг бошини оғритаётгани йўқ. Тавба, ҳамманинг ёдидан кўтарилган бир пой пойабзални қўйишга тобутнинг оғзини қайта очгани эринмади, мархумга энди уларнинг боридан йўғи... Ўлганни орқасидан ёмон гапирмайдилар-ку, аммо бу миҳғовни одамдай кўмишга Макондода яккаш ундан бўлак кимам журъат қиларди. Тобутни кўтариб ташқарига чиқишимиз билан кўзига қон қуйилган оломон раъйига қарши борганимиз учун тошбўрон қилса, асло ёқа ушламайман. Қанийди отам бу ниятидан қайтса. Хосиятсиз уй яқинидан ўтаётганда бардавом иссиқ, жазирама кунларда эркагу аёллар тасавурида бирдай жонланган ҳузурбахш хаёллар рўёбидан махрум этишга жазм қилганимизнинг охири бахайр эмас. “Эртами-кечми алалокибат биз бу хиддан сармаст бўламыз”, – дейишарди улар ишонч билан. Буни бутун Макондо сўзлар, қишлоқ этагидаги уйдан тортиб, нариги бурчагидаги, ху ўша, охириги кулбасида яшайдиганларнинг бари бир гапни тўтиқушдай бетиним такрорлайди.

Ҳозир соат уч ярим бўлди. Сеньорита аллақачон бохабар. Сеньора Ребека уни дарҳол илғайди ва лаҳза ўтмай, тинимсиз айланаётган вентилятор парраклари остидан узилиб, симтўрдан ўзи кўринмаса-да, саси ташқарига отилиб чиқади: “Синьорита, биласиз-ку, ахир у иблис”. Эртага мактабга ўғлим эмас, билъакс мутлақо бошқа бола боради. У улғаяди, бир қанча болаларнинг отаси бўлади, ниҳоят вақт-соати етиб, жони узилганида, бу қишлоқда ҳеч ким уни насронийларга хос тарзда сўнгги манзилга кузатишни фарз, дея бўйнига илмаса керак.

Сарғиш иткўзлари аёлларга ютиб юборишга тайёр йиртқичдай боқувчи, келиб чиқишию қаерданлиги номаълум кимса бундан йигирма беш йил илгари кўлида тавсифнома кўтариб, отамга учрамаганида ва шу қишлоқда қолиб кетмаганида эди, ҳозир тинчгина уйимда ўтирардим-ку-я. Тавба, гўё тавқилаънат дейсиз ва у туғилмасимданоқ манглайимга битилган кўринади. Бу ёзғирик – мана шу оташи одамни ўлдирадиган даражада иссиқ кабиса йилида, айни ўттизга яқинлашаётганимда, отам ёнимга келиб: “Мен билан бирга борасан!” – деб айтмаганига довуру ўзини маълум қилмаган. У ҳассасида хонтахтани

чертиб кўяркан, ҳали сўрашга улгурмасимдан: “Азонда дўхтир ўзини осиб кўйибди, бошқа йўли йўқ, уни сўнгги манзилга кузатамиз!” – дея оғзимга урди.

* * *

Ҳиндулар хонадан чикиб, мих қутию болға кўтариб киришди. Бирок тобутни михлашга шайланмасларидан бурун ўлган одам ётган тўшакка чўкдилар. Бувам кўринишидан вазмин эди, лек бу вазминликда тугал хотиржамлик сезилмасди. Руҳи тобутдаги ўлган одам сингари сокинликка эришмаган, аксинча пайтавасига қурт тушган одамдай бесабр ва безовталигини беркитишга уринаётгани кундай равшан. Унга итоаткорлигу лоқайдлик бегона. Бувам оксоқланиб, хона бўйлаб айланаркан, ерда ётган нарсаларни йиғиштириб, ён-атрофни тартибга келтиряпти.

Хонадаги чивинлар тобутдан учиб чиққан чиқар, девдим. Ғўнғиллаган овоз кўшни уйдаги вентилятор товуши эканига амин эдим, адашибман, бу тобут деворига урилиб, ичкарига интилаётган чивинларники экан. Кўзларимни юмиб, бошимни чайқайман. Бувам жомадонни очиб, қандайдир буюмларни кўлига олди, улар айнан нималигини кўролмай қолдим. Тўшак узра тўрт учкун ялтирар, чекаётганларнинг юзи кўринмасди. Одам силласини қуритар даражадаги жазирама, мангуликка чўзилган оғир лахзалар, чивинларнинг бетиним ғувиллаши остида кимдир: “Шундай ўтираверасанми? Тобутда чивинлар билан бирга ётган мурдадай. Ҳозир боласан, бироқ шундай кун келадики, сениям мана шу ўлик сингари чивинлар измига топшириб, тобутга соладилару оғзини маҳкамлайдилар”, – дегандай бўлди. Беихтиёр сесканиб кетдим ва оёғимдаги ялтироқ пойабзалга боқдим. “Ипи ечилиб кетибди-ку”, – дея кўнглимдан ўтказарканман, нигоҳим ойимга қадалди. У ҳам менга бошдан-оёқ разм солиб, пойабзал ипини боғлаб кўйгани эгилди.

Ойимнинг бошидан ўткир нафталину эски ёғоч сандиқ ҳиди димоғимга урилди, бу ифор тагин менга тор тобут ичини эслатди. Нафасим бўғилиб, дамим ичимга қайтиб кетди. Бу ердан тезроқ куёнинг расмини чизиб, жуфтакни ростлашни, иссиқ бўлса-да, кўча ҳавосидан ўпкамни тўлдириб, тўйиб-тўйиб нафас олишни истайман ва синалган усулимни қўллайман. Ойим қаддини ростлаганида, секингина:

– Ойи! – дея титраб аранг шивирладим.

– Ҳа, болам, – сўради ойим беозоргина жилмайиб.

Унинг терлаб-пишиб кетган юзига боқиб, журъатсизлик билан:

– Ташқарига чиқишим керак, – дедим.

Ойим бувамни чақириб, ниманидир тушунтириб кетди. Кўзойнак остидан каминага қадалган қисик кўзларнинг ўткир нигоҳини сезаман.

– Ҳозир мумкин эмас! – мандан кўз узмай, қатъий жавоб қилди у.

Сўнгги умидларим узилиб, омадсизлигимга лоқайд ҳолда тагин жимиб қолдим. Воқеалар ривожи аранг эмаклаб ўтаётгандек. Ҳайтовур нимадир шиддат билан лип этиб, тезлашгандай бўлади-ю, тагин чумолидай одимлайди. Ойим эгилиб, қулоғимга шивирлайди:

– Ўтиб кетдимиз?!

Бирок у шундай оҳангда сўрадики, ўзимни худди гуноҳкордек ҳис этдим. Қовоқларим бўм-бўш бўлишига қарамай, ойимнинг саволидан оғирлашиб қолган эди, қаттиққўллигига жавобан атай аччиғимни яширмасдан ғазабимни сочдим:

– Ўтиб кетгани йўқ!

Бир кўнглим: “Кўлингни қорнингга тира! Оёғингни ерга ур! Дунёни бошингга кўтар!” – деди-ю, афсуски, оёғим ҳавода муаллақ осилиб тургани панд

берди-да, боз устига дафн маросимидалигимизни андиша қилиб, беадаблик бўлмасин учун тағинам индамадим.

Ўлик ётган хонада ўлик сукунат хукмрон, ташқаридан кириб келганларнинг товуши бу сукунатни бузиб юборди. Бири бувам қўлида ишлайдиганлардан, у бошлаб келган кенг каноп шалвару белидаги қалин камарига курол осган одам эса нозир ҳамроҳлигида ташриф буюрганди. Бувам унга пешвоз чиқди. Яшил шалвардаги одам бувамга нималарнидир сўзлаётди, қоронғиликка ўтиб, тагин йўталиб қўйди ва нозирга деразани очишни буюрди.

Ёғоч деворлар ғоят хароб, гўё кулдан ясалганга ўхшарди. Нозир қўлидаги қўндок зарбидан лўкидон сурилиб, дераза очилишига улгурмасидан бурун деворлар кулаб тушади-ю, кўз очиб-юмгунча кул сарой кўкка совурилади, кейинги зарбадан сўнг очиқ осмон остида уст-бошимиз чангга ботган, ранг-рўйимизга гард юкиб, сувга тушган мушукдай бир ахволда шумшайиб қолишимизга иймоним комил эди, бироқ чучварани хом санаган эканман, ҳарнечук кул сарой бус-бутун қолди. Деразалар ланг очилиб, хонага ёруғлик тушди. Офтобнинг заррин нури гўё қафасга итариб киритилган хуркак ёввойи ҳайвон боласи сингари сўлагини окизганича хонага югуриб кирди-ю, қаерга бош сукишини билолмай, деворларга урилди, уларни тимдалаб юлиб ўтиб, ниҳоят энг бежавотир бурчакка бориб биқинди.

Деразалар очилганда ғалатию ғайритабиий буюмлар қиёфаси кўрина бошлади. Онам чуқур “ух” тортиб, хўрсиниб қўяркан:

– Шу ердан уйимизни кўришни истайсанми? – дея мен томон қўлини чўзди.

Ойимнинг панжалари орасидан Макондога тикилдим, негадир шу тобда ўзимни олис сайёрадан келган ўзга сайёраликдай сездим. Салқин бодом сояси остидаги мўъжазгина нураган эски кулбамиз нақадар йирик. Бу хайри баракасиз уйда ўтирарканман, гўё бутун умрга ўзимни шу ўриндикка михланиб, тўрт девор орасида қамалган бандидай ҳис қилдим, қўнгилга хушёқувчи яшил далалар олислашган, гўё ўша кенгликларни энди ҳеч қачон кўролмайдигандек руҳимни тушкун кайфият қамраб олди, улар кўзимга мутлақо ёт кўринар, кечалари алоқ-чалок тушлар кўриб, алахсираб, даҳшат ичра уйғонганимда, ойим ҳикоя қиладиган, яккаш тасвири руҳимга ором бахшида этувчи эртақдаги сўлим Сусамбилдаги сарой шу тобда Макондодаги тинчу осуда кулбамизнинг ўзи бўлиб туюлмоқда эди. Шу яқин орадан паришонхотир Пепе хуштак чалиб ўтаётди, бизни пайқамадиям. Қўшни боланинг қиёфаси худди ҳозиргина сочини олдиргандай мутлақо ўзгариб кетганди.

Тердан жикқа хўл кўйлаги тугмалари кўкрагига қадар очиқ алькальд¹ ғоят жиддий қиёфада ўрнидан турди. У ўйлаб топган баҳоналаридан ўзи хайратга тушиб, мен томонга яқинлашди.

– Тана ҳали совиб улгурмагандир, шундай экан, ўлимни тасдиқлолмаймиз, – деди у тугмаларини ўтқазаркан, бамайлихотир тамаки тутатди, кейин тобутга беписанд кўз кирини ташлаб, хаёлида ўйларди: “Мана энди каминани ҳеч ким қонунни бузганликда айбололмайди”.

Унга юзма-юз келиб, бор куч-ғайратимни нигоҳимга тўпладим-да, кўзларига тик боқиб, тумтароқ ўйларининг тубига етишга интилдим. Тўкнашган нигоҳлар тилга кирди.

– Сиз бошқаларга ҳузур-ҳаловат бахшида этиш учун қонунни бузясиз, – дейман.

У шу гапни кутиб тургандай, жавобни пайсалга солмасдан оғзимдан чиққанини илиб олиб:

¹ Алькальд – шаҳар ҳокими.

– Ўзингиздан қолар гап йўқ, кўпга қарши бориш – аҳмоқлик, сизам башарият раъйига қараб, иш тутсангиз бўларди. – деди.

– Кўпни кўрган, одамсиз-ку, ахир, унинг вафот этгани сўқирга ҳасса-ку... – дейман асабим кўзиб.

– Тўғри, тўғри, лекин нима қилай, камина қонунга бўйсунувчи мансабдор бўлса, бир парча қоғоз, жон халос. Ўлимини тасдиқлагувчи ягона қонуний ҳужжат, яъни доктор ҳулосаси кифоя, бир гап кам, олам гулистон, ҳа, лаббай? – дея тағин аравани қуруқ олиб қочади у.

Шаштимни синдиргани йўл қўймайман:

– Майли, қонун чегарасидан чиқолмас экансиз, чақира қолинг докторингизни, ўша ордона қолгур гувоҳномани ёзиб берсин сизга!

У бу гапимдан жонланди, бошини қимирлатаркан, ғоятда камтару сокин оҳангда, ишончу дадилликни йўқотмай, сўзлашда давом этади:

– Тушунган одамнинг садағаси кетсанг арзийди, мана бу бошқа гап.

Алькальднинг жавобини тингларканман, у ароқдан эмас, қўрқоқлигидан эс-хушидан айрилганини ҳис қилдим. Ўша заҳоти алькальд қишлоқ аҳлининг нафратини бағтар оловлантиришини тушуниб етдим. Бу туйғу бўронли кечада ярадорлар мана шу остонага олиб келиниб, уни қичқириб чорлашган лаҳзадан бошлаб, гиж-гижланиб келинди (у дарвозани очмай, ичкаридан чиқмай сўзлаган).

– Доктор, илтимос, ярадорларга ёрдам беринг, дея эшигингизга бош уриб келдик... – одамларнинг таваллоларига эшик қурғур очилай демасди. – Бизга сиздан бўлак, ҳеч ким ёрдам беролмайди, бир одамгарчилик қилинг.

Шунча ялиниб-ёлворишлар ҳавога учди (эшикни очмаган) гувоҳлар сўзига қараганда, у хона ўртасида сарғиш иткўзларини ташқарига яққол кўрсатиб турган чирокни юқорига кўтариб:

– Мен одамгарчиликдан чиққанман, ҳаммасини унутдим, хатто андишани ҳам, уларни бошқа жойга олиб боринг, – дебди юрагига тош боғлаб. Ичкаридан тамбаланган эшик лўкидони ўша тун сурилмади (уй эшиклари ўшандан буён фақат бугун очилди). Халқнинг қаҳру ғазаби ўсиб, томир ёйиб, маддалаган касалликка, оғир дард Макондо юрагидаги сўнмас нафратга айланди. Тўрт девор ичида ириб-чириб кетишини сўраб, йўғрилган қарғишлар эса ўша тун ҳукм каби янгради ва у умр охирига қадар макондоликлар кўкрагига шамол тегишига асло йўл қўймагай.

Роппа-роса ўн йил у заҳарлашларидан қўрқиб, жамоат жойидан сув ичмади. Ҳинду хотин ила бир тану бир жон бўлиб, томорқасида тер тўкиб етиштирган сабзавотлар билан кун кўрарди. Ўн йил бурун у Макондога шафқат қилмаганидай, Макондо ҳам унга омонлик йўқ, дея икки оёғини бир этикка тикқан. Қишлоқдагиларнинг каттасидан тортиб, кичигигача унинг ўлимидан хабар топган (қарисидан ёшигача бу қувончли хабардан терисига сиғмайди, елкасидан тоғ қулагандай енгиллашиб қолишгани аниқ) ва ҳузурбахш завқни туйишга ҳозирланмоқда, кўпчиликнинг фикрича, улар бунга тўла ҳақли. Макондоликлар доктор уйи унга аслида қабр бўлишини, унда чириб кетишини, фақат ўша кун сурилмаган лўкидону очилмаган эшик туфайлигина хоҳлашапти.

Эзгу ниятим – қутурган дарғазаб оломон ёвузлиги олдида ожиз, халқ нафрати уни бурчакка тақаб, деворга миҳлаб кўядиганга ўхшайди, хатто черков ҳам шаштимдан қайтариш йўлини топди-я.

Анхель ота:

– Олтмиш йил эътиқодсиз яшаб, ўзини осган даҳрийни икки дунё бир бўлганда ҳам бу табаррук тупроққа асло қўйдирмайман! Кўп тихирлик

килаверманг! Маслаҳатим: халқ раъйига қарши бормасангиз, Худо сизни ёрлакагай, ҳозир бир гўртортмас кофиру бетавфикни насроний каби кўмишга жазм этишингиз, марҳамат эмас, балки куфр, гуноҳи азимдир, уни тупроқ қабул қилмагай, – дея ўз таъсирини ўтказмоқчи бўлди.

Мен пинагимни бузмай:

– Муқаддас китобларда ёзилганидек ўтганларни қабрга қўймоқлик тирикларнинг бурчи. Бурчни адо этмоқлик иймондандир, – дедим.

Анхель ота:

– Тўғри-ку-я, лекин бу вазиятда уни кўмиш бизнинг эмас, ҳукуматнинг бўйнида! – дея важ-тақал қилиб, майитни қабрга қўйишдан очикчасига бош тортди.

Шунча қаршиликка қарамай, барибир ярим йўлдан қайтмадим. Ўзим билан бирга уйимда ўсиб-улғайган тўрт гуахирони эргаштириб келдим. Қизим Исабелниям ёнимда ҳамроҳ бўлишга мажбурладим. Шунингдек, Макондо кўчаларидан мана шу қўлларим билан майитни қабристонгача судраб боришдан бурун, бу кирдикорлар одатий, оммавий, энг ёмони, ҳамма томондан маъқулланиб, кўзга ташланадиган даражада улкан шаклу шамойил ола бошляпти. Ҳа, бунақасини фақат даққионусда кўришимга тўғри келган, Макондо ҳар нарсага кодир. Башарти, улар оқсоқлигим, пировардида мамлакатнинг соф виждонли, қариб қолган палковнигини андиша қилишмаса, ҳарнечук қизгинамнинг ожизалигини рўйхотир қилиб, омонлик беришар. Уни бу ерга ўзимни ўйлаб олиб келмадим ахир. Ўлганнинг хотиржамлиги учун бўлмаган тақдирда ҳам, адо этиш – ҳам фарз, ҳам қарз, дея бўйнимга олганимни охирига етказишни кўзладим, холос. Исабелни кўрққанимдан эмас, балки оқибат юзасидан чорладим. У эса боласини етаклади (мен уни яхши тушунаман), мана энди учовлон шу ерда сўппайиб ўтирибмиз, гарданимизга илган кечмиш юки Макондо тоғларидан ҳам залварли.

Ичкарига киришдан бурун, уни шифтга осилган ҳолда кўрсам керак, деб ўйловдим, бироқ хиндулар, ҳарқалай, чакқонлик қилиб қолишибди, бўйнини арқондан озод этиб, бечоралар ўликни кўмиш бир соатдан ортиққа чўзилмаса керак, дея умид ила майитни маросимга ҳозирлаб, расамадига кўра кафанлик кийдирибдилар ҳам. Марҳумнинг хонасига кирганимдан кейин тобутни олиб келишларини кутган бўлсам, қизиму неварам атрофга обдан разм солиб, раҳматлининг аҳмоқона қарорини изохловчи жўяли жавоб бўладиган ишора излашганини сездим. Ёзув столида пала-партиш сочилган қоғозларга қараб бўлмагай, бироқ бирортаси унинг дасхати билан ёзилмаган. Мана, йигирма беш йил бурун уйимизда келган куни ҳай-ҳай демаса, Макондони ҳам жойлаштира бўладиган қўлидаги ўша катта бесўнақай жомадон. Шундай катта жомадонда атиги икки дона кўйлак, унга тегишли бўлмаган сунъий жағ, зотан тишлари бус-бутунлигини ҳисобга олганда, буни тахмин қилмоқ кийинмасди, кимнингдир сурати ва мана шу муқоваси қора ён дафтар. Мен жомадонни тортиб чиқардим, ичида чанг босиб, эскирган эски тамғали қоғозларгаю кути тагида ишлатилмаганидан сарғайган ўша сунъий жағга кўзим тушди. Кичик столда жин чироқ ёнида ҳали тахию муҳри бузилмаган газеталар қалашиб ётибди. Мен уларни кўздан кечирдим. Уч ой аввал йигирма саккизинчи июлга довр олинган француз тилидаги нашрлар. Бу ерда бошқа йилги худди шундай ўқилмаган газеталари ҳам қалашган, йигирма еттинчи январь, йигирма олтинчи ноябрь... алмисокдан қолган энг эски октябрь йигирмасида чиққан газеталарам бор... “Ана холос, одамлар ихлоси ундан қайтиб, ташқи оламдан узилиб, якка моховдай яшай бошлашидан бир йил ўтиб, у умуман газета ўқимаган чоғидан. Ўша пайтлардаёқ у ватанию

ватандошлари билан барча ришталарни узгани аниқ”, – хаёлимда шундай ўйлар чарх уради.

Одамлар тобутни ичкарига олиб кириб, ичига майитни қўйдилар. У Атлантика соҳилларида генерал-интендант лавозимини эгаллаган полковник Аурелиано Буэндианинг йигирма беш йил бурун уруш даврида Панамада менга тавсиянома тариқасида йўллаган номасини олиб келган кун тагин ёдимга тушди. Титилиб адо бўлган жомадонни зулматдан тортиб чиқараману қолган-қутган лаш-лушларига яна бир бора назар соламан. Жомадон бир бурчакда оғзи очик ҳолда ётар, йигирма беш йил олдинги буюмлар ҳамон ўз жойида. “Иккита қўйлак, сунъий жағ, сурату қора муковали ён дафтар” ҳеч нима ўзгармаган ва бари кечагидай ёдимда. Мен уларни бирма-бир териб, тобут оғзи миҳланмасидан илгари ичига солиб қўяпман. Сурат ҳам қўл теккизилмагандай – асло жойидан силжимаган. Ундаги нусха бошдан-оёқ орденларга қўмилган ҳарбий эди. Суратни тобутга қўйишим билан, сунъий жағу қора муковали ён дафтарни ҳам жойлаштирдим. Энди тобут оғзини миҳлаб ташлашсаям бўлади, дея одамларга ишора қилдим. “У тагин сафарга ҳозирланмоқда. Дорилфанодан дорилбақога рихлат қилиш, яъни сўнгги манзилга етиш олдидан бурунги сафар чоғида ҳамроҳ бўлган буюмларни олиб кетиш, менимча, мантиқлироқ, лекин бу дунёда мантикли нима бор ўзи?” деб ўйлайман. Майитнинг ором топган юзига бокиб, ахири у чин хотиржамликка эришганини пайқадим.

Хонага разм солиб, бир пой пойабзали қолиб кетганига кўзим тушди. Одамларимга бир имо қилгандим, барака топгурлар тобут оғзини дарҳол қайта очишди, айна шу маҳал поезд ҳуштаги эшитилди, у ҳам Макондони тарк этаётир.

“Уч ярим” бўлди дея хаёлимдан ўтказдим. 1928 йил 12 сентябрь соат уч ярим. 1903 йилда адашмасам айна мана шу лаҳзаларда у илк марта биз билан бир дастурхонга ўтириб, ўтшўрва келтиришларини сўраганди. Аделаида меҳмон иззатини жойига қўйиб:

– Қанақасидан бўлсин, доктор? – деб сўраганида:

У ҳайвонларга хос ваҳимали, йўғон, қулоққа ўрнашиб қолгувчи ёқимсиз чўзиқ манқа товушда жавоб қилганди:

– Қанақасидан бўларди, янга, оддий, эшаклар бош тортмайдиганидан-да.

2

Гап шундаки, Меме бу ерда йўқ, қаердалиги тирик жонга маълум эмас. Охирги марта биз у билан ўн бир йил аввал кўришганмиз. У кулбаси ёнида шароб дўконини очиб, ишини кенгайтирди, сўнг аста-секин қишлоқ аҳлининг эҳтиёжларини қондирувчи турли озик-овқат, рўзғорга керакли улбул нарсалар билан савдо қила бошлади. Сажиясига эринчоқлик ёт Меменинг меҳнатсеварлигию тонгдан тунгача тиним билмаслиги туфайли дўконда ҳамма нарса саранжом-саришта, ичкарию ташқариси ёғ тушса ялагудек тоза-озода турар, боз устига барчага беминнат хизмат қиларди, ўша вақтларда қишлоқда тўрттадан биттанинг уйида ҳам йўқ, ниҳоятда камчилу ноёб “Дометик” тикув машинаси яккаш унга тегишли, савдодан бўшаганида чеварликка ҳам вақт топар ва барига бирдек улгурарди. Уддабуро, чакқон Меме дўконга ташриф буюрувчиларни ҳам хиндуларга хос очик самимият билан қарши олар, бу босиқлигу хотамтойлик одамлар қалбидаги барча шубҳа-гумонларни тарқатиб, қаҳру ғазабини кўкка совуриб юборарди.

У бизни ташлаб кетмагунига қадар кўришиб турардик. Ўлимдан хабарим бор-у, бироқ уйимизда ўсиб-улғайган киз узок йиллар ишончли оксоч, доктор

эса хамиша ҳурмат-иззатга шоён меҳмондай кадрланганига қарамай, отамнинг кўзига туз сепиб, иккиси қачон ошиқ-мошиққа айланганидан ва опам деб эъозлаганим боши ёстикқа текканида бир бор кўриб қўйишга арзитмаган одамнинг маъшуқаси бўлишга қандай рози-ризалик билдирганию қишлоқ этагидаги уйга нима учун кўчиб ўтганидан ҳали-ҳамон беҳабарман. Ўғай онамнинг сўзларига қараганда, доктордан сира яхшилик чиқмаскан, “Зиғирча одамгарчилиги йўқ”, дегани деган. Меменинг тоби қочганида қасам ичиб, отамни қизнинг дарди оғир эмаслигига ишонтирганмиш. У текшириб кўриш у ёқда турсин, ҳатто буни бемор бетига қарамай хулоса қилган экан. Меме шунчаки дармонсизланган тақдирда ҳам саккиз йил давомида елиб-югуриб оғирини енгиллатган оқсоч хизматини назарига илиб, миннатдорчилик юзасидан бир кўриб қўйса ҳам ҳақи кетмасди.

Воқеалар ривожидан хабарим йўғ-у, бироқ бир кун саҳармардонда Меме уйимиздан ғойиб бўлди, у ҳам. Ўғай онам докторнинг хонасини қулфлаб қўйишни буюрди ва биз ўн икки йил бурун, тўй қўйлагини тиккан кунда бу мавзуга нуқта қўйдик.

Уйимизни тарк этган Мемени уч ҳафталардан сўнг, тонг чоғи, черковдаги яқшанба ибодатида ялтир-юлтир безаклари кўзга ташланадиган, юрганда этаклари шиғирлайдиган узун шоҳи қўйлақда ва сигирга эгар ярашмагандай сунъий гуллари келишмаган кенг айвонли шляпада кўриб қолиб, ўлай агар, танимабман. Одми усти-бошу узуккун ялангоёқ юришига кўникканимдан, уни бу қиёфада кўриш менга эриш туюлди. Гарчи у олдинги қаторда олий насаб аёллар сафида тонгги ибодатни кибор хонимларга тақлидан жиддий қиёфада эшитаётган бўлса-да, ҳашамдор қўйлақдаям кимлиги барибир шундоқ сезилиб турарди. Ҳинду хотин саждага бош қўйиб, жонини жабборга бериб, барча расм-русумларни бажаришга ҳарчанд уринмасин, буларнинг бари унга шу қадар ёт эдики, бечорагинанинг бир-бирига ёпишмаган, беўхшов ҳаракатларини қабул қилиш – насронийликдан беҳабар ҳинду оқсочни кўришга одатланмаганидан ханг-манг бўлиб қолган таниш-билишларига, боз устига ўзига ҳам осон кечмаётганини сезиш қийин эмасди.

Мен (ўшанда ўн уч ёшда эдим) ҳайратдан ёқа ушладим, нима учун Меме уйимиздан изсиз кетиб, нега сатанг хонимлардек, ибодатга кийиладиган қўйлақда эмас, ёқасию кўкрагидаги безаклари ила яна икки аёлнинг қўйлагини, ҳай-ҳай демаса учинчисини ҳам безашга етгулик ҳашамдор либосда черковга келганини асло англолмасдим. Ибодат адоғига етиши ҳамонок, эркагу аёллар дарҳол икки қатор бўлиб тизилиб, бўсағада унинг қадамини пойлаб, байрамона тарзда ясанган ҳинду аёлнинг истикболига чиқдилар, йиғилганларнинг сукут сақлаб туришидан қандайдир даҳшатли воқеа юз беражagini тахмин қилиш мумкин эди. Меме остонада пайдо бўлди, қаршисида уни ҳозирок шармандасини чиқаришга ҳозир у нозир оломонни кўриб, кўзларини чирт юмиб олди, тағин очди, иложсизликдан ҳафранг соябонини юзига тутди. Баланд пошнали пойабзалда аранг қадам ташлаб, икки қатор тизилган эркагу аёллар тўдасини ёриб ўтаётганида, кимдир унинг йўлини тўсди ва оломон уни ўраб олди. Меме қафасга солинган қушдай типирчиларди. Аёл ҳайратланганидан нима қиларини билмай боши қотган, қақдини тик тутиб, кибр-ла жилмайишга уринди, аммо табассуми шу қадар сохта чиқдики, юзи бир томонга қийшайиб қолди. Меме соябонини очгани учун отамни пайқаманди. Уятдан ер ёрилсаю ерга кириб кетса, кўрқув ичида сичқоннинг ини минг танга бўлиб кўринаётган иложсиз ожиза одамлар орасидан кутулиб чиқиш чорасини тополмасди. Отам кўлимдан маҳкам тутдию ўқдай отилиб, шу қадар эпчиллик билан Мемени тортиб чиқардики, йиғилганлар, ҳатто нима юз берганининг фаҳмига боришга

хам улгурмадилар. Отам бошқалар билан ҳамфикр бўлмаган пайтларидаги-дек, ўртабаитига мос қиёфасига ўта жиддий тус бериб, димоқ-финоқ билан шахдам одимлади.

Меме докторнинг ўйнашига айланганидан хабар топганимда орадан анча вақт ўтганди. У уйи яқинида дўкон очиб, аввалгидай савдо қилар, одамларнинг гап-сўзларига парвойи фалак, гўё бозор қунидаги хунук воқеа ҳеч қачон юз бермаганидай қибор хонимлар каби ясан-тусан қилиб, ибодатга борарди. Икки ой... икки ой ўтиб, уни черковда қайта учратмадим.

Мен қора мурти қайириб қўйилган, сарғиш иткўзлари аёл зотига икки ямлаб, бир ютишга тайёр йиртқич каби тикилувчи докторни яхши эсламан. Ўйлаб қарасам, фотиҳадан қолган арвоҳдай, дастурхонга дуо ўқилганидан сўнг ўтирадиган шўртумшук, ўтшўрвага ўч одати билан менга ёввойи эшакни эслатувчи бу одамга зинҳор-базинҳор яқинлашмаган эканман. У ярадорларга ёрдам беришдан бўйин товлаган кечадан бошлаб, атиги бир бора ҳам кўчада кўринмади. Дўкон қишлоқ аҳли докторга ҳукм ўқишидан бурунроқ ёпилди. Меме савдони тўхтатганига қарамай, яна бир неча ой шу уйда яшаганига аминман. Афтидан, у анча илгари йўқолган, ҳарқалай дарахтда ҳақоратнома пайдо бўлмагунга қадар ҳеч зотга тирикчилигининг иссиқ-совуғи йўқ эди. Унга кўра, доктор маъшуқасини одамлар у орқали ўзини заҳарлаб ўлдирмасликлари ёхуд махв этмасликларидан бурун ўлдириб, ўз томарқасида кўмганмиш. Мемени ўн бир йил олдин турмушга чиқаётган пайтларда учратдим. Кечга яқин черковдан қайтаётганимда ҳинду хотин дўкон остонасига чиқиб, ҳазил оҳангида: “Чабелла, опа-сингиллик шу бўлдимиз энди, менга бир сўз демай, эрга тегяпсанми?” деганди.

* * *

– Мана, – дедим мен. – У бунни худди шундай қилган.

Бугун пичоқ билан кесилган арқонни тортиб кўрарканман, у ҳали бус-бутун, анчагина пишиқлигига ишонч ҳосил қилдим ва одамларим танани бўшатиш учун кесган сиртмоқни қайта шифтдаги тўсиндан ўтказиб жойига боғладим. Гарданида неча бегуноҳлар хуни бор, айби зил-замбил одамни кўтаришга шундан бошқаси ярамасди. Иссиқдан терлаб-пишиб юзи шолғомдай қизарган алькальд кўлидаги шляпаси билан юзини елпиркан, сархуш нигоҳини арқонга қадаб:

– Шундай майин чилвир қандай қилиб, одам гавдасини кўтардийкин, бўлиши мумкин эмас, – деди.

Мен эса:

– Ишонаверинг, бу чилвир узоқ йиллар мана шу танани беланчакда кўтаравериб, кўникиб кетган, – дея кўнглидаги шубҳаларини тарқатишга уриндим. У шляпани кўлимга тутқазиб, курсига чикдию осилиб турган сиртмоққа бош сукди. Алькалд курсида туриб, ўйнаб турган арқоннинг учига кўз тикди:

– Бўлиши мумкинмас, бу чилвир одам зотини кўтармайди.

Бундайларни кўравериб, кўзим пишиб кетганидан ниятини дарҳол англадим. У бу аҳмоқгарчиликни кўмиш маросимини уоштирмаслик мақсадида қилаётган эди.

Унинг юзига ишонч-ла боқдим.

– У сиздан бир бошга катталигини назардан қочирдингиз, шекилли?

У тобутга разм соларкан:

– Шундай бўлган тақдирда ҳам, унинг айнан шу чилвирдан фойдаланганига ишаноламаяпман.

Шубҳасиз, алькальднинг мақсадини тушуниб турибман – вақтни имкон

борича чўзиш, чунки у ёки бу мажбурият билан ўзини боғлаб қўймоқчи эмас. Хонада тимирскиланиб мақсадсиз изғиши, ҳовлиқмалиги – қўрқоқлигидан дарак бериб турибди. Сих ҳам куймасин, кабоб ҳам дейдиганлар хилидан, вой мулойимоғриг-ей, маросимни ўтказишни очиқча ман ҳам этолмайди-ку-я, бироқ йўл бермаётгани ҳам унинг икки карра қўрқоқлигини кўрсатяпти. У тобут олдида тўхтаб, мен томонга қайрилди:

– Ўлганига ишонч ҳосил қилишим учун, ҳеч бўлмаганда майитнинг қандай осилиб турганини яна бир бор кўришим керак. – деди у томдан тараша тушгандай.

Бундайин бўлмағур шартга қўнган бўлардим. Одамларимга бир имо қилсам бас, ҳаял ўтмай, тобут оғзи очилиб, майитни қандай турган бўлса, ўшандай ўз жойига осилтириб қўйишарди. Алҳол бу ерда эмас, уйда ўтириши керак бўлган болани аядим. Устига устак, қаршимдаги жанобга аркон эгасини кўтара олишини исботлаш учунгина жойини топганидан хотиржамлик туйиб, фоний дунёни тарк этган, ўзини ҳимоя қилолмай жонсиз танани хўрлаб, руҳини чиркиратиш кўзимга ғирт пасткашлик бўлиб туюлди. Тирик эканман, ҳеч қачон бундай бўлмайди. Мен аниқ ва қатъий жавоб бердим:

– Мабодо, шундай аҳмокона буйрукни қўл остидагиларига буюради, деб ўйласангиз, бекорларнинг бештасини айтибсиз. Ўлганни шунчалар қийнаш қўлингиздан келар экан, марҳамат бу иш ўзингизга сийлов, аммо оқибатига қаллангиз билан жавоб берасиз. Бироқ билиб қўйинг, унинг қачон ўлганию бунга қанча бўлгани бизга қоронғи.

У қимир этмади. Алькальд тобут ёнида тик турган жойидан жилмай, бир менга, бир болага, бир Исабелга тикилиб, сўнг тағин тобутга назар ташлади. Қўрқоқ биринчи мушт кўтаради, унинг юзи қорайиб, чанг солишга ҳозирлангандай, кўзлари дўлайиб, афт-ангори ўзгариб кетди. Алькальд:

– Бу ишингизнинг оқибати айнан қаерга олиб бориши мумкинлигини тушуниб турган бўлсангиз, керак деб умид қиламан! – деди овозини атай баландлатиб.

Бу сўзлар замирида нима ётгани фаҳмига етиб, асло бўш келмайман:

– Хотиржам бўлинг, юки менинг бўйнимда.

Бу гап дард устига чипқон бўлди, ранги-рўйи гезариб, лаблари титрар, таҳдид оҳанги икки карра кучайганди:

– Аслини олганда, полковник, сизга саволни бошқача қўйишим мумкин эди: бу одам кечкурун ўзини осиб қўйганидан қандай бохабар бўлдингиз?

У ёнимга яқинроқ келгунича жавоб бергани шошилмадим. Бор аламини шляпасидан олаётгандай қўлида ғижимлаб, қаршимда тўхтаганида, иссиқ нафаси бурнимга урилди. Мен пинагимниям бузмадим:

– Бу саволни расамадига кўра сўрасангиз, мен ҳам хонаси келганида жоним билан жавоб қиламан.

У ўша жойида қимир этмай тураверди. Жавобим унинг-чун қутилмаган бўлди-ю, бироқ ҳайратга солди деёлмайман.

– Шубҳасиз, полковник, мен сиздан бу саволни қоидасига биноан сўрайман.

Ҳар бир саволига дадил ва тугал жавоб беришим лозим эди, у ўзини ҳарчанд хотиржам тутишга, мени кўрқитишга уриниб, гапни айлантормасин, барибир метин иродамни буккани ожизлигини ҳис қилганидан сабр косаси тўлиб борарди.

– Одамларим танани арқондан бўшатдилар, қачон хаёлингиз товлаб, бу ерга келишингизни қўл қовуштириб кутиб ўтиролмасдим, ахир, қадамингизнинг ўзи тўғиё бўлди-ку. Сизни икки соат бурун чақиргандим. Атиги икки кўчани босиб келишингизга шунча вақт керак бўлибди-да.

У гапларимга жўяли жавоб тополмай, каловланиб қолди. Мен эса алькальд қаршисида ҳассамга суяниб, бироз олдинга эгилган куйи сўзлашда давом этдим.

– Иккинчидан у менинг биродарим.

Мен ҳали гапимни тугатмасимдан у юзимга тупугини сачратиб, истехзо билан масхараомуз кулиб юборди.

– Бундан осони йўғ-а? – хайтовур унинг табассуми дарҳол ғойиб бўлди. – Бундан чикди, сиз унинг ўзини осмоқчи бўлганидан хабарингиз бор эканда-а! – дейди у дабдурустан.

Ер тагида илон қимирласа сезаман, у барини чувалаштириб, оёғини осмондан қилишга интилаётганини фаҳмлаганим боис, оғир-босиқ ва хотиржам оҳангда:

– Қулоғингиз оғирми, дейман, унинг жонига қасд қилганидан хабар топишим билан биринчи қилган ишим сизга одам юбориш бўлди, яъни бундан икки соат бурун, – дедим.

У гўё унга арз билан эмас, балки савол билан мурожаат қилгандай оддийгина жавоб берди:

– Мен тушлик қилаётгандим.

– Хабарим бор, бироқ хаёлимда тушлик соатлари анчага чўзилиб кетганга ўхшайди, бафуржа чошгоҳгача дам олган кўринадилар, – дейман.

У энди сўзламоққа гап тополмай қолди. Ноилож алькальд ён берди. У бир болага, бир қаршисида ўтирган Исабелга, бир ҳиндуларга ва тагин ўзимга бошдан-оёқ разм солди. Унинг башараси ўзгарди. Қўлидаги қарталарини очишга ҳозир қиморбоздай, аввалдан ўйлаб юрганларини амалга оширишга ва кўнглини ёришга жазм этган кўринади. У менга орқасини ўгириб, нозир томон йўналди. Нозир чаптастик билан орқасига ўгирилдию хонани тарк этди.

Алькальд ортига қайтиб, қўлимдан тутди:

– Полковник, сиз билан яккама-якка гаплашишим керак. – Унинг сўзлашиш оҳанги мутлақо ўзгарди. Уятдан ерга кириб кетгудек бўлиб, аранг мураса йўлига ўтди. Алькальд билан нариги хонага ўтарканмиз, елкамга биродарларча қоқиб кўйди, унинг нима ҳақда сўзлашмоқчи бўлаётганини сезиб турибман.

Ётоқхона қаршисидаги хона салқину нурафшон. Чорбоғдан тушаётган офтоб нури хонани ёритиб турганди. Оёғи куйган товукдай бесаранжом Алькалдининг юз қиёфасига хос безовта нигоҳидан ниятини уқяпман.

– Полковник, биз бу ишни бошқача ҳал қилишимиз мумкин... – чайнаиб сўзлайди у айёрона илжайиб. Гапининг бисмиллосидан нима демоқчи бўлаётганини маълум.

– Қанча? – деб сўрадим дангалига.

Унинг юзи буқаламун терисига ўхшаб ўзгардию суякни кўрган итдай ялтоқланиб, мутлақо бошқа одамга айланди-қолди.

Меме бир лаган ширинлигу бир вақтлар онамдан ёпишни ўрганиб, тайёрлаган юпқа пагирини олиб чикди. Соат тўққиз эди. Пештахта орқасида бир-биримизга бақамти ўтирдик, менинг шарафимга камтарона дастурхон тузалди. Ҳинду хотиннинг юзи ёришиб, ҳарчанд ҳазил-ҳузил қилиб сўзламасин, бу зўрма-зўраки сохта қувноқлик ортида улкан қайғу яширинлиги, хаёллари ўтмишнинг зулмат кўчаларида саргардон кезиниши сезиларди. Пештахта остидаги жинчиروق ёруғида черковнинг якшанба ибодатига баланд пошнаю серҳашам кўйлақда келган Мемедан анча улғайган аёлни кўриб турардим. Кечмишни хотирлаш унинг учун чексиз азоб эди. У хотираларини варақлаётиб, узок йиллар кўравериш, кўришга одатланган қиёфаси, шу вақтга довур ўзгармай

келаётган ёшлиги ҳақида ўйлардим, фақат ҳозир ўша хотиралар тўхтаб қолган нуқтасидан силжиб юриб кетганида, унинг кеч бўлса-да, бироқ шиддат-ла қариганини ҳис қилдим.

Меме ўтган асрнинг сўнгги йилларида, урушдан бурун хонадонимиздаги тўкин-сочин ҳаёт тўғрисида ҳазин товушда, сокин бир маромда сўзларди. Меме ойимни кўпу хўп эслади, у ҳақда, айниқса, ўша кеч мен черковдан қайтаётганимда: “Чабелла, менга бир оғиз лом-мим демай, эрга тегяпсанми?” – ҳазиллашиб сўраганида тилидан қўймади. Ўша вақтларда мен ойимни қўмсаб, бетиним ўйлаётган кезлар эди. “Умринг ўхшамасину онагинангнинг ўзисан”, – деди Меме. Мен эса унинг гапларига ишондим. Ҳинду аёлининг бир-бирига ковушмаган пойинтар-сойинтар сўзлардан манзум бичиб-тўқилган дудмал ҳикояси ҳақиқатдан кўра кўпроқ афсона ё чўпчакка яқин, аслиятдан бир қадар узок бўлишига қарамай, ғоят самимию сокин оҳангда сўзлагани боис ўша тун, ҳаётимдаги узок ўтмишнинг унутилмас кечасига айлаганди. У уруш давридаги ота-онамнинг дарбадарликлари, йўл азоби гўр азобига айланиб улгургани ва у Макондонинг барпо этилишига тамал бўлиб хизмат қилганини айтиб берди. Ота-онам уруш асоратларидан қочиб, қўним топиш мумкин бўлган тинч-осуда бошпанаю сўлим макон қидиришган, олтин жунли қўй териси¹ ҳақида эшитиб, уни излаб топиш ниятида келгиндилар жамулжам бу жой секин-аста сўлим кишлоққа айланибди: кишлоқ аҳлининг айрими омонлик илинжида манзилу мўлжалсиз ҳижрат қилиб, шу ерларга қадами етган қочоқ, айрими тараққиёт таъсиридан анъанаю диний урф-одатини сақлаб қолишни истовчи нияти холис, айрими мол-ҳолини бокишу бойиш муродидаги умидворларданмиш. Макондо ота-онам учун ўзлари орзу қилгандек бутун борлик, чин жаннату сўлим гўша эди. Улар бу ерда муносиб жой топдилар, бир неча йил ичида уч отхонаю бир эмас, икки меҳмонхонага эга қаср қурдилар. Меме энди ҳикоясига шу қадар чуқур сингиб кетдики, икир-чикир тафсилотлару энг ғайритабиий воқеаларни гўё кечагина бошдан кечиргандай ва ҳамон ўша замонда яшаётган одам каби сўйлаб берарди. Туш ҳам ўнгга айланаётгандай эди ҳаёлимда. Бу ишда ҳеч ким йўл азобидан бўлак уқубат чекмаганига ишонтирарди у. Ҳаттоки отлар ҳам чайлада чивинлардан ҳимоя қиладиган тўр ёпинчиқ остида ётар, бу отамнинг тентаклиги ё пули ошиб-тошиб ётганидан эмас, балки онам шунақа меҳрибону одамгарчиликни ўринлатадиган аёл бўлганидан экан, у забонсиз ҳайвонни ҳам одам ўрнида кўриш керак, дея ҳисобларкан. Ҳар сафар дам олгани қулай жойда тўхтаганларида кийимлар жойланган жомадонлар, туғилмасларидан бурун ўлиб кетган ота-боболарига тегишли лаш-лушлар, яроқлилик муддати аллақачон ўтиб кетган ошхонанинг ашқол-дашқоли, авлоддан-авлодга мерос бўлиб келаётган меҳробга қўйиладиган буту санамлар, бор буд-шуд кўч-кўроннинг бари авайлаб ерга қўйиларди. Отлар, товуклар, болаликдан ота-онамнинг қўлида улғайган тўрт ҳинду-гуахиро (Меменинг ўртоқлари) гўё ҳайвон ўргатувчиси билан бутун ўлка бўйлаб, дарбадар юрган ҳақиқий кўчма циркнинг ўзгинасига ўхшармиш.

Меме ҳаммасини ҳаминқадар ғуссага ботган куйи сўйларди. Менда эса вақтнинг олдинга ҳаракатланиши унинг учун ҳақиқий йўқотиш бўлгандай таассурот уйғотар, қалбининг туб-тубидан отилиб чиқаётган бу хотиралар булоғи – Мемега ҳақиқий бахт сувини ичиргани, чайлаю тўр ёпинчиққа ўралган отларни томоша қилиш чин байрамга айланганини туйганим қадар, ота-онамга бу саёҳат ҳақиқий жазою жаҳаннам азобидай туюлганини англадим.

Кейин бари чапчасига кетибди. Янги туғилган Макондо кишлоғига ўтган аср охирларида уруш ҳузур-ҳаловатидан айириб, хонавайрон қилган, бироқ ҳали-

¹ Олтин жунли қўй териси – юнон мифологиясида учрайди.

хамон ҳашамат қолдиқларини сақлаб қолишга интилаётган оила кўчиб келди. Ҳинду хотин қишлоққа ойимнинг қандай қадам босганини эслайди. Ойим иккикат, ранг-рўйи қум ўчган, безгак асоратидан кўзларининг ости қорайган, боз устига оёқлари шишганидан аянчли аҳволда хачирга ёнбош ўтказилган кўйи қишлоққа кириб келганмиш. Эҳтимол, ўшандаёқ отам қалбига шубҳа-гумон илони ўрмалаб киргану ойимдан умидини узгандир, нима бўлганда ҳам у охир-оқибат шу ерда лангар ташлашга қарор қилган ва саргардонликда қорнида ўсиб, тўлғоқ онлари яқинлашгани сайин уни секин-аста ўлдириб бораётган чақалоқнинг эсон-омон дунёга келишини кутаркан.

Чироқ ҳинду хотин юзининг бир томонинигина ёритиб турарди. Кенг юзи, от ёлига ўхшаш текису қалин сочлари бу диққинафас камбар дўкончада бут ё арвоҳ тилга кирганда ўтмиш ҳақида қандай сўзласа, худди шундай ҳикоя қиларди. У билан бурун сира яқин бўлмаганман, ғолибо, ўша сирли тунда кутилмаган самимий гурунган сўнг мен қариндошу қондошлик ришталаридан ҳам мустаҳкам ришталар билан боғланганимизни англадим.

Орага чўккан сукунатни унинг йўтали бузди. Овоз ҳозир мен отаму болам билан ўтирган хонадан келаётганди. Қуруқ, узуқ-юлуқ, сўнг узлуксиз йўтал эгасини танидим, уни ҳеч кимники билан адаштириб бўлмасди, у ётган тўшагининг бу ёнига ағдарилганини пайқаш мумкин эди. Меме дарҳол жимиб қолди, унинг юзини қоп-қора булут қоплади. Мен у ҳақда бутунлай унутгандим. Шунча вақтдан буён (кеч соат 10 лар атрофида) биз бу ерда ўтирган бўлсак, хаёлимда Меме билан ёлғиздек эдик. Ҳали қўл теккизишга улгурмаган ширинлигу патир солинган товоқчани тутиб турган қўлимда оғриқ ҳис қилдим. Олдинга эгилиб, унинг қулоғига секингина:

– У ухламаганмиди? – дея шивирладим.

Меме мутлақо ҳаяжонланмай бефарқ жавоб қилди:

– Тонггача ухламайди.

Кутилмаганда нега Меме оиламиз ўтмиши тўғрисида бу қадар чуқур қайғуга ботиб, сўзлаётганини тушуниб етдим. Ҳаёт буткул ўзгарди, Макондо дам олиш кунларида пулга баҳс бойлашиб, гаров ўйналадиган кичик гавжум шаҳарчага айланганда, яккаш Мемегина ўзининг бахтли болалиги хотираларига қоришиб яшарди. Тўрт девор орасида туни билан миҳжа қоқмай, каламушдай у ердан-бу ерга ғимирлаб чиқадиган, ҳамон унутолмаган иткўзларию ёввойи йиртқиҳ хайвон товушидай ёқимсиз овоз эгаси билан унинг ҳаёти қайғую ғамга ботган кўйи рангсиз ўтарди. Бир замонлар боши ёстикқа текканида бир бора кўриб қўйишга арзитмаган, бир жонсараклигидан уйнинг у бурчидан-бу бурчигача бетиним сандироқлаб юраверганидан ҳар қандай оғир-босиқ аёлни ҳам жазавага туширишга қодир қайғую қувонч бегона, ҳиссиз эркак билан яшаётганига ачиниб кетдим.

Ҳар сафар овозларимиз баландлашганда, унинг сарғиш иткўзлари каттароқ очилиб, чакнашини тасаввур қиларканман, сўзлашиш қобилиятимни қайта топганимдан кейин суҳбатни бошқа томонга буришга уриндим.

– Савдо қалай? – сўрайман ундан.

Меме жилмайди. Унинг ғамгину нурсиз тубассуми туйғу билан эмас, худди хонтахта остига яширилган, фақат эҳтиёж туғилганидагина қўллаш мумкину деярли керак бўлмаганидан ундан қандай фойдаланишни унутгани учун ҳам бечора шу лаҳзада уни ноўрин ишлатиб қўйди. “Ҳа... мана...” – у мужмал жавоб қилдию тагин мутлақо бегона одамдай жимиб қолди. Мемегача товоқни тутқазиб кетишим кераклигини дарҳол фаҳмладим. У индамай ўрнидан туриб, товоқни пештахта ёнига олиб борди. Ўша ердан менга қараб туриб тақрорлади: “Умринг ўхшамасин-у, ойингнинг худди ўзгинасисан” – деди. Билмадим, у чин айтди ми

ё ёлгон, ҳарқалай суҳбат чоғида мен чирокқа орқамни ўтириб ўтиргандим, шу боис юзимни аниқ кўрганига шубҳам бор. Бироқ у товокни пештахта ёнига элтганида ва чирокқа яқин келиб, юзимга синчиклаб бокдию тагин: “Умринг ўхшамасин-у, ойингнинг худди ўзгинасисан”, – дея ўтириб олди.

Меме ойимни қандай Макондога олиб келишгани тўғрисида сўзлашда давом этди. Онамни ҳачирдан тушириб, тебранма курсида ётқизиб қўйишган. У ўша ерда қимирламай, олдига қўйилганини иштаҳасиз, аранг ютарди. Баъзан оёқларидан мадор кетиб, Азроил жонини секин суғуриб олаётган маҳал кун ярмига қадар, тебранма курсида биров қўлидан совиган нонуштани олиб қўймагунича тутиб туравераркан. Тўққиз ой давомида маҳв этган ажалнинг унсиз азоблари туфайли ой-куни яқинлашганда айвондан ётоқхонагача бўлган масофани босиб ўтолмай, ўн икки қадам юрмасдан йиқилади ва уни қўлда кўтариб кетишга тўғри келади. Тебранма курсидан тўшакка довур бўлган оралик дарбадар кечган оғир кунлар машаққатидан аччиқ эди, бироқ у барибир бу ҳаётда зиммасига юкланган охирги вазифасини адо этади.

Меменинг айтишича, ойимнинг ўлими отамни қайғуга ботирган экан, бироқ ғам буткул мағлуб этиб, иродасини буколмади. “Шу эркакнинг уйини саришталайдиган хотини йўқ”, десалар, ҳеч ким ишонмаскан. Қайсидир китобда суюкли одамни унутмаслигу ҳар кеч эслаш учун хотирасига райҳон ўтқазиб кераклиги тўғрисида ўқиб билгач, у чорбоғ девори олдида қаторлатиб гул эктирдию бир йил ўтиб, иккинчи марта ўғай онам Аделаидага уйланибди.

Баъзида Меме ўпкаси тўлиб, йиғлаб юборгудай бўларди. Бироқ у ўзини тийиб турар, чин пушмонлик туйғуси ила гуноҳларини ювиш мумкинлигига сидқидил ишонарди, ахир у ўз хоҳиши билан бахтдан воз кечди-ку. Кейин у жилмайиб қўйди ва ўриндиқнинг суянчиғига суяниб, бир қадар узоклашгандай туюлди. У қайғу булутларини қувиб, қуёшнинг ёрқин нурлари каби нурафшон хотираларини уйғота олганидан бахтиёр эди, шу тобда Меменинг лабида жилванаётган меҳрибон, майин табассумини танидим. Беш йилдан кейин отам дастурхон бошида овқатланаётган маҳал: “Полковник, ҳой, полковник, сизни остонада бир келгинди йўқлаяпти”, – дея бўйқизнинг болаларча соддадиллик билан югуриб келиб, хабарни етказганидан кейинги воқеалар эса мутлақо бошқа ҳикоя эди.

3

Бу биз ўтган аср охирида Макондога энди кўчиб келган йилларда ҳали ибодатхона қурилиши бошланмасдан бурун юз берганди. Ибодатхона ортидан узун кўча ўтган, у ерда номига бўлсаям битта дарахт кўринмасди. Кун чошгоҳдан ошгач, мактабдан қайтган кишлоқ болалари девор ёнида ўйнашарди. Ибодатхона бунёд қилинганидан сўнг, девор охирида ерга тўрт симёғочни қоқиб қўйдилар, қозикқа ўхшаб қолган симёғоч атрофини ўраб, жойни омборхонага айлантиса бўларкан, худди шундай қилдилар ҳам. Тўрт гирди ўралган кулбада турли қурилиш анжомлари сақланарди.

Ибодатхонадаги иш яқунлангач, кимдир унинг деворига оҳак суриб, оқлаб қўйибди, тош девордан иборат куруқ омборхонага одам яшайдигандай қилиб эшик қурдилар. Бир йил ўтиб, бу жой икки киши яшаши мумкин бўлган мўъжазгина икки хонали кулбага айланди-қолди. Ичкаридан ҳали қуримаган оҳак ҳиди келарди. Кўнгилни яйратган ягона, ёқимли покиза туйғулар ифори, бирдамлик руҳи айни шу ерда тирик эди. Деворлар оқланганидан кейин хашарчиларнинг беминнат хизмат қилган қўллари омборхонанинг ички қурилишини ҳам адоғига етказди, ичкаридаги эшикка лўкидонни ўрнатиб, кўчага қараган эшикка кулф ўрнатишди.

Омборхона қоровулсиз, унга қоровул тайинланмаганди. Ҳеч ким бу мулкка эғалик ҳуқуқини даъво қилгани шошилмасди. Қишлоққа келган илк руҳоний Макондонинг энг кўзга кўринган ўзига тўқ оилаларнинг бириникида жойлашди. Кейин уни бошқа ибодатхонага кўчирдилар. Ўша вақтда (ғолибо бу ҳали биринчи руҳонийнинг кетишидан илгари бўлгандир) қоровулхонани қўлида эмизикли бир гўдаги билан қандайдир аёл эғаллаб олганди. Аёл эшикни қай тариқа очганию қайси йўл билан бу ерда қўним топгани қишлоқдаги тирик жонга маълум эмас. Бурчакда қора косов, миҳда эса қувача осилганди. Деворлардаги оҳакни ёмғир сувлари ювиб кетди. Чорбоғдаги тошлар сиртида ёмғирдан қолган лой қотиб қолганди. Аёл қуёшдан сақланиш-чун новдалардан соябон тўкиди ва қулбанинг гирдини тоқлар билан ўраб, эшик теппасига тумору думалоқ нон осиб қўйди.

1903 йилда руҳонийнинг келаётгани тўғрисидаги миш-мишлар тўрт томонга овоза бўлганида аёл ҳамон ўша қоровулхонада яшарди. Макондонинг ярим аҳли дин хизматчисини оркестрнинг оромбахш куйлари остида кутиб олгани марказий кўчага чиқди. Дафъатан бир бола ҳаллослаб югуриб келдию руҳонийнинг ҳачири аллақачон муъолишга етганини хабар қилди. Муסיқачилар бир сафга тизилиб, куйни бошлаб юбордилар.

Вакил минбарга чиқиб, руҳонийни эсон-омон етиб келгани билан табриклаб, нутқ ирод қилмоқликка тайёрланаётган эди. Ҳачирга арқон билан маҳкам боғлаб қўйилган бу қадар катта жомадонни умри бино бўлиб кўрмаган Макондо аҳли уни орқалаб келаётган нотанишга кўзи тушгани ҳамон, мардонавор қадам ташлаётган ҳарбийлар қатори минбар вазифасини ўтаган столдан тушиб, жойида тек қотган нотикқача ҳамма ҳанг-манг бўлиб қолди. Гарчи олис сафарга чиқаётганда, ҳатто руҳонийларнинг ҳам одий одамлардай кийиниши ҳақиқатга яқин бўлишига қарамай, бироқ ҳарбийларга хос кийинган қиёфаси совуқ одамни ридо кийган руҳонийга ўхшатиш ҳеч кимнинг хаёлига келмади.

Ҳа, бу ўша эди. Қишлоқнинг у бурчагидан тортиб, бу бурчагигача йиғилган каттаю кичик айланма сўқмоқ бўйлаб, келаётган эти устухонига ёпишган қотма, ориқ, офтобда қорайган қорамағиз чувак юзи чўзинчоқ, уст-боши далва-далва, қўлида тутгулик сиёҳи қолмаган илма-тешиқ соябон кўтарган ғалати руҳонийдан кўз узмасди. Ибодатхонага яқинлашгани ҳамон, у бировдан қоровулхонани кўрсатиб: “Бу нима?” деб сўради-ю, ҳали ўзига келишга улгурмаган одамнинг: “Черков ортидаги қулба, авлиё ота”, – дея ғудранишидан бирор нимани англамай, тўғри қоровулхона томон йўналди. Аёл қаёққадир ғойиб бўлди, бола эса ичкарида қия очик эшик ортида ўйнади. Руҳоний тамбаланмаган бесўнақай жомадонини арқонидан бўшатиб, ҳачирини эргаштирганча ҳовли саҳнидан ўтдию тоқлар соясига боғлади ва иморатга бошдан-оёқ разм солди. Кейин жомадонини очиб, ичидан тўрбеланчакни олгач, хонанинг у бурчидан-бу бурчига қадар арқон тортиди, ва тўрбеланчагини илди. Оёғидаги этикларини ечиши ҳамон, кўзларини катта-катта очиб, кўркув ичра тикилиб турган болага эътибор қилмасдан пинакка кетди.

Аёл юзидан нур ёғиб турувчи истараси иссиқ дилкаш одам эмас, балки ғалати руҳонийни кўриб, нафақат лол қолди, балки кутилмаган меҳмон ташрифидан ноқулай аҳволга тушди. У оёқ учида юриб, лаш-лушларини йиғиштирганча темир косову қувачасини унутиб, ҳовлига йиғма қаравотини олиб чиқиб, тўрт томонга дор тортиди-да, кийимларини ёйиб, тўсиб чиқди. Бир соатдан сўнг келгиндилар билан шуғулланадиган оқсоқоллар кенгаши вакиллари бир тўда ҳарбийча юришга тақлид қилаётган ўйинқароқ болалар қуршовида оркестр кетидан эргашиб, Макондо бўйлаб савлат тўкиб юриб келишаркан, руҳонийни ёлғизликда топишди. У беланчакда қорнини ерга

бериб, ялангоёқ ҳолда уст-бошини ечиб ётарди. Бу одамнинг катта йўлдан қишлоққа кириб келиши барчани тонг қолдирганидан, ундан қоровулхонада нима қилаётганини сўрашга ҳеч кимнинг ақли етмади. Афтидан ҳамма уни икки йилдан буён ҳе йўк-бе йўк, бировнинг рухсатсизу ҳеч қандай ҳужжатсиз ўзига хон, кўланкаси майдон бўлиб, беташвиш яшаб келаётган аёлнинг қон-қариндоши чиқар, энди бу келгинди бутун уруғ-аймоғини йиғиб, омборхонани буткул эгаллаб олади, деб ўйлашди. Шу боис аёл меҳмонни руҳонийга йўйиб, уялганидан беркинганини, “кўрққанидан яширинди”га чиқаришди. Қулнинг ақли чошгоҳдан кейин киради, деганларидай, келгиндиларни жойлаштириш билан шуғулланадиган оқсоқоллар кенгаши аввалига ундан бирор изоҳ сўрашни кўнглига келтирмай, кириб келишига индамади, у эса ҳеч кимнинг гурунгини эшитишга рўйхушлик бермай, остонадан кирганларни “Кеча туни билан мижджа қоқмаганман”, – деб совуқ муомала билан қарши олди.

Янги мезбоннинг очикча сиғиштирмаганидан андак кўнгли оғринган қишлоқ оқсоқоллар кенгаши вакиллари норозиликларини яширмай, аста-секин тарқалдилар. Бу қадар ғайриоддий руҳонийни ҳали ҳеч ким кўрмаганди. Озгин танасига ярашмаган тақир боши сигирнинг калласидек катта, лаб дегани мутлақо сезилмайди, туғилганида гўё оғизсиз туғилгану биров оғиз ўрнига ўша жойни қандайдир тирқиш, пичоқ билан тиртиб қўйганга ўхшарди. Бу нота-ниш йўловчи ҳаммага кимнидир эслатарди, азонда бари ойдай равшанлашди. Оёғига калиш илиб, бошига шляпани қўндирганича палахмону қайроқларни кийратиб, қочоқларнинг сўлим қишлоғига айланган Макондо кўчаларини чангитиб юрган даврларини эсладилар. Чоллар саксон бешинчи йилларда унинг фуқаролик урушидаги иштирокини эсладилар. У полковникликка эришгач, ўн етти йил адолатсиз ҳукуматга қарши курашган кўрқмасу жасур, қайсару ўжар жангчи эди. У ортига қайтмагунча, қишлоқдагилар у ҳақда бошқа бир оғиз ҳам гап эшитишмаган, ўзиям хабар бермаганди. Уни чўқинтиришаётганда берилган исми хотирлайдиганлар оз эди. Бироқ қарияларнинг аксарияти онаси берган лақабни (у ўзбошимчаю ўжар эди) яхши хотирлашарди, уруш пайтларидаям уни шундай чақиришарди. Ўр... Букрини гўр тузатади, табиатига хос қайсарлиги боис, умрининг охирига довур “Ўр, ҳой, Ўр” дея уни номгир қилардилар.

Бу одам ҳам ўша маҳал, ўша соат ва ўша аҳволда баайни Ўр Макондога кириб келган куни бизникига ташриф буюрди. У ҳам етти пушти ва қўлидан қандай иш келиши номаълум руҳоний сингари қишлоқнинг дунёбеҳабар содда, оми одамлари йиғилиб, илҳақ кутган катта кўчадан эмас, ҳаммани хайратда қолдирган ҳолда ҳеч зоғнинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган айланма йўлдан келди.

Қабулдан сўнг, тушлик чоғи уйга қайтдим. Дастурхонга ўтиришимиз билан Меме ҳовлиқиб кириб келди-ю:

- Полковник, ҳой, полковник, сизни бир келгинди йўқлаяпти, – деди.
- Шу ерга чақираверинглар.
- У сизни қабулхонада кутаяпти. Айтишича, пайсалга солиб бўлмайдиган бир муҳим юмуши бормиш.

Аделаида Исабелни овқатлантиришдан тўхтади (у ҳали унда беш ёшда эди) ва меҳмонга пешвоз чиқди. Хотиним ташвиш ичра ортига қайтди.

- У бир жойда ўтиролмай, хонада худди оёғи куйган товукдай юрибди.
- деди.

Чилчирок ёруғида аёлим ўз жойига қандай қайтаётганини кузатиб турдим. Унинг ҳаяжонланаётгани шундоққина сезилиб турарди. Майда-чуйда юмушларидан бўшаб, тагин Исабелни овқатлантиришга тушди.

– Уни дастурхонга чақирсанг бўлармиди? – дедим ҳар доимги каби хотир-жам овқатланишга уринарканман.

– Аслида шунинг учун чиқувдим. Сўрашганимга эътиборам қилмади, бети-ним у ёқдан-бу ёққа юриб, хонани бошдан-оёқ синчиклаб кўздан кечираркан, жавондаги бурама балерина ҳайкалчасидан кўз узолмай қолди. Саломимни эшитмади-ёв, деб ўйлаб, қайта сўрашдим. У тагин алик олмай, балеринани олиб, ёзув столига қўйди-да, бошдан-оёқ синчиклаб, рақсга тушишини томоша қилди, балки мусиқа унга халал бергандир, деб ўйладим, аммо мен игна эмасман-ку, кўз илғамаса, ёзув столи олдида гўддаиб туравердим. Ғалати одам экан, у ўйинчокни бир неча бор бураб, рақсини томоша қилиб, пинагини ҳам бузмай ўтираверди.

Аделаида шу гапларни айтarkan, Исабелни овқатлантиришда давом этарди.

– Ўйинчокқа андармон бўлиб, саломингни эшитмагандир.

– Билмадим. Бирок биринчи марта сўрашганимда ҳали мусиқа янграма-ётганди, сўнг у раққосага назари тушгани ҳамон, жавондан олиб, худди уни илгари кўриб-билиб ишлатгандай керак жойидан буради-да, ундан кўз узмай ҳиссиз кузатди, ҳатто мийиғида жилмайганиям йўқ, гўё уни рақс эмас, балки фақат ишлаш механизми қизиқтираётгандай эди.

У ҳеч қачон менга уйга келганлар хатти-харакатлари тўғрисида бу қадар батафсил сўзламаганди. Гарчи уйимизда келим-кетим кўп, деярли ҳар кун таниш-билишлардан бири меҳмон бўлар, улар тунаб қолишганида ҳам ортиқча гап-сўз эшитмаганман. Меҳмонлар бемалол отини сайисхонага боғлаб, овоз бериб ичкарига худди ўз уйларидай кириб келаверардилар.

– Бирор юмуш билан келган ё биров омонатини топширмоқчидир, эътибор қилма, – дедим меҳмоннинг беиззатлигидан оғринган хотинимни тинчлантириб.

– Барибир ғалати одам экан, салом Худонинг қарзи, алик банданинг фарзи эмасми, нима бўлган тақдирдаям, ким бўлишидан қатъи назар бировнинг эшигига иши тушиб келган одам бироз камтарроқ бўлмайдими? Мусиқа тугаса, сўрашар деб кутиб турсам, раққоса бир сакраб яна чиройли ҳаракатлар ила ўйинни давом эттирганини кўриб, қизиқишини яширмай, курсига ўтирмасдан эгилиб, унга синчиклаб разм солди, кейин менга ўйинчок қанча вақт ўйнашини билиш учунгина мурожаат қилди. Меҳмон хонада борлигимни кўра-била ўзини билмасликка солганидан жаҳлим чиққанидан худбинлигим тутиб, тўнимни тескари кийдим қайта сўрашмадим, расамадига кўра совуққина жилмайиб қўйдим. У катта сариқ кўзлари билан одамга бошдан-оёқ андиша қилмай, разм соларкан. Ниҳоят меҳмон ўзидан ҳам совуқ товушда ва ғоят расмий оҳангда:

– Полковникни кўрсам бўладими? Ҳузурига муҳим иш юзасидан келганман. – деди. Товуши ҳам ғалатию синик, сўзлари тушунуқсиз, гўё оғзи маҳкамлангану сўзлашга қийналадиган одамдай эди.

Қошлари чимирилган хотиним қизимни овқатлантирар, мен эса бу нотаниш қандай юмуш билан келганини олдиндан чамалаётгандим, бирок бу воқеалар ўша куни бошланиб, бугун ниҳоясига етишини билмаган эканман.

– У хонада тинимсиз айлангани-айланган, – такрорларди Аделаида қизимнинг овқатини едираркан. Бу нотаниш хотинимда шундай ғалати бир таассурот қолдиргандики, у ғайритабиий бу одамни тезроқ қабул қилиб, муддаосини билишимни истарди. Менинг эса негадир нариги хонага чиқишга юрагим дов бермаётганди, дастурхон бошида ўтириб, бамайлихотир овқатланардим.

Мен унга қараб:

– Дастурхонга марҳамат, ўша ерда бафуржа гаплашиб оларсиз, меҳмон, – дедим. У гапимга жавоб бериш тугул мутлақо эшитмагандай, ковоғини солиб,

оркасини ўгириб олди-да, тагин раққосага андармон бўлиб ҳарбийларга хос тарзда тек қотиб тураверди. Мен оёғидаги кўнжи узун этиги, эгнидаги махсус кийимни охирги тугмасигача ўтказилган кўйлагидан ҳарбий бўлса керак, деган хаёлга борувдим. У кўлида ўйинчокни олиб, гўё чиқиб туришимни кутиб турган одамдай, жавоб бермай ўтиравергани учун сўзлашга гап топмадим. Тавба, ўлай-да кетай, одам деганам шунақа бўларканда-а. Қизик, афт-ангоридан уни кимгадир ўхшатдим-у, аммо эслолмаяпман.

– Бирор жиддий иш чиққан-ов? – мен унга синовчан назар ташладим.

– Тўғриси айтсам, билмайман. У аввал бошини эгиб, оркасини ўгириб тургани учун юзини яхши кўролмагандим, бироқ сизга учрашмоқлигини айтиб, кўзимга тик боққанида: “Хўжайиним билан гувоҳларсиз, юзма-юз гаплашмоқчимисиз?” – деб сўраганимда қиёфасига бир бора разм солдим. У бир кишига жудаям ўхшаркан, уни бировга, тўғрироғи, унинг ўзию фақат негандир ўзлигини яширишга уринаётганини бир айтай дедим-у, тагин тилимни тийдим.

Унинг гапларини пинагимни бузмай, шамдонларга тикилган кўйи жимгина тинглаб турдим. У болани овқатлантиришдан тўхтаб, менга тикилди:

– Оламни сув босса, тўпиғингизга чиқмайдиган одамсиз-да, лекин ўрнингизда бўлсам, аллақачон унинг нега келганини билиб қайтган бўлардим. У топшириқ билан келганига аминман. Ўзини кўрсатаётгани каби эмас, балки кимга ўхшаса худди ўшанинг ўзи. Ҳарбийлигига ишончим комил. Мўйловининг учи велосипед рули мисол юқорига қайириб кўйилган, юзи мой сурилгандай ялтиллайди. Кўнжи узун этикдаги одам ўзини кўрсатаётгани каби эмас, билъакс кўрингани, яъни аниқ ўшалигига шубҳа қилмайман.

Бу гапни у беихтиёр ҳайрат ичра қатъий ишонч билан айтди. Ҳаво димлигидан нафас ололмай жиғибийрон бўлиб борардим.

– Хўш, кимга ўхшаркан?

– Тўғриси айтсам...

Гапи оғзида қолди. Мен:

– Яхши, у билан дастурхонга дуо ўқиганимиздан кейин кўришаман. – дедим сабр косам тўлиб, суҳбатга нуқта қўярканман.

– У кўғирчоқдан кўз узмай, ўйинчокни кўлида тутиб турганидаёқ кимга ўхшашини эсладиму сизни бундан хабардор қилгани ортга қайтдим. Бироқ эшикни очарканман, сўнгги бор орқамга ўгирилганимда, унинг косасидан чиққудек катта иткўзлари оёғимга боқиб турганини пайқадим.

У шундай дея тилини тишлаб қолди ва болани овқатлантириб бўлгунча миқ этмади. Юракни эзадиган сукунатда фақат темир қошиқлар овози эшитиларди, холос. Дастурхонга дуо ўқишим билан кўлсочикни товоқ тагига кўйдим.

Шу маҳал хонадан таралаётган бурама ўйинчокнинг қувноқ мусиқаси қулоғимга чалинди.

4

Ошхонамиздаги суянчиғи йўқ синган курсини бувам печка ёнига олиб, бошмоқларини қуритгани кўяди.

Кеча худди шу маҳал Тобиас, Абрам, Хильберто ва мен мактабдан чиқиб, далага бордик. Ўзимиз билан қушларни отишга тош, тухумини териб олгани қалпоғу буклама пичоқ олдик. Йўлда мен ошхонанинг бир бурчагига тиркаб кўйилган курсини эсладим. Бир вақтлар унда меҳмонлар ўтиришарди, энди у ўша арвоҳга тегишли. У ҳар тун курсига ўтириб, шляпасини ечмай, ўчган ўчоқ қулидан кўз узмайди.

Тобиас ва Хильберто арикнинг энг қоронғи бурчагига бориб қолишди. Эрталаб майдалаб ёмғир ёққани учун лой ўтзорда оёқ тойиб кетарди. Кимдир орамиздан хуштак чалиб юборди. Баланд, кескин овоз кўм-кўк тоғ оралиғида худди бочка тубидан келаётгандай туюлди. Абрам мен билан оркама-кейин борарди. У қўлида тошларни, мен эса буклама пичокни тутиб турардим.

Кутилмаганда тунока том тиркишидан худди тирик қушдай патирлаб, офтоб нури баргу ўтлар юзини сийпалаб ўтди.

– Кўрдингми? – деди Абрам. Мен олдинга боқдим ва зовур охирида Хильбертою Тобиасдан ўзга тирик жонга кўзим тушмади.

– Бу қуш эмас, – дедим. – Қуёш нури-ку.

Қорамтир сувга оёқларини шалолатиб, соҳил томон юриб кетяпмиз. Биродарларимга бир четдан разм соламан, сачраётган сув гўё улар танасини намлантормаётгандай туюларди.

– Бугун бирорта ҳам ўлжа кўзга ташланмаяпти, тутолмасак керак, – ўзимдан чиққан гапга, энг аввало, ўзим ишондим. Абрам қулиб юборди. Унинг аҳмоқона кулгиси новадан сирғалиб тушаётган сувнинг шалолаган товушига ўхшарди. У кийимларини ечди.

– Сен бўлмасанг, санамжон, чумчуқ тутмасак, сув тубига шўнғиб, қалпокни балиқдан тўлдираман, нима дединг? – сўради у.

Абрам қаршимда яланғоч ҳолда шўнғишга тайёр турар, у қўлимдаги пичоққа қўл чўзаётганди. Мен қўлимни орқага қилиб туравердим. Пичокни кафтимда сикарканман, унинг майину таранг тиғини ҳис қилдим.

– Пичокни унга бермайман, – деб ўйладим ичимда ва бу сўзлар тилимга кўчди. – Сенга пичоқни бермайман. Менга кечагина совға қилишди, уни бугун кун бўйи ўйнагим келяпти. Абрам ҳамон қўлини чўзиб турарди. Мен унга шундай дедим: “Тихирлик қилаверма, ҳали бунга ёшлик қиласан”.

Абрам мени тушунди. Дўстларим орасидан фақат у сўзларимни яхши англайди.

– Майли, зорим бору зўрим йўқ, бермасанг берма, ўзи тўймаганнинг салқити ҳаром, – деди у бироз оғриниб. – Нарсаларингни еч, биз сени тош устида ку-тамиз. У сувга калла ташладию гўё катта ялтироқ балиқдай сузиб кетди, сув эса худди унинг тегинишидан суюқлашиб қолгандай эди.

Қирғоқда қолиб, иссиқ ерга ётиб олдим. Мен тагин пичоқни ёйдим ва Абрамдан кўзимни олиб, дарахтларга, чошгоҳдан кейин отхона мисол ёнаётган даҳшатли, ғаройиб, гўзал шафаққа тикилдим.

– Тезроқ, – деб қичқирди у бошқа соҳилдан. Тобиас тошнинг устига ўтириб, хуштак чалди.

– Бугун чўмилмайман. Эртага. – деб ўйладим.

Абрам қайтишда чакалакзорга ўзини урди. Унинг ортидан бораётгандим:

– Бу ерга келмаганинг маъқул. Бандман, – деди.

Мен сўқмоқда ер билан битта бўлиб ётган ҳазонлар устига ўтириб, самода ёлғиз қалдирғоч қийшиқ йўл чизаётганидан кўз узолмай қолдим.

– Бугун атиги битта қалдирғоч, – дедим мен.

Абрам анчагача овоз бермади. У худди мени эшитмаётгандай барглар орқасида жим ўтирарди. Унинг жимлиги ғоят сирли эди. Узоқ сукунатдан сўнг, у чуқур “ух” тортиб:

– Қалдирғочлар, – дея сўз қотди.

– Бугун негадир фақат битта? – такрорладим. Абрам ҳамон барглар орасида менга кўриниш берай демасди. У тагин жимиб қолди, бу сукунатда тик этган товуш эшитилмасди. Юракни эзадиган, зерикарли сокинлик. Бироз вақт ўтгандан сўнг у тагин тилга кирди:

– Нега фақат битта? Ҳа албатта.

Мен индамай ўтиравердим. У ўтлар орасида кимираб қўйди. Барглар шитирлашидан дўстимнинг қаердалигини билиш қийин эмасди. Орага тагин ўлик сукунат чўкди, Абрам бутунлай кетиб қолгандай туюлди. Кейин яна чуқур “ух” тортдию сўради:

– Нима дединг?

– Бугун атиги битта қалдирғоч, – дея такрорладим ва самода қанотлари ёйилган қушнинг чизаётган айланасига боқдим. – У баланд-баландларга қадар уча оларкан, – дея қўшиб қўйдим.

Абрам ўша ондаёқ овоз берди.

– Балки шунинг учун биттадир, унга етадигани топилмаган.

У барглар орасидан иштонбоғини боғлаб чиқди. Мен қалдирғоч осмонда чизаётган айланасига тикилиб турганимда, у юзимга тикилмасдан сўзларини эшитмагандай қайта сўради:

– Қалдирғочлар хусусида бир нима дедингми?

Қалдирғочнинг самодаги ҳаракатига андармон бўлиб, узоқ қолиб кетдик. Макондога қайтганимизда ҳамон самода олов ёнарди. Мен уйга қараб югурдим, ойимнинг сўзларига кўра, хали дунёга келмасимдан бурун, куйлагани бобомнинг олдига келиб кетишни қанда қилмайдиган семиз, кўзи ожиз аёлу Сан-Херонимолик эгизаклар ила тўкнашиб кетдим.

Бугун тунда биз Хильбертою Тобиассиз тагин дарёга борамиз, деб ўйловдим. Чучварани хом санаган эканман. Мен Абрам билан ёлғиз бориб, у сувга қалла ташлаб юзасига қалқиб чиқишинию унинг бадани олтин балиқнинг териси сингари ялтиллаб, сузишини томоша қилишни истайман.

Башарти бувам уйга келган меҳмон билан суҳбатлашгани қўшни хонага чиқса, хали-бери қайтмайди, балки биз унгача ҳаммасига улгурармиз. Ўшанда мен Абрам билан дарёга бораман.

У уйимизда яшаб қолди. Мен бундай инжиқ одамга ҳовли бурчагидан хона ажратиш қатта хато бўлишини англаб, унга пешайвондаги кўчага қараган бир хонани таклиф қилдим. У эшикка эълон осди (уйимиз деворларини қайта оқламагунимизга қадар, эгри-бугри ҳарфлар ила ёзилган эълоннинг ёзув тахтаси узоқ йиллар осилиб турарди) бир ҳафта ўтмай, кети узилмайдиган мижозларга курси ташишдан бўшамай қолдик.

У Аурелиано Буэндианинг хатини берганида суҳбатимиз чўзилиб кетди. Аделаида уни уйимизга муҳим иш билан келган мансабдор ҳарбийга ёйиб, дастурхонни байрамдагидай безади. Биз полковник Буэндианинг етти ойлик кизию тентакнамо тўнғичи тўғрисида чакчаклашдик. Гап-сўзларидан бу одам генерал интендантни жуда яхши танишини англадим, бироқ шуни ҳам тушундимки, ишончини суиистеъмол қилмоқлигу номидан шунчаки фойдаланиш учун ҳурмати юксаклигини пайқадим. Меме ичкарига дастурхон тузалганини билдирганида хотиним меҳмонни қабул қилгани қўлига нима илган бўлса, шуни дастурхонга қўйгандир, деб ўйловдим. Бироқ не кўз билан кўрайки, янги йилу Рождество байрамларида тузаладиган шоҳона дастурхон ёзилиб, хитой чиниларида сузилган таомларни кўриб, кутганимдан ортиги муҳайё бўлганидан ҳайратда эдим.

Аделаида тўйимизга қадар пойтахтдаги оилавий йиғину маъракаларда киядиган тик ёқали духоба қўйлагини кийибди. Унинг олий насабларга хос назокатли одалари бор эдики, бу турмуш қурганимиздан буён оиламиздаги баъзи тартиб-қоидаларга бир мунча ўз таъсирини ҳам ўтказарди. Бўйнида аждодларимизга тегишли тумор ялтирар, меҳмонхонадаги муҳиту дастур-

хондаги тўқислик сингари у ҳам бенуксон эди. Биз ичкарига кирганимизда меҳмон ўзининг чанг, афтодаҳол кийимидан ўнғайсизланди, бир муддат каловланиб, нима қилишни билмай, худди бўйинбоғини тўғрилаб қўяётган одамдай қўйлагининг ёқасига қўл теккизди. Ноқулай аҳволга тушишда ўзим ҳам меҳмондан қолишмагандим, Аделаида ва бу шоҳона дастурхон учун ғоятда оддий кийинганимни ҳис қилдим.

Лаганлардаги гўшт – уйда пиширилган ўрдак ҳар доимгидан фарқланмаса-да, чилчироклар ёруғида хитой чинниларида янада ўзгача қиёфа касб этиб турганди. Хотиним меҳмоннинг ёлғизлигини билса-да, уни машҳур ҳарбий арбобга йўйиб, иззатига дастурхонга саккиз жуфт товоқ қўйганди. Уйимдаги муҳит ҳеч қачон бу қадар сохта кўринмаганди.

Магарда барини табиий одабий даражада чиройли кўрсатишга қодир моҳир қўллари (ҳақиқатдан ғаройибу ғайриоддий даражада оппоқ қўллари бор эди) бўлмаганда Аделаиданинг кўриниши ғоят даражада кулгили кўринган бўлар эди. У дастурхонга ўтиришга ийманиб, иккиланаётган маҳал мен шошиб:

– Аёлим, яъни янгангиз, доктор, – дедим.

Аделаиданинг офтобдай чарақлаб турган юзини дарҳол қора булут қопладию ранг-рўйи ўзгариб, таъби намозшом бўлди. Бироқ шунга қарамай, у кибор хонимларга хос тарзда қўлини узатиб, расамадига кўра сўрашди.

Меҳмон ҳам ҳарбийлардек юриб келиб, шунчаки хўжақўрсинга саломлашди.

– Яхшимисиз, янга, – деди у номини номгир қилишни эп кўрмай.

Аделаида билан ўлганнинг кунидан саломлашаётган докторнинг ғалати ва кўрслигини ҳис қилдим.

Меҳмон атойи Худо, уни ишлатилмаган биллур идишлару хитойнинг сара чиннилари кўзни қамаштириб турган қисми, шоҳона дастурхон тўрига ўтқазиб қўйдик, бироқ асти қовоғидан қор ёғиб турган меҳмон гўё оппоқ дастурхон оҳорини бузиб турган шўрванинг доғидай таассурот уйғотарди.

Аделаида майни қадаҳларга қуйди. Аввалги ҳаяжон ўрнини энди тажанглик эгаллаган, ҳафсаласи пир бўлганидан зўр-базўр илжайиб турган хотинимнинг чехрасига боқиб: “Ҳаммаси ҳозирча ўз ҳолича кетаверсин-чи, аммо кейин ўзингиз барини бир бошдан изоҳлайсиз”, – деяётганини уқдим. У майни қуйиб бўлганидан кейин, Меме овқат сузилган косаларни келтираётганди, у курсига ястаниб ўтирган қўйи жилмайганича:

– Яхши қиз, менга гўшт шўрва ўрнига, илтимос, ўтшўрва олиб келсангиз, – деди.

Меме жойида қотиб қолди. У қақиллаб кулиб юборишдан ўзини аранг тийиб, Аделаидага боқди. Аделаида ҳам жилмайдию ийманибгина сўради:

– Ўтшўрва? Қанқасидан бўлсин, доктор?

Ўзига хос чўзиқ овоз билан:

– Қанақасидан бўларди, янга, оддийсидан, эшаклар бош тортмайдиганидан-да, – дея жавоб қилганди.

5

Чошгоҳдан сўнг Макондоликлар айна пинакка кетадиган маҳал бари адоғига етар, балки. Алҳол сирли, кўринмас хашароту қурт-қумурсқаларнинг ғимир-ғимири бир муддат тинчиб, ҳатто табиат ҳаракатдан тўхтагандай туюлади, бутун коинот тартибсизлик чегарасида айланаётгандай гўё, жазирамадан нафас ололмай, уйғонган аёллар иссиқдан қаҳри жўшиб: “Макондода ҳали ҳам чоршанба” – дейишади. Кейин бутун Макондо аёллари ўз бурчакларига биқиниб олиб, бир-бирларининг қулоқларига шивир-шивир қиладилар.

Агар уйдаги гап ҳар доим ташқарига тўғри келганда биз аллақачон тобут орқалаб, қабристонга етардик. Афсуски, ҳар доим ҳам биз ўйлаганимиздай бўлавермайди, бунақада кечга довур ҳам бу иш адоғига етмаса керак. На-фас олиб бўлмайдиган даражада иссиқ хавода, шу вақтгача майитни кўмиб қайтган, дарвоза тагида ўтириб, биз уч мардумни лаънатлаётган аёллар назаридан тезроқ панарокка қочиш ниятида уйга томон йўл олаётган бўлармидик. Кўмиш маросимини ҳеч ким ман этолмайди. Ҳеч бўлмаганда бу латтачайнар алькальд қатъиятли бўлганда ҳам гўрга эди, алҳол отам – ўз юмушларига қайтган, болам мактабда, мен эса уйда муз солинган шарбатимни ичиб ўтирардим. Бироқ барининг оёғи осмондан бўлди. Отам қатъияти алькальд шаштини синдирди. Қишлоқ аҳли шу маҳал кўзимизга кўринмаётган бўлса-да, унинг қони қайнаётгани, узун, узлуксиз, аёвсиз ивир-шивир, қаҳрли қарашлар бизни таъкиб қилаётгани сезилади, гармсел ҳам одамлар қаҳри кўланкасидай ҳали у ён, ҳали бу ёнга айланиб ўтиб, оч бўридай увиллагани-увиллаган. Гўё қишлоқда тирик жон қолмагандай, кўчада одам зоти кўринмайди, ҳаммаси юрагига тош бойлаб, дарчасини ичкаридан тамбалаган. Хонада бир бола пойабзалидан кўз узмай, жимгина ўтирибди, теварагида бўлаётган воқеаларни ақлига сиғдиришга уринар, нигоҳини ҳали шифтга, ҳали газеталарга, ҳали деворларга қадаб, жон-жаҳди билан қарамасликка қанчалик тиришмасин, тили тишланган, сарғиш кўзлари итдай боқишдан буткул маҳрум ўлик кўзларига кўзи тушганида нима қилишни билмасди. Бола мурдага тикилиб, тўрт томони маҳкамланган тахта тобут остида қандай ётганини ўзича тасаввур қилар, тағин бари чувалашиб кўз олдида курси, сой, соҳилдаги дўстлари билан кечган илиқ хотиралари гавдаланарди. Кун келиб у улғаяди, сепкилларга тўла қўллари ҳозирги каби беозор беғубор боладан устараю тиг тутишга мослашиб, кунора соқол олишга қодир билаклари кучга тўлган баққувват эркакка айланадию кўнглида: “Бугун-эрта келишса керак, ахир Макондода чоршанба”, деган фикр ғужғон ўйнайверади. Ҳадемай, улар келишади, зах дахлиз остонасидаги курсида ястаниб ўтирган қовоғидан қор ёғаётган қиёфалар қаршисидаги Ребека хонимнинг хувиллаган, кимсасиз, ғариб кулбаси деразасидан кўз узмай, оёқларини чалиштириб, тиззаларини кучоклаганча, сигараларининг учини тишлаб, бир хилда тўтиқушдай сайрайдилар. У доим қўйган буюмларининг жойини унутиб, бесаранжом юради, алҳол вентиляторни ёқиш хотирасидан кўтарилган, деразалари ёпиқ уйда бетиним сарсон айлангани-айланган, бу саргашта кампир асабий, дарғазаб, бепуштлиги ҳосиласи – ёлғизликка маҳқум кунларини қарғгани қарғанган, у ҳали ўлмаган, сўнгги соатларини кутиб яшайпти. У хоналарнинг эшигини очиб-ёпиб, чошгоҳдан кейин соат уч марта бонг уришини сабрсизлик билан кутяпти. Бола қўлини тушириб, ўриндиғида бир кимираб, тағин аввалгидай қулай ўтириб олгунича, аёл тикув машинасида сўнгги чокни тикиб, бошини кўтаришга кетадиган вақтдан кўра, икки баравар оз вақт сарф бўлади. Бола тўғрига паришонхотир тикилиб турганида, аёл тикув машинасини остона бурчагига тақаб қўяди, икки эркак эса бамайлихотир сигаралари учини тишлаганча гурунглашишар, нотавон Агада жонсиз тиззаларини умид-ла тағин бир карра кимиралишга уринарди, тўрт девор орасида жазирамадан қийналаётган синьора Ребека: “Макондода бугун чоршанба. Иблисни қабрга қўйишнинг айни мавриди”, – дея бидирлагани-бидирлаган. Бола тағин кимиради, у юз бераётганларни идрок этишга, ўзгаришларга кўникишга уринарди. Нимадир кимиралиш вақт оқими ҳайтовур олдинга қараб илдамлаётганини пайқайсан. Унғача бу мутлақо билинмайди. Тердан жикқа хўл кўйлак, дим ҳаво, юракни сиқувчи мангуликка қадар чўзилган аросатдаги лаҳзалар ва мана шу тили тишланган ўлик. Мурда учун бола кимиради ни-

маю кимирламади нима, вақт ўтди нимаю тўхтаб қолди нима, энди ҳеч нарса-нинг аҳамияти йўқ, содир бўлаётганлардан беҳабар тобутда чўзилиб ётибди. Дорилбакога йўл олган рухнинг жонсиз танаси абил-сабил бўлаётган маҳал (бола тагин қўлини кимирлатди) фалаж Агеда ётган жойида аранг у ёғидан-бу ёғига ағанади, сеньора Ребека тебранма курсисиди ястаниб, соатдан кўз узмай турарди, ўтиши қийин бўлаётган сонияларда Агеда бўйнидаги маржонини кимирлатаркан: “Агарда юра олганимда Анхел ота ёнига борган бўлардим”, – дея хаёлидан ўтказарди. Боланинг қўли пастга тушди, эркаклар айвонда ўтириб: “Ҳозир чиндан ҳам соат уч ярим бўлдимми?”, – дея соатларига назар ташлаб қўйишди. Қўллар жойида қотади. Соат миллари кейинги дақиқага ўтиш учун ўртадаги соҳилда тўхтаб қолгандек гўё, Агеда қўлларининг янги ҳаракатларини кутяпти, у қулочини кенг ёйиб: “Авлиё ота, авлиё ота!”, дейди умид билан. Анхел ота даҳшатли тушдан қўрқиб уйғонган боладай бир муддат алаҳлаб, Агедага кўзи тушди-ю: “Ҳақиқий мўъжиза ишончдир”, – дея ғудранди ва тагин бу ёғига ағанаб, чошгоҳдан кейинги уйқунинг қолган еридан давом эттираркан: “Агеда, ҳозир қалбларини тозалашга ташналар учун истагини қондирмоқликнинг вақти эмас, бемаҳал чақирма!”, – дейди. Бироқ қўллар тушишга улгурмайин, хонага авлиё ота кирди ва бари шу онда чувалашгандай, сеньора Ребеканинг соати боланинг секин ҳаракати, беванинг бесабрлиги орасида адашиб қолгандай, ниҳоят миллар ўз соҳилига келиб урилган улкан тўлқинлардай кейинги дақиқа адоғига етиши билан виқору салобат ила бонг уриб: “Соат роппа-роса иккидан қирқ беш дақиқа ўтди” – дея эълон қилди. Отам: “Вақт оқимиға қарши сузаётган одам, вақт оралиғида адашиб қолиши ҳеч гап эмас,” дея айтгани-айтган. Ҳозир биз шундай, йўлни йўқотган одамдай гарангсиб турибмиз.

– Осмонларда учиб юрибсан ҳали, қизим, – дейди отам хаёлларим тубига етишга уринаркан.

– Ота, кўнглим ғаш, нимадир юз беради-ёв. – дейман хавотиримни яширмай.

– Кўнглингга олмасанг, ҳеч нима бўлмайди, иймоним комил, ҳозир кўпгина хонадонларда сут ичида гуруч айланиб пишяпти, ҳеч кимнинг биз билан иши йўқ, хотиржам бўл, – дейди аслида эса ичини ит тирнарди ўзидан ўтганини ўзи билади.

Тобутнинг қопқоғи ёпилиши билан ўлган одамнинг юзи эсимдан чикмаяпти. У шунчалар хотирамга муҳрланиб қолдики, деворга қараб туриб, унинг совуқ, даҳшатли, очиғу чўкиқ сарғиш иткўзларини ва тишланган тилини унутолмаяпман. Эсласам, бутун вужудимни ваҳм босяпти. Шим почаси оёғимни қичитгани-қичитган.

Бувам онамнинг ёнига чўқди. Кўшни хонадан қайтгач, курсини тортиб, ойимга яқин жойда оқсоқ оёғини чўзиб, жим, ўйчан ўтирибди. Бувам кутяпти. Ойим ҳам... Ўлган одамнинг тўшагида бамайлихотир ўтириб, сигара чекаётган хиндулар ҳам кутяптилар.

Магар кўзларимни бойлаб, қўлимдан тутиб, бутун Макондони айлантириб, бошқа уйларга ва тагин шу хонага олиб киришса, сон-саноксиз хоналар орасидан бу ҳидни дарҳол таниган бўлардим.

Ушбу хонадаги ахлату эски сандиқлардаги нафталин ҳидини ҳеч қачон унутолмасам керак, гарчи бу ерда мену Абрам яшириниб, тагин Тобиасгаям жой қоладиган даражадаги каттагина антиқа жомадон бўлса ҳам. Хоналар ҳидидан ажрата олиш қобилиятига эгаман.

Ўтган йили Ада қўлимдан тутиб, мени тиззасига ўтказганди. Кўзларимни юмиб, киприқларим орасидан чехрасини кўриб турибман. Каминани тиззаси-

да тебратиб, меҳр-ла алла айтаётганидаги аёлнинг сокин қиёфаси ғира-шира маълум. Кўзим илинай-илинай деганда тагин ўша хид.

Уйда менга нотаниш ифорнинг ўзи йўқ. Пешайвонда ёлғиз қолганимда кўзларимни юмиб, қўлларимни олдинга чўзиб юраман. Ўзим ҳақимда ўйлайман: “Бувамнинг хонасидан майу малҳам хиди келади”. Қўлларимни чўзиб, тагин олдинга одимлайман. Хаёлимда ойим хонасига яқинлашаман. Унинг хонасидан янги қарталару хушбўй атирларга қоришиқ нафталин анқийди. Худди кўнглимдан ўтказганимдай, қўшиқ айтаётган ойим хонасидан янги қарталар иси димоғимга урилди. Устига устак атиру нафталин ифорини туяман. Унинг хонаси олдидан чапга бурилганимда аниқ биламан очилмаган деразалару ювилган кийимлар хиди келади. Тагин яна уч қадам юрдим, нотаниш ис, жойимда тош қотдим, кўзларимни очмасимдан Аданинг овози кулоғимга чалинади: “Болажоним, нега кўзларингни юмиб юрибсан?”

Ўша тун ухлашдан бурун ҳали ҳеч қачон ҳеч қайси хонадан туймаган хиддан ҳамон ўзимга келолмайман. Райҳон гулининг кучли, ўткир ифори. Мен кўзларимни очиб, баланд муаттар бўйдан маст бўлган кўйи: “Сиз ҳам сезяпсизми?”, деб сўрадим. Ада менга бир кўз кирини ташладию нигоҳини олиб кочди. Саволимни тагин такрорладим: “Сиз ҳам сезяпсизми? Қаердандир райҳон иси келаяпти”. “Ҳа чиндан ҳам райҳон ифори, у тўққиз йил бурун мана шу деворлар яқинида хушбўй хид таратиб, очилиб ётарди”. Мен қаддимни ростладиму ўтириб олдим.

– Аммо гул туплари кўринмаяпти-ку, – дедим.

– Ҳозир чиндан ҳам йўқ, бироқ тўққиз йил аввал сен туғилган вақтларда райҳон ҳовлини тўлдириб турарди. Иссиқ жазирама кечаларда у худди ҳозиргидек муаттар хид таратарди.

Мен унинг елкасига бош кўйиб, оғзига анграйиб қараб қолгандим.

– Бироқ бу менинг туғилишимга қадар бўлган-ку, – дедим.

– Қиш қаттиқ келганида гулларни совуқ уриб кетди, сўнг уларни илдизи билан қовлаб ташлашга тўғри келди.

Тунда бошқа ифорларни кесиб ташлагувчи бу ўткир хид йўқолмасди. Адага:

– Бу ҳақда менга гапириб беринг, – деб оёқ тираб олдим.

У жим туриб, ой ёруғида оҳакланган деворга термилиб деди:

– Райҳон қандай гуллигинию ундан таралаётган хид нега бу қадар ўткиру муаттарлигинию англаб етадиган кун улғайганимда келади.

Мен тушунмадим, лекин биров бағрига босгандай, кутилмаганда сесканиб кетдим.

– Ҳм, – дедим.

– Райҳон тобутида тинч ётолмаган безовта руҳга ўхшаб, тунлари кезинади.

Мен унинг елкасига суяниб, сукут сақлаб турардим ва ҳамон ўзимни чалғитишга уринардим, печка ёнидаги бувам пайпоқларию бошмоқларинию қуритадиган эски курси тўғрисида хаёлимдан ўтди. Ошхонада шляпасинию ечмай, ўчиб қолган ўчок қулига тикилиб ўтирадиган кимса безовта руҳ эканини тушундим. Бир зум тўхтаб, туриб дедим:

– Балки бу ўша ошхонадаги арвоҳдир-а?

Ада менга кўзларинию чақчайтириб боқди ва сўради:

– Қанақа арвоҳ?

– Бувам пайпоғию бошмоғинию кўйиб қуритадиган курси бор-ку, унда арвоҳ ўтирганини кўрдим.

– Йўғ-ей, курси пайпоғу бошмоқларни қуритишдан бўлак бошқасига ярамайди, унда арвоҳ нима қилсин.

Бу ўтган йилда юз берганди. Энди барининг оёғи осмондан бўлиб кет-

ди, қоронғида кўзларимни қисиб, қарашим ҳам шарт эмас. Тун чўққанига қарамай, арвоҳ кўзларининг тубига қадар кўринади. Бу ҳақда ойимга айтмоқчи бўлувдим-у, бироқ у бувамга айтади, деб индамай кўя қолдим.

– Бунга нима дейсиз?

– Ҳавотирланишга ҳожат йўқ, Макондода ҳаммаёқ тинч, тинч оқаётган сувдан сокин, ўйлайманки, ҳар бир хонадонда ҳозир сутда гуруч бир маромда айланиб пишяпти.

6

Аввалида у еттигача ухларди. Ошхонага тугмалари юқорисигача ўтказилган, кир енглари тирсагига довур шимарилган, ёқасиз кўйлақда, юқориси кўкрагига қадар баланд кўтарилган шимларда, ранги униқиб, йиртилиб-титилиб адо бўлган эски камарини тақиб кириб келарди. Эти йўқлигидан шими тушиб кетадигандай туюларди. Бироқ қиёфасидаги ҳарбийларга хос жиддияту виқор, тинмасаклигу жонсараклик, толиқиш нималигини билмайдиган ҳали унга, ҳали бунга қизиқиб бажаришга уринадиган кимсага озгинлиги асло ёт кўринмас, бари табиийдек эди. Шом маҳали у қора қаҳва ичар, ташқарига чиқиб, ўтган-қайтган билан лоқайд сўрашиб, тагин хонасига қайтарди.

У уйимизда саккиз йил яшади, кутилмаган ва ғалати одатлари бошқаларда ҳурматдан кўра, кўрқув уйғотадиган бу одам Макондонинг энг яхши доктори эди.

Банан ширкатию темир йўл қурилишига довур у кишлоқдаги ягона кўли енгил эди. Хонасидаги курсилар ўша кунлардан хотира. Ширкат ишчиларига тиббий хизматни ташкил қилганидан кейин Макондода докторнинг ҳузурига келувчиларнинг бари остонасидан оёғини узиб, боз устига униқига олиб борадиган йўлни унутиб қўйдилар. У ўзидан ўтганини ўзи билади, бироқ бу ҳақда бировга миқ этган эмас. У аввалгидек эшигини кўчага қаратиб, катта очиб кўяр, чарм курсида кун бўйи ҳузурига шифо истаб келувчиларни кутарди, бироқ уни ит ҳам йўқламагач, эшигини маҳкам беркитиб, лўкидонни ичкаридан суриб қўйиб, яқдилликка юз тутганча, беланчагида хаёлга мустағрак бўлганча кунни тунга уларди.

Ўша кезларда Меме унинг хонасига нонуштага банану апельсинларни олиб бориб беришни одат қилганди. У меваларни ерди-да, пўчоғини бурчакка отарди, ҳинду аёл бўлса, шанба кунлари хонасини беминнат тозалаб, ювиб саранжом-сарипталарди. Юриш-туришидан бу одамнинг кимлиги маълум эди, мабодо Меме бир ҳафта хонасини йиғиштирмаса, ҳақиқий молхонага айланиши турган гап эди, унга эса бари бир эди.

Энди у тайинли бирор иш қилмасди. Соатлаб беланчагида чўзилиб тебранганича хаёл суриб ётиши мумкин эди. Қия очик эшиқдан хона ичи ғира-шира кўринар, озгин ҳиссиз қиёфа, таралмаган сочлару беморларникидай сарғиш иткўзларидан, шубҳасиз, курашдан чекинган одамнинг чексиз қайғуси жисмию руҳига қаттиқ азоб бераётганини сезиш қийин эмасди.

Аввалида Аделаида унинг бизникида яшашига кўникиб, ҳатто бу қароримга чинданам хайрихоҳдай кўринди. Бироқ тушлик маҳали ҳамма қатори бир дастурхонга ўтиришдан бўйин товлаб, фотиҳадан қолган арвоҳдай, дуо ўқилганидан кейин овқатланиши аёлимнинг сабр косасини тўлдириб юборарди.

– Савоб учун бир коса овқатни кучукка ҳам тутадилар, бироқ бу одамга уйимиздан жой бериб, Худога шак келтиряпмиз, ахир, у нақ ажина, иблиснинг ўзгинаси, – дерди у тап тортмай.

Мен унга қизиқиш, ҳавас ё савоб учун эмас, балки раҳмим келганидан ма-

дад қўлини чўзгим келарди (чунки бу ғайритабиий одамга бошқа бировнинг шафқат қилиши амри маҳол эди).

– Мусофирга марҳаматлироқ бўлиш керак. У дунёда ёлғиз ва кимсасиз, боз устига кўмагимизга мухтож. – дея хотинимни шаштидан туширдим.

Темир йўл ишга тушди. Макондонинг киёфаси ўзгариб, янги одамлар пайдо бўлди, кинотеатр ва шунга ўхшаш кўнгилочар жойлар кўпайди. Ҳамма бир ишнинг этагидан тутган, яккаш угина бекор. У одамовидай уйдан чикмай яшарди, бир кун нонуштага ҳамма дастурхонга йиғилган пайт келди-да, севинчдан терисига сиғмаётган одам каби самимий оҳангда: “Макондони ёрқин келажак кутяпти”, – дея элбурутдан башорат қилди. Ўшанда ундан илк бора бундай гапни эшитиб тургандим. “Ҳаммаси ўтиб кетади-ю, бироқ барча тараққиёт қулига айланишга улгуради”, – деб қўшиб қўйди у.

Кейинги ойдан у намозшомлари кўчага чиқишни одат қилди. Кечгача сар-тарошхона олдида мижозлар даврасида салқин ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олишлари учун қўйилган ўриндикка ўтирарди.

Ширкат докторлари уни тирикчилигидан маҳрум этмоқликдан йироқ эдилар. 1907 йилда макондодаликлар докторнинг борлигини хотирасидан фаромуш айлаб, остонага истаб келишни канда қилганда, ўзиям бемор кутишдан мутлақо умидини узган маҳал, банан ширкатидан қандайдир бир “ақлли” доктор табибнинг даволашга ижозат берадиган махсус ҳужжати бўлиши кераклигини алькальд миясига қуйибди. Душанба куни майдоннинг тўрт томонида фармойиш пайдо бўлди. Мен унга фармойишга амал қилмоқлик шартлигини айтувдим.

– Нима кераги бор, полковник, мен бу ишни қилмаётганимга минг йил бўлди, – деди у пинагини бузмай.

Шу-шу мен унинг ҳужжати бор ё йўқлигини билолмадим. Боз устига чинданам французлиги, ҳеч қачон тилга олмаган яқинлари борми ё йўқми, келиб чиқиши ким, булар бари менга қоронғилигича қолди. Бир неча ҳафталардан кейин алькальд ва ёрдамчиси уйимга одамларни даволашга ҳақ-ҳуқуқ берадиган ҳужжатларни талаб қилиб келишганида у хонасидан чиқишни истамади. Ўша вақтда ўйлаб қарасам беш йил бир том остида яшаб, бир дастурхонда ўтириб, ҳатто исминиям билмас эканмиз.

Уйимиздаги чиқиш эшиги ташқарига қараган хонанинг нега ҳеч очилмаслигини айтиш ўн еттига кирганимда, Меме билан дўқонида гурунглашиб қолган тунда билишим керак бўлган экан. Доктор тежаб-тергаб йиққанларига (у уйимизда яшаган пайтларида пулини ҳеч нарсага сарф қилмаган, йиққани нафақат уй, балки Меме учун уйи яқинида дўқонча очиб беришга ҳам етган экан) муюлишдаги уйни сотиб олиб, ўзига тегишли нарсалари тўр беланчак, дори-дармон териб қўйиладиган хонтахтани олиб чиқиб кетганидан кейин, онам хонанинг эшигига катта қулф уриб, қайта очгани рухсат бермаган. Худди доктордан қолган лаш-лушларнинг бари у ётган тўшаккача онам наздида бир балого йўлиққан, лаънатлангандай туюларди.

Эсимни таний бошлаганимда тамбаланган хона эътиборимни торга бошлади. Қовун пишиғи маҳалида (Меме ва доктор уйимизни тарк этганидан беш йил ўтиб) келгуси йилнинг бошидан Мартин билан ўша ерга кўчиб ўтишини орзу қилаётгандим-да. Турмушга чиққанимдан кейин бўлажак умр йўлдошим билан ўша хонада яшашни тасаввур қиларканман, уйимизнинг энг сўлим хонасига айлантирмоқчийдим ва бу ҳақда онамга секин-аста ётиғи билан тушунтириб, гап орасида хонани очиш кераклигига бир-икки шама қилиб ҳам қўйдим. Келин қўйлагимни тикишга қўл урганимизга қадар менга ҳали ҳеч

ким доктор, хонадонимизда мулкига айланган хона тўғрисида оғиз очмаган, зеро уйимизда тирик бор жон борки, унинг борлигини эсламасди ҳам.

Менга беш йилдан сўнг эрга тегиш тақдир қилди. Болалик воқеаларнинг бари эсимда йўғ-у, бироқ ғира-шира хотиралар, баъзи нарсалар тўғрисида мужмал қарашларим бор эди. Хуллас калом, тўйимга ҳозирлик кўрилаётган вақтда кўп нарсалар мен учун сирлигича қолганди. Турмушга чиқишимдан бир йил бурун ҳам Мартин орзуларимда гўё саробга ўхшаб туюларди. Мен унинг шунчаки фақат тушларимга кириб чиқадиган алп баҳодирнинг кўланкаси эмас, балки қонию жони бор одамлигига ишонч ҳосил қилмоғим керак эди. Бироқ юрак ютиб, онамга режаларим тўғрисида оғиз очиб сўзломасдим. “Кулфни олиб ташлайман, деразанинг олдига стол қўяман, уй бурчагига каравотни жойлаштираман. Айвонга чиннигулларни туваги билан келтираман. Шифтга қалампирмунчокларни илиб чиқаман”. Таассуфки, буларнинг бари хаёл, тақдиримга битилган кимса билан кечадиган абадий берк хонадаги лаҳзалар ширин орзулардагина тирик эди, холос. Кўз олдимда тасвирланадиган тасаввурларда яшайдиган, қўл чўзганимда сирғалиб чиқиб ғойиб бўладиган, тўрт тугмали чарм камзулини чап елкасига ташлаган қурч елкалари кенг, қоп-қора мўйловли йигит шарпаси кўриниш бериб турарди.

Июль охирида у бизникида меҳмон бўлди. Улар кун бўйи уйда отам хонасида қандайдир сирли, менга мавҳумлигича қолган молиявий масалани муҳокама қилишарди. Намозшом Мартин ва мен, онам ҳамроҳлигида далага айланишга чиқдик. Қайтишда ботаётган куёшнинг ғира-шира ёруғлиги тушаётган маҳал, у ёнимда бирга одимлар, гарчи шундоқ қўл чўзсам етадиган жойда бўлишига қарамай, кўзимга саробдай кўринар, бармоғим тегиши ҳаманоқ тумандай тарқаб кетадиганга ўхшарди. Уни тасаввурим маҳсули деб билар, борлигига тўла ишончим бўлмагани учун, ўгай онамга: “Мен ўша хонани тозалаб, Мартинга тайёрлаб бераман”, – деб айтолмасдим.

Тўйимдан бир йил муқаддам унга турмушга чиқаман, деган ўйнинг ўзи ҳақиқатга яқин эмасдек эди. Мен у билан февралда чақалоқ Палокемадони хотирлаш маросимида танишувдим. Қишлоқ қизлари тўпланиб, кўшиқ айтиб, чапак чалишдангина ҳузурланардик. Макондода кинотеатр, оммавий граммафон ва бошқа кўнгилочар жойлар бор эди, бироқ отам-онам қиз боланинг у ерга боришига қарши эдилар, “Бу эрмак қаланғи-қасанғилар учун”, – дердилар.

Февралда кундуз кунлари ҳаво исиб борарди. Тушликдан сўнг отам дам олар, биз онам билан пешайвонда кашта тикардик. У ўрнидан туриб, бошидан шариллатиб сув қуяётган маҳал, ишни бир бурчакка йиғиштириб қўярдик. Февралда кечқурунлари совуқ бўлар, қишлоқда марҳум чақалоқларни хотирлаб, аёлларнинг куйлаётган ҳазин, дардли нолалари қулоққа чалинарди.

Ўша оқшом биз чақалоқ Палокемадони хотирлаш маросимига йиғилганимизда, Меме Оросконинг худодод¹ овози ҳамманикидан чиройли ва ёқимли эшитилди. У жуда озғин, кўпол, қаҳри қаттиқдай туюлар, бироқ кўшиқ куйлаётганда ширину ширали товуши уни ҳаммадан гўзал кўрсатарди. Илк бора тин олганмизда Гарсиа Хенонева: “Дарахт ортида бир нотаниш йигит ўтирибди” – деди. Менимча, шу кунга ҳеч ким Ремедиос Ороскодай маромига етказиб, кўшиқ куйлай олмаганди. “Устидаги калта камзули ўзига ниҳоятда ярашган, – дейди Гарсиа Хенонева. – У тун бўйи бетиним сўзлади ва барча анграйганча уни тинглади. Йигит камзули тугмасини ечиб, оёғини чалиштириб ўтирганида, пойабзалининг ипи ва пайпоғи кўзга ташланди”. Меме Ороско ҳали-ҳамон куйлар, биз эса чапак чалиб: “Кел унга турмушга чиқамиз!” – дея ҳазил-хузил қилардик.

¹ Худодод – Худо берган.

Уйга қайтганимдан кейин қиёфасини эслаганимда, бу сўзлар орасида ҳеч қандай боғлиқлик кўрмадим ва улар ҳақиқатга яқин эмасди. Мартин билан боғлиқ хотираларим худди бировнинг чўпчаги, гўё бемаврид вафот этган чақалоқ руҳини шодлаш учун ўқиладиган кўшиқ каби ўткинчи туюларди. Ортимиздаги аёллар қонимизга ташна қилиб юбордилар. Ўлаксахўр қушларга ўхшаб, биз томон узун бўйнилари чўзиб, қулгани кўймай, жиддий қиёфада тергашарди. Кираверишдаги зах даҳлизда бошига қора рўмол ёпинган аёл қаҳва қайнашини кутарди. Кутилмаганда орага эркак кишининг йўғон товуши кўшилди. У қандай тўғри келса шундай айкаш-уйқаш қуйлар, сўзлари пойинтар-сойинтар, бир-бирига мутлақо ёпишмасди, ниҳоят эплотмаганини ичдан тан олди, шекилли, жимиб қолди. Вева Гарсиа мени елкаси билан туртиб, ён томонга қарашга ишора қилди. Ёш, хушбичиму хушқомат, соқоли киртишланган юзи арчилган тухумдай силлиқ, елкалари кенг, тўрт тугмали чарм камзули эса ўзига ғоят ярашган. Нотаниш йигит мендан кўз узмайди.

Мартиннинг қайтиши ҳақидаги гап-сўзлар қулоғимга чалиниши ҳамон, хаёлимда уйимиздаги энг тинч гўша – ўша тамбаланган хонани унга мўлжалладим-у, лекин тимсолини кўз олдимга келтиролмасдим. Мен ўзимга “Мартин, Мартин, Мартин”, дея бетиним такрорлашга ва шууримга номини сингдиришга ҳарчанд интилмамай, ҳақиқий қиёфаси, ички дунёсини тасвирлашга қилган ҳаракатларим беҳуда кетар, бўлажак умр йўлдошим сиймосига интилишу ҳавас ўз маънисини йўқотарди.

Биз кўшиқни тугатишимиз билан у қаршимда турган қуруқ пиёлани олди. “Қаҳва қуйқасида тақдирингизни ўқидим”. Мен уялиб, бошқа қизлар қатори чиқиш эшиги томон йўналдим, ортимдан ҳар қандай қизнинг эс-хушини ўғирлайдиган даражада ёқимли, айёр, юмшоқ, оҳанрабо товушини эшитдим: “Осмонга тикилиб, етти юлдузни сананг ва ўша тун мени тушингизда кўргайсиз”. Остонада мўъжаз тобутда чақалоқ Палокемадо ётибди. Унинг юзига гуруч сепилган, оғзига эса атиргул кўйилганди, дунёга келиб, ҳали ҳаёт неъматининг нелигини англамаган, уни татимоқчи бўлган-у, бироқ таъмини билолмай, очиқ кетган кўзларига таёқча тиралганди. Февраль болани сўнгги бора ожиз нафаси ила қуйдираётганди, хонада эса иссиқда букилиб қолган райҳону хушбўй бинафшанинг оғир ифори тараларди. Мана шу гулларнинг ўткир ҳиди ва ўлик сукунат ҳукмрон хонага таъсирли ягона овоз ёриб кирди: “Эсингиздан чиқмасин. Фақат етти юлдуз, ундан ошиб кетмасин”.

Июлда у бизникида меҳмон бўлди. Унга катта гултувакларга суяниб сўзлаш ёқарди. “Мен ҳеч кўзларингга боқмадим. Бу эса қаршингдаги эркак севиб қолишдан кўрқишнинг сирли белгиси”, – деди у. Чинданам мен унинг кўзларини сира эслолмайман. Июлда, ҳатто декабрда турмушга чиқаётган одам кўзларининг ранги қандайлигини айтолмасдим. Шунингдек, олти ой бурун февраль чоғи кун ярмидаги сукунатда бир жуфт мингоёқ бир-бирига буралиб, ҳаммомда оёқостида ухлаб ётар, гулдан-гулга кўниб юрган боларилар қуруқ қайтаётганидан жиғибийрон, у бўлса пўрим камзулида керилиб: “Сиз бетиним мен ҳақимда ўйлайсиз. Руҳинингиз жо бўлган кўғирчокни хонамнинг меҳробига илиб, кўзларига нина санчиб кўйганман”, дея такрорлагани-такрорлаган. Бу ҳақда Хеновева Гарсиага оғиз очганимда у устимдан қотиб-қотиб қулди: “Соддасан-да, соддасан, бу бўлмағур ирим-сиримларга эркаклар ҳиндулар чўпчаги деб қарайди”, – деди.

Март адоғида у отамнинг хонасида соатлаб ўтириб, менга ҳамон мавҳум сирли ишнинг муҳимлигини уқтирарди. Турмушга чиққан кунимдан – ўн бир йил, қайтгунича ўғлимизга яхши қарашимни тайинлаб, поезднинг деразасидан хайрлашган кундан – тўққиз йил ўтди. Олдинда тўққиз йил... мен у ҳақда

бирор хабар эшитмаган тўққиз йил бор эди... Мартин билан шубҳали сафар тўғрисида тил бириктирган отам бетиним куёвининг қайтишидан сўзлайди. Чақалоқ Палокемадони хотирлаш маросимидаги илк учрашувимизда у кўзимга қандай сирли кўринган бўлса, ҳозир ҳам ҳеч нарса ўзгармаган, мен учун ҳаммиша шундай бўлиб қолаверган, ҳатто уч йил бирга яшаб, эримнинг аслида қандай одамлигини билолмадим. Ўша тун у тўрт тугмали камзулининг чўнтагига кўлини сукиб, меҳмонхона эшиги олдида турарди. “Энди тинимсиз мен ҳақимда ўйлайсиз, руҳингиз жо бўлган қўғирчоқнинг кўзларига нина санчиб қўйдим”, деди у. Унинг таъсирли, ёкимли, сирли овози худди чин ҳақиқатни сўзлаётгандай, бироқ бу ҳақиқатда ғалатию ғайритабиий нимадир бор эди. Хеновеванинг гаплари ҳар на шубҳалардан бир муддат халос қиларди: “Бари хиндуларнинг бўлмағур уйдирмалари”. Кесақдан ўт чиқди, писмиқ киз ўлгур уч ой ўтиб, ҳе йўқ-бе йўқ қўғирчоқ театрининг директори билан қочиб кетди. “Макондода жилла курса бир киши мен ҳақимда ўйлаши ва ҳар дақиқа хотирлаши ҳақидаги ўйлар кўнгилга таскин беради”, изсиз ғойиб бўлган Мартин сўзлари қулоғим остида ҳамон жаранглайди. Хенонева Мартинга тикилиб, афтини бужмайтиргани бужмайтирган эди.

– Уф! жонга тегди, бунинг эгнидаги тўрт тугмали камзули чириб кетса ҳам ечмайдиганга ўхшайди, – дерди менсимай.

7

Гарчанд табиатидаги ғалатилигию лоқайдлигини яширишга, ўзини одамхун ва самимий кўрсатишга уринмасин, у барибир кишлоқда бегона эди, балки аксини истагандир. Макондоликлар орасида яшаса-да, қалбан одамлардан олисда ўз хотиралари оламида виждон азобига гирифтор, тузатиб бўлмас хатолари ҳаёлларига ғарқ бўлган кўйи умргузаронлик қиларди. Унга одамлар гўё қоронғиликда яшаб, ҳайтовур ёруғликка чиқиб кўниқолмай, оёқларида тик турулмаганидан атрофдагилардан ҳурқаётган ҳайвончага қарагандай қарашарди.

У сартарошхонадан қайтар ва тун чўққанида ўз хонасига биқиниб оларди. Кечки овқатдан воз кечганига анча бўлди, уйдагилар аввалига уни кеч қайтганида чарчаб, ўз хонасига кириб чўзилиши билан эрталабга қадар ухласа керак, дея тахмин қилишарди. Мен эса кечалари унинг ботиний дунёсида ўтмишдаги ёвуз руҳ билан бугунгиси чинаккам барқарорликка етгани муросага келолмай, савдойи қайсарлик ила кураш олиб бораётганини ва бу икки руҳнинг сирли сийдам кураши вужудини буткул ҳолдан тойдириб, ич-этини қуйдириб юборишини тушундим. Икки ёғий орасида аросатда қолган бечора тана то буткул оёқдан қолиб, тўшакка йиқулгунича бетиним юриб чиқишини билдим.

Доктордаги ўзгаришни мен кўнжли қўлқоп кийиш одатини қанда қилган кун кийимларини алмаштириб, атир сепиб ўзига қараб, юришни бошлаганидан сездим. Тишимни-тишимга босиб, оғир феълига аранг бардош бериб юрган-да туйғуларим ўрнини раҳм-шафқат эгаллади. Кўчаларда санғиган янги қиёфаси эмас, балки уйга қайтганидан кейин хонасига қамалиб, тагин аввалги ҳолига қайтиши, пойабзалини тозалаб, кийгулик сиёҳи қолмаганидан титилиб адо бўлган пайпоғини юваётганидаги афтодаҳол юзи тасаввуримда гавдаланиб, раҳмимни келтирарди. Одатда докторнинг тенгдошлари тиниб-тинчиб, руҳий камолотга эришган бўлади, улар учун бу майда-чуйда юмушларни уйини тўлдириб юрган болалари ё хотини бажаради, у бўлса пойабзалини тозалаганидан кейин, лаш-лушларини оёқостидан кўздан панароққа олиб

кўйиш каби майда-чуйда юмушларгача ўзи қилишини ўйласам, эзилиб кетардим. Тўғриси, у ҳар тун уст-бошини дазмолсиз текисларди, тирноққа зор, Яратган бу томондан қисгани етмагандай, ёнида суянадигани, ғам-қайғусини бўлишадиган дардкаши йўқлигидан қалби ўксик ва азобда эди.

Қишлоқ аҳли ундаги ўзгаришни пайқаб, дарҳол сартарош қизини суйиб қолганга чиқардилар. Миш-мишлар нечоғлик асосли эди билмадим-у, лек ғийбатлар менга уни қийнаётган ёлғизлик укубати, ҳеч кимга керак бўлмайд яшаш ҳисси ва аламзадалиги нечоғлик оғирлигини пайқашга ёрдам берди.

Ҳар кун у кундан-кун пўрим кийиниб, сартарошхонага борарди. Қоплама ёқали кўйлак, энглариди зарҳал тугмалар, тоза дазмолланган шим, шимнинг тугмасини бурун ҳам ёпмаган камар. Шу туришда у уст-боши камтарона абадий омадсиз куёвга, шўрпешона жазманга, гулсиз булбул, унсиз булбул бўлиб, биринчи учрашувга гул кўтариб боришга ақли етмаган бефаросат йигитга ўхшарди.

1909 йил бошида доктор ҳақда шундай гаплар юрарди, бироқ бу бўлмағур ифвога ягона асос, унинг ҳар кун кийиниб-тараниб сартарошхона остонасида ўтган-кетган билан пича гурунг берганидан бўлак, сартарош қизи ила жилла курса бир бора учрашганини далилловчи пичоққа илинадиган атиги битта жўяли исбот йўқ эди. Миш-мишларда қандайдир ёвуз ният бордай туюлди. Макондода сартарош қизи йил бўйи қандайдир руҳ таъқибига йўлиқиб, эси кирди-чикди бўлиб, турмушга чикмаслигидан барча хабардор эди. Кўринмас ошиқ, қизга кесак отар, хумчадаги сувни ўйнатар, сартарошхонадаги кўзгуни қорага бўяб кўяр ва ожизани шундай урардики, бечорагинанинг юзи кўкариб шишиб кетарди. Ўзар руҳга қилинган чоралар бари кўкка соврулди, черковдаги қурбонлик маросими, илоҳий сув муолажаси, алас қилишу жоду олдириш, тинимсиз дуо ўқитишларнинг бирортаси қор қилмади. Ахири, сартарошнинг хотини энгилди, сўнгги чора – қизини ётоқхонага қамаб, оёқостиға келин-куёвлар ўзидан кўпайсин, дея гуруч сепиб, хонани ясатди, қилинадиган ирим-сиримларни ўринлатиб, кўринмас, тилсиз куёвга қизини узатди. Уларга асал ойи уюштирганидан кейин Макондода, ҳатто эркаклар сартарош қизининг ҳомиладорлигига ишонишди. Бироқ бир йил ўтар-ўтмас, унинг руҳдан энгил бўлиши каби дахшатли воқеадан умид узиб, ортиқ кутмай ҳам кўйишди, бироқ тиниб-тинчимас одамлар ғийбатлари, ҳайтовур бошқа йўналиш олди: доктор ва сартарош қизи ҳақида қишлоқда дув-дув гап тарқалди, бироқ тутқунликдаги асира ошиқларидан бирини бахтиёр қилишидан бурун ўзи қулга айланиши тайинлигини улар яхши билишарди.

Шу боис бу гап-сўзлар тагида кимнингдир ёвуз мақсади бор, деб тахмин қилаётгандим. 1909 йил охирида у ҳали сартарошхонага қатнаб юрганида, одамлар яқинлашаётган тўйдан шивирлашар, бироқ биров қизнинг этаги унга теккани тугул, ёнидан ўтгани тўғрисида бирор тайинли гап айтолмасди.

Ўн уч йил бурун офтоби жағ-жағ, яъни бугунгидай куёш тиккага олиб, аямай киздирадиган сентябрь кунда онам билан холис ниятлар билан тўй кўйлагини тикишга бел боғладик. Ҳар кун тушдан кейин отам ухлагани кирганида, биз онаю қиз гултуваклар қаторлатиб терилган пешайвонга ўтириб, ундан-бундан чақчақлашиб, кўйлак тиккани ўтирардик. Сентябрь доим шундай эди, ўн уч йил аввал ҳам, даққиюнусда ҳам. Тўй тор оилавий даврада ўтказилиши олдиндан бичиб кўйилганди (бу отамнинг қарори эди), шундай бўлса-да, биз хафсала билан тўй кўйлагини эринмай, ғоят антиқа ва чиройли безаклар билан тикишга бел боғлагандик, шошадиган жойимиз йўқ, тўйгача ҳали бор эди. Тикишдан кўра гурунглашишга кўп вақт кетарди. Фикр-зикрим ўша хонада,

онамга қандай қилиб, Мартинга мос жойлигини қандай тушунтирсам экан-а, дея жуфт-тоқ қилардим. Ниҳоят юрак ютиб, бу ҳақда оғиз очдим.

Онам меҳр билан битай деб қолган кўйлакнинг орқасини ўгириб, жазирама сентябрь осмонидай мусаффо, ҳарир шлейфни елкасига қадаётганди.

– Йўқ, – деди у қатъий, таъби намозшом бўлганини яширмай, саккиз йил бурунги хотиралари санжобида қоғоғидан қор ёғиб, сўзлашда давом этди: – Худо кўрсатмасин, бирор кимса ўша хонада яшамасин-ей, Худойи Худовандо, илло, билло мен ўша кунларни кўрмай кетай.

Мартин июлда қайтиб келиб, бизникида турди. У гултуваклар терилган тоқчага тирсагини тираб, суянганича атрофни томоша қилишни ёқтирарди. “Мен Макондода бутун умр қолган бўлардим”, дея такрор-такрор айтишни хуш кўрарди. Кечга яқин онам билан далага бордик. Қишлоқда чироклар ёнишига оз қолганида кеч тушаётган маҳал қайтдик. “Сен бўлмасанг ҳам Макондода барибир умргузаронлик қилардим”, деди у. Овозининг оҳангидан бу сўзларни самимий айтаётгани сезиларди.

Доктор уйимизни тарк этганига беш йил бўлиб қолганди. Биз пешайвонда ўгириб, кўйлак тикаётганимизда ўғай онамга илк маротаба Мартинга мос хона ҳақида сўзладим ва у илк маротаба ўзини хайратга солган докторнинг ғалати табиати ҳақида ёрилди.

– Беш йил аввал, – дея ҳикоясини бошлади у – одамлардан ўзини олиб қочиб, хуркак ёввойи ҳайвондай яшарди. Ҳа, ҳақиқий одам кўрмаган ёввойи, қайсар, ўтхўр эшак. Агар у бутун қишлоқ аҳлининг қулоғига лағмон илиб, кўринмас, руҳдан ҳомиладор бўлиб қолганига лаққа ишонтирган писмиқ сартарош қизига уйланганида, балки буларнинг бари содир ҳам бўлмасди. Бироқ у бирдан сартарошхонадан оёғини узди-кўйди, охириги дақиқада ниятини ўзгартирди, аммо бу тубан истакларининг янги босқичи эди. Одамлар нафратига дучор бу ёввойи эшакнинг шунча ишдан кейин ҳам уйимизда яшашига имкон бериб, тағин бу билан бағрикенглик ва одамгарчиликка тўғри келишига бошқаларни ишонтиришу кўндириш яккаш отангнинг қўлидан келади. У Мемени домига илинтириб, уйдан олиб кетишгача бориб етди. Шунда ҳам отанг янглишганини тан олган эмас, қайсар-да қайсар.

– Булардан беҳабар эканман. – дедим.

Боғда чигирткаларнинг чириллаши қулоқни қоматга келтирарди. Онам ишидан чалғимай, бир маромда кўйлакка зеб бериб, кўкрагига маржон қадарди. Устига-устак бир маромдаю бир оҳангда ҳикоя қиларди:

– У сартарошхонадан қайтган сўнгги оқшом, биз овқатланишга йиғилгандик (ундан бўлак, у умуман дастурхонга ўтирмасди) Меме овқат сузди. Унинг ранги қум ўчган. “Сенга нима бўлди, Меме?” – сўрадим ҳовлиқиб. “Ҳеч нима бўлгани йўқ, хоним”, деб кўзларини олиб қочди. Шундай дейишига қарамай, чирок ёруғида у ёқдан-бу ёққа ўтиб қайтаётганида юзидан бетоблигини сездим. “Худойим, Меме сенга нима бўлди, тобинг йўқ-ку!” – дедим. Дастурхон бошида у ўзини амаллаб тутиб турди. Ошхонага патнисни олиб бораётганида отанг: “Мазангиз бўлмаса, дамингизни ола қолинг”, – деди. Унинг овози чиқмади, билъакс патнисдаги идиш-товоқлар тарақлаб ерга тушиб, чилпарчин синаётганини эшитдик. Меме деворга суяниб қолди. Отанг хавотирланиб югуриб ўрнидан турдию шу заҳоти доктор ҳузурига югурди. Саккиз йил ичида ҳали бирор маротаба унга ишимиз тушиб, тинчини бузмовдик. Мемени хонасига олиб бориб, билганимча, спирт суриб, эшикка кўз тикиб турдим. Бироқ ҳадеганда улардан дарак бўлмади, Исабель, билмасанг билиб кўй, у саккиз йил хонасини тозалаб, заҳармаргига бир қоса овқат тутиб, кўрпа-тўшагини ювган қиз хизматини назарига илмай, боши ёстикқа текканида келиб, бир назар

кўришдан бош тортди. Саккиз йиллик бошпана, нон-намак, кон-қариндошдай кўрганимиз андишаси бўлмади. Ўзини билган одам, еган оғиз уялар, деб шунча йил еган-ичганини оклаш учун ҳам илтимосимизни ерда қолдирмасди. “Йўк” дейишга қандай юзи чидади, хайронман. Доктор ҳақида ўйласам, негадир Яратган эгам бизга уни жазо тариқасида юборган, деб ўйлаб қоламан, бу билан ҳаммага ишониш керакмаслигини уқтирмакчи бўлганга ўхшайди. Яхшилик қил сувга от, билса балик, билмаса холик, деб шунга айтсалар керак... Майли, оқибат оламдан кўтарилганига минг йил бўлди, дейлик, бироқ беморга ёрдам бериш, жонини сақлаб қолиш докторнинг бурчи, манглайига битилган қисмати эмасми, Меме ўларди (харҳолда биз шундай деб ўйлагандик), унинг эса парвойи фалак, оламини сув босса тўпиғига чикмайди, хонасига қамалиб олган.

Отанг ёлғиз қайтди: “Унга спирт суриб қўйинглар, аммо оғриқ қолдирувчи малҳам бермангллар”, – докторнинг буд-шуд тайинли гапи шу экан, сўзлашда давом этарди онам. – Отанг бу гапи билан юзимга тарсаки туширгандай бўлди. Билиб-билмай қилган муолажаларимиздан Меменинг аҳволи биров яхшиланганди. Жаҳл отига миниб, ҳовуримни босолмадим. “Ҳа, албатта спирт билан! Аллақачон қилдик, ўзимизам биламиз, бунинг-чун доктор бўлиш ё доктор бўла туриб, бировга тириқтовон бўлиб яшаш шарт эмас”. Отанг дарғазаблигимни сезиб, ақлга таянди, хотиржамлигу донишмандлик ила жавоб қилди: “Ҳай-хай, онаси, сал вазмин бўлинг. Шайтонга ҳай, дарёга қилган яхшиликни биёбондан топасиз, барини кейин тушунасиз”, – олдиндан кўриб-билиб қўйган башоратчидай дадил сўзлади у.

Ўша тун ташвишларини қайта туяётган онамнинг овоз оҳангида чексиз нафрат сезилар, Мемега қарашдан бўйин товлаган доктордан бутунлай ихлоси қайтгани шундоқ кўриниб турарди. Жазирама сентябрь кунида ҳаммаёқни олманинг ёқимли ифори тутиб кетганди.

– Кўп ўтмай, бозор куни кибор ойимчаларга таклидан сахт-сумбаги келишмай, ясан-тусан қилган Меменинг черковда пайдо бўлиши ғоят қулгили эди. – деди у. – Айниқса, қўнғироқчали соябони эсимдан чикмайди. Меме, Меме... Бу қиз Худонинг жазоси бўлди. Биз уни гўдаклигида, ота-онаси боқолмай, тирик етим қилиб ташлаб кетганда, очликдан ўлиб қолмасин учун қарамоғимизга олувдик, асраб-авайлаб, кўпдан кам қилмай ўстирдик, унга номимизни бердик, у бизга тўнғичимиздай гап эди, бироқ эскилар билиб айтаркан, етим бола боққунча, етим кўзи боқиш керак, деб. Эртасига эрталаб унга барча лаш-лушларини йиғиб, бўхчаларини ташигани ҳинду ёрдамлашишини кутиб ўтирган вақтда остонада тўқнаш келиб қолдим. Мутлақо бошқа одамга айланиб қолган, қаҳрли қиёфасидан (ҳозир ҳам кечагидай ёдимда) отанг билан қандайдир жиддий масала хусусида гаплашаётганга ўхшарди. Чабелла, у ҳаммасини бичиб-тўкиб қўйибди, сувни кўрмай этик ечган овсар, менга бир оғиз ҳам айтишни лозим топмаганини қара, худди мен ҳеч ким, деворда чизиб қўйилган жонсиз сурат, одаммас, унинг учун онаям эмас эканман. Уйимизда содир бўлаётганларига ақлим етмай, асл моҳиятини сўрагани оғиз очган ҳам эдимки, отанг гапиргани қўймай: “Мемедан ҳеч нима сўрама. У бизникдан кетяпти, балки биров вақтдан сўнг қайтар”, – шу гап билан оғзимга урди. Мен ўзидан қаёққа отланганини сўровдим, унинг қилиғи оқсочникдан ошиб тушди, у индамай ортига ўгирилди-да, кетворди. Ҳайкалдай турган жойимда тош қотдим.

Икки кундан кейин, – дейди у, – мен ҳалиги сўхтаси совуқ ҳам бизникдан Меме кетган тонгда ипни узганини ва буни билдиришга фурсат тополмай, хайр-хўшни насиа қилиб, ғойиб бўлганини эшитдим. Тавба, одам дегани ҳам шунақа бўладими, саккиз йил бир ҳовлида туриб, раҳмат, демай кетиш,

бу қанақаси, шундайларни кўрганингда қандай қилиб ёқа ушламайсан. Менимча, ўғриларгина хонадонингга ана шундай кириб келади ва ишончингни қозониши ҳамон сени ғафлатда қолдириб, уйингни шип-шийдам қилиб, пушиб тарк этадилар. Мен отанг Мемегга ёрдам кўрсатишдан бўйин товлагани учун уни уйдан ҳайдагандир девдим. Бироқ бу ҳақда отангдан сўраганимда: “Бу узун хикоя, кейин бафуржа гаплашамиз”, – куруққина жавоб берди кўйди. Беш йилдирки, бу мавзуда оғиз очгани йўқ.

Отангга ўхшаган кўнгли бўш одамгаю бошбошдоқлик ҳукмрон бизникидек уйдагина ҳар ким миясига келганини қилиши ва шунга ўхшаган воқеа юз бериши тайин эди. Макондода Меменинг черковга ясан-тусан қилиб, қибор хонимларга ўхшаб келгани яшин тезлигида тарқалди, отанг эса ўша кун уялмай-нетмай, унинг қўлидан тутиб оломон орасидан олиб чиқаётган маҳал аввалига ҳеч нарсага ақлим етмай гарангсиб турдим, ўзимга келганимдан кейин ер ёрилмадию кириб кетмадим. Ана холос, ўша кун бизнинг Меме узокқа эмас, балки қишлоқ муюлишидаги уйда доктор билан яшаётганлигидан бохабар бўлдим. Хайвонларга ўхшамай кетсин, никоҳсиз, ҳаром-хариш яшашдан ор қилмаганини қара, кесакдан ўт чиққарканда, Меме такводор бўлмаганида майлийди. Отангга: “Кун келиб, Тангри Мемени айни шу гуноҳи учун жазолайди, ахир, бу яратганга хуш ёкмайди”, – дедим, аммо ўшанда ҳам у қовоғини ўйиб, мум тишлаб олди. Узок йиллар давомида одамлардан ёрдамни аямади. Синалмаган тойнинг сиргидан ўтма, дейдилар, отанг гапимга қирмай, ҳамиша хато қилади. Биродарим, дея қўлини чўзгани уни эл орасида шарманда қилиб, панд бериб кетади. Гарчанд одамзоддан ихлоси қайтганига қарамай, ҳамон ҳаётга қарашлари ўзгармаган, хотиржамлиги заррача тарк этмаган.

Мен бўлсам бари шундай тугаганига ва доктор уйимиздан кўчиб кетганига хурсанд эдим. Агар ўша кечадаги воқеалар юз бермаганида, у ҳозирам ўша хонада яшаб юрарди. Худога шукрки, бесўнақай жомадонига лаш-лушларини жойлаб, шу дарвозадан қайта турқини кўрсатмайдиган бўлиб кетганидан бошим осмонга етди. Борар эшигингни қаттиқ ёпма, дейишади, у эса ҳаммасига тупуриб кетди, бу кунни мен саккиз йил кутгандим ва у худди мен айтгандай юз берди, отанг эса тилини тишлаб қолди.

Икки ҳафталардан кейин Меме ўша муюлишдаги уй ёнида дўкон очди, боз устига тикув машиналик ҳам бўлиб олди. У янги “Доместик” машинасини бизникида яшаб, йиққан пулларига харид қилган. Мен учун бу ҳақорат эди, отангга худди шундай дедим. Бироқ у сўзларимга индамади. Отангнинг сабртоқатлилиги, хурфикрлилиги, раҳмдиллиги мен учун телбалиқдан бошқа нарса эмасди, хонадонимиз шаънини ерга уриб бўлса-да, уларнинг оёққа туришга ёрдам берганидан кўнгли хотиржам эди, назаримда. Унинг хотиржам юзига тикилиб, жаҳлим чиққанидан: “Сиз эътиқодингиздаги барча юксак нарсаларни чўчкаларга едириб бўлдингиз”, – дедим. Отанг индамади, бироқ “Вақти-соати билан барини англайсан” – дея гапини қисқа қилди.

8

Бир китобда айтилганидек, декабрь худди қутилмаган баҳор каби кириб келди. У билан бирга Мартин ҳам. У бизнинг уйимизда тушдан кейин қўлида чарм саквояж, эгнида ўша тўрт тугмали камзул, бу сафар у тоза, дазмолланганидан теп-текис эди. Менга ҳеч нима демай, тўғри отамнинг хонасига ўтиб кетди. Тўйимиз куни июлга белгиланганди. Бироқ икки кундан сўнг отам онамни чақириб: “Душанба куни тўй!” дебди. Ўша кун эса шанба эди.

Кўйлагим битай деб қолувди. Мартин кун бўйи отам билан суҳбатлашар, да-

стурхон бошида нонушта маҳали ҳам, тушлик чоғи ҳам, кечки овқат вақтидаям таассуротларидан сўйлашдан чарчамасди. Бўлажак умр йўлдошимни мутлақо билмасдим. Ҳали у билан бирор марта ёлғиз қолиб суҳбатлашмаганман. Бирок отам иккаласини қалин дўстлик, биродарлик ришталари боғлаб турар, отам унинг орқасига кўрпача солиб, шундай берилиб, мактаб сўзлардики, худди мен эмас, ўзи унга турмушга чиқаётгандай туюларди.

Гарчи тўй бугун-эрта ўтиши маълум бўлса-да, мен унга нисбатан ҳеч нима ҳис қилмасдим, қалбим бўм-бўш эди. Кўз олдимни кулранг туман камраб олар, ичидан йўл-йўлакай тўрт тугмали камзулининг тугмаларини тинимсиз ечиб-ўтқазиб Мартин чиқиб келар, қандайдир маъноли ишоралар қилар, бироқ бу маъноли ишораларни тушуниш тугул, юзини ҳам тузук-қуруқ кўролмасдим. Бозор куни у биз билан овқатланди. Ўғай онам дастурхон бошида иккимизнинг жойимизни шундай белгилагандики, Мартин мендан уч курси нарида отамнинг ёнида ўтирарди. Биз онам билан бир-икки оғиз лукма ташлаб кўйганимизни ҳисобга олмаганда, асосан отам ва Мартин фақат иш хусусида гурунглашардилар. Уч курси нарида мен бир йил ўтиб, боламнинг отасига айланадиган одамни кўриб турардим, бироқ бизни лоақал юзаки бўлса-да, дўстлик ришталариям боғламасди.

Бозор куни кечга ўғай ойимнинг ётоғида тўй кўйлагимни кийиб кўрдим. Кўзгудаги оппоқ ҳарир кўйлақда эмас, балки булутларга бурканган рангпар аксимдан кўз узмай, ўз-ўзимга гўё онамнинг руҳига ўхшаб туюлардим. Гарчи: “Бу мен Исабель, эгнимда эса оппоқ булут эмас, балки тўй кўйлаги, эртага тонг сахарда турмушга чиқаман”, – деб қайта-қайта таъкидласам-да, ойимнинг руҳи танамга ўрнашиб, қиёфаси менда қайта тирилгандай бўлар, энг қизиғи, ўзимни танимаётгандим. Меме менга у ҳақда шу уй олдида бундан бир неча кун бурун сўзлаб берувди. Айтишича, у мени ёруғ дунёга келтириб, жони узилган, тўй кўйлагига танасини келинчаклардай ясатиб, тобутга кўйишган экан. Кўзгуга тикилсам, кўз олдимда қаро зах ерда моғорлаб кетган тобут ичра чириб адо бўлган келинлик кўйлагига ойимнинг суяқларини кўрардим. Ойнадаги менинг аксим эмасди. Ойим ўз оламидан қўл чўзиб, мени келин кўйлақда кўриш, бир бора қиё боқгани ва тўйимни ўз кўзи билан кўргани қайта тирилиб келганга ўхшарди. Ортимда ётоқхонанинг ўртасида ғамга ботган отам хайрату ҳавасни яширмай жиддий қиёфада: “Бу кўйлақда қуйиб кўйгандай, унинг ўзисан”, деди.

Ўша тун ҳаётимдаги илк, сўнгги ва ягона муҳаббат номасини олдим. Бу кинотасманинг орқасига кириб ёзилган Мартиннинг мактуби эди. Унда “Бугун боришга улгурмайман, бир қошиқ қонимдан кечинг. Полковникка келишилган иш қарийб битганини айтиб кўйсангиз, бугун шу сабаб деб келолмаяпман. Сиз жуда ҳам кўрқаяпсизми? М” Бу нома менда ғалати туйғуларни уйғотди, бўғзимга алам қадалиб, ётоғимга кириб кетдим, бир неча соатдан кейин онам уйғотганида ҳали ҳамон алам тарқалмаган, осмонда қора булутлар сузиб юрар, қовоғи очилмаганини туярдим.

Аслини олганда, чиндан уйғонгунимга қадар, кўп вақт ўтиб кетди. Мен келин кўйлақда мушки анбар ифори анқиб турган очик нам ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олардим. Худди узоқ йўлга чиққан ҳориб-чарчаган одамдай толиқдим. Вакиллар меҳмонхонада тўрт соатдан буён кутишарди. Мен барини танирдим, бироқ айни дамда ясан-тусан қилиб, катта соябонли шляпалардаги аёллару қиммат костюмлардаги эркаклар мутлақо бегона, ўзи шундоғам дим меҳмонхонада уларнинг бемаъни сафсаталари бор ҳавони сўриб олаётгандай туюлар, дамим ортга қайтиб, бари ҳушимдан айирадиган даражага келганди.

Черков гавжум эмасди. Қандайдир аёллар ортларига ўгирилиб, марка-

зий йўлак томондан кириб келишимни кузатишаркан курбонликка аталган кўзичокқа қарагандай қарашарди. Қайсар, озгин, бу сукунаг хукмрон даҳшатли тунда ягона ўткир одам – айтгани-айтган, дегани деган жиддий киёфали шахс кўлимдан тутганича зиналардан тушиб, мени Мартинга топширди. Мартин фақат калта қилиб, сочини қирқтирмаганини айтмаганда илк учрашувимиздаги каби хотиржам жилмайиб турар, у бу билан менга муносиб ягона, тенгсиз эрқаклигини намоён этмоқчи бўлаётгандай эди.

Ўша тонг вакиллар дастурхон бошига йиғилиб, расамадига кўра, ўтириб, нонушта қилаётган маҳал менинг умр йўлдошим ташқарига чикдию чошгоҳдан кейингина қайтди. Ота-онам ғалати ҳолатимни сезмаганликка олишарди. Улар ўрнатилган тартибларга кўра, бу душанба бошқаларига мутлақо ўхшамаслигини билинтирмасликка интилардилар. Эгнимдаги кўйлагимни ечиб, жавоннинг бурчагига тиқиб кўярканман: “Бир кун онамга керак бўлганидай, менга ҳам кафанликка яраб”, дея кўнглимдан ўтказдим.

Хаёлий куёв чошгоҳдан кейин қайтиб, тушлик қилганини маълум қилди. Илик декабрь кунда у сочини калталатиб, ичкарига киришини кўришим ҳаманоқ кўз олдимда хиралашди. Мартин олдимда ўтирар, бир мунча вақт индамай сукут саклардик. Ҳаётимда илк маротаба мен тун чўкишидан кўрқдим. Ўз кўркувимни нима биландир билинтириб кўйганимданми, у секин эгилиб кулоғимга шивирлади: “Нима ҳақда ўйлаясан?”. Бир бегонанинг “сен”лашидан юрагимнинг остидан бир нима “чирт” этиб узилгандай бўлди. Мен худди тўлғоқ тутиб, туғолмай, қийналаётган аёлдай кизариб-бўзариб турган осмонга боқиб: “Ёмғир ёғса қанийди, деяпман”, – дедим.

Пешайвонда сўнгги бор суҳбатлашганимизда ҳаво ғайриоддий даражада иссиқ эди. У саргарошхонадан буткул оёғини узиб, хонасига қамалиб олган вақтлар. Уйимиздан кетишдан аввал, у мени пешайвонга чорлади. Ўша сўнгги тунда докторга бақамти ўтирдим, камдан-кам ҳоллардаги каби у менга кўнглини ёрди. Тун – бу чексиз дўзахда ягона тирикликдан далолат бергувчи обихаётнинг жилोलаниши, табиатнинг ҳақиқий мўъжизаси эди. Аввалига биз терга ботиб, иссиқдан нафас олишга қийналганча жим турдик. У юлдузларга боқиб, ёздан баҳра олаётган одамдай қаршимда сукут саклар, гўё дим тун ҳавоси уни гапириш қобилиятидан ҳам буткул маҳрум этган. Биз қарама-қарши мана шундай тебранма курсиларда ўз хаёлларимизга ғарқ, паришонхотир ўтирардик. Кутилмаганда чакмоқнинг йилт этганини унинг маънос бир томонга бошини экканини кўриб қолдим. Ёлғизлик, юрагидаги бошбошдоқлик азоблари тинка-мадорини курутган, унга ҳам яшаш осон эмасди. Ҳаёт саҳнасида у ўзини қанчалар лоқайду бадқовок кўрсатишга уринмасин, бундан, энг аввало, руҳи қийналаётгани сезиларди. Илгари илғамаган ришталар мени унга боғлаб тураркан, баъзан қалбимдаги туйғулар докторнинг феълига ўхшаб ўзгарарди. Бироқ, шуни англадимки, шубҳасиз, бу ғайритабиий одамни ўзига хос тарзда яхши кўрарканман. Мен қандайдир сирли кучни, унинг қоронғи хонадан ҳам қоронғироқ, зулмат босган қалбини, руҳию вужудини азоблаётган ёлғизлик дардини ҳис этардим, ўша дақиқадан бошлаб, мен уни ўз ҳимоямга олишга қарор қилдим. У қаршимда синган, енгилган, эзилган киёфада ўтирарди. Бироқ у ўткир нигоҳини менга қадаганида адашган, аросатдаги ёлғизлигида қайта топилган ишончни илк бора кўриб турадим. Мен англаб-англамай ундан:

– Доктор, Худога ишонасизми? – дея сўрадим.

У кўзларимга тик боқди. Сочлари юзларига тегиб турар, кўзлари чақиндай чақнар, юзида ташвишу ҳаяжон акс этганди. Унинг овози аввалгидай йиртқич хайвонларникидай чўзиқ ва даҳшатли чикди:

– Бу савол менга илк маротаба бериляпти.

– Ўз-ўзингиздан сўраб кўрганмисиз ҳеч?

У ташвишга тушганини намоён этмасликка уринарди. Гарчи у саволимни “Коса тагида ним косадай” тагдор тушунган бўлса-да, қизиқиш уйғотган эмас ва бундан заррача ташвишга тушмади.

– Бу ҳақда муҳокамаю мушоҳада юритиш мушкул, – деди у.

– Бундай тунда совуқдан дилдираш бироз эриш туюлади, шундай эмасми? Агар бир одам тўғрию текис йўл қолиб, ҳаммадан олдинда дала оралаб, бошқаларни ҳам, ўзини ҳам қийнаб эгатлардан ҳатлаб юрса, унинг ғайритабийи қилиқларидан ҳайратдан ёқа ушлайдилар-ку шундай эмасми?

У дарҳол жавоб берди. Чигирткалар товуши, хотиним хотирасига атаб, ўтказилган райҳон ифори борлиққа қандайдир маъно, тириклик бахшида этиб турарди. Буюк одам зулмат тунда ёлғиз тантана қиларди.

– Йўқ, полковник, бу мени сираям ташвишга солаётгани йўқ. – Хаёлимда у олмаю райҳон хидидан хузурланаётганди. – Мени бошқа масала мушоҳадага чорлайди, масалан, кўзларимга дадил ишонч билан боқиб, зулмат ичра эгатлардан ҳатлаб бораётган одам кимлигини яхши биламан, дедингиз.

– Ҳаммамиз, аввало, руҳимизни кутқаришга уринаётган хом сут эмган бандалармиз, доктор ва моҳият ҳам аслида шунда, – мен кутилганидан ва керагидан ортиқ чуқурлашдим. – сиз Худони эшитмайсиз ва борлигига ишонмайдиган кофирсиз, – дедим.

У энди ўзини босиб олганди, шу сабаб, хотиржам ортиқча ҳаяжонга берилмай жавоб қилди:

– Ишонинг, полковник киму ким, аммо мен кофир эмасман. Ҳамма гап шундаки, Худонинг бор, ё йўқлиги ҳақидаги ўй мени ташвишга солмайди, бу ҳақда бош қотирмасликка ҳаракат қиламан, холос.

Билмадим нега, бироқ мен унинг худди шундай жавоб қилишини аввалдан сезгандай эдим. “Бу одам, ҳақ йўлидан адашган”, – ўйладим унинг қайсидир китобда ўқиган иборасини такрор тингларканман. Оромбахш тун ифори иккимизни маст қилди. Айни дамда хаёлимда барча киёфалар жамулжам бу издахомнинг марказида тургандай эдим.

Панжаралар ортида кизалоғим ва Аделаида томонидан пайҳон қилинган чаманзор ётарди. Олма ифори кечалари нафас олгани ёрдам берар, ҳар тонг завқ улашиб, кўнгилга ором бағишларди, муаттар бўйдан ғаму ташвишлар унутиларди. Райҳон иси эса бошқача, у Исабель ёшидаги кизларга хуш ёқади, унинг ифорида ўз онасининг ҳаёти давом этаётганга ўхшайди. Барглар орасидан эшитилаётган чигирткаларнинг овози борган сари кулоқни қоматга келтиради, ёмғирдан кейин эгатларни бегона ўтлардан тозалаб, ягана қилишни унутганимиз учун ҳашаротларнинг куни тукқанди. У қаршимда терлаган пешонасини рўмолчаси ила бетиним артар, юзи ой нурида ялтирар, бу эса ғайритабийю ғаройиб кўринаётганди.

У бироз тин олди:

– Нега бу саволни бераяпсиз?

– Шунчаки хаёлимга келиб қолди-да, – жавоб бердим. – Балки узоқ йиллардан буён сизга ўхашаган одам бу борада нима деркин, деган истак устунлик қилгандир.

Мен ҳам терлаган юзимни артдим.

– Ёлғизликдан қийналаётганингиз мени ташвишга солаётгани учундир, эҳтимол. – унинг жавобини кутмай давом этдим. У қаршимда мунгли, хароб, руҳан ёлғизу синиқ аҳволда турарди. Мен Макондони, унинг телбанамо одамларию савдойи қилиқларини эсладим. Тўйу маъракаларда, байрамларда

худди кул сепгандай, пулни аямай сочиб, маъносиз завқланишлари эсимга тушди, бу бемаъни одатлардан нафратланардим, буларнинг бари нафсни қондиришдан бўлак нарса эмас. Бундан нафратланар, бу ботқоққа ботиб, ғарқу осон бўлмастикка тиришардим. Шу тобда унинг ҳаёти кўзимга ана шу пуллар каби беҳуда совурилаётгандай, мабодо яна шундай давом этаверса, унинг танаси ҳам мана шу ёлғизликда чириб кетишини ҳозирдан ҳис қилдим.

– Доктор, уйланиш ҳақида ҳеч ўйламаганмисиз? – деб сўровдим ҳамки, у худди шу саволни кутиб турган одамдай хандахан:

– Қизингизни жонингиздан ортиқ суясиз-а, полковник? – саволга-савол билан мурожаат қилди у.

Табиийки, мен ҳамма оталар каби унга шамолни ҳам раво кўрмаслигимни айтдим. У давом этарди:

– Табиий. Бироқ сиз бошқача одамсиз. Бу уйни ўз қўлингиз ила қурганингиз учунам, бошқалардан фаркли ўларок, ундаги ҳар битта миҳ сиз учун қадрли. Мен ўзингиз эшик деразаларни тўғрилаб юрганингизни кўраман, зотан бир оғиз сўзингиз кифоя, уйда бу ишни қилишга қодир одам етарлича, уларга ишонмаганингиздан эмас, балки бу ўзингизга ёққанидан юмушларни қилишдан эринмаслигингизни тушунаман. Мен учун бахт бу бирор иш билан машғул бўлмоқ, яъни “Дилба ёру, даст ба қор” дейдиганлардансиз. Уйингизда бирор ишқал чиқариб, сизга юмуш топиб берадиган одамдан миннатдор бўласиз, полковник.

– Тарки одат амри маҳол, – дедим унинг нима ҳақида сўзламоқчи бўлаётганини тушунгандай, – сут билан кирган жон билан чиқар, айтишларича, онам бир жойда бекор ўтиролмайдиган аёл бўлган экан.

У бошини қимирлатиб, гапим маъкул келганлигини билдирди. Бироқ у ўз фикрини, бафуржа тинчлик-хотиржамлик билан сингдиришга уринарди.

– Бекорчидан Худо безор, – деди у. – Ҳавас қилса арзийдиган одат. Боз устига ҳақиқий бахт, агар у бу ҳаётда бор бўлса, ана шунда деб биламан. Шунинг учун сизда шундай уй ва шундай қиз бор.

Мен бу билан у нимага шама қилаётганидан беҳабар эдим. Лекин тушунмасам ҳам сўрадим:

– Ўзингизчи, доктор, сиз ҳам меникига ўхшаган қиз ўстиришингиз мумкин?

– Менми ... йўқ, полковник, – деди у кулиб, бироқ ўша дақиқанинг ўзида жиддий тортди. – Менинг болаларим асло сизникидек бўлмайди.

Унинг самимий сўзлаётганига заррача шубҳа қилмадим, бироқ бу жиддий вазият мени даҳшатга сола бошлаганди. “У ачинишдан бошқасига лойиқ эмас. Чиндан бу одамни ҳам ҳимоя қилиш керак”, – дея ўйлардим.

– Доктор, Ўр ҳақида эшитганмисиз ҳеч?

У бош чайқади.

– Ўр бу – келгинди руҳоний. Унинг Руҳонийлиги бир томону ҳаммага эл, чин инсонийлиги бир томон. Сизни у билан таништириб қўйишим керак. – дедим.

– Ҳа ҳа, майли – кутилмаганда муҳим гап ёдига тушгандай шошилиб сўзлади у. – Гапингизнинг маънисига кўра, руҳоний бўла туриб, болалари бор десангиз?

– Ҳозир мени бу ўйлантирмаяпти, – жавоб қилдим мен. – Одамлар уни яхши кўришади, биласизми, нега у ўзи ҳақида бўлган-бўлмаган гапларни бичиб-тўқишларига индамайди. Мана, сизга тирик мисол, доктор. Ўр мунофиқ ҳам эмас, авлиё ҳам. У чин эркак, расамадига кўра, эркак киши қандай йўл тутиши мумкин бўлса, худди шундай вазифасини сидқидил адо этаётган ҳақиқий эркак.

У мени диққат билан хотиржам тингларди. Унинг сарик итқўзлари кўзимга тик боқиб турарди.

– Бу яхши, – деди у.

– Уйлайманки, Ўр бора-бора авлиёга айланса керак. – самимий сўзлашда давом этдим. – Макондомизда ҳали ҳеч ким ҳеч қачон бунақасини кўрмаганди. Дастлаб, биз унга ишондик, зотан у ўзимизникига айланганди, чоллар унинг болаларга қўшилиб, кушларни овлагани бориб, шаталоқ отиб юрган кезларини ҳамон эслайдилар. Уруш вақтида у мардонавор жанг қилган ва у полковник даражасига етишган. Уруш фахрийсининг қўли қон, дея кадрламайдилар, бироқ руҳонийнинг эл орасида ҳурмати бор. Боз устига биз инжил ўрнига “Бристоль асарлар тўплами”ни ўқиб беришларига кўникдик.

У жилмайди. Афтидан бу ҳикоя унга ҳам илк кунларда бизга завқлину кул-гили туюлгани каби туюлмоқда эди.

– Қизик, – деди у.

– Ўр шунақа. У одамларни борича қабул қилади. Ғалаёнларга ўз илмий қарашлари бор. У улар ҳақида ҳар бозор куни сўзлаб беради. Шу сабаб унинг ваъзлари Инжилдаги матнларга эмас, балки “Бристоль асарлар тўплами”га асосланган.

У кулиб, ҳамма гапларимни завқланиб тинглади. Менам анча жонланиб қолдим.

– Бироқ бир гап бор, доктор, – дедим мен. – Ўрнинг қачон Макондога келгани сизга маълумми?

У бош чайқаб қўйди.

– Тасодифни қарангки, у ҳам сиз Макондога кириб келган кунда пайдо бўлганди. Энг қизиғи, мабодо катта акангиз дунёда бор бўлса, гаров ўйнашим мумкинки, у худди Ўрнинг ўзгинасига ўхшарди. Ташқи кўринишини назарда тутяпман.

Ҳамсухбатим энди бошқа нарса ҳақида ўйлаши мумкин эмасди. Унинг сувга тушган бўлка нондай бўшашиб, юмшаб қолганидан ниятимни очик билдирадиган вақт етганини англадим.

– Хуллас, доктор, – дедим мен. Ўрнинг ёнига боринг ва дунё сиз ўйлаётганингиз ҳамда сизга кўринаётгани каби хароб эмаслигини англайсиз.

У ортиқча тихирлик қилмай, руҳоний ила кўришишга майл билдирди.

9

Хона эшигига осилган кулф қандайдир файзсиз, ҳай-ҳай, демаса ютиб юбораман, дейдиган даражада совуқ эди. Аделаида уни доктор Меме билан бирга яшаётганини билган куни осиб қўйди. Мен унинг бизникида туришига изн берган кунимдан бошлаб, хотиним уни уйдан ҳайдаб чиқаришга саботу матонат ила тинимсиз кураш олиб боргани ва у кўчиб чиққан кунни ғалаба онларининг тантанасига ёйди. Орадан ўн етти йил ўтди ҳамки, ўша кулф ҳали ҳамон ўша хонани кўриқлайди.

Башарти менинг саккиз йил давомида ўзгармаган қарорим одамларга ва яратганга хуш келмаган экан, бунинг учун бериладиган жазони паймонам тўлишидан анча бурун тортдим. Ҳаётлигимда одамгарчилик ҳамда иймондан деб билганларим гуноҳ бўлса, афтидан бунинг бадалини тўлаш манглайимга битилган экан. Кулф зангласидан олдин остонада қўлида мен ҳақиқийлигини тўла аниқлашга улгурмаган бир тўда лойиҳалар ила пайдо бўлган Мартин яккаю ягона қизимга уйланиш ниятида эди. У бизникига тўрт тугмали камзулида атрофдагиларни ҳайратлантириб, ғайрати жўш урган ёш бургут мисоли кириб келди. Бундан ўн бир йил илгари у Исабелга уйланди. У мен мажбуриятларини бўйнимга олиб, имзолаган ҳужжатларни портфелга солиб, бойли-

гим ила таъминланадиган битимни тасдиқлаши билан ортга қайтишга ваъда берган кундан тўққиз йил ўтиб кетди. Тўққиз йил ўтган бўлса ҳамки, унинг ишончимга кириб, кўзларимни шамғалат қилиб, ниятига эришган қаллоб дея ўйлашга ҳаққим йўқ.

Саккиз йиллик тажриба ҳавога учди-я. Агар Аделаида қаршилиқ қилмаганида ўша хонани Мартин эгаллаган бўларди. У бу сафар қайсарлик ила қаршилиқ кўрсатди. Бу масалада хотиним билан тортишиш бефойдалигини англадим, у ўлса-ўладики, керак бўлса келин-куёвларни сайисхонага жойлаштириши мумкинки, фақат ўша хонага эмас. Бу сафар бу ишнинг моҳиятини аниқ-таниқ кўриб турардим. Шу билан бирга мен саккиз йил мобайнида кечиккан ғалабани тан олмакликка мажбур эдим. Мартинга ишониб, иккимиз ҳам адашдик, бу умумий хатога киради, бунда ҳеч ким ғолиб ҳам, мағлуб ҳам эмас. Бироқ пешонага битилганидан қочиб қутулиб бўлмагай, “Альманах”ларда ёзилгани каби ташқи таъсирлар, борлиқ воқеа-ходисалар ўз вақтида, керак пайтда биз истасак ҳам, истамасак ҳам бари бир пайдо бўлаверади.

Мемега ҳаёт йўлини танлаб, ўзига зарур билганини қилиши мумкинлигини, бунинг учун уйимизниям тарк этишига қарши эмаслигимни билдирганимда, Аделаида мени кўнгли бўшлиқда ва бўшанглиқда айблади (мен доим шундай қилардим) мен айтганимдан қолмай, сўзимни ўтказишга, ишларимни хоҳишимча бажаришга интилардим. Воқеалар чаппасига айланаётганидан ичимдан зил кетса-да, ожизлигимни сездирмасдим. Баъзан ўз уйимда гўё мен эмас, қандайдир сирли куч ҳукмронлик қилар, у ҳаётимизни шундай йўлга тўғрилаб кўярдики, гўё унинг қўлида ожиз ўйинчокқа ўхшаб кўринардим. Бари табиий, навбатма-навбат худди шундай бўлиши керакдай давом этарди.

Ҳаял ўтмай, Меме май дўкон очди (аслида бу мени у қадар ҳам ҳайрон қолдиргани ҳам йўқ, чунки сажиясига бекорчилик ёт аёл, ҳаддан ташқари инжиқ маҳаллий докторнинг ўйнаши охир-оқибат май дўкон очиши табиий эди). Мен тушундимки, у бизникида яшаган даврда вақтини ҳавога совурмаган экан, қоғоз пулларини кўпайтириб, ҳатто қутилганидан ҳам ортиқроқ бойлик йиға олганига ақлим етди, керакли маблағни тўплагунича уларга қўл учини ҳам теккизмаган.

Меме дўкон очиб, у билан бирга яшаётганига қарамай, аёлга тўла ишонч билдирмаган. Бирор марта бўлса ҳамки, уни кўздан қочирмасдан, дўкон ортида худди ёв истехкомни қамал қилган ёғийдан аёлнинг хатти-ҳаракатларини кузатарди. У ташқаридан бирор нима сотиб олмасди, уйда томорқасида етиштирилган сабзавотлар ила озиқланарди, дастлабки ойларда Меме ўзи учун гўшт харид қиларди, бир йил ўтиб, у бу одатидан воз кечди, балки, бу одам билан яқин алоқалар унияма охир-оқибат вегетарианга айлантиргандир, эҳтимол. Улар ўз оламларида ўралашиб, худди шундай яшаётгандилар, то бошқармадагилар Меменинг танасини излаб, томорқани ағдар-тўнтар қилишмагунга қадар.

У тўрбеланчагида тебранганича ёлғизлиги билан қўшмазор бўлиб, ўз ёғида ўзи қовурилиб ётгандир, деб ўйлашганди. Ҳали ҳеч кимнинг тириклар дунёсига қайтиши етти ухлаб тушига кирмаган маҳал, бу яқдилликда у ўлимидан аввал ички ботиний дунёсида Худога бўлган ишончи устун келиб, юкори чўққига етишини билардим. Эртами кечми, у барибир бу сургундан озодликка, зулматдан яхдилиқка чиқиши тайин, бироқ ярим ҳаётини Худосиз ўтказган одамни қамчину қайиш билан ҳам, ё кўзига кўрғошин қуйиш, ёки тилини кесиб, туз босиш, ё бўлмасам, оташга куйдириш каби зўрловлар ҳам биринчи учраганга дардини дoston қилгани мажбур этолмаган, ҳаттоки муҳаббат алангаси ҳам бунда ўз таъсирини ўтказолмаган бўларди. Таассуфки, ўлимидан бироз олдинроқ кўзлари очилди.

Бу вақт бир кунмас бир кун етиб келажагини Меменининг тоби қочиб қолган қуни, ундан хонасига илтимос билан кирганимдаёқ билганман. Уларнинг муносабати чуқурлашмасидан аввалроқ билганимда, иккисининг никоҳсиз яшашига кўнмаган бўлармидим? Шундай бўлиши тайин эди. Такдирлар китобида янги боб очилганининг фаҳмига борганимда, бу ишимга мункир келган бўлардим.

У беланчакда эмас, балки тўшакда ёруғлик қаердан кўп тушаётган бўлса, шу ерга қараб ётарди. Хонасида электр лампаси бўлса ҳам у ундан сира фойдаланмас, шамлар билан кифояланиб қўя қоларди. У ним қоронғи хонага кўзларини ўргатиб, ёлғиз уккидай ўтирарди. Мен ичкарига кирганимда жойидан кўзғолмади, бироқ ичкарига қадам қўйганимда, у хонада якка эмаслигини сезди. Ўшанда мен:

– Доктор, агар сизга малол келмаса, мазаси қочган ҳинду кизимизни кўриб қўйсангиз, девдим.

У ўрнидан югуриб турдию каравотига тикка ўтириб олди. Бир неча муддат бурун у хонага кирганимда кимдир ичкарилаганини сезди-ю, бироқ бу бошқа биров эмас, айнан менлигимга ақли кейин етди. Афтидан бу таассуротлар мутлақо ҳар хил эди, чунки у қиёфасини дарҳол ўзгартирди, сочларини тўғрилаб, ўрнидан кўзғалмай қараб турарди.

– Аделаиданинг айтишича, уни кўриб қўймасангиз бўлмайдиганга ўхшаяпти.

У жойидан қимир этмади ҳам, хайвонга хос чўзиқ ва ёқимсиз манқа товуши билан:

– Бунга ҳожат йўқ. Гап шундаки, у ҳомиладор. – деди ва кейин ўрнидан турибоқ юзимга тик боқиб, сўзлашда давом этди. – Меме анча йиллардан бери мен билан бирга ётади.

Тўғриси айтмоғим керакки, бундан хайратга тушмадим. Мен бундан уялмадим ҳам, ҳатто миямда бари айқаш-уйқаш ҳам бўлган эмас, боз устига негадир жаҳлим ҳам чиқмади, фақат унинг ошқора тан олиши ҳаддан ортиқ беадаблик ва бу барча чегаралардан ўтиб тушгандай туюлгани учун ғазабимни кўзғатгандир. Мен негадир ҳиссиз эдим, боисини ўзимам билмайман. Мен жойимда қотиб турардим, бутун танам ҳаракатсиз унинг кавшанадиган хайвоникидай чўзиқ ва ёқимсиз товушидан жойимда тош қотгандим. Орага узоқ сукунат чўккан, у биринчи қадамни қўйишимни кутар ва ҳамон тўшагида қимир этмай ўтирарди, бу жимликдан унинг нима демоқчилигини англардим. Бироқ уялишга кеч эди.

– Вазиятни тушуниб тўғри баҳолаяпсиз, дея умид қиламан, доктор. – Шундан бошқа тайинли бир гап айтмоқликка ожиз эдим.

– Одамзод – онгли мавжудот. У етти ўйлаб бир кесиши керак, демоқчисиз-а, полковник? Таваккал қилаётган пайтдаёқ барини олдиндан билади. Ўйиндан ўт чиқдими, демак барининг жилови қўлдан чиққан.

Бу киноялар таниш эди. Аммо бу билан ниятини англай олмасдим. Одатда у шундай сирли сўзлардики, бу жумбоқда калаванинг учини топмоқлигу асл мақсадини англамоқлик мушкул эди. Курсини суриб, қаршисига чўкдим. У ўрнидан туриб, шимининг камарини ўтқазиб, тўғрилаб олди. Кейин тагин ҳеч нима бўлмагандай давом этди:

– Мен эҳтиёт чораларини кўриб қўйгандим, чунки у иккинчи марта иккиқат бўляпти. Биринчи марта бир ярим йил аввал эди. Бироқ ҳеч ким ундаги ўзгаришни сезган эмас.

У ортиқча ҳис-туйғуларга берилмай сўзлар, шу тобда одам эмас, эшакдан фарқи йўқ эди, сўзлари совуқдан совуқ эди. Ўрнидан туриб, хона бўйлаб юраркан, қоронғида қадам товушларини эшитиб турадим.

– Биринчи марта у ҳамма нарсага рози эди. Ҳозир эса ақлини таниган. Икки ой олдин тагин бўйида бўлиб қолганини айтганида, мен унга кечкурун келса, биринчи сафарги доридан беришимни айтгандим. У бугун эмас, эрта девди. Ошхонага қахва ичгани кирибоқ, бу ҳақда эслатгандим, келмаслигини айтиб қолди.

У тагин тўшагига яқин келди, бироқ ўтирмади, кўзимга тик боқишга юзи чидамаганиданми, ортимда у хона бўйлаб, тинмай юргани-юрган эди. Унинг сўзларини тинглаб турардим, хаёлимда гўёки беланчакда тебраниб сўйлаётганга ўхшарди. Бу нуктда ҳаяжон бегона, ишонч сингиб кетганди. Гапини бўлиш бемаънилик. Шу важ мен фақат тингладим.

– Барибир икки кун ўтиб у келди, – деди у. Мен ҳаммасини ҳозирлагандим. Унга ўтириб туришни буюрдим, ўзим эса идиш олиб келишга бордим. Бироқ “Ич” деганимда у бош торгди ва тушундимки, бу сафар уни бу ишга кўндириб бўлмамай. У менга тик боқиб: “Мен ичмайман, бунисини ўлдирмайман...” деди

Бир докторнинг доктор бўла туриб, одамлар ҳаётини сақлаб қолиш ўрнига, дунёга келмаган гўдакнинг умр шамчироғини сўндиришга жазм қилгани – улкан шафқатсизлик бўлиб туюлди ва жаҳлимни чиқариб юборди. Ахийри, ўзимни тутиб туrolмадим:

– Доктор, боланинг уволи тутишидан кўркмайсизми? Сизнинг... бу ... ишингиз... хайвон бу қадар ваҳший бўлмайди-ёв. Ахир, бу жиноят-ку, сиз икки карра жиноятга қўл ургансиз... ва менинг уйимда... фарзандимдай азиз қизни йўлдан уриш... боз устига уни ҳомилани туширишга мажбурлаш... бу ваҳшийлик... Тирноққа зор бўласиз, бу ҳаракатингизни ҳеч нима оқламайди.

– Мен ахир қўлимдан келганини қилдим, полковник. Бошқасига илож-сизман. Бунинг фаҳмига боришим билан сизга учрашдим ва шу кунларда гаплашмоққа шайлангандим.

– Ҳозирги вазиятни юмшатовчи бошқа йўллар ҳам бор, ният холис бўлса, манзил бир қадам, доктор. Уйимиздаги қонун-қоидалардан хабарингиз бор, ошинг ҳалол бўлса кўчада е, деганлар, – дедим секин ётиғи билан тушунтирарканман.

– Сизга ташвиш туғдиришни истамайман, полковник, ишонинг. Ҳинду қизни ўзим билан муюлишдаги уйга олиб кетаман. Барибир у бўш ётибди.

– Одамлар кўз ўнгида никоҳсиз яшаш, доктор, – қоним қайнади – Такводор қишлоқ аҳли олдида очиқ-ойдин бундай иш қилиш аслида нима эканини биласизми?

У қаршимда ўтиришга қарор қилди, шекилли, қўлларини тиззаларига тираганича кўзини лўқ қилиб, нигоҳини менга тикди. Унинг овоз оҳанги совук эди, фақат бироз ўзгариб, дарғазаблиги сезиларди.

– Полковник, сизга маъқул ва ноқулайлик туғдирмайдиган ягона йўлни айтаяпман, бошқа йўлу манзилни, чораю усулни билмайман, шунда ҳам сизни ўйладим. Акс ҳолда бола меники эмас, дея мункир келаман.

– Меме бола сизникилигини айтади, – менам бўш келмадим. Унинг гаплашиш оҳанги мени шунга мажбур қилди.

Бироқ у ҳамма-ҳаммасини йиғиштириб, қатъий ва шафқатсиз жавоб қилди:

– Полковник, хотирингиз жам бўлсин. Меме ўлса-ўладики, бу гапни айтмайди. Шундай экан, ягона йўли мен кўч-кўронимни йиғиштираман, эртагаёк муюлишдаги уйга кўчиб, Мемени ўзим билан бирга олиб кетаману, сизни ташвишдан қутқараман! Истамасангиз, марҳамат катта кўча, полковник.

Меме боланинг отаси у эканини айтолмаслигини рўқач қилган докторнинг сўзлари мени чиндан ҳам боши берк кўчага олиб кирди. Бу ишонч остида чуқур асос бордек кўринди.

– Бу қанақаси, доктор, бундай оҳангда сўзлашишга ҳаққингиз йўқ, биз Мемега ўз қизимизга ишонгандек ишонамиз ва иймонингиз комил бўлсинки, қизимизни асло ёлғизлатиб қўймаймиз.

– Сиз мен билган нарсаларни билганингизда эди, доктор, бундай демасдингиз. Кўполлигим учун кечиринг, бироқ қандайдир ҳиндуни ўз қизингиз билан қиёслаб уни ҳақорат қиляпсиз.

– Сизда бундай сўзлашга ҳеч қандай асос йўқ.

Лекин у алам ва қатъий ишонч билан сўзлади:

– Йўқ бор. У боланинг отаси айнан мен эканимни айтолмаслигига етарлича асос бор, буни ўзиям билади. – У бошини эгди ва чуқур тин олди. – Кечкурунлари Меме уйдан чиқиб қаерларга боришини билганингизда эди, мenden ҳатто уни бирга олиб кет дегани юзингиз чидамаган бўларди. Ҳозирги вазиятда барча оғирлик менинг бўйнимда, полковник. Бола уйингизда туғилгудай бўлса, кейин кўрасиз томошани, сизни ташвишдан қутқазмоқчиман, холос.

Шунда мен у Меме билан черковнинг яқинигаям йўламаслигини тушундим. Ҳаммасидан охири гапларни эшитиш оғир бўлди, бир ҳисобда у ҳақ эди, агар бола менинг уйимда отасиз туғилса, бу қишлоқда қандай бош кўтариб юраман. Унинг қўлида зўр қарталари бор. Бу сафар уларнинг атиги биттаси ҳам менинг виждонимни маҳв этишга қодир эди.

– Майли, сиз айтганча бўла қолсин, доктор, – тилга кирдим ахири таслим бўлиб, сулҳ шартларини қабул қилмоқликка қўнарканман. – Бугуноқ муюлишдаги уйни кўчиб чиқишингизга ҳозирлашларининг ҳаракатини қиламан. Лекин шуни билиб қўйинг, бошқа бу уйда қорангизни ҳам кўришни истамайман. Ишончиму сизга бўлган ҳурматимнинг барини поймол қилдингиз, тузимни еб, тузлиғимга тупурдингиз. Полковник Аурелиано Буэндиа буларнинг баридан бохабар бўлганида эди, бу қилмишларингиз бадалини бурнингиздан тортиб чиқарган бўлардику-я, ё раб, бу замонда ўзи бировга ишониб бўлармикин?! Начора, бошга тушганни кўз кўради.

Мен бу сўзларимдан жаҳли чиқиб ёқалашар, дея қутдим, титраб қақшаб, аламимдан нима қиларимни билмайман, зотан ўзим муштлашиб барининг хуморидан чикмоқчи эдим, бироқ у шундай сўзладики, мен виждон азобида қолдим.

– Кўпни кўрган, тушунган одамсиз, полковник. – деди у. – Сизникида узок қолдим, сизга тирик товонга айланиб қолганимни биламан, меҳмондорчилик керагидан ортиқ чўзилдию меҳмон иззати тугади, бироқ буни юзимга солиш шарт эмасди.

Доктор шу гапни айтиб, ўрнидан турганида, ғолиблигини тан олмай иложим йўқ эди. Унинг юзида саккиз йиллик меҳмондорчилик учун чуқур миннатдорчилик билдира олганидан қониқиш ҳисси акс этганди. Аксинча, ўша тун ўша вазиятда юзи қора мен бўлиб қолувдим. Унинг сариқ кўзларига боқишдан уяламан, шунча йил қилган-қилмаганимни бир тийин қилиб, миннат қилганимдан уялиб кетдим, қанийди ер ёрилсаю кириб кетсам, деб кўзларимни яширгани жой тополмайман, мени нима жин урди хайронман. Энди мана шу гуноҳимни деб, умримнинг охирига қадар виждон азобига гирифторман. У кўнглида заррача ғаразли ният келтирмасидан:

– Ҳа, айтганча, Мемени спирт билан яхшилаб артиб қўйинглар, бироқ оғрик қолдирувчи дори бермаганингиз маъқул, – деди.

шундоқ сезиларди. Курсида фақат кўйлагу шляпа, ичида ойимнинг бор-йўқлиги асло билинмайди. Бувам унинг жойида кимир этмай турганидан ташвишланиб, “Уйғон, қизалок”, – деди кўзи олдидан хассасини айлантитаркан. Ойим кўзларини пирпиратди, қаерлардадир учиб юрган руҳи танасига қайта киргандай бўлди. “Нима ҳақида ўйлаяпсан?” – сўради бобом. Ойим ўлганнинг кунидан жилмайиб: “Ўр ҳақида”, дея жавоб қилди.

Бувам унинг ёнига чўқди. Хассасига икки кўлини кўйиб, сўнг иягига тиради. “Тасодифни қара, мен ҳам айни ўша ҳақда ўйлаётгандим!”

Уларга бу сўзларнинг маънисини тушунарли эди. Ота-бола бир-бирларига қараб гурунглашардилар. Ойим бугун бошқача, хассасига суянган бувам ҳам ўйчан. Улар худди Абрам иккимиз Лукрециянинг ёнига ахил-иноқ бўлиб борганимиздай бир-бирларига шундай яқин.

Мен Абрамга “Тик-так”, дея ишора қиламан. Абрам, одатдагидай, каминадан уч қадам олдинда борарди. У ортига ўтирилмай:

– Ҳали эрта, сал кечроқ, – дея жавоб берди.

– Ҳозир айни вақти, борайлик, бўйин товлама!

Абрам юзимга қарамай, аҳмоқларга ўхшаб кулади, овози худди қувурдан отилаётган сув товушига ўхшайди. Қувурдан тагин сас келади:

– Соат бешларда, майлими? Бир неча қадам югуриб, кўшиб қўяди. – Агар биз ҳозир кетсак, уйдагилар хавотирдан ёрилиб ўлишади.

– Беш ниҳоятда кеч, боргунимизча вақт ўтган бўлади. Ҳайит ўтгандан кейин, бординг нимаю бормадинг нима. – Икки оёғимни бир этикка тикиб оламан мен.

Абрам танг аҳволда қолди, кўнгли бўш бола-да, раъйимни қайтаришга бети чидамайди.

– Майли, унда кетдик, – югуришга тушиб кетди у.

Лукрецияни кўриш учун дарахтлари қалин шох-шаббали беш кўчадан ва ариқчалардан кечиш керак. Овоз чиқармай, яшил эчкиэмалардан манзум тўсин орқали ўтилади. Абрам ёркин куёш нурлари остида ўқдай учиб бораяпти, унинг ортидан эса итлар галаси қолмайди. Кейин у тўхтади. Унинг қаршисида эса дераза. Биз “Лекреция”, дея қизни уйғотиб юборишга чўчигандай, секин шивирлаб чақирамиз. Бироқ у уйғоқ, ухламай ўз тўшагида оёқяланг тўпиғигача ёпиб олган оҳори тўқилмаган кўйлақда ўтирарди.

Шивирлаган товушимизни эшитган Лукреция кўзларини кўтариб, хонага кўз югуртиради, япалоққушниги каби катта кўзларини деразага қадаб, бизга лўқ қилиб қараб турибди. Унинг оғзи очилиб, митти тишлари кўринди. . . Боши айлана, сочи ўғил болаларникидай тақир қилиб олинган. У ўртага чиқиб, қулишдан тўхтади ва эгилиб эшикка қаради. Қизнинг қўллари тўпиғига тегдию кўйлагининг этаги секин-аста юқорига кўтарилаверди. Абрам билан деразадан кўз узмаймиз. У тез-тез нафас олар, чанқаган одамдай қуруқшаган лабларини ялаб қўяр, қадалиб қолган катта кўзлари эса ёнарди. Унинг оппоқ мрамардай ялтираётган қорни ва ундан юқорисини ҳам кўраемиз. Лукреция юзини кўйлаги билан ёпиб, қаршимизда тик туриб, оёғини полга шу қадар қаттиқ тираб олардики, натижада оёғининг учигача титраб тургани сезилади. Қутилмаганда у кўйлагини ечиб, чақиндай чақнаб турган кўзларини ўйнатганича, кўрсаткич бармоғини чўзиб шундайин бақирдики, овози бутун уйни тутиб кетди. Эшик очилиб, ичкаридан аёл югуриб чиқиб келди ва: “Ҳей, она сути оғзидан кетмаган, зумрашалар, қани тез туёқларингни шиқиллатиб қолларинг-чи, бўлмаса, онангга айтиб бераман!”

Биз анчадан буён Лукрецияни кўргани бормабмиз. Бугун далалар оралаб дарё бўйига ўтамиз. Агар булар бари эрта тугаса, Абрам мени кутиб туради. Бироқ бувам жойидан кўзгалдай демайди. У хассасига иягини тираб, онаминг

ёнида ҳайкалдай тош қотган. Мен ундан кўз узмай турибман, балки у менинг нигоҳимни сезаётгандир ва чуқур хўрсиниб, ғамгин овози билан: “Ўр барини хипчин билан савалаб бўлса-да, дафн маросимига олиб келардику-я”, – деди.

Шундан сўнг у ўрнидан туриб, тагин тобутга яқинлашди.

Бу хонада иккинчи марта бўлишим. Ўн йил бурун қандай бўлса, худди шундайлигича турибди. У ўн йил аввал ҳаётига қўл силкиб, Меме билан шу уйга кўчиб ўтганидан бери, ҳеч нарсага қўлининг учини теккизмаган кўринади. Газеталар ўша жойида турар, стол устидаги буюмлар силжимаган. Одам қўли унга тегмаса, ўзи оёқ чиқариб юриб кетолмайди-ку. Худди кечагина Ўр икковлон ҳукумат ва бу одам ўртасида сулҳ тузиб, тинчлик ўрнатгани элчи бўлиб келгандаймиз.

Ўша кунга қадар банан компанияси қишлоққа эргаштириб келган ифлослар бизни сиқиб сувимизни чиқарди. 1915 йилда гуллаётган Макондо салқитларигача куйиб кулга айландию ҳар томонга сочилиб кетди. Сахрога ўхшаб сарғайиб қолган қишлоқдаги пана-пастқам уйларда роҳат-фароғат бахш этган ўтмиш хотираларидан кечолмай, бугуннинг хосиятсизлигидан азобланаётган аламзада халқ бор. Келажакда эса зулматга чўмган даҳшатли сайлов тунидан бўлак ҳеч нима кутиб турмасди, ёруғ кундан дарак йўқ.

Бир кун тунда ўша хосиятсиз кечадан олти ой бурун кимдир тухмат тошлари ёғдирилган ҳақоратномани шу уй эшигига ёпиштириб кетибди. Узок вақт – то сўнгги февраль шамоллари қора ҳарфларни ювиб, қоғозини йиртиб юбормагунигача – у билан ҳеч ким қизиқмаганди. 1918 йилда сайловларнинг яқинлашуви ҳукуматдан сайловчиларни ўз таъсирида тутиб туриш кераклигини талаб қиларди, кимдир янги ҳукуматга қишлоқда тарки дунё қилган зоҳид яшашини, унинг ўлигим-тиригим маълум эмас, мабодо ўлган бўлса, вафотини тасдиқлаш кераклигини шипшипди. Устига-устак ҳукуматдагиларга у билан бурун бирга яшаган ҳинду аёл вино дўконини очганини у ўша пайтларда Макондода гуллаб-яшнаганини ҳам яшириб ўтирмабди. Бирок бир куни (ҳеч ким ўша санаю йилни аниқ эслолмайди) дўкон очилмабди. Одамлар Меме ҳали ҳамон доктор билан бирга аввалгидай тарки дунё қилиб, томорқада ўстирилган сабзавоту меваларни еб кун кўришади, дея хиёл қилиб юришарди. Бирок муюлишдаги ҳақоратномада доктор маъшуқасини қишлоқ аҳли аёли орқали уни заҳарлаб қўймасликларидан қўрққанидан ваҳшийларча ўлдириб, томорқасига кўмгани ёзилганди. Бирок ўша пайтларда ҳеч кимда докторни ошқора айблашга жўяли асос йўқ эди. Менимча, ҳукумат ишончли одамлардан иборат кўриқлаш хизматию полицияни бирлаштирмагунига қадар бу ҳеч кимнинг етти ухлаб тушига кирмаган. Буни қарангки, ҳақоратнома билан боғлиқ эски хикояни аввалдан ўйлаб, бирдан Меменинг мурдасини топиш илинжида бутун томорқаю ташландиқ, кўздан пана жойларни қовлаб ташлашди. Бирок ҳеч нима топишолмади.

Акс ҳолда докторни уйдан судраб чиқишган, турган гапки, майдон ўртасида ҳукумат шарафига яна бир қурбонлик келтирилган бўлур эдилар. Бу ишга Ўр аралашди. У доктордан жўяли жавоб олишига шубҳа қилмай, меникига келиб, бирга боришни таклиф қилди.

Биз уйнинг орқа эшигидан кирдик, тўрбеланчакда чўзилиб, афтодаҳол ётган одамга, тўғрироғи, ундан қолган салқитга кўзим тушди. Дунёда бундан даҳшатлироқ нарса бўлмаса керак. Айниқса, кимлигию зоти номаълум келгиндининг хонадаги буюмларга қўшилиб, чанг босиб ётгани ваҳимага соларди. Унинг сочлари оппоқ қордай оқарган очиқ қолган сарғиш кўзларида уйимизда яшаб юрган даврларидаги каби ҳали ҳамон енгилмаган куч укубати зоҳир

эди. Ҳозир унга қўл теккизсам, кўзимга сомонга ўхшаб титилиб кетадигандай туюлди. Унинг мўйлови калталанган, қайчи ёрдамида сийраклашган жун остидан ияги кўзга ташланарди. Бир нуқтага қадалган очик кўзларидан уни хали оёғидан жони чикиб улгурмаган чалажон одамга ўхшатдим.

Кутилмаганда у тилга кирди, овози илк марта хонадонимизга ташриф буюрганидаги каби ёввойи, чўзиқ ва манқа чиқди. У бошқа айтар гапи йўқлигини билдирди. Тушунишимча, у бизни полиция уйига сўроқсиз рухсатсиз кириб, боғни ағдар-тўнтар қилганидан бохабар деб ўйлаётганди. Бироқ бу инкор эмас, балки ғамга ботган, хўрланган одам иқрорию шикоятни эди.

Меме қаерда, деган саволга изоҳи, болалар ўйлаб топган чўпчакка ўхшар, бироқ у ишончли оҳангда гапирди. Меме кетди, тамом вассалом. У дўконни ёпганидан кейин бу уйдан буткул кўнгли қолибди. Меме ҳеч ким билан борди-келди қилмасди, тўғрироғи ташқи оламдан у каби узилиб қолганди. Бир маҳал қараса, у лаш-лушларини йиғиштириб, тугунлаётганини кўрибди-ю, бироқ бир оғиз “йўл бўлсин” демабдиям. Ҳинду хотин ҳам индамай, баланд пошналар пойабзалда кўлига бўҳчасини тугиб, эгнига оҳори тўқилмаган кийимларини кийиб, хайр-хўшлашмасдан эшик томон йўналди. “Мен ўрнимдан турдим-у, – деди у. – кутидаги қолган-қутган пулларни олиб кўлига тутказдим”.

Мен ундан “Бунга қанча бўлди, доктор?” деб сўрадим.

“Сочларимга қараб билаверинг. Чунки охирги марта у сочларимни калталаганди”.

Ўр меҳмондорчиликда деярли оғиз очмади. У хонага кириб, ўн беш йилдан буён танишмаган одамни кўриб, хангу манг эди. Менга (доктор аввалгидан ҳам кўра кўпроқ мўйловини калталатганди) бу иккаласининг икки томчи сувдай, бир-бирига нақадар ўхшашлиги сезилди. Табиатан икки дунё, бироқ бир қориндан талашиб тушган экизак дейсиз. Бирининг ёши каттароқ кўринар, озғин, тинка мадори қуриган эди. Бироқ иккисининг юз тузилишию юзидаги чизикларигача бир хил, ҳатто қондош ака-укалар ҳам бу икки ёт кимсалар ўхшашлигидан ёқа тутиб қолиши тайин эди. Мен оқшом чоғи айвонда ўтириб, бирга суҳбатлашган кечани эсладим.

– Бу ўша, мен сизга сўзлаган Ўр, доктор. Бир вақтлар унинг хузурига бориб, танишишга ваъда берувдингиз.

У руҳонийга тикилдию жилмайди:

– Эсимда. Билмадим нимага, бироқ бу иш ваъдалигича қолиб кетди. – У бошдан-оёқ унга разм солди ва то Ўр унга қараб:

– Хайрли ишнинг эрта-кечи йўқ. Сиз билан жон деб дўстлашардим, биродар, – деб айтмагунича кўз узмай турди.

Бу ғалати одам хузурида Ўр бир муддат ишончини йўқотгандай туюлди. У “Бристоль альманахи”ни ўқиганида черковнинг устунларигача гумбурлаб кетадиган баланд овозининг салобатини йўқотгандай, секин-секин талмовсираб, бироз ийманиб сўзлади.

Бу уларнинг илк учрашуви эди, боз устига охиргиси ҳам. Доктор ярадорларга ёрдам беришдан бўйин товлаган кечадан шу бугунга қадар яшаб келаётганининг ягона сабабчиси ҳам бу Ўр эди, у ўртага тушмаганида оломон ўша тундаёқ, муюлишдаги уйнинг кулини кўкка совуриб, уни бурда-бурда қилиб ташлаган бўларди.

Биз кетишга чоғландик, хайтовур, ундан анчадан бери сўрамоқчи бўлган бир гап эсимга тушди. Мен Ўрга докторнинг ёнида бир муддат қолишимни, у эса вақт йўқотмай, бу ердаги гаплардан ҳукуматни хабардор қилишини илтимос қилдим. Ёлғиз қолганимизда мен ундан сўрадим:

– Айтингчи, доктор, болани нима қилдингиз?

Унинг юзи бироз ўзгарди ва ҳайратини яшириб ҳам ўтирмади.

– Қанақа бола, полковник?

– Меме ва сизнинг болангиз-да. Ахир, у уйимиздан кетганида икки қат эди-ку.

У ғоят хотиржам, ортикча ҳаяжонларга берилмай сўзларди:

– Ҳа ҳомиладор эди-я. Тўғри, сиз ҳақсиз, полковник. Мен буни аллақачон унитибман...

Отам ўз хаёлларига чўмиб ўтираркан кутилмаганда: “Ўр бўлганида-ку, ҳаммасини каттасидан тортиб кичигигача хивич билан савалаб, бўлсаям бурнидан судраб кирардику-я”. Ҳарчанд хотиржам тутишга уринмасин, кўзлари ташвишли. Мангуликка чўзилган кутиш соатлари (ҳозир адашмасам соат уч) да мени отамдан кўра, боламнинг ўйчанлиги хавотирга солаяпти, паришонхотир, хаёллари ёввойи каптардай қаерлардадир учиб юрибди, унинг ҳеч нарса сўрамай, шундай совуғу бефарқ ўтириши худди отасини эслатади. Бугун чоршанба, болагинам хаёлимда тағин тўққиз йилга каттариб қолгандай кўринар, у отаси поезд деразасидан боқиб, бир умрга ғойиб бўлган кундагидай бир марта кўл силикиб қўйди. Агар болам отасига тортса, шунча йил ўзимни қурбон қилганим кўкка совурилади. Ҳақиқий эркак бўлиб, вояга етишини тилаб, дуо ўқийман, наҳот таваллоларим бари саҳв кетса? Наслига тортса, нима қиламан.

Беш йил бурун бу мени сира ташвишга солган эмас, бироқ қишлоққа орқасида эгизаги билан олти сағирини эргаштириб, Хеновева Гарсиа кайтганидан бери унда отасини кўраяпман. Хеновева анча семириб, қариб қолганди. Кўзларининг остидаги халтачалари осилиб турар, ичидаги юзига урган турқи совуққа ўхшарди. Оппоқ бошмоқларию қўш этаklarини хилпирагиб, қишлоқни тўлдириб юрар, сохта бахтини ўзича кўз-кўз қиларди. Хеновеванинг кўғирчоқ театри директори билан қочиб кетганидан хабарим бор эди, негадир олти боласига қарасам, қалбимда ғалати ҳислар пайдо бўлар, уларнинг ҳаракатларини кузата туриб, кўнглим ҳеч ийимас, бир-бирига ўхшаш бу болалар бир хилда оналаридай қўш этақлару оппоқ бошмоқларда юрадилар. Хеновеванинг тизгинсиз, саркаш бахти, гарчи у аксини кўрсатишга уринса-да, аллақачон пароканда бўлган, аслида мустаҳкам нарсанинг ўзи йўқ, бу бахт гўё пойдевори йўқ иморат, ипсиз тизилиб турган маржонга ўхшар, бир марта қаттиқроқ пуфласа мувозанатини йўқотиши элбурутдан маълум эди. Қишлоққа шаҳарга хос сохта ҳавони олиб кирган аёлнинг рафторига қарасам, негадир тўдани бузган бегона бузоқ, тўғрироғи, қишлоққа шаҳарлик бўлиб қайтган эчки кўз ўнгимда гавдаланарди. Театр кўғирчоқларига хос сохта ҳаракатлари кўнглимга чуқур қайғу олиб кирар, ёшликнинг бемаъни шўхлиги, дея бой берилган умрга ачиниш туйғусини уйғотар, гарчи Макондолик бўлса-да, ҳаёт тарзи мутлақо бу ерга ёт эди.

Уни кўриб, ўтмишни эсладим. У эса маънос тортиб, боламга тикилганча: – Тўрт тугмали башоратчи қаерда? – деб сўради.

Мен қисқагина жавоб бердим.

– Кетди.

– Сенга эса фақат шугинани қолдириб кетдимми?

Мен қуруққина “Ҳа” дея жавоб қилдим.

Хеновева одобсизларча қаҳ-қаҳ отиб кулди.

– Буни қара-я, шунчалар ҳам лапашанг бўладими? Беш йилда атиги битта. Мен бўлсам уни деб эсимни йўқотиб юрибман тағин. Агар хотирлаш маросимида у билан яқинроқ танишганимда, қасам ичиб айтишим мумкинки, уни сендан тортиб олардим. Бироқ у пайтларда Худотарс киз эдим-да.

У хайрлашаркан, тағин боламга бир бора назар ташлади ва деди: “Қасам

ичиб айтишим мумкинки, отасининг худди ўзи, фақат тўрт тугмали камзул етишмайди, холос”. Ўша кундан берики, боламга қарасам, отаси кўзимга кўриниб кетяпти, Хеновева худди менга кинна солиб қўйгандай. У бошини елкасига эгиб, стол устига кафтлари билан шапатиларкан: “Сен бўлмаганингда ҳам бир умрга Макондода қолардим”, дерди. Болам худди шундай қилади, баъзан у hozir шу сўзни айтиб юборадигандай туюлади. Ёнимда ўтириб, отасидай офтобда кизарган қизил бурнига тегиб қўйди. “Оғрияптими, ўғлим?” – сўрайман ташвишланиб. Шунчаки, бурни кўзойнакни тутиб тура оладими-йўқми, дея текшириб кўраётганини айтади. Бўйнидаги бўйинбоғини ечарканман: “Бу ҳақда қайғурмасанг ҳам бўлади. Уйга қайтганимиздан кейин ўзим сени чўмилтириб қўяман, бугунги чарчоғинг чиқиб, кўрмагандай бўлиб кетасан”, – дейман. “Катауре” хиндуларнинг каттасига шундай дея мурожаат қилаётган отамга боқдим. Ўз исмини эшитган Катауре бошини кўтариб, уйқусираган кўзлари ила отамга тикилди. У уни чақиришидан муддаосини айтишга улгурмай қолди, кадам товушлари эшитилди ва ичкарига алькальд кириб келди.

11

Бугунги кун даҳшатнинг ўзгинаси бўлди. Гарчи бу кунга hozirлик кўраётганимга қарамай, докторнинг ўлими бари бир мени довдиратиб қўйди. Уни кўмиш шунчалар қийин кечади ва бу оиламни ташвишга қўяди, деб сира ўйламовдим. Дафн маросимида кимдир ёнимда бўлиши керак эди, мен бу, шубҳасиз, хотинимлигига ишончим комил эди. Уч йил бурун бетоб бўлиб, бошим ёстикқа текканида, у ёзув столидаги буюмларимни титкилаб, бурама раққосани топиб олди. Бу ўйинчоқ ҳақида буткул унутиб юборувдик. Калитини бураб, унинг рақсга тушишига маҳлиё эдик, у баъзи хотираларни ёдга солди. Аделаида раққосага қараб, чуқур хаёлга чўмди.

– Кимни хотирляяпсан? – сўради у.

Қайғуга ботирадиган ғамгин мусиқага рақсга тушаётган раққосадан кўз узмасам-да, кимни назарда тутаётганини билиб турувдим.

– Унга нима бўлдикин? – сўради ўйланиб. Шу тобда хотинимнинг кўз олдидан хотиралар кино тасмадай бетиним айланиб ўтаётгани аниқ.

– У муюлишдаги уйда яшайди, – дедим мен. – Фақат суратигина қолган, яқин орада ўлимхабар келади, биз уни қабрга қўйишимиз керак, бу бизнинг бўйинимиздаги қарз, онаси.

Аделаида индамади, унинг вужудини меники каби ўтмишнинг ширин хотиралари камраб олганди.

– Қизик, ҳар доим у уйимизга кириб келган кеча сен уни ким биландир адаштириб юбординг, дея ўйлайман, шуни билгим келади. Уни ўша деб ўйлаб, шоҳона дастурхон ҳам тузаганинг ёдимда.

Аделаида жилмайиб жавоб берди:

– Кўйинг, шу ҳақда гаплашмайлик. У бурчакда раққосани қўлида тутиб турганида кимга ўхшатганимни айтсам кулиб юборишингиз аниқ, – аёлим шундай дея йигирма тўрт йил олдин у ўтирган бурчакни кўрсатди.

Мен ўша кун ярашиб, келишиб олдик, деб ўйладим ва у азодор либосда шу бугун кафталимда туришига умид қилувдим. Бироқ ўша ўйинчоқ қутидан қайта ўрин эгаллаши билан, сеҳрли мусиқа ҳам ўз кучини йўқотди. Аделаида ўз-ўзини тириклайин кўмиб боряпти. У ўз хонасидаги бурчакка биқиниб олиб, туну кун ибодат билан машғул. “Фақат сизнинг каллангизга шундай бўлмағур фирқлар келади. Энди бир ками шу Худо урган “гўрсўхта”ни

тупроққа қўйишимиз колувди. Ўшайам одам бўлди-ю. Яхшидан боғ, ёмондан доғ. Бунингизнинг турган-битгани кулфат. Бошимни қотирманг”.

– Унинг олдида қарздорман, хотин, қарзимни узишим керак. – юрагида раҳм-шафқат уйғотишга интилдим.

– Қанақа қарз, аслида у биздан қарз. Агар у хаётингизни сақлаб қолган бўлса, бу саккиз йил уйимизда еган-ичгани билан бараввар. – дея курсини гуллар томонга қаратиб қўйди.

Адашмасам, ҳозир ҳам у ўша ерда бўғзидаги аччиқ аламини унутолмай ўтирибди. У билан сан-манга бориш бефойда, шунинг учун таскин бермай, ортимга қайтдим.

– Майли бормасанг борма, зорим бору зўрим йўк. Мен Исабелни олиб кетаман. – дедим.

У индамади. Биз чиқаётганимизда Аделаида ҳамон яшин урган одамдай жойида тек қотиб ўтирарди. Уни тинчлантиргани:

– Майли бор, қайтгунимизча ибодатингни қила қол, чала қолиб кетмасин. – дедим.

– Хаёлимгаям келтирмайман. Иблисни кўмгани остонасига бораётганингизда, бу уйда мен қилган ибодатлар бир пул. Қиёмат қойим бўлгунга қадар жойимдан кўзғолмайман. Унгача ҳашароту қурт-қумурсқалар бу курсини еб битиришмаса агар! – унинг овоз оҳангида ғазаб бор эди.

Таниш қадам товушини эшитиб, отам сергак тортди. У Катаурега нимадир демоқчи эди-ю, тағин дами ичига тушиб кетди, худди айтмоқчи бўлган гапини унутгандай эди. У ўрнидан турди, ҳар доимгидай, оқсоқ оёғи айтганини қилавермай, панд беради, бечоранинг ҳассаси бўлмаса, аҳволи ҳавас қилгулик эмас, уч йил бурун ёрилган кўзадан сизиб оққан шарбатга оёғи тойиб юзтубан йиқилиб, шундай аҳволга тушди. Отам шунчалар ўнғайсиз йиқилганки, воқеани кузатиб турган ягона одам, яъни бешикдаги бола кўрққанидан чинқириб йиғлаб юборган.

Ўшандан бери уни оқсоқ оёғи қийнайди, оёғини буколмай, дўзах азобларига аранг чидаётганини сезиб тураман. Ёдимда ўша пайтларда биз у ўзини ўнглолмаса керак, деган хаёлга борувдик. Бугун у алькальднинг қўлидан тутиб ўрнидан туришга интилиб, оқсоқ оёғини қимирлатаётганига қараб туриб, уни қабрга қўйишга интилиб, оқимга қарши сузиб, ғарқ бўлишдан кўрқмаётгани сабабини энди тушуниб турибман.

Отам қарзини узмоқчи бўлаётир. Ўзининг сўзларига кўра, айвонда йиқилиб тушганида, худди Макондо тоғларидан кулагандай бўлган экан, ўшанда докторлар: “Тайёргарликни кўраверинглар, яшаб қолишидан умид йўк” дейишувди. Отам ҳушсиз ётганининг бешинчи кунда Макондо аҳли бир йил бурун Ўрни сўнгги манзилга кўзёш тўкканича, гуллар ила чексиз ҳурмату эҳтиромини намоён қилгани каби кузатиб, уни ҳам қабрга қўйишга ҳозирлик кўраётганди. Отамнинг қонсиз юзига боқиб, тақдирга тан берган куйи ёнида ўтирардим, у алаҳлаб чиқар ва уйни бошига кўтариб, кечалари 85-йиллардаги уруш воқеаларини хотирларди. Тушларида уни эгнидан йўлбарс терисидан тикилган ва йиртқич тиш-тирноқлари ила безатилган мўйна тушмайдиган, оёғидаги қўнжи узун этиги ялтиллаб турадиган полковник Аурелиано Буэндиани бетиним чақирарди. ““Кимсиз?” деган сўровни у жавобсиз қолдирди, “Қаердасиз?” у ҳамон жим эди, “Ким томонда курашяпсиз?” бу сафар ҳам ундан тайинли гап эшитмадилар. Шунда соқчи машғалани ноганишнинг юзига тутди ва: “Жин урсин! Ахир бу герцог Мальборо-ку”, – деб бақириб юборди.”

Мана шу алахсирашни эшитган докторлар, бечора отагинамнинг бошидан совуқ сув қуйишни буюришди. Чиқмаган жондан умид, уларнинг оғзидан

чиккани биз учун амри вожиб. Эртасига отамнинг аҳволи баттар ёмонлашди. Докторлар: “Энди умид йўқ, кўлимиздан келганини қилдик, дафн маросимига хозирлик кўраверинглар”, – дея остонадан оёқларини узишди.

Ётоқхонада ажал кўланкаси кезиниб юрар, хонани ўлик сукунат қамраб олганди. Бу сирли ўлим сукунати, менимча, ҳар бир жон талвасасидаги одам ёнида изғиса керак. Анхель ота бемор баданини зайтун мойи билан мойлаганидан кейин у бутунлай қимирламай қўйди. Сўнгги нафаси тарк этаётган чалажон бемордан кўз узмай турардик. Онам унга дори бергани кўзғалди. Биз бошини кўтариб турдик, у отамнинг оғзини аранг очиб, қошиқдаги дорини ичирди. Шу пайт айвондан оғир қадам товушларини эшита бошладик. Онам гўё азроил яқинлашаётганидай, кўрққанидан шивирлаб дуо ўқирди: “Ё раб, нахот, охирги дақиқалар, нахот эримнинг паймонаси тўлган бўлса-я, раҳминг келсин!” Бироқ оптимизга ўгирилганимизда азроил эмас, балки доктор турарди. У остонада ўтириб, биздан кўз узмасди.

Қизимга: “Агар раҳматли Ўр тирик бўлганида-ку, барини хипчин билан савалаб бўлса-да, шу ерга бурнидан тортиб, судраб олиб келардику-я”, деб айтаман. Қишлоқда одамларнинг бошини қовуштирадиган бир одам топилмаса қийин, кўнглимдан шуларни ўтказарканман, тобутга яқинлашаман. “Доктор уйимизни тарк этганидан бери, ўз қобиғимизга ўзимиз ўралиб қолиб, беҳуда яшаётгандаймиз, яхшими-ёмонми, ҳар бир одамнинг ўз ўрни бор экан. Уйимизда ўз ҳукмронлигини ўрнатган Аделаиданинг бидъатлари ҳудудидан ташқарига чиқиб кетолмай қолганимизни мана энди англаяпман.

Тўшакда ўтирган одамларнинг ҳиссиз чехрасига боқдим. Тобутдаги зулмату хонадаги ёруғлик орасидаги масофани чамалайман, тавба, бир нафас – ҳаёту ўлим орасидаги оралиқ атиги бир қадам. Бу жонсабил одамнинг мурдаси кўмилса, хайрли саналган иш Макондонинг ғалабага бўлган ишончни маҳв этиб, қанчалар қайғуга ботишини кўз олдимга келтиряпман. Энди алькальд лафзида туриб, кўмишга рухсатномани пайсалга солмаса гўрга эди. Ташқарида ҳам бу ишнинг қай тариха адоғига етишини кузатаётганлар анчалигини биламан. Қозонда ширгуруч қайнатаётгани ёдидан кўтарилган аёллар кўзларини деразадан узмай, абил-сабил бўлган бу майитни қачон кўмишаркин, дея кўз тикиб тургани тайин. Ишончим комил, тобут кўчага чиқиши билан кўзига қон қайнаган оломон унинг йўлига чиқиб, қабрга қўйишга қаршилиқ қилиш каби пасткашликкача боради, ҳеч ким уни аямайди. Одамларнинг урушга ташналиги ҳамон сўнмаган ва бу сайлов ўтказилган бозор кунидан буён оловлантирилган. Ўз ҳаётига ўзи ҳукмрон халқ ҳокимият жиловни қўлимда, деб ўйлаб чучварани хом санаганининг фаҳмига етганидан, умидлари чилпарчин синганидан бери аламзада. Бироқ буларнинг бари олдиндан бичиб-тўқиб қўйилганди, воқеалар ривожини худди шундай йўлга қўйилган. Улар шундай йўлга қўйилганки, бир ота-онадан тарқалган одамлар охир-оқибат бир-бирини ўлдириб, ўзини-ўзини йўқ қилиб юборади.

Ўн йил бурун кўққисдан инқироз юз берганида, ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб, Макондони сақлаб қолишимиз мумкин эди. Хонавайрон бўлган банан компаниясининг қолдиқлари йиғилганида-ку, у барини қайтадан бошлашга тиклашга етиб ортардику-я. Бироқ одамларни сабрсизликка ўргатиб, уларни ўтмишу келажакка бўлган умидларидан айирдилар. У бугунини ўйлайдиган, қорин ғамидан бўлак қайғуси йўқ манқуртга айланди. Кўз олдимда одам эмас, балки кул турганига амин эдим, у тўрт томонга сочилиб бўлди, уни йиғиш ва қайта одам шакл-шамойилига келтириш асло мумкин эмас. Бу кул Макондога ҳаммасини олиб келдию тагин барини супуриб кетди. Ундан сўнг гуллаётган қолдиқлар орасида фақат бозор кунини, Макондодаги сўнгги сайлов

бошбошдоклиги, тўс-тўполонлар, шиша идишда жим турган лаиннинг одам ичига кирганидан кейин кўрсатган қонли томошалари ва нозиру ҳарбийлар томонидан исён бостирилган ўша даҳшатли кеча қолди.

Башарти Ўр бугун ҳаёт бўлганида ўша тун оломон исёнини бостиришга эришганидек, бугун мана шу одамни кўмишга Макондо аҳлини керак бўлса камчиси билан ўз уйидан қувиб чиқарар, каттасидан тортиб, кичигигача дафн маросимига йиғиб келарди. Руҳоний одамларни ўз таъсирида тутиб тура оларди. У бундан тўрт йил муқаддам, бошим ёстикка тегиб, ўсал бўлганидан бир йил олдин ўлганига қарамай, қишлоқ аҳли уни ҳамон кадрлайди. Эсимда, руҳини шоду хуррам этиш мақсадида Ўрни сўнгги манзилга гуллар билан қузатган халқ бурчини охирига қадар адо этувди.

Доктор унинг дафн маросимида қатнашмаган қишлоқдаги ягона одам эди. Иймон-инсофли руҳоний измидан чиқмаган макондоликлар Ўрнинг ҳай-ҳайлашидан ўша оқшом ёвуз ниятидан калта қайтган. Доктор эса руҳоний олдида ҳаётга қарздор қишлоқдаги бирдан-бир инсон эканини ҳам рўйхотир қилмади. Ўша қўрқинчли тунда майдонда қуролланган бир неча маст-аласт ваҳшийларнинг қонли тўқнашувларида шаҳид кетган мурдаларни қўрқув ичра битта қабрга бирваракайига кафансиз кўмаётганларида, ҳайтовур муюлишда доктор яшаётгани кимнингдир эсига тушиб қолди. Шунда чалажон ярадорларни унинг остонасига келтириб, қулокни коматга келтирадиган оҳангда бақириб-чақириб:

– Доктор, ёрдам беринг, илтимос, биродарларимиз ҳаётини сақлаб қолинг. Бола-чақасига раҳм айланг, бошқа докторларнинг қўли бўш эмас, –дея бетиним ёлвориб-ўтиниб сўрашган (чунки у эшикни очмай, ичкаридан сўзлаган).

У эса пинагиниям бузмаган.

– Бошқасига олиб боринг, бунда иложсизман, сизга ҳеч қандай ёрдамим тегмайди.

– Ҳозир қишлоқда ягона докторсиз, шунга бир одамгарчилик қилинг. Агар керак бўлмаганингизда, эшингизга бош уриб келмасдик.

У (бу гаплар унинг юрагини ийтиб юборган эмас) жинчирикни баланд кўтарганида, сарғиш иткўзлари ташқаридагиларга яққол кўриниб турган.

– Бу ишни қилмаганимга минг йиллар бўлди, орадан қанча сувлар оқиб ўтди, ҳаммасини унутганман, қўлим бари бир келишмайди, уларни бошқа жойга олиб бораверинг. – Сичқоннинг ажали қистаса, мушук билан ўйнашаркан, у ҳам қўзғалган халқ ғазабидан ҳайиқмай, эшик лўкидонини сурмади. Остонасида Макондонинг ярадор бир неча аёлию эркаги қора қонига бўялиб, жон таслим қилди (ўша тундан буён бу уйнинг эшиклари бугунга қадар мутлақо ташқарига очилган эмас). Ўша кеча дарғазаб оломон кўзига ҳеч нима кўринмасди. Бу уйнинг кулини кўкка совуриб, эгасини бурда-бурда қилишга шай эдилар. Лек ўша лаҳзада Худо қаердандир Ўрни етказди. Айтишларича, остонага ётиб, уйни остин-устин қилиб, яна бир одамнинг бошига етишмасин уй эгасини жон-жаҳди билан ҳимоя қилган экан. “Шу уйга тегмоқчи экансизлар, аввал менинг ўлигимни босиб ўтишларингга тўғри келади. Шунчалик ваҳшиймисизлар, бўлақолларинг бўлмаса!” – дебди у. У Анхель отага ўхшаб, узундан-узок маза-матрасиз маъруза ўқимасди. Ўр шундан бошқа гап айтмай, фақат қулочини кенг ёйиб, хочга ўхшаб туриб олган. Оломон эса руҳоний қонига қўлини ботиришни истамай, ортига қайтган экан. Халқ сал бўлса-да, ҳовуридан тушган, бироқ барибир унга ҳукм ўқиб қўйилганди, у ўз маъвосида ириб-чириб кетмагунича зинҳор-базинҳор Макондо тупроғига қўйилмагай.

Мен тўшак олдида яқинлашарканман, ўликхонанинг эшигини расамдига кўра, катта очиб қўйиш керак, дея қўнглимдан ўтказаман: “Алькальд

хали замон қайтади”. Мабодо у беш дақиқа ичида қайтмаса, майитни кўчага чиқараман-да, ҳамманинг кўз ўнгида шундоқ остона тагига кўмиб юбораман.

– Катауре, – хиндуларнинг каттасини чақиришга улгурмасимдан, қўшни хонадан алькальд овози эшитилди.

Биламан, у хозир тўғри ёнимга келади. Ҳассага таяниб тургани интиламан, бироқ оқсоқ оёқ қурғур панд беради, мувозанатимни сақлолмай, юзтубан йиқилишимга оз қолди. Башарти шундай бўлганида тобутга бошим урилган ва бу уйдан халқ қаршилиқ кўрсатмаса, қўш тобут чиқиши тақдир қиларди, бироқ яхши одам ўз уйида ўлади, ҳартугул пешонамга Худо бир нима ёзган экан, алькальд мени тутиб қолди: “Хотиржам бўлинг, полковник, гаров бойлашим мумкинки, бугун ҳеч нарса содир бўлмайди”. Гарчи у бу сўзларни ўзига таскин учун айтаётса-да унга ишонаман. “Ҳар нарса содир бўлиши мумкин”, дея кўнглимдан ўтказаман, у эса кўмиш маросими ҳақида узундан-узоқ маъруза ўқиб, кўлимга уни тупрокка қўйиш учун рухсатномани тутқазди. Хужжатга кўз ҳам югуртирмай, тўрт буклаб шундоқ қўйнимга урдиму: “Худога шукр, алалоқибат, бўлиши керак бўлгани барибир юз беради. Қисматдан қочиб бўлмайди. Келажак “Альманах”ларда ёзилган”, – дедим.

Алькальд хиндуларга яқинлашиб, эшикни очиб, тобутни олиб чиқишни буюрди. Хиндулар кўлига болғаю миҳ тутиб, ҳафсала билан келиб чиқишининг тайини йўғ, ном-нишони номаълум мусофирни тобут ичига абадий миҳлаб ташлашларини кузатиб тураман. Сўнгги бора мен уни бундан уч йил бурун ўз тўшагимда соғайиб оёққа турганимда кўргандим. У қариб-қартайган, тинка мадори қуриб, эти устухонига ёпишган, кўзлари ичкарасига ботиб-ботиб кетганди. Яхшими-ёмонми, у барибир менинг жонимни сақлаб қолган. Ўзи дармонсиз бўлишига қарамай, мени оёққа қўйғунига доғур, дафъатан боши ёстикқа тегишини истамас, тик оёқда юриши учун кучли бўлишга интиларди. У доим: “Оёқни даволаш керак, ҳассага таяниб қоласизми, дея кўрқаман”, – деб сувни олдиндан боғлаб, мени бу тақдирга кўндиришу кўниктиришга эришди.

Икки кун ўтгач, қарзимни қандай узишим мумкинлигини сўрадим, у эса: “Полковник, буни қарз деб ҳисобламайман. Кўнглингизга келмаса бир илтимосим бор холос, паймонам тўлган кун кўзимга тупроқ сепсангиз. Кузғунларга ем бўлмай, одамга ўхшаб кўмилсам дейман”.

Оғирлашиб қолган қадам товушлари, мунгли кўзлари, мадори қуриган озғин танаси, ўша кунги илтимоси билан кўлимни бойлаб қўйгандаги овоз оҳангига кўра, олдинда баб-баравар уч йил бўлишига қарамай, бу одам аллақачон ўлиб бўлган, руҳи аллақачон танасидан чиққан у яккаш эту суяк қолганди, холос. Бугун ўша тана дунё азобларидан қутулди. Унинг сарғиш иткўзларидаги мил-мил ёниб турган ҳаёт оловини ўчирмоқликка арқоннинг ҳожати йўқ эди, шунчаки бир бора пуфласа, етиб ортарди. Мен буни аллақачон, у Меме билан муюлишдаги уйга кўчиб ўтмасидан бурун, ўша кеча хонасида суҳбатлашганимдаёқ билганман. Илтимоси мени ҳайратга солган эмас: “Буни сўрамасангиз ҳам бўлади, доктор. Танамда жоним бор экан, сизни қабрга қўйиб, биродаримни кўмгандай кўмардим, ҳатто ҳаётим эвазига бўлса ҳам. Буёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин”.

Унинг сарғиш иткўзлари илк маротаба юмшади ва жилмайди: “Ҳеч қачон лафзингиздан қайтмаслигингиз маълум, полковник, бироқ билиб қўйинг, ўлган одам мени кўмолмайди. Мендан бурун омонатни топширишни ўйламанг”.

Мана энди бу шармандалиқни ҳеч нарса тўхтатиб қололмайди. Алькальд отамга кўмишга рухсатномани топширганида у: “Худога шукр, алалоқибат,

бўлиши керак бўлгани бари бир юз беради. Қисматдан қочиб бўлмайди. Келажак “Альманахлар”да битилган”, – деди. У бу гапни шунчалар бефарқ ҳолда, мен туғилмасимдан бурун Макондога қуръа ташланиб, ўрнатилган эски қонун-қоидалару урф-одатларига ва иймон-этикодига собит одамдай айтди. Ушандан буён ҳеч бир иш ўз йўлидан кетганмаган. Одамлар этикодидан оғишди. Ҳатто онамнинг метин иродаси букилиб, қуввати соп бўлди. У бугун айвондаги курсида ўтириб, қахру ғазабини яширмай: “Қиёмат қойим бўлмагунига қадар, ўрнимдан турмайман!”, – деганидаёқ буни билдим.

Отам ҳамиша ўз айтганидан қолмай, истагига эришган. Мана, ҳозирам у бу ишнинг фожиали оқибатларини назар-писанд қилмай, бурч дея билиб, адоғига етказишга бел боғлаган. Ҳиндулардан бири дарвоза, бири тобут томонга йўналди. Улар яқинлашаётганда менам ўрнимдан туриб, курсини панароққа тортдиму болагинамнинг қўлидан маҳкам тутдим. Эшик очилганида ҳамманинг кўз ўнгида бўлишни истамайман.

Бола ўйчан. Ўрнимдан кўзғалганимда у гарангсиб, афтимга тикилиб турди, тагин ўз ўйларига ғарқ, хиндулар ҳатти-ҳаракатидан кўз узмайди. Улкан дарвоза юракка ваҳима солгучи овоз чиқариб, ташқарига очилди, ташқарида офтоб нурида чангнинг ялтиллашию ичкаридаги омонат жихозларнинг ғариблиги кўзга ташланди. Худди тангри бу оламга фойда келтиришдан тўхтаган шаҳару кишлоқларнинг бурчагидаги Макондо энди керак эмас, деётгандай эди.

Кутилмаганда ичкарига ёруғликнинг югуриб кириши бола кўзларини шамғалат қилди (эшик очилганида, унинг қўли қалтиради), бошини кўтариб, диққат билан тинглади. “Сизнинг ҳам кулоғингизга чалинаяптими?” – сўрайди у мендан. Шу он қўшни боғдан япалоққушнинг овози келди. “Вақти-соати етди, кутилган дақиқалар келгани учун сайраётгандир”, дейман. Мих қоқаётган болғанинг товуши эшик-деразаларни ларзага келтирди.

Болға тобутга эмас, гўё юрагимга мих қоқаётгандай, бутун вужудимни жунжиқтираётган овозни эшитмасликка интиляпман. Қалбимдагиларни ёнимдаги гўдакка билдирмай, деразадан ташқарига кўз тикдим. Ташқарида қуриб-қовжираб чанг босиб ётган бодом дарахтлари ғамга чўмган маъюс келинчак каби эгилиб турибди. Кўринмас кучли шамол секин-аста барининг оёғини осмондан қилиб, билдирмасдан адо қилиб бораётир, сўлим гўша –бугун куп-қуруқ сахрога айланди. Банан компанияси сиқиб сувини чиқарганидан Макондо мана шундай хароб аҳволда. Уйларининг шифтларини печак босган, девор тирқишларига ўргимчаклар уя қўйгани-қўйган. Куппа-кундузи ётоқхонага калтакесаклар ўрмалаб кириб келаверади. Бари биз дарахт ўтказишни қанда қилганимиз ва номаълум сирли рух жавондаги рождество чиннисини синдиргани важ, алалоқибат у жавонда эмас, хачирлар охурига айланиб, оғилхонага қўйилганидан буён бу кишлоқдан хайри-бараканинг қадами ариди. Эшик қайишиб ёпилмай қолгудек бўлса, ҳафсала қилиб уни тўғрилайдиган қўл топилмайди. Отамни қарилик енгиб бораётир, оқсоқланиб юраётган кундан бошлаб, кучдан ҳам қолди. Ёшлиқ қуввати гўё шу оёққа жам бўлгану ундан мадор кетгандан бери танасини ҳам қувват тарк этган. Моҳир қўллари энди бундай ишларга ярамайди. Сеньора Ребека тул қолгани етмаганидай, устига-устак қисирлигидан нолиб, вентилятор ёнидан жилмайди, қўли бирор ишга бормасдан ўтиргани-ўтирган. Агада фалажлигию нотавонлигидан ўкинганича, Анхел отанинг бидъатлари ила аллақачон ўзини тириклай кўмган. Қорин ғамидан бошқаси қизиқтирмайдиган Анхел ота эса тушлик чоғи тўйиб қийма шўрвани қоринга уриши билан чошгоҳгача орқасини ўгириб, ётишдан хузурланади. Қадимдан яккаш Сан-Херонимолик эгизакларнинг “Сирли гадоё киз” кўшиғигина ўзгармай қолган, мана йигирма йилдирки, у эскирмайди.

Бир-бирига ўхшайдиган кунлар сукунатини бу қишлоқдан ҳеч ким ҳеч ерга кетмаса-да, кун бўйи поезднинг чорлагувчи тўрт хуштаги, тун оромини эса банан компанияси Макондога мерос қолдирган электростанциянинг шовқини бузади, холос.

Мен деразадан ташқарига боқиб, ўз уйимизга тикиламан. Онам уйга қайтишимиздан аввал кучли бўрон кўтарилиб, Макондони ер юзидан супуриб кетса керак, дея хиёл қилаётгандир. Ушанда бу ердан ҳамма нарса ғойиб бўлади, фақат биздан бўлак, чунки биз шу мухитда улғайганмиз, ота-онам уруш фожиаларидан қочиб, Макондога келганида бу қишлоқ чин жаннат эди. Унинг тоза ҳавоси ила ўпкамизни тўлдириб, тўйиб-тўйиб нафас олганмиз, тараққиётнинг сохта нафаси ҳали қалбимизда сақланаётган чин самимий туйғуларни ўлдиришга муваффақ бўлмаган. Бу тупроқ ва унда оламдан ўтиб кетганлар хотираси узилмас ришталар ила чамбарчас боғлиқ. Жамадонлар уруш охираганидан буён ҳамон мана шундай йиғиб қўйилган аҳволда туради, ким билади, тагин уруш бошланса ғафлатда қолмайлик. Дафн маросимидан қайтганимизда Маконда ер юзидан ғойиб бўлса-да, унинг калтақесакларга тўла ётоғи барибир ҳозиргидек бус-бутун қолишига аминман, фақат хотираларгина ўчиб кетади. Ёмон хотиралар изсиз ғойиб бўлгани яхши.

Бувам ўрнидан турди, ҳассасига таяниб, бўйинини қушга ўхшаб чўзганида ҳам кўзойнаги гўё юзининг бир бўлагидай жойидан силжимади. Менимча, кўзойнак тақиб юролмасдим. Ҳар бир ҳаракатимдан бу матоҳ қулоғимдан тушиб кетаверса керак. Шу ҳақда ўйларканман, бурнимга тегиб қўйдим. Онам ташвишланиб: “Оғрияптими?”, – деб сўрайди. “Йўқ, шунчаки, мен кўзойнак тақиб юролмасам керак”, – деб ўйлаяпман. У жилмайиб, чуқур тин олди. “Болажоним-ей, терлаб жикқа хўл бўлиб кетгандирсан?”, – дейди меҳр билан астойдил раҳми келиб. Чинданам бу қалин духоба жома бутун танамни ачиштириб ташлади. Тернинг ёқимсиз ҳидидан кўнглим беҳузур бўла бошлаганидан: “Ҳа”, – дедим. Ойим менга эгилиб: “Уйга қайтганимизда, ўзим сени ювинтириб қўяман, шунда енгил тортиб қоласан”. “Катауре” – дея ҳиндуларнинг каттасини чорлади бувам...

Худди шу маҳал орқа эшикдан тагин ўша қуролланган одам кириб келди. У шляпасини ечиб, оёқ учида қадам ташлаб, гўё полковникни уйғотиб юборишдан чўчигандай секин туртди, аслида эса бу билан бувамни кўрқитмоқчи эди. Кутилмаган ташқи таъсирдан бувам мувозанатини йўқотиб, қўлини чўзиб тутиб қолмаганида йиқилиб тушиши тайин эди. Бошқалар чекишни ташлаб, ҳамон тўшакда тобутдан кўз узмай туришибди. Қурол кўтарган одамни кўришган заҳоти бир-бирининг қулоғига нимадир, дея шивирлашди. Улардан бари кўзғалиб, кутидан болғаю миҳ олди.

Бувам ҳамон қуролли одам билан гурунглашарди. “Хавотирланманг, полковник, бари тинч-осуда ўтишига кафилман”, – дейди ҳалиги киши. Бувам: “Ким билади, яна нималар содир бўлиши мумкин”, – хотиржамлигини йўқотмай сўзлайди. – Балки уни қабристоннинг ташқи томонидан баланд чўққиларнинг чап томонига кўмсакмикан, нима дейсиз?”. У бувамга қандайдир қоғозни узатаркан: “Ҳали кўрасиз, ҳаммаси кутганингиздан аъло даражада ниҳоясига етади”, – дейди у. Бувам бир қўли билан ҳассага таяниб, иккинчиси билан қоғозни олди ва уни қўйнига, тилла занжирли соати осиглиқ турадиган киссасига солди. “Худога шукр, алалоқибат, бўлиши керак бўлгани бари бир юз беради. Қисматдан қочиб бўлмайди. Келажак “Альманахлар”да битилган”. Бу сўзларни бувам ғурур ила айтди. “Деразага қадалган кўзлардан кўрқманг, қўлидан ҳеч иш келмайди. Шунчаки қизиқиши устун келган бекорчи гапсотар тўрт-беш аёл, уларнинг эса бу қишлоқда бурнини сукмаган бирор иш йўқ”.

Бувам бу гапларни гўё эшитмагандай деразадан кўз узмай, ташқарига қарайди. Ҳалиги одам хиндуларга яқинлашиб: “Тобутни михлашингиз мумкин, дарвозани катта очинглар, ичкарига тоза ҳаво кирсин”, – дейди.

Одамлар ҳаракатга келдилар. Бири тобут миҳлагани, иккинчиси дарвозани очишга кўзгалди. Ойим ҳам ўрнидан турди. У терлаб, ранг-рўйи мурдадай оқариб кетган. Ойим дарвозани очишга бораётганларга йўл бераркан, курсини ичкарироққа тортиб, қўлимдан тутди.

Аваллига лўкидонни суришга уриндилар, у занглаб кетганидан жойидан сурилай демасди. Улардан бири бор кучи ила дарвозани ташқарига итарди, хона қисирлаётган эски ёғоч ва темирнинг товушидан ларзага келди ва ниҳоят дарвоза ташқарига очилди. Ҳали биз атрофда нима бўлаётганига ақлимиз етмасдан бурун хонага икки юз йил тутқунликда сақланиб, сўнг эркинликка эришган қорамол тўдасидай ёруғлик шиддат билан ёпирилиб кирди ва неча йиллардан буён офтоб нурини кўрмаган буюмлар қўланкаси шошиб қолганидан тартибсиз ҳаракатланмоқда, улар худди қувончдай сакраётган болакайга ўхшайди. Осмонда чакмоқ чакқандай, одамлар бир сесканиб тушишди, агар бир-бирларининг қўлларидан тутиб туришмаганида, балки йиқилиб тушган бўлардилар.

Эшик очилганида қаердандир япалоққушнинг овози келди. Мана энди ташқари кўриняпти. Кўчада оппоқ, иссиқ чанг кўтарилган. Бир неча эркаклар қўлларини орқага қилиб, биз томонга ўқрайиб қараб туришибди. Тағин япалоққушнинг товушини ойимдан: “Сиз ҳам эшитаяпсизми?”, – деб сўраганимда, у вақти-соати етгани учун қайта-қайта сайраётгандир, – деб қўя қолди. Ада эса менга япалоққуш ўлган одам ҳидидан сайрашга тушади, деганди. Энди шу ҳақда ойимга оғиз очмоқчи эдим, тобут қопқоғига урилаётган биринчи миҳ овози янгради. Болға миҳни охиригача ёғочга қадаб, бир муддат тин олади-да, тағин бошқасини уради. У ёғочни аямай, шундай олти жойидан яралайди, ойим бунга қараб турулмай, юзини ташқарига бурди.

Болғанинг овози тиниши билан жўр бўлиб сайраётган япалоққушларнинг саси кўпайгандан кўпайиб, кучайиб бораверади. Бувам одамларга имо қилди. Улар эгилиб, тобутни бир томонга қийшайтириб кўтаришди. Шляпадаги одам бурчакда туриб, бувамга бетиним:

– Хотиржам бўлинг, полковник, барининг жилови қўлимда, – дерди, бироқ бу билан у кўпроқ ўзини тинчлантирмоқчидай эди.

Бувам дарғазаб бўлиб, алькальд томонга қайрилди, жангари хўроздай кизариб кетганига қарамай, ҳамсуҳбатига индамади. Бурчакдаги одам эса унга ва ўзига тағин таскин берди:

– Ўйлайманки, Макондода эртага бу ҳақда ҳеч ким эсламайди.

Худди шу пайт қорнимда титроқ турди. Мана энди чинданам ташқарига чиқмасам бўлмайди, лекин, афсуски, кеч эди. Одамлар охириги ҳаракат билан тобутни ердан кўтардилар ва у худди ўлик кема руҳидай хавода муаллақ сузиб борарди.

“Бойқушларнинг бурни хид олди-ёв. Ҳозир ҳаммаси жўр бўлиб сайрашга тушади”, дея кўнглимдан ўтказаман.

NASR

Jahon
ADABIYOTI

Ҳерманн ҲЕССЕ

(1877–1962)

МАРМАРТАРОШ

Ҳикоя

*Немис тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси*

XX аср дунё адабиётининг атоқли намояндаларидан бири, халқаро Нобель мукофоти соҳиби Ҳерманн Ҳессе 1877 йил 2 июлда Кале (Баден-Вюрттемберг)да Йоҳаннес Ҳессе ва Мария Гундерт оиласида иккинчи фарзанд бўлиб туғилди. Ҳессенинг отаси келиб чиқишига кўра болтиқбўйилик немис бўлиб, аввалига Ҳиндистонда қайнотаси Ҳерманн Гундертнинг ёрдамчиси сифатида фаолият кўрсатган бўлса, кейинчалик Каледда ноширлик ишлари билан машғул бўлган. Адибнинг онаси швейцариялик хонадонга мансуб.

Ҳерманн Ҳессе кўплаб роман, қисса, ҳикоялар, шеърлар, сиёсий ва адабий-танқидий руҳдаги асарлар муаллифидир. Ушбу асарлар орасида, айниқса, “Чўл бўриси”, “Маржонлар ўйини”, “Демиян”, “Ғилдираклар остида”, “Нюрнбергага саёҳат”, “Курортдаги киши” каби китоблари доврүқ қозонган. Адибнинг асарлари дунё миқёсида 55 тилда жами 100 миллиондан зиёд нусхада чоп этилган. Ҳ.Ҳессе 1946 йилда Швеция Қироллик академияси томонидан “инсонпарварликнинг мумтоз ғояларини ўзида тобора яққол намоён этаётган жўшқин ижоди, шунингдек, ёрқин услуби учун” Нобель мукофотига лойиқ топилган. Улуғ адиб 1962 йил 9 август куни 85 ёшида Монтаньола (Швейцария)да вафот этган.

Қуйида ўқувчилар эътиборига ҳавола қилинаётган “Мармартрош” ҳикояси адибнинг “Севги қиссалари” номли китобидан олинган бўлиб, унда ёшларга хос кечинмалар, ҳис-туйғулар, йигит билан қиз ўртасидаги муҳаббат тўғрисида ҳикоя қилинади. Муаллиф ўқувчини ҳаётда баъзан билиб-билмай йўл қўйиладиган хатолардан огоҳ этиш билан бирга, сабрқаноатли, меҳр-вафоли ва садоқатли бўлишга чорлайди.

Таржимондан

Бу йилги ёз фасли ғоят гўзал келди, ажойиб об-ҳаво шу қадар барқарор бўлдики, одамларда кунма-кун эмас, балки бутун-бутун ҳафталарнинг ҳам худди шундай бирдай кетишига чуқур ишонч уйғонган, июнь ойи бошланган, пичан эндигина ўриб-йиғиб олинган пайтлар эди.

Баъзи бировлар учун жазирама иссиқлари одамнинг жон-жонидан ўтиб кетадиган, вақти келса, ҳатто нам босган тўқайзору қамишзорларни ҳам “пов” этиб ёндириб юбора оладиган бундайин ёздан кўра гўзалроқ фасл бўлмаса керак. Бундай одамлар, вақт топдим дегунча, ана шундай ҳароратли дамлардан иложи борича кўпроқ баҳраманд бўлишга, шусиз ҳам у қадар ишчан, фаол бўлмаган ҳаётларини ўйин-кулги, кайф-сафо билан беғам-беташвиш ўткашишга интиладиларки, бу нарса бошқа айрим кишиларга ҳеч қачон насиб этмаслиги ҳам мумкин. Камина ҳам ана шундай қувноқ одамлар тоифасиданман; шунинг учун ҳам ўша ёз бошидаёқ, гарчи баъзи бир узилишлар билан бўлса-да, уларга кейинроқ тўхталаман, бениҳоя кўтаринки кайфиятда эдим.

Эҳтимол, ўша июнь ойи мен учун ўз бошимдан кечирган энг шукуҳли дамлар бўлгандирки, беихтиёр қани энди бундай чоғлар тез-тез насиб этса, дегинг келади. Холаваччамнинг қишлоқ кўчаси ёқасида жойлашган уйи олдида мўъжазгина гулзори бўлиб, айна чокда гуллар барқ уриб очилган, теварак-атрофга муаттар бўй тараларди; бузилиб кетган боғкўрани бекитиб турган баланд ва йўғон картошкагуллар қалин ва юмалоқ ғунча ёзиб, улар орасидан сарик, қизил ва бинафшаранг гулбарглр бўй кўрсата бошлаган. Сарик гулли манзарали ўсимлик асал янглиғ долчинранг тусда лов-лов ёниб, шунақанги кучли ис таратардики, буни кўриб туриб ё тавба, баравж ўсиб кўпаяётган саёкгулларга ўз ўрнини бўшатиб беришга намунча шошилмаса дердингиз. Қалин ўсган хинагулларнинг йўғон поялари жимгина қаққайиб турар, ёнларида эса чиройли, хаёлчан ва хушқад жонимгуллар билан бирга оч қизил тусли атиргул буталари қаровсизликдан бир-бирлари билан шўх-шодон чирмашиб ётарди. Хуллас, қафтдек очик ер кўринмас, бутун боғ торгина гулдонга солинган улкан, ранг-баранг ва қувноқ гулдаста эди гўё, гулдондаги атиргуллар орасида қизил ва сарғиш гулли бир йиллик ўсимлик – лотин чечаги ҳам бор эди, унинг қоқ ўртасида эса қатма-қат жойлашган

хол-хол гулкосабарглари худди саллага ўхшаб кетадиган, чаппар очилган гуллари тебраниб, чайқалиб тургувчи ўсимлик мағрур ёлқин сочиб турарди.

Менга буларнинг барчаси ажойиб туюлар, мисли кўрилмаган даражада ёқарди, бироқ холаваччам билан деҳқонлар буни кўрмас эдилар. Уларга боғ куз келиб, гулпушталарда кечки атиргул, гулҳамишабахор ва қўқонгуллар қолгандагина, бироз қувонч бағишлай оларди, холос. Улар ҳар куни эртадан то кечгача далада бўлишар, кош қорайгандагина уйга ҳориб-толиб қайтишар ва бамисоли қалайи ўйинчоқ аскарлар каби ўзларини таппа ташлаб, котиб ухлаб қолишарди. Лекин шунга қарамасдан, гарчи боғ уларга ҳеч қандай фойда келтирмаса-да, ҳар йили куз ва баҳорда беками-кўст парвариш қилинар, бироқ энг гўзал чоғларида унга деярли ҳеч кимнинг кўзи тушмас, ҳеч ким ундан баҳраманд бўлмасди.

Икки ҳафтадан бери ҳаво очик, иссиқ, мовий осмон эрталабдан тиниклик ва мусаффолик касб этар, аммо тушдан сўнг қайдандир зич, юмалоқ, пастак булутлар пайдо бўлиб, кўк юзини қоплаб оларди. Тунда эса, яқин ва олисда момақалдирок гумбурлар, лекин ҳар тонг – гарчи унинг овози қулоқларинг остида ҳамон жаранглаб турса ҳам – уйғонгач, тепангда қуёш чарақлаб турганига кўзинг тушар, ҳаммаёқни яна нур ва илиқлик чулғаб олганидан қувониб кетардинг, киши. Шундан сўнг, каминанинг шодон ва хотиржам ёзги ҳаёти бошланарди: жазирама иссиқда қизиби, қақраб ётган дала йўллари бўйлаб сайрга отланаман, хансираб нафас олаётган, сарғайиб бошоқлаётган экинзорлар ва улар орасидан мўралаб турган бўтакўз, хашаки нўхат, қорамик ҳамда печакўт сингари турли хил гиёҳ-ўсимликлар гўё каминага салом бераётгандай, бир текис чайқалади, бирпас юргач, ўрмон этакларидаги баланд ўсган майсазорлар бағрида соатлаб дам олиб, нафас ростлайман, бошим узра боларилар ғувиллаб, у ер-бу ерда қўнғизлар “ялт-юлт” қилиб, кўзга ташланади, шамолсиз дим ҳавода, пастак осмонга тегай-тегай деб турган дарахтларнинг шох-новдалари ҳам қилт этмай, тин олади; кечга томон эринчоқлик билан аста уйга қараб йўл оламан, қуёш нурида чанг зарралари-ю қизғиш-олтинранг далалар ҳам ажиб товланади, пишиқчилик ва ҳорғинлик ҳавоси сигирларнинг маъраган овозлари билан қўшилиб, қоришиб кетади, энг қизиғи эса, заранг ёхуд арғувон дарахтлари остида ёлғиз ўзинг ёки бўлмасам қайси бир танишинг билан сариқ шаробни майдалаб, мамнун хангомалашиб ўтираркансан, вақтнинг тез ўтганини, аллақачон тун ярмидан оққанини ҳам сезмай қоласан, шунда бирдан қаерлардадир олисларда чакмоқ чақиб, илиқ шамол олиб келган илк томчилар шатир-шутур қилиб қалин чанг устига туша бошлайди, аллақандай ширин, нашъали тупроқ хиди ҳавони тутиб кетади.

– Йўк, умрим бино бўлиб, сендақанги ялқовни биринчи кўришим, – дейди холаваччам бошини сарак-сарак қиларкан. – Эҳтиёт бўл, у ер-бу еринг узилиб кетмасин тағин!

– Ғам ема, узилмайди, – дейман уни тинчлантирган бўлиб, шу аснода унинг ҳориб-толиб, терга ботиб, “қовжираб” турганини кўриб, ичикоралик билан ўзимча қувониб ҳам қўяман. Ахир, камина ўз қадримни ўзим биламан; имтиҳон ва бир неча оғир ой ортда қолди, ўшанда ҳар қандай қулайликлардан мосуво бўлиб, қурбонлар берганим ҳам рост гап.

Тўғри, холаваччам Килион ўйнаб-қулиб, ҳордиқ чиқаришимга монелик қилмасди. У менинг ўқимишли, билимдонлигимни ниҳоятда ҳурмат қилади, пешонамдаги ажинларни табаррук санайди ва албатта, камина ҳам унинг олдида ўзимни “доно” қилиб кўрсатиш учун афтимни баъзан шундай буриштирардимки, унча-мунча чуқурчалар ҳам бужмайиб кетарди.

Кайфиятим ҳали ҳеч қачон бу қадар кўтаринки бўлмаган эди. Кенг дала-лар ва ўтлоқлар, буғдойзорлар, пичанзорлар ҳамда соябонгул ўсимликлар туркумига мансуб баланд бўйли заҳарли гиёҳ – ширлинг оралаб аста суд-ралиб сандироклар, ажойиб ҳароратни ҳис этиб, ўт-ўланлар устида қимир этмай ётар, шу тарика иссиқ дамлардан баҳра олиб, лаззатланардим.

Қолаверса, ёз фаслининг ўзига хос овоз ва оҳанглари борлигини айтмай-сизми! Ушбу оҳангларни тинглаб, дам хурсанд бўласан, дам маънос ўйга толасан – уларни: чирилдоқ хашаротлар – саратонларнинг тун бўйи тин-май чириллашлари, гўё денгиз каби чайқалиб турган бўлиқ бошоқларнинг шовиллашлари, узоқ-узоқларда гулдураган момақалдирокнинг бўғиқ акс-садоси, кечалари чивин, искабтопарлар тўдасининг ғужғон ўйнаши, чарх теккан чалғи ўроқларнинг олисларга чорловчи ҳаяжонли саслари, тунда эса майин илиқ шамолнинг енгил эсиб, эркалашлари-ю кутилмаганда сел, жаланинг тўсатдан тасир-тусур ёғиши – буларнинг барини мен бениҳоя яхши кўрардим.

Мана шу қисқа, бироқ шонли ҳафтала ичра ҳамма нарса қийғос очилиб, чаппар гуллаган, ҳаммаёққа хуш бўйлар таралган, чор-атроф қизгин ва жўшқин тусга кириб, товланганини айтмайсизми! Арғувонларнинг мўл-кўл хидлари енгил туман аро сизиб водийларни тўлдирган, пишиб етилаётган ҳорғин бошоқларга уларнинг ёнидаги ранго-ранг дала гуллари, қир чечаклари суқланиб боқиб, куйиб-ёнганидан икки баравар кўпайишиб, ўрок тушгунча ҳам шошиб-ховлиқиб, кеккайишларини кўрсангиз!

Мен йигирма тўрт ёшда эдим, дунё кўзимга ва ўзим ҳам ўзимга жуда ажойиб бўлиб кўринар, ҳаётим гўё жозибали, мароқли, мафтункор ҳаваскорлик санъати каби, асосан, эстетик нуқтаи назарга таянган ҳолда ўтарди. Фақат ишқ савдосигина менинг танловимсиз сездирмай кириб келди ва ота-боболардан қолган қадимги урф-одаглар бўйича кечди. Бирок бунга менга ҳеч ким очиқ-ойдин айтолмасди! Бир қадар шубҳа-гумонлар ва иккиланишлардан сўнг, камина ниҳоят, ҳаётни тасдиқловчи фалсафага бери-либ, назаримда, бир неча бор қийин хулоса ва тажрибалар натижаси ўларок воқеа, ҳодиса, вазиятларга бирмунча вазминлик билан ва холисанилло баҳо бериб, фикр-мулоҳаза юритишни ўргандим. Бундан ташқари, имтиҳонларни муваффақият билан топшириб, икки ойлик таътилга чиққандим, қолаверса, ҳамёнимда мўмайгина чойпулим ҳам бор эди.

Эҳтимол, ҳар бир инсоннинг ҳаётида шундай бир давр бўлиши таби-ийдир: олдинда теп-текис, равон йўл, йўлда эса ҳеч қандай кўлмак-тўсиқ йўқ, ҳатто кўкда ҳам парча булут кўринмайди. Шунда ўзингни гўё осмонда ҳис этасан, лекин бора-бора шунга амин бўласанки, ҳеч қандай бахт-омад деган тасодиф йўқ экан, балки буларнинг барчасига ва қолаверса, ярим-ёрти келажакка ҳам шунинг учун эриша олгансанки, ўзинг бунга лойиқ, муно-сиб бўлгансан. Бунга билиб, англаб, шундай хулосага келганингдан ўзингча хурсанд бўласан, чунки бунинг замирида шундайин бир бахт мужассамки, дам эртақлардаги шахзодадай шодлансанг, дам танга топган гадойга ўхшаб, терингга сиғмай кетасан, афсуски, бу ҳолат узоққа бормайди.

Икки ойлик ажойиб таътилимнинг дастлабки бир неча куни ҳам кўз юмгунча ўтди-кетди. Лабимда сигара, қалпоғим чаккасига қизғалдоқ қистириғлик, чўнтагимда бир қадоқ олча ва яхши бир китобча, қувноқ донишмандларга ўхшаб, водий бўйлаб у ёқдан-бу ёққа кезиниб, беғам-бамайлихотир ва шодон сайр қилиб юрардим. Йўл-йўлақай катта ер эгалари бўлмиш мулкдорлар ва далаларда ишлаётган одамлар билан самимий мулоқотда бўлардим, улар эса каминани катта-кичик базм-зиёфатларга,

чўқинтириш маросимлари, ўткир пиво байрами сингари турли хил байрамларга таклиф қилишарди. Кун киёмдан оғиб, кеч кира бошлагач, гоҳо пастор¹ билан ичкилик ичиб ўтириб қолсам, ахён-ахёнда сув ижарачилари ва ҳатто фабрика эгалари билан хонбалик овлашга борар, ёши улуғ кишилар мени ўзларига тенг кўриб муомала қилишларидан ич-ичимдан хурсанд бўлардим, чунки ҳақиқатан ҳам ташқаридан қарагандагина ёш кўринардим, холос, аслида эса эркалик, шўхлик қиладиган ёшдан ўтиб, аллақачон кап-катта одам бўлиб қолган эдим; балоғатга етганимдан соат сайин киши билмас завқланиб, ҳаётни от, от бўлганда ҳам гўё асов, саркаш отга менгзаган кўйи у билан абжир, чаккон чавандоз янглиғ эпчиллик ва эҳтиёткорлик билан муомала қилиш лозимлигини аста-секин англаб борар эдим.

Замин узра гўзал ёз фасли ҳукм сураб, экинзорлар сарғиш тусга кира бошлаган, пичаннинг ўткир ҳиди ҳавони тутган, япроқлар ҳамон ўз рангин тароватини йўқотмаган эди. Болалар далага нон ва мева шарбати олиб боришар, дехқонларнинг қўли-қўлига тегмас, кайфиятлари чоғ, кечкурунлари эса қизлар кўчадан саф-саф бўлиб ўтиб қолар, ҳе йўк-бе йўк, ўзларича “пиқ” этиб қулишиб, қутилмаганда кўнгилни юмшатадиган “халқ кўшиқлари” дан хиргойи қилиб юборишарди. Мен бўлсам, эр йигитнинг балоғат чўққисидан туриб, уларга самимият билан боқар, болаларга ҳам, дехқонлару қизларга ҳам баравар чин дилдан хурсандчилик тилар, буларнинг барчасини яхшиликка йўярдим.

Заттелбах анҳори бўйлаб ҳар икки юз одим жойда битта тегирмон бўлиб, шарқироқ сой суви уларни бетиним юргизар, анҳор ўрмонга тутташиб кетган салқин водий дарасида эса мармартарошлик корхонаси қад ростлаб турарди: унга қарашли бўлган аралаштириш цехи, омборхона, кўтарма дастгоҳ, ҳовли, турар-жой ва боғча – барчаси эскирган ҳам эмас, жуда янги ҳам эмас, аммо кўрган кўзни қувнатадиган даражада оддий ва озода, кўркам, пишиқ ва мустаҳкам эди. Корхонада мармар бўлаклари аста-секинлик билан, пухта ва беками-кўст тахта шаклида ҳамда лаппаксимон қилиб арраланар, сўнг ювилгач, уларга обдон сайқал берилар, хуллас, тинч, осойишта, беозор ва батартиб бу корхона кириб келган ҳар қандай одамда қизиқиш уйғотиши табиий эди. Бундоқ олганда, турли хил ўлчамдаги оқ-оқ йўл-йўл, кўкимтир-кулранг ва бошқа турли хил тусдаги мармар тахталар тилиниб, чиройли тахлаб қўйиладиган, мармар чиқитларига тўла ва нафис мармар чанги димокқа урадиган бундай ишхонанинг илонизи бўлиб буралиб кетган торгина водий узра ўсган қорақайин ва қорақарағайзорлару тасмадай чўзилиб, ястаниб ётган майсазорлар ўртасида танҳо-ёлғиз “манаман” деб савлат тўкиб туриши ғалати, ғайриоддий туюлса-да, бироқ барибир бу манзара ўзига хос, гўзал ва жозибали эди. Азбаройи қизиққанымдан бу ерга илк бор келганимда, қайтаётиб мўъжазгина, бир томони силликланган оқ мармар бўлакчасини чўнтагимга солиб олгандим; у кўп йиллар давомида ёзув столимда турган эди.

Мазкур мармартарошлик корхонасининг хўжайини Лампарт деган киши бўлиб, уни бу томонлардаги ғалати, қизиқ табиатли кишилардан энг ажойиби, деб аташ мумкин эди. Унинг хотини эрта ўлиб кетган, шу боис бўлса керак, анча одамови бўлиб қолганди, қолаверса, теварак-атрофдаги одамлар турмушига тааллуқли бўлмаган касб-хунари ҳам бунга қисман сабаб бўлган эди. Уни одамлар жуда бадавлат дейишарди, лекин буни ҳеч ким аниқ-гиниқ билмасди, чунки бу атрофда бунақанги касб-кор қиладиган, ушбу хунарнинг сир-асроридан ёки жилакурса даромадидан бирозгина

¹ Пастор – протестантлик мазҳабидаги руҳоний (изоҳлар таржимонники).

хабардор бўлган кимсани топиш амримахол эди. Гап нимада эканлигини камина ҳам тузук-қурук билмас, хали бунинг тагига етмаган эдим. Вазият жаноб Лампарт билан бошқаларга қараганда ўзгача ва ўзига хос тарзда муомала қилишни такозо этарди. Аслида мрамарчи уста ўз хузурига келган ҳар қандай меҳмонни самимий кутиб олар, бироқ унинг бировниқига бирров борганини хали ҳеч ким кўрмаганди. Қишлоқда гоҳо бирон-бир байрам бўлиб қолса ёки овга чиқилганда ёки савдо-сотик воситачилиги чоғида – бунақа воқеалар эса камдан-кам бўларди – одамлар унга ўта хушмуомалалик билан муносабатда бўлишар, чунки у одатда сипо-вазмин қиёфада пайдо бўлар ва гўё ҳозиргина ўрмондан чиқиб келган ва яна ҳадемай ўша ёққа жўнаб қоладиган таркидунё қилган одамдай, ҳаммага совукқон, лоқайд ва жиддий назар билан боқарди.

Башарти биров ундан: “Ишлар қалай?” деб сўраса, унга қисқагина қилиб раҳмат, бўлаяпти деб жавоб қайтарар, лекин ўзи қайтиб савол бермасди. “Охирги тошқин, сел ёки сўнгги сув танқислиги сизга зарар етказмадими?” деган саволга раҳмат, унчалик эмас, деб қўяқолар, бироқ ўзи бировдан ҳолаҳвол сўрашга одатланмаган эди.

Ташқаридан разм солганда, у кўп ташвиш чеккан ва эҳтимол, ҳозир ҳам боши ғам-ташвишдан чикмаётган одамдай таассурот қолдирарди, аммо лекин унинг ўз ташвиш-қувончларини биров билан баҳам кўрадиган ёки дардлашадиган одати йўқ эди.

Ўша ёз фаслида “мрамар тегирмончи” хонадонига тез-тез кириб-чиқишга одатландим. Кўпинча сайр қилиб юрган пайтларим уларнинг ҳовлиси ёнидан ўтиб кетаётиб, ўн-ўн беш дақиқага кириб ўтардим. Тош тарашлайдиган ишхона салқин ва қоронғи бўлиб, у ерда тоза, озода, сип-силлиқ пўлат тасмалар дам пастга тушиб, дам юқорига кўтарилиб бир маромда ишлар, қум заррачаларининг ғичирлаб тўкилгани, тахта пол остидан сувнинг шилдираши эшитилар, дастгоҳлар ортида ишчилар жимгина ўз вазифаларини адо этишарди. Мен бўлсам тоштахта устига ўтирволиб, ғилдираклар ва тасмаларни кузатар, товоним билан бирорта ёғоч ғўлачани у ёқ-бу ёққа думалатиб ўйнар, мрамар заррачалари-ю учириндиларнинг ғўлача остида ғичирлашига, сувнинг шилдирашига қулоқ солар, сигара тутатиб, бу ердаги сокин ва салқин ҳаводан бироз баҳраманд бўлгач, сўнг чиқиб кетардим. Хўжайинга эса деярли сира дуч келмасдим. Унинг хузурига – мўъжазгина, ҳамиша мудроқ уйга кирмоқчи бўлсам, бу ҳолат тез-тез такрорланиб турарди, йўлакда этикларимнинг чангини қоқиб, йўталиб олардим, шунда ё жаноб Лампарт ёки унинг қизи эшикни очиб, менга пешвоз чиқар, стулга таклиф қилиб, олдимга бир қадах шароб келтириб қўярди.

Сухбатимиз қовушгунча зил-замбил стол атрофида майдан оз-оздан ичиб, бармоқларимни ўйнаган кўйи жимгина ўтирардим; чунки на уй соҳиби ва на қизи, одатда, уларни камдан-кам бирга учратардим, ҳеч қачон биринчи бўлиб гап бошламас, буни кўриб туриб беихтиёр ушбу хонадонда ҳар қандай мавзу ҳамиша ноўрин бўлиб келмаганмикан, дея ўйлардим. Орадан ярим соатдан мўл вақт ўтар-ўтмай, сухбат ўз поёнига етар, ҳар қанча тиришмай, олдимдаги қадах ҳам тезда бўшаб қоларди. Иккинчи қадахни эса беришмасди, буни ўзим ҳам сўраб ўтирмасдим, олдимдаги бўш қадахга термилиб ўтиравериш ноқулай бўлгани сабабли мезбонларга қўл бериб хайрлашар, шляпамни кийиб, кетишга отланардим.

Қиз ҳақида гапирадиган бўлсам, унинг ўз отасига хайратланарли даражада ўхшаш эканлигини ҳисобга олмаганда, аввалига унда кўзга ташланадиган ҳеч нарсени пайқамасдим. Баланд бўйли, сочлари тимқора, кўзлари

эса худди отасиникидек нурсиз, маънос, бурни кичик, дахани чиройли эди. Юриши ҳам отасиникига ўхшаб кетар, овози ҳам мулойим ва жиддий эди. Қўл узатишлари, биров билан гаплашганда унга кулоқ солиб кутиб туришлари ҳам отасини эслатарди. Шунчаки хушмуомалалик юзасидан бўладиган саволларга қисқа, холисона ва мулоҳазакорлик ила биров ажабланиш билан жавоб қайтарарди.

Қўшни алектан¹ вилоятларига хос бўлган гўзаллик сарвқомат ва буғдойранг чехрага мутаносиб равишда унинг ташқи қиёфасидаги ўзига хос куч-қудратдан дарак берарди.

Камина уни даставвал чиройли бир сураат янглиғ томоша қилган бўлсам, бора-бора бўй етган барно қиздаги дадиллик, етуклик ва балоғат мени ўзига ром этиб, эс-хушимни олиб қўйганди. Ошиқлигим тез орада шундай бир кучли эҳтиросга айландики, буни ўзим ҳам тасаввур қилолмасдим. Агар қизнинг оғир, вазмин ва мағрур феъл-атвори ҳамда мазкур хонадонга хос бўлган сокин-совуққон вазият бўлмаганда эди, айнан мана шу ҳолат мени энгилгина энгиб, беозор ва итоаткор қилиб қўйганди, ким билади дейсиз, сирим аллақачон ҳаммага ошкор бўлармиди...

Қизга ёки унинг отасига рўбарў бўлдим дегунча, вужудимдаги бутун оташ шу заҳоти журъатсиз бир алангага айланар ва мен буни аранг яшира олардим. Биз ўтирган хона ҳам навқирон ошиқ тиз чўкадиган сахнага сираям ўхшамас, балки кўпроқ оғир, вазмин кучлар ҳукм сурадиган ҳамда жиддий ва чидаса бўладиган ҳаётнинг бир парчаси мужассам бўлган мўътадиллик ва садоқат маъвосини эслатарди. Бироқ шуларга қарамасдан қизнинг осуда ҳаёти ортида яширинган, жўшқин суҳбатлар чоғида тезгина имо-ишора ёки ногаҳоний ўтли нигоҳ замирида камдан-кам ҳоллардагина намоён бўладиган аллақандай таъсирчанлик, серзардалиқни пайқай олишга муваффақ бўлдим.

Кўпинча бу гўзал ва жиддий қизнинг асл моҳияти, сийрати нимадан иборат бўлмоғи мумкин, деган саволни ўзимча ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрардим. Аслида у серзавқ, жўшқин, эҳтиросли ёки мунгли, маънос, ғамгин ёхуд ҳақиқатан ҳам совуққон, лоқайд ёки тепса тебранмас бўлиши ҳам мумкин эди. Лекин ҳар ҳолда ташқи кўриниши унинг асл қиёфасини, ҳақиқий табиатини очиб беришга ожиз эди. Гарчи у сиртдан қараганда эркин фикрлай оладиган ва мустақил ҳаёт кечирадигандай туюлса ҳам, отанинг ўз қизи устидан чексиз ҳокимиятга эга эканлиги, гарчанд меҳр-муҳаббат аралаш бўлса ҳам, отанинг қаттиқ тазйиқи қизнинг асл ботиний табиатига таъсир этмай қолмаганини сезиш қийин эмасди. Башарти уларнинг бирга, ёнма-ён турганини кўрсам, бундай ҳолат эса камдан-кам содир бўларди, беихтиёр эҳтимол ноилож, истамаган ҳолда қилинган жабр-зулмнинг таъсирини ҳис қилгандай бўлардим, шу билан бирга тасаввуримда ота-бола ўртасида қачонлардир кескин ва муросасиз жанжал бўлиб ўтиши керак, деган ноаниқ туйғу ҳам ногоҳ пайдо бўларди. Лекин шу жанжалга бир кун келиб ўзим сабабчи бўлишим мумкинлигини ўйласам, юрагим ҳовлиқиб, билинар-билинемас ваҳима босарди.

Жаноб Лампарт билан дўстлигимиз юришмагани баробарида Риппах кўрғони бошқарувчиси Густав Беккер билан жуда чиқишиб қолдик. У билан соатлаб суҳбат қурадик, яқинда ҳатто брудершафт усулида чўқиштириб ичдик, холаваччанинг кескин танбеҳларига қарамасдан, бундан ўзимча ҳазилакам фахрланмадим. Беккернинг ёши тахминан ўттиз иккиларда бўлиб, ўзи ўқимишли, олий маълумотли, эпчил, уддабурон, тажрибали раҳбар эди. У менинг эркакларга хос чиройли сўзларимни кўпинча шунчаки киноя ара-

¹ Алектан – Дунай ва Рена дарёлари бўйларида яшаган қадимги немис қабилалари.

лаш кулимсираб тинглар, мен эса бундан хафа бўлмасдим, чунки унинг ёши анча катта ва ҳурматли кишиларга ҳам худди шундай кулимсираб муомала қилганини кўп кўрганман. Бунга унинг ҳаққи бор эди, негаки у нафақат мустақил маъмур, бошлиқ ва эҳтимол шу худуддаги энг катта ер-мулкнинг бўлғуси харидори, балки ўз теварак-атрофидаги кўпгина одамлардан руҳан анча устун киши ҳам эди. Уни ўлгудек ақлли одам сифатида тан олишса-да, бироқ унчалик хуш кўришмасди. Назаримда, Густав Беккерга одамлар ўзларини ундан олиб кочадигандай туюлар, шу боисданми, вақтини кўпроқ камина билан ўтказарди.

Бироқ шунга қарамай, кўпинча у мени умидсиз, тушкун бир ҳолатга ҳам солиб кўярди. Менинг ҳаёт ва инсонлар тўғрисидаги гапларимни тингларкан, кўп ҳолларда бир сўз демай, фақат қаҳрли маънодор илжайиш билангина кифояланар, шу тариқа кўнглимга шубҳа-ғулғула солиб кўяр, баъзан эса донишмандлик, фалсафанинг ҳар қанақанги кўринишини очикдан-очик кулгили бир нарса-да, дея баҳолашга ҳам журъат қилар эди.

Бир куни кечкурун Густав Беккер билан Адлер боғида ёлғиз икков майсазор рўпарасига қўйилган стол атрофида пиво ичиб ўтирардик. Ҳаво куруқ, иссиқ, ҳаммаёқни заррин гард-ғубор қоплаган, арғувон маст қилгудай бўй таратар, чироқ нурунинг ёруғ-хиралиги ҳам сезилмасди.

– Менга қаранг, Заттелбах водийсидаги анови мармартарош устани танийсизми? – сўрадим мен дўстимдан.

Трубкасини тамаки билан тўлдираркан, у менга қарамай, “ҳа” маъносида бош силкиди.

– Шундайми, унда айтинг-чи, у қанақа одам ўзи?

Беккер кулди ва трубка патронини нимчасининг чўнтагига солиб кўйгач, деди:

– Ниҳоятда ақлли одам у, шунинг учун ҳам доим жимгина юради. Хўш, унда нима ишинг бор?

– Ўзим шунчаки сўраяпман. Одамда ўзига хос таассурот уйғотади.

– Ақлли одамларнинг иши бу; лекин ундайлар кўп эмас.

– Шу холосми? У ҳақида бошқа ҳеч нарса билмайсизми?

– Унинг гўзал қизи бор.

– Биламан. Буни сўраётганим йўқ. Айтинг-чи, нега у одамларга сира кўшилмайди?

– Қўшилиб нима қилади?

– Ҳа, майли. Бошидан кўп ишлар ўтганми, дейман-да?

– Э-ҳа, хаёлпарастроқ эмасми демоқчимисан? Ёки водийдаги сокин тегирмону мармарни сўраяпсанми? Индамас таркидунёчилигиними? Ё ерга кўмилган ҳаётий бахт ҳақида эшитмоқчимисан? Буларнинг бари сафсата. У ажойиб тадбиркор, холос.

– Буни аниқ биласизми?

– Бўлмасам-чи. У жуда пишиқ, ичидан пишган. Пул ишлашни боплайди, билдингми?

У шу гапларни айтиб, ўрнидан турди, қиладиган ишлари кўп эди. Ичган пивосининг ҳақини тўлаб, ўти ўриб олинган сайхонлик бўйлаб тўғри юриб кетаркан, унча катта бўлмаган тепалик ортида кўздан ғойиб бўлди. Шамолга юзма-юз борганиданми, трубкасининг тутуни осмонга ўрлаб, ҳавода бир дам муаллақ сузиб юрди. Молхоналардан сигирларнинг маърагани эшитилди, қишлоқ кўчаларида ишдан қайтаётганлар кўрина бошлади. Бироздан сўнг, атрофимга разм солсам, тоғлар аллақачон қора-кўкимтир тусга кирган, осмон ранги ҳам энди қизил эмас, балки оч яшил-

зангори тусда, ҳадемай илк юлдузлар кўринадиган вақт бўлиб қолган эди.

Бошқарувчи билан бўлиб ўтган қисқагина суҳбат каминанинг ғурурига бироз тегиб ўтганди, шундай ажойиб окшом таъсирида, қолаверса, ўз иззат-нафсимдаги нуқсон кўзга ташланиб қолганиданми, “мармар тегирмончи”нинг кизига бўлган муҳаббатим устун келиб, эхтирослар билан ўйнашиб бўлмаслигини дилдан ҳис қилдим. Яна бир нечта “яримта”ни юмалатгач, аста ўрнимдан кўзгалдим, кўкда юлдузлар милтирай бошлаганди, қайдандир юракка кучли таъсир қиладиган халқ қўшиғи янграр, донишмандлигиму шляпамни ҳам ўтирган еримда қолдириб, коронғиликка чўмган далалар томон югургилаб кетдим, ўз-ўзидан кўз ёшларим шашкатор оқа бошлади.

Аммо бу ҳолат ажиб ёз кечасининг тароватидан баҳра олишимга монелик қилмади. Уфқда қудратли ва бир текис пўртанадай осмонга туташиб, қатор чўзилиб кетган бепоён шудгорлар, ён тарафимда узоқ-узоқларга қадар ястаниб ётган ўрмон мудроқ нафас олар, ортимда эса деярли кўздан ғойиб бўлган қишлоқ унда-бунда милтиллаган чироклари-ю олис овоз-оҳанглари билан ўзига чорларди. Ҳайдалган ерлар, осмон, ўрмон ва қишлоқ, ўтлоқзорлар ҳиди, гоҳ у ер, гоҳ бу ердан қулоққа чалинаётган қора чигирткаларнинг чириллашлари, барча-барчаси бир бўлиб, мени қуршаб олган, қулоқларимга гўзал, қувнок ва ғамгин оҳанг-куй бўлиб қуйиларди. Фақат юлдузларгина нимкоронғи кўк бағрида ҳаракатсиз нур сочарди. Шунда бирдан вужудимда журъатсиз, аммо зўр бир тилак оташ бўлиб ёнди, кўнглим ниманидир соғиниб, қўмсарди; билмадим, бу янги, номаълум қувонч ва дарду ҳасратларга интилишмиди ёки болаликдаги ватан сари қайтиш, ё отамдан қолган боғқўрага суянганча марҳум ота-онам товушларини, ўлиб кетган итимизнинг акиллашларини бир дам бўлса-да, яна бир бора тинглаб, тўйиб-тўйиб йиғлаб олиш истагимиди, билолмадим.

Ҳардамхаёллик билан қуруқ шох-шаббаларни босиб, дим коронғилик ичра йўлимда давом этдим, қутилмаганда олдимдан кенг ва ёруғ яланглик чиқиб қолди, Заттелбах водийси узра баланд қорақарағайлар ўсиб ётар, ҳов пастда Лампартнинг ҳовлиси жойлашган бўлиб, унда оқиш мармарлар уюлган, торгина ҳовузнинг қорамтир сувлари мавж уриб турарди. Шунда тўхтаган еримда узоқ туриб қолдим ва ўз-ўзимдан уялиб, дала бўйлаб тиккалаб, энг яқин йўлдан уй томон ортимга қайтдим.

Эртаси куни эса Густав Беккер сиримдан огоҳ бўлган эди.

– Ўзингни гўлликка солганинг нимаси, – деди у, – Лампартнинг қизига ошику беқарор бўлиб қолибсан-ку. Ҳай, майли, бу катта мусибат эмас. Ҳали бунақанги савдоларни кўп кўрасан, чунки ҳозир худди шундай ёшдасан.

Бу гал ҳам иззат-нафс, ғурурим устун келди.

– Йўк, азизим, – дедим унга, – сиз мени ҳали яхши тушунмабсиз. Биласиз, болаларга хос бачкана қилиқлару шилқимлик қилиш ёшидан аллақачон ўтганмиз. Мен ҳаммасини обдон ўйлаб, бир қарорга келдим. Уйлансаммикан дедим, ўйлаб кўрсам, ундан яхшироғини тополмайман.

– Нима, уйланаман дейсанми? – қулди Беккер. – Сен бола, зўрсан-ку!

Унинг бу гапига ғашим келди, лекин ўзимни босдим. Бошқарувчига ушбу иш юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларим ва режаларимни ётиғи билан тушунтира бошладим.

– Сен энг муҳимини унутаяпсан, – деди у гапларимни тинглаб бўлгач, жиддий ва қатъий оҳангда. – Лампартлар сенга тўғри келмайди, қолаверса, улар зоти, насл-насаби оғир одамлар. Албатта, истаган кишингга севги изҳор қилишинг мумкин, аммо-лекин уйланишга келганда, одам ўйлаб иш қилиши, ўз тенгини топмоғи лозим.

Бу сўзларни эшитиб, афт-ангорим буришиб кетди, унинг гапини шартта бўлмоқчи эдим, тўсатдан у кулиб юборди-да, деди:

– Хўш, ундай бўлса, отингни қамчилай қол, бўтам, омад сенга ёр бўлсин!

Шу кундан эътиборан, у билан рўпара келдим дегунча, бу ҳақда узок гаплашадиган бўлдим. Ёз фаслида ишлари ниҳоятда кўпайиб, қўли бўшамагани боис, суҳбатларимиз гоҳо йўлда, далада ёки отхона, сарой ёхуд омборхоналарда бўлиб ўтарди. Ушбу мавзуда қанчалик кўп гаплашганим сайин бутун масала кўз ўнгимда шунчалик аниқ ҳал бўлгандай туюларди. Аммо мрамар корхонага борган пайтларимда ўзимни нимагадир руҳсиз, маънос ҳис қилар, манзил ҳали анча олис эканлигини сезардим. Қиз эса ҳамишагидек самимий, дадил эканлигидан қалбим қувончга тўлар, айна чокда бироз хавотирга ҳам тушардим. У менга дам-бадам шодон ва синовчан назар ташлар, мени пинҳона яхши кўрадигандай туюлар, гапларимга жиддий кулоқ солиб, мени қўллаб-қувватлар, аммо орқаваротдан бутунлай бошқача фикрга эга экандек кўринар эди.

Кунларнинг бирида у кутилмаганда шундай деб қолди:

– Биз аёллар ҳаётни бироз бошқачароқ тасаввур қиламиз, масалан, ўзим ҳам, чунки биз эркеклардан фарқли ўлароқ ниҳоятда кўп ишлашимизга тўғри келади. Аёллар сизларчалик эркин эмас...

Мен шунда унга ҳар кимнинг тақдири ўз қўлида, ҳар ким ўз ҳаёти учун масъулдир, деган гапларни айтиб, далда берган бўлдим.

– Балки бу нарса эркек одамнинг қўлидан келар, билмадим, – деди қиз. – Аммо бизда вазият бошқачароқ. Албатта, биз ҳам ўз ҳаётимизни изга солишимиз мумкин, лекин мустақил қадам ташлашдан кўра кун тартибидаги зарурроқ ишларни ақл билан адо этишга тўғри келади, гап мана шунда.

Мен унга яна бир бор эътироз билдириб, ажойиб нутқ ирод этдим, шунда у қизишиб кетди ва эҳтирос билан шундай деди:

– Сиз ўз эътиқодингиздан чекинманг, меники билан эса ишингиз бўлмасин! Агар танлаш имкони бўлса, ҳаётдан гўзаллик қидириб топиш у қадар қийин эмас. Бироқ танлаш имконига ким ҳам эга бўла оларди дейсиз? Худо кўрсатмасин-у, башарти сиз бугунми-эртами бирорга улов-пуловнинг тагида қолиб, қўл-оёқларингиздан ажралгудек бўлсангиз, унда ҳавоий орзуларингиз нима бўлади? Бошингизга тушган бу мусибатдан кейин яшаб кета олиш учун бирон касб-кор, ҳунарингиз бўлса, хўп-хўп, бундан албатта хурсанд бўлар эдингиз. Илойим, омадингизни берсин, сизга шуни тилайман, бахтли бўлинг!

Қиз илгари ҳеч қачон бу тарзда жўшиб сўзламаган эди. Сўнг у индамай қолди, ғалати жилмайди ва кетишимга ҳам монелик қилмади. Унинг бу сўзлари буткул ҳаёлимни банд этиб, юрсам ҳам, турсам ҳам уни ўйлардим. Риппах кўрғонидаги дўстим билан ҳам шу ҳақда гаплашмоқчи бўлдим, бироқ Беккернинг совуқ нигоҳига, унинг масҳараомуз қимтилган лабларига кўзим тушди дегунча, ҳафсалам совиб қоларди. Оқибатда шундай бўлдики, фройляйн Лампарт билан қанчалик кўп суҳбатлашсам, бошқарувчи билан бу ҳақда шунчалик кам гаплашадиган бўлиб қолдим, қолаверса, бу “масала” бора-бора уни қизиқтирмай ҳам қўйди. Фақат у ер-бу ерда кўриб қолса, мрамар корхонасига ҳалиям бориб турибсанми, дея жиғимга тегиб қўярди, холос.

Бир куни уни Лампартлар хонадонидида учратиб, ҳайрон бўлдим. Унинг ҳам олдида бир қадах шароб қўйилган, у бўшагач, иккинчиси берилмаганини кўриб, бундан ўзимча қониқиш ҳосил қилдим. Лампарт банд эканми, тезда турақолди, қиз ҳам кўринмади, шу боис мен унга эргашдим. Кўчада:

– Бу ёқларда нима қилиб юрибсиз? – деб сўрадим ундан. – Лампартни жуда яхши танийсиз, чоғи?

– Ҳа.

– Унда ишингиз бормиди?

– Ҳа, пул билан боғлиқ ишлар бор эди. Кўзичоқ бугун кўринмадими? Шунга қайтақолдинг, шекилли?

– Қўйсангиз-чи!

Аслида эса киз билан дўстона муносабатларимиз кучайиб, бир-биримиз билан хийла яқин, сирдош бўлиб қолган эдик, лекин унга ошиқлигимни мудом сездирмасликка уриндим. Шу аснода вазият кутилмаганда бутунлай бошқача тус олиб, бутун умидларим чиппакка чиқадиғандек туюлди. Қиз табиатан тортинчоқ, одамови бўлмаса-да, бироқ аввалги ётсираши йўқ эмасди, оқибатда у билан бўладиган суҳбатларимиз умумий мазмун касб этиб, ўзаро самимий муносабатларимизга дарз кета бошлади.

Бу ҳақда ўйлаган сайин бошим қотиб, ўрмонда айланиб юрар, миямда минглаб аҳмоқона шубҳа-гумонлар пайдо бўлар, қизга нисбатан муомалада ўзимни лаёқатсиз ҳис этиб, бахт ҳақидаги бутун фалсафамга путур етган эди. Бу орада таътилимнинг ҳам ярмидан кўпи ўтиб бўлган, мен энди қолган кунларни санаб, тентираб, сандироқлаб бефойда, бесамар ўтган ҳар бир кунни гўё у чексиз аҳамиятга эга-ю, унинг ўрнини ҳеч нима билан тўлдириб бўлмайдигандай, афсус ва умидсизлик билан эслаб, хаёлимдан бир-бир ўтказга бошладим.

Воқеалар энг қизиган кунларнинг бири эди, бахт-омад боғининг дарвозаси олдида енгил тин олиб, хиёл ҳадиксираган ҳолда бир лаҳза туриб қолдим. Мармар корхонаси ёнидан ўтиб кетаётиб, бирдан Еленага кўзим тушди, у боғ ўртасида, баланд ўсган картошкагул буталари орасида турарди. Яқин бориб, салом бердим ва ётиб қолган гул поясини қозикчага боғлашда қизга ёрдамлашдим. Шу зайл унинг олдида чорак соатча қолиб кетдим. У келганимга ҳайрон бўлиб, хийла саросимада эди, бунинг замирида эса нимадир бор эдики, мен буни гўё аниқ ёзув каби ўқий олишимга ишонардим. У мени севади, буни мен қайта ва қайта ҳис қилдим, бунга ишончим комил ва ўзимда йўқ хурсанд эдим, шунданми, қизга ўзимча раҳмим келиб, ундаги саросимани сезмаганликка олдим, ўзимни гўё қахрамон ҳис этиб, бироздан сўнг қўл бериб хайрлашдим-да, ортимга ҳам қарамай жўнаб қолдим. Мана энди ишларим жойида бўлади, чунки у мени севади, буни бутун вужудим билан сезиб, ҳис қилиб турардим.

Эртасига яна бир ажойиб кун бошланди. Ҳис-ҳаяжон ва ташвиш билан бўлиб, гўзал фаслни ҳам бир зум унутиб, гўё кўзларим боғлангандек санкиб юраверибман. Ана, ўрмон яна нурга тўлган, анҳор суви дам қорамтир-кўнғиртус, дам кумушсимон тусга кириб оқар, олис манзиллар нурли жилоланиб ўзига чорлар, дала йўлларида бораётган деҳқон аёллар қўйлақларининг этақлари гоҳ қизил, гоҳ ҳаворанг товланарди. Камина шодхуррам, завқ-шавққа тўлганимдан ҳатто капалак тутиш ҳам эсимдан чиқиб кетган эди. Ўрмон ёқасида жойлашган тепаликка терлаб-пишиб чиқиб олгач, у ерда бирпас ётиб дам олдим, унумдор кенгликлару олисдаги тўнкарилган улкан коса янглиғ уфққа қадар разм солиб, ўзимни қиём куёши нурларида тобладим, бунинг учун гўзал оламдан, ўз-ўзимдан ва барча-барчадан дилдан миннатдор эдим. Хуллас, бугунги кунни ширин хаёл суриб, хиргойи қилиб, баҳоли қудрат завқ билан ўтказганимдан ўзимда йўқ хурсанд бўлдим. Кечқурун ҳатто Адлер боғига бориб, қизил шаробнинг энг асл навидан бир кружка “уриб” ҳам келдим.

Эртаси куни яна “мармарчи”лар хузурига йўл олдим, у ерда ҳаммаёқ илгари қандай бўлса, худди шундай эди. Хонадон, ундаги жиҳозлар ва жиддий-вазмин Еленани кўргач, негадир ғалабага бўлган ишончим, дадиллиги довюраклигим бамисоли қоқиғулдай тўзиб, тарқаб кетди, уйсиз гадой, дайди-дарбадар остонада қолгани каби, бирпас ўтиргач, сўнг сувга тушган мушукдай бўшашиб, аянчли бир тарзда ортга қайтдим. Аслида эса ҳеч нима бўлгани йўқ, ҳаттоки Елена ҳам ўта самимий кайфиятда эди. Лекин менда нимагадир кечаги кўтаринки ҳис-туйғудан асар ҳам қолмаганди.

Шу куни мен учун иш ўта жиддий тус олди. Бахт нима эканлигини олдинроқ тагиб кўргандим, чамаси. Энди уйку ва хотиржамлик ҳам аллақаякка йўқолган, дарду ҳасрат каминани оч бўридай еб-ғажий бошлаганди. Теварак-атрофимдаги олам ғойиб бўлган, ёлғизлик ва жимжитлик аро сўппайиб, ўзим танҳо қолган, эҳтиросларим дам паст, дам баланд овозда кулоққа чалинар, бошқа ҳеч вақо эшитилмас эди. Кўзим илиниб, туш кўрибман: новча, гўзал, вазмин бир қиз келиб, бошини кўксимга қўйиб турганмиш; кўлларимни бўшлиққа узатган кўйи йиғлаб-сиқтаб, “мармар тегирмон” атрофида кечаю кундуз худди ўғрига ўхшаб пусиб, сездирмай айланиб юравердим.

Не тонгки, бошқарувчи Беккернинг кинояли, дахрийларча курук панд-насихатларига кулоқ осидан бошқа чорам қолмади. Чидаб бўлмайдиган жазирама иссиқда далалар бўйлаб ҳаллослаб югурдим, ўрмондаги анҳорнинг муздек сувига бағримни бериб ётдим, фойдаси бўлмади. Шанба оқшомида кишлоқда бўлган жанжалда муштлашиб, калтак еб, ҳаммаёғим шишиб-кўкарди ҳамки, муддаоимга эришолмадим.

Вақт эса бамисоли оқар сувдек тез ўтиб борарди. Таътилимдан ўн тўрт кун, ўн икки ва ниҳоят, ўн кун қолганди, холос! Шу орада мармар корхонасига икки марта бориб келдим. Биринчи сафар қизнинг отасинигина учратдим, у билан арралаш цехига тушиб, мармар лавҳаларнинг қўйилишини анқайиб кузатиб ўтирдим. Жаноб Лампарт омборхона томонга кетиб, тезда қайтавермагач, шартта ўрнимдан турдим-да, иккинчи келмаганим бўлсин, дея жўнавордим.

Бироқ орадан икки кун ўтиб, яна қоққан қозикдай ўша ерда эдим. Елена хамишагидай кутиб олди, мен ундан нигоҳимни узолмасдим. Асабий ва беқарор кайфиятда, паришон бир ҳолатда бемаза ҳазил-хузул, бўлмағур сафсата ва латифалардан бир талайини айтиб, ўзимча мақтангим келди, қиз эса бундан хурсанд бўлиш ўрнига ранжиб қолди.

– Бугун нимага бунақасиз? – сўради у ниҳоят ва менга шундайин бир гўзал қараш қилдики, бундан юрагим гупиллаб уриб кетди.

– Қанақа эканман? – саволга савол билан жавоб қайтардим, негадир шу дамда жиним кўзиб, кулгим қистади.

Турган гап, бемаврид кулгим қизга ёқмади, у нима гаплигини тушунолмайдилар қисди ва маънос бўлиб қолди. Шу дам миямдан, мени севади, шунинг учун ғамгин бўлиб қолди, деган ўй ўтди. Нима қилишни билмай, бир дақиқа довдираб туриб қолдим, шайтон яна орага тушиб, худди боягидай аҳмоқона кайфиятга берилиб маҳмадоналигим тутди, бироқ айтилган ҳар бир сўздан наинки ўзимнинг, балки қизнинг ҳам кўнгли айниб, дили оғриди. Ёшлиқ – бебошлиқ, деб шунга айтишади-да, йўқса, тилимни тийиб, Еленадан кечирим сўраш ўрнига бемаъни майнавозчиликка берилишни, дардимни дoston қилиб, икки ўртадаги муносабатни била туриб баттар оғирлаштиришни менга ким қўйибди дейсиз.

Шу дамда ўзимни ҳар қачонгидан ҳам кўра бахтсизроқ ҳис қилиб, нафасим бўғилди, ҳовлиққанимдан шароб бўғзимга тикилиб йўталдим ва хонани тезгина тарк этдим.

Таътил вақтимдан энди саккиз кун қолганди, холос.

Гўзал ёз фасли, у бошида шу қадар кўп умид бағишлагандики, энди эса қувончдан мосуво эдим – қолган саккиз кун ичида нима ҳам қила олардим? Яхшиси, эртагаёқ жўнаб кетишга қарор қилдим.

Бироқ аввал қизнинг олдига яна бир бориб келишим, унинг куч-қудратга тўла, гўзал чехрасига бокиб, унга: мен сени севардим, нега мен билан бунақанги ўйин қилдинг, деб айтиш учун ҳам яна бир марта хузурига боришим керак эди.

Энг аввало, Риппах қўрғонига – Густав Беккернинг олдига бордим. У ўзининг кенг, бироқ қуп-қурук, факирона кулбасида энсизгина баланд ёзув столида хат ёзиб ўтирарди.

– Сиз билан хайрлашгани келдим, – дедим унга, – эртага эрталаб жўнаб кетсам керак. Билсангиз, энди яна қаттиқ ишлашга тўғри келади.

Бошқарувчи мени лол қолдириб, бу гал ҳеч қандай ҳазил қилмади. Елкамга дўстона қоқиб қўяркан, хайрихоҳлик билан деди:

– Шунақа дегин. Балли, Худо хайрингни берсин, йигит!

Чиқиб кетаётгандим, у мени яна чақириб қолди:

– Менга қара, сенга ачинаман, лекин бу қиздан иш чиқмаслигини ўшандаёқ билганман. Сен бўлсанг, ҳикматомуз гапларни айтиб, донолик қилиб юрaverдинг, майли, энди бундан бу ёғига маҳкам бўл!

Бу гап тушдан олдин бўлганди. Тушдан кейин эса Заттелбах дараси узра тик тушган қияликда ўсган йўсин устида ўтирган кўйи сой ва тегирмонлар ҳамда Лампартлар ҳовлисини тепадан томоша қилар эканман, ҳаммасини қайтадан ўйлаб кўришга, айниқса, боя Беккер айтган гапнинг мағзини чақишга уриниб кўрдим. Қалбимда изтироб, пастда эса ҳаёт ўз измида давом этарди, дара ва бир неча уйнинг томлари кўзга ташланар, анҳор суви ярқираб кўринар, қатнов йўли эса енгил шамолда чангиб, тўзирди; беихтиёр ўйланиб қолдим, бу ерларга яна келиш, сой, тегирмонлар ва одамларни қачондир кўриш насиб этармикан? Эҳтимол, Елена ҳам қачонлардир тақдирга тан бериб, пешонасига ёзилган сокин-осойишта ҳаётдан воз кечар, ўз қалбига кулоқ солиб, зўр бахт-омад ёхуд изтироб оғушида ўз ният-мақсадига етар? Ким билади, балки мен ҳам бу водийнинг бетартиб, чалкаш ва чигал ўр-ўнгирилари ичра яна ўз йўлимни топиб олиб, бир кунмас-бир кун тинчлик-хотиржамликка эришарман. Яна ким билади дейсиз.

Мен бунга ишонмадим. Чинакам эҳтирос илк бор бағрига олганда, уни енгилга ўзимда етарли куч тополмадим.

Бир кўнглим, Елена билан ортиқ гаплашиб ўтирмай, жўнаб кетақолай дедим. Бу албатта, энг яхши йўл эди. Шу боис унинг уйи ва боғига термилиб, кунни кеч қилдим.

Ниҳоят, ҳаёл дарёсига ғарқ бўлиб, тик жарлик ва қияликларда қоқилиб-туртиниб, урина-сурина пастга, ўрмон томон кета бошладим. Бир маҳал, оёқларим остида бир нима ғичирлагандай бўлди, қарасам – мармар синиқлари... худди уйқудан уйғонгандек, кўзларим “ярк” этиб очилди, ўзимни ортиқ келишни хоҳламаган жойда кўриб, даҳшатга тушдим, бироқ энди кеч эди.

Бу ерга қандай келиб қолганимни ўзим ҳам билмайман, ғира-шира хонада, стол атрофида Елена менга рўбарў, индамай ўтирарди. Гўё бу ерда бир неча соатдан бери шу алфозда ўтиргандек эдим, менга ҳарҳолда шундай туюлди. Чўчиб кетдим, бу албатта охиргиси, ўйладим ичимда.

– Яхшимисиз? – дея олдим аранг. – Таътилим тугади, хайрлашгани келгандим.

– Э, шундайми?

Орага жимлик чўкди. Омбор тарафдан ишчиларнинг ғала-ғовури, кўчадан ўтиб бораётган юк машинасининг товуши эшитилди, hozир бу овозларни узоқ тинглашга тайёр эдим. Ниҳоят, кетмоқчи бўлиб ўрнимдан турдим. Дераза олдига бордим. Қиз ҳам ўрнимдан турди-да, менга қаради, нигоҳи ўткир ва жиддий эди. Узоқ вақт шундай тикилиб турди.

– Ушанда боғда, – юзландим унга, – эсингиздами?

– Ҳа, эсимда.

– Елена, ўшанда мени севасиз деб ўйлагандим. Энди эса кетишим керак. Қиз кўлимдан тутиб, мени дераза томон тортиди.

– Дийдорингизга яна бир тўяй, – шундай деб чап кўли билан юзимни хиёл тепага бурди, сўнг кўзларини кўзларимга яқин олиб келиб, ғалати қараш қилди, нигоҳи ўткир, тошдек қотган, қаҳрли эди. Юзи юзимга шунчалик яқин эдики, ўзимни тутолмадим, аста лабларидан ўпдим. Қиз ҳам кўзларини юмиб, менга бўса ҳадя қилди. Кўлимни белидан оҳиста ўтказдим-да, маҳкам ўзимга тортиб қучдим ва секин сўрадим:

– Жоним, нега энди айнан бугун?

– Жим! – деди у. – Энди боринг-да, бир соат ичида яна қайтиб келинг. Мен одамларга қараб туришим керак. Отам бугун йўқ.

Водийнинг ўзимга нотаниш диққатга сазовор жойларини айланиб, булутларнинг кўзни қамаштиргудек суратларини томоша қилдим, Заттелбахнинг худди тушдагидай шовиллашини тинглаб, буткул олис, аҳамиятсиз нарсалар ҳақида ўйладим – ёш болалик пайтларимда кечган ғалати, таъсирчан ва шунга ўхшаш воқеаларни эсга олдим, улар гўё булутлар орасида ним кўриниш берар, мен англаб улгурмай, яна кўздан ғойиб бўларди. Йўлда бир қўшиқни ўзимча хиргойи қилиб кетдим. Ўзимга ёт, бегона жойларда тентираб юрарканман, вужудимни аллақандай ғалати, ширин ва ёқимли ҳис-ҳаяжон чулғаб олди ва хаёлимда Еленанинг бўйчан, бақувват қиёфаси намоён бўлди. Ўзимга келгач, тонг қоронғисидан водийнинг қуйи қисмига етиб, шодон қайфиятда уйга қайтдим.

Уйда қиз мени илҳақ кутиб ўтирарди. Ўртамизда ҳали бир сўз айтилмаёқ, кўлларимиз бир-бири билан чирмашди. Ҳаво дим, қоронғи, очиқ деразадан бағрига тоғ ўрмони узра ўсган азим қора қарағайларнинг ўткир учлари қадалган хира, рангпар осмоннинг энсиз бир парчаси кўзга ташланарди. Бармоқларимиз ҳамон бир-бирлари билан ўйнашар, аъзойи-баданимга титроқ кирган, ўзимни шу дамда бахтиёр ҳис этдим.

– Елена!

– Ҳа?..

– Эҳ, сени!..

Ўйиндан чарчаган бармоқларимиз ниҳоят тин олди. Осмоннинг оқарган бўлагига разм солдим, сўнг ўгирилиб қарасам, қиз ҳам ўша ёққа тикилиб турган экан. Кўзларида хира ёғду акс этиб, қабоғидан сизиб чиққан икки томчи ёш юмалаб тушмоқда эди, уларни оҳиста ўпиб, совуқ ва шўр эканлигидан таажжубландим. Қиз мени ўзига тортиб, эҳтирос билан ўпди, сўнг ўрнимдан турди.

– Вақт бўлди, – деди у. – Энди кетишингиз керак.

Эшик олдида қиз мени бехосдан ўзига тортиб, яна бир бор эҳтирос ила узоқ ўпди, сўнг бутун вужуди титраганини сездим, мен ҳам қалтираб кетдим, шу аснода эшитилар-эшитилмас, хиёл бўғиқ овоз билан:

– Кетинг, кетақолинг! Эшитаяпсизми, энди кетинг! – деди.

Ташқарига чиққанимда, ортимдан:

– Хайр! Энди келманг, ҳеч қачон қайтиб келманг! Хайр! – деб қолди.

Бир сўз демасимдан, эшикни дарров ёпиб олди. Нафасим бўғилиб, юрагим сиқилди, бироқ йўлда кетаётиб буюк бахт туйғуси қўшқанотдек шувиллаб, мени ўз оғушига олди. Қадамларим узоқ-узоқларгача эшитилар, буни ўзим сезмасдим. Уйга етиб келгач, ечиндиму дераза олдига чўзилдим.

Бу кеча ажойиб бўлди, қани энди у яна бир бора такрорланса дердим. Илик шамол баайни онам қўлларидек эркалар, қорайиб кўринаётган улкан каштан дарахтлари баланд деразам оша аста шивирлар, майин эпкин далаларнинг хуш бўйини олиб келарди. Узоқ-узоқларда чакмоқ чакнар, шуъласи қоп-қора тун бағрини бир дам ёритиб ўтарди. Дам-бадам олисдан кучсиз момақалдиروق товуши эшитилар, қаерлардадир тоғу ўрмонлар мудроқ ғимирлаб, хорғин бир алфозда ажойиб, ғаройиб эртак сўйлаётгандай туюларди. Буларнинг барчасини камина худди қирол каби ўзимнинг юксак бахт кўрғонимда туриб кузатар ва тинглар эдим, буларнинг бари менга тегишли ва гўё теран шодлигимга ажойиб макон бўлмоқ учунгина яралгандек эди. Бутун вужудим бахтдан сармаст антикар, битмас-туганмас муҳаббат шеър бўлиб чор-атрофга таралар, қора нуктадай кўринаётган ҳар бир дарахт ва баланд чўккиларга қадар, ҳаттоки олис-олислардаги булутларгача ҳам етиб борарди. Тасвирлашга сўз ожиз, агар бунинг имкони бўлганда эди, коронғилик қаърига чўмган ҳар бир ўр-қир, тепалик, ҳар бир дов-дарахт учидаги сас, олисдаги чакмоқнинг қон томирлари-ю момагулдиракнинг сир-синоатли маромига қадар аниқ-тиниқ баён қилиб берган бўлардим.

Йўқ, буларни тасвирлаш қўлимдан келмайди. Юракнинг туб-тубидаги, энг гўзал ва ноёб ҳис-туйғуларни сўз билан ифодалаб бўлмайди. Бироқ ўша унутилмас тун мен учун яна бир бора қайтиб келишини чин дилдан хоҳлардим.

Агар бошқарувчи Беккер билан аввал хайрлашмаганимда, эртаси куни, албатта, унинг олдига борган бўлардим. Бунинг ўрнига энди қишлоқ атрофида айланиб юрдим, сўнг Еленага узундан-узун мактуб ёздим. Унда кечкурун боришимни айтиб, бир талай таклифларимни баён этдим, жумладан, унга ўз аҳволимни ва имкониятларимни тушунтириб, отангиз билан гаплашсам, нима дейсиз, ё мен тез орада ишга кириб, келгуси ҳаётимиз моддий таъмин этилгунга қадар кутиб тураимизми, деган савол билан мурожаат қилдим. Отаси бу гал ҳам уйда эмас эди; бир неча кун олдин ҳамкор шерикларидан кимдир келган ва у хозир меҳмон билан овора экан.

Гўзал махбубамдан бўса олиб, уни хона ичкарасига бошладим, ёзган мактубимни олибди. Хўш, энди бу ҳақда нима дейди? Қиз саволимга индамай, менга илтижо билан қаради, қистайвергандим, оғзимга қўлини қўйиб, пешонамдан ўпди-да, аста, бироқ шу қадар аянчли ихраб юбордики, нима қиларимни билмай қолдим. Эҳтиёткорлик билан бераётган барча саволларимга жавоб қайтариш ўрнига нуқул бош чайқар, дард-изтироб аралаш ғалати тарзда майин ва нозик жилмайиб кўяр, қўлини белимдан ўтказган қўйи худди кечагидек вафодор ёр каби садоқат билан жимгина ўтирарди. Сўнг мени кучиб, бошини кўксимга қўйди, унга бир сўз демай юз-кўзлари, пешонаси, ёноқлари ва сочларидан ўпа бошладим, ниҳоят, бошим айланиб, ўрнимдан сакраб турдим.

– Шундай қилиб, эртага отангиз билан гаплашайми-йўқми?

– Йўқ, – деди у, – илтимос, йўқ.

– Нега энди? Ё кўрқяпсизми?

Қиз бош чайқайди.

– Унда нима гап?

– Бас қилинг! Илтимос, бу ҳақда бошқа гапирманг. Яна чорак соат вақтимиз бор.

Биз шу зайлда бир-биримизни қучиб, жимгина ўтирардик. Менга маҳкам ёпишиб, ҳар гал эркалаганимда қиз негадир нафасини ичига ютиб титраб кетар, ундаги руҳсизлик, маъюслик, эзгин кайфият шу тариқа менга ҳам ўтарди. Уни ва ўзимни химоя қилмоқчи бўлиб, менга, қолаверса, бахтимизга ишонишини ўтиниб сўрадим.

– Ҳа, ҳа, – бош ирғади қиз, – бу ҳақда гапирманг дедим-ку. Ҳозир ўзи шундоғам бахтиёрмиз.

Шундан сўнг, қандайдир ғойибона куч ва эҳтирос билан юз-кўзим аралаш ўпа кетди ва ахийри ҳолсизланиб қолди. Кетиш учун ўрнимдан турдим, эшик олдида қўллари билан сочларимни сийпаларкан, паст овозда, деярли пичирлаб деди:

– Хайр, жоним. Эртага келманг! Илтимос, энди бошқа келманг! Кўриб турибсиз-ку, аҳволимни.

Юрагимда чексиз дард-изтироб билан уйга қайтдим ва бу ҳақда то ярим тунга қадар ўйлаб, азобланиб чиқдим. Нега энди у ишонишни ва бахтли бўлишни хоҳламаяпти, хўш, нега? Қиз бундан бир неча ҳафта олдин бир нима дегандай бўлувди, ҳозир шу гап эсимга тушди: “Биз, аёллар сизларчалик эркин эмасмиз; бошга тушганни кўз кўради, бунга кўникиш керак”. Хўш, унинг бошига нима иш тушган бўлиши мумкин?

Нима бўлгандаям, буни билишим зарур эди, шунинг учун қизга эрталаб мактуб жўнатдим ва кечкурун, корхонада иш тугаб, ҳамма кетгандан сўнг, мармар тоштахталар уюлган омборхона ортида уни кутдим. Қиз кечикиб, истар-истамас кириб келди.

– Нега яна келдингиз? Келманг, дедим-ку. Отам ҳам шу ерда.

– Йўқ, – дедим мен, – сиз менга аввал юрагингиздаги бор гапни, ҳамма-ҳаммасини айтишингиз лозим, унғача ҳеч қайқа кетмайман.

Елена менга хотиржам нигоҳ ташлади, бироқ ранги мармартош каби оппоқ эди.

– Мени қийнаманг, – шивирлади у ниҳоят. – Мен сизга ҳеч нима деёлмайман, буни истамайман ҳам. Фақат бир гапни айтишим мумкин – бугун ё эртага бу ердан жўнаб кетинг ва ҳаммасини унутинг. Мен сизники бўлмайман.

Ташқарида июль ойининг илиқ, дим ҳавоси ҳукм сураб, қиз бечора эса гўё совқотгандай қалт-қалт титрарди. Умрим бино бўлиб бунақанги азобга дучор бўлмаган эдим, лекин индамай кета олмасдим ҳам.

– Менга ҳозироқ ҳамма гапни айтинг, мен ҳаммасини билишим керак.

Қиз менга ногоҳ шундай тикилдики, нигоҳи жон-жонимни тешиб ўтди. Бироқ сўзимдан қайтмадим.

– Гапирсангиз-чи! – дедим бироз қўполлашиб. – Йўқса, ҳозироқ отангизнинг олдида бораман.

У ҳардамхаёллик билан қаддини ростлаб, эҳтироссиз, бироқ энди баландроқ овозда гапира бошлади, ранги янаям оқариб кетган, аммо бу унинг маъю ва улуғвор гўзаллигига соя сололмасди.

– Демак, гап бундай. Бошим очик эмас ва сизники бўлмайман. Бошқаси бор, тушундингизми?

– Йўқ, – дедим, қизнинг гапини бўлиб. – Нима, мендан бошқа севганингиз бормиди?

– Эҳ! – хўрсинди у. – Йўқ, йўқ, мен уни яхши кўрмайман. Аммо мен унга ваъда қилинганман, энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди.

– Нега ўзгартириб бўлмас экан? Ахир уни яхши кўрмасангиз!

– Ўшанда сиз ҳақингизда ҳеч нима билмасдим. У менга шунчаки ёқарди, холос; уни яхши кўрмасдим, аммо у менга муносиб эди, чунки бошқа ҳеч кимни танимас эдим. Айтдим-ку, бор гап шу ва ҳаммаси шундай бўлиб қолиши керак.

– Бундай бўлмаслиги керак, Елена. Ахир барини бекор қилиш ҳам мумкин-ку.

– Эҳтимол, мумкиндир. Бироқ гап қаллиғимда эмас, ҳамма гап отамда.

– Отангиз билан ўзим гаплашиб кўрсам-чи?

– Ёш боламисиз! Нега ҳеч нарсани тушунмайсиз?

Бир-биримизга тек қараб қолдик. Назаримда, у кулгандай бўлди.

– Отам мен билан бирга хоҳиш-иродамни, эркимни ҳам қўшиб сотган, пул учун. Қишда эса тўй.

Қиз юзини тескари бурди, бир неча қадам юриб, яна ортига қайтди. Ва деди:

– Азизим, дадил бўлинг! Энди бу ерга бошқа келманг!

– Ҳаммасига пул сабаб, шундайми?

Қиз билмайман, дегандек елка қисди.

– Нима сабаб дейсизми? Отам ўз сўзидан қайтолмайди, у худди менга ўхшаб, маҳкам боғланиб қолган. Сиз уни билмайсиз! Агар уни ташлаб кетгудек бўлсам, бундан ортиқ бахтсизлик бўлмайди. Демак, мард, танти бўлинг, ақл билан иш қилинг! Шундан сўнг, тўсатдан қизишиб кетиб деди: – Тушунинг ахир, мени қийнаманг! Буни кўтара олмайман...

Бир лаҳза ҳаммаёқ шундай осуда бўлиб қолдики, ҳатто отасининг уйда у ёқдан-бу ёққа юргани ҳам эшитилди.

– Узил-кесил бир қарорга келолмаяпман, – дедим мен. – Унинг кимлигини айтолмайсизми?

– Уними? Э, йўқ, буни билмаганингиз яхши. Мени десангиз, бошқа қайтиб келманг!

Елена хонаси томон йўл оларкан, ортидан қараб қолдим. Мен ҳам кетмоқчи бўлдим, аммо кета олмадим, оппоқ совуқ тошлар устига чўкдим, сувнинг шилдирашига қулоқ солдим, назаримда, ҳамма нарса бетўхтов сирғаниб, оқиб кетаётгандай туюлди. Гўё ўз ҳаётим, Еленанинг ҳаёти ва бошқа кўплаб, беҳисоб инсон тақдирлари шундоқ ёнгинамдан худди сув каби бепарво ва лоқайд дара томон, зулмат сари оқиб ўтиб кетаётгандай эди. Худди сув каби...

Уйга кеч ва ўлгудай чарчаб қайтдим, ётиб ухладим. Эрталаб тургач, нарсаларимни жомадонга жойлаб, йўл тадоригини кўришга аҳд қилдим, хиёл ўтгач, буни унутиб, нонуштадан сўнг, судралиб ўрмон томон йўл олдим. Узил-кесил, қатъий бир хулосага келолмаётгандим, фикрларим худди сув юзидаги пуфакчаларга ўхшаб дам кўринар, дам ёрилиб ғойиб бўларди.

Шундай қилиб, энди ҳаммаси тамом, ўйлардим ўзимча, аммо ҳеч қандай манзарани тасаввур қилолмасдим; биргина шу гап миямда чарх урар, енгилгина хўрсиниб, бош ирғашдан бошқа чорам йўқ эди.

Куннинг биринчи ярмида муҳаббат билан мусибат икков бир бўлиб, мени енгилга уринди. Бу ҳолат ҳам яхши ва тиниқ фикрларга замин бўлолмади, ўзимни зўрлаб қулай фурсат кутиб ўтириш ўрнига, шартта турдим-да, мармар корхонаси яқинида пистирма қуриб, жойлашиб олдим ва атрофни кузата бошладим. Ниҳоят, жаноб Лампарт уйдан чиққанини кўриб қолдим, у кишлоқ кўчасига бурилиб, кўздан ғойиб бўлди. Фурсатни ғанимат билиб, киз ёнига шошилдим.

Елена мени кўриб, бакириб юборди ва ҳайрон бўлиб тикилиб қолди.

– Нега? Нега яна келдингиз? – ингради у.

Мен ўсал бўлиб, хижолат тортганимдан нима қилишни билмай, аянчли бир аҳволда қолдим. Эшик тутқичини ҳамон ушлаб турар, аммо негадир қайтиб кетгим келмасди, шу боис аста қизга яқинлашдим, у мени кўрқув ва изтироб билан кузатиб турарди.

– Кечир мени, Елена, – дея олдим аранг. – Сени севаман!..

У бош ирғаб, дам ерга, дам менга қарар, тинмай бир сўзни такрорларди: “Нега? Нега?” Афт-ангорига қараганда, ҳозир у мендан ёши улугроқ, етукрок ва қудратлироқ кўринар, мен эсам унинг олдида деярли ёш бола эдим.

– Хўш, нима қилдик энди? – шундай деб, жилмайишга уриндим. – Менга бирон нима денг, шу билан жўнаб кетмоқчиман.

Қиз титраб, сесканиб кетди, ишқилиб, ҳозир йиғлаб юбормасайди, деб турибман, йўқ, ҳар қалай, жилмайди, шунча азоб-изтироб ичра бунни қандай уддалади, билмадим. Ниҳоят, у ўзини босиб олиб, оҳиста шивирлади:

– Келақолинг, нега у ерда қакқайиб турибсиз!

Бир қадам юриб, уни бағримга босдим, биз титраб-қакшаб, бир-биримизга маҳкам чирмашиб туриб қолдик, мендаги қувонч ҳадик-хавотир, кўрқув ва хўрсиниш билан қоришгани сайин у кўз ўнгимда шодон кўринар, мени ёш болага ўхшаб силаб-сийпалар, ажиб ва ғаройиб исмлар билан эркалар, қўлларимни тишлаб, турфа хил ишқий ўйинлар ўйлаб топарди. Вужудимда чуқур кўрқув ҳисси оташин эҳтирос билан олишар, бунни сўз билан ифодалаб бўлмас, Еленани кўйиб юборгим келмас, у эса кулиб мени эркалар, атайлаб жиғимга тегар эди.

– Бирозгина бўлса ҳам хурсанд бўлсангиз-чи, ҳой, муз одам! – шундай деб, гоҳо мўйловимдан тортиб ҳам кўярди.

Мен эса ҳамон ҳадик-хавотирда эдим:

– Ҳаммаси яхши бўлишига ишонасизми? Ахир, сизники бўлмайман дегандингиз-ку.

У эса бошимни қўллари орасига оларкан, юзи юзимга теккудек бўлиб:

– Ҳа, ҳали ҳаммаси яхши бўлади, – дерди.

– Ундай бўлса қолиб, эртага отангиз билан гаплашсам ҳам бўларкан-да, а?

– Ҳа, бўлади, ёмон бола, сизга ҳамма нарса мумкин. Ҳатто сюртук кийиб келсангиз ҳам майли, ахир эртага якшанба-ку.

– Хўп, – қулдим мен ва хурсандлигимдан ёш боладай ирғишлаб унинг қўлларидан тутдим-да, хона бўйлаб бирга рақсга тушиб кетдик, бир-икки айлангач, стол бурчида тўхтаб, уни бағримга босдим, пешонаси юзимга тегиб, унинг тимқора, қалин сочларини ўйнай бошладим. Хиёл ўтгач, сакраб турди-да, ортга тисланиб, сочларини текислади ва бармоғини нуқиб, пўписа қилган бўлди:

– Вой, отам келиб қолиши мумкин! Ёш болага ўхшаймиз-а...

Қиз менга кетма-кет бўсалар ҳадя қилгач, дераза тоқчасида турган гулдаста ичидан бир дона гул олиб, шляпамга қистириб кўйди.

Кун қорая бошлаган, шанба бўлгани учун Адлер ҳар турли одамлар билан гавжум эди. У ерда битта кружкани бўшатгач, бир партия кегли¹ ўйнаб, эртароқ уйга қайтдим. Жавондан сюртукни олиб, стул суянчиғига илдим-да, уни баҳузур томоша қилдим. У янги эди, имтиҳонга деб харид қилинган ва ўшандан бери деярли кийилмаганди. Қора, ялтироқ мато қалбимда тантанавор фахр-ифтихор туйғуларини уйғотарди. Ётиб ухлаш ўрнига ўтирволиб, ўй-хаёлларга берилдим. Эртага Еленанинг отасига нима дейман,

¹ Кегли – тик териб қўйиладиган шиша шаклидаги чиллақларни шар билан уриб йиқитиш ўйини.

унинг олдида ўзимни камтарона тутишим керак, ўз фикр-жавобларимни, эътироз, баҳона, ваз, узрларимни, шунингдек, отасининг фикрларини, вазоҳатини ҳам ўзимча тасаввур қилиб кўрдим. Худди ваъз ўқиётган воизга ўхшаб, уларни зарур имо-ишоралар билан бирга овоз чиқариб машқ қилдим, эртага бўладиган суҳбатга алоқадор баъзи гапларни ухлаб қолмасимдан олдин ўринда ётқолиб, яна бир бора такрорлаб чиқдим.

Ниҳоят, якшанба тонги ҳам отди. Ҳаммасини яна қайтадан бафуржа ўйлаб олиш учун черков қўнғироклари чалингунга қадар ўрнимдан турмадим. Черковда тоат-ибодат бошланган чоғда худди имтиҳонга бораётган талабадай байрамон ясан-тусан қилиб кийиндим, соқолимни киртишлаб, сут ичиб нонушта қилган бўлдим, юрагим эса гурсиллаб урарди. Ибодат тугагини сабрсизлик билан кутдим, қўнғирок бонги тинган заҳоти секин йўлга чиқдим. Кўринишим жиддий, Заттелбахга элтадиган кўча бўйлаб, йўлнинг чанг жойларига чап бериб борардим, ҳаво иссиқ, булутли эди. Қанча тиришмай, барибир баланд ёқали сюртукда бироз терладим.

Мармар корхонасига етгач, йўлда ва ҳовлида шу кишлоқлик одамлар уймалашиб турганини кўриб ҳайрон бўлдим, юрагим сиқилди, улар худди кимошди савдосидаги каби тўп-тўп бўлиб ниманидир кутиб, паст овозда гаплашиб туришарди. Нима гаплигини сўраб ҳам ўтирмай, улар ёнидан ўтиб, ғалати ва қўрқинчли туш кўраётган одамга ўхшаб, ҳайрон ва ғамгин бир ҳолатда уй эшиги томон юрдим. Кираверишда бошқарувчи Беккерга дуч келиб, баттар хижолат бўлдим, чунки у мени аллақачон жўнаб кетган деб ўйларди. Беккер ҳорғин ва толиққан киёфада, ранги бир аҳвол эди.

– Ҳа, сен ҳам шу ердамисан? – деди у мени кўриб, хийла заҳархандалик билан. – Азизим, бугун бу ерда ортикчалик қилмасмикансан, деб қўрқаман.

– Жаноб Лампарт шу ердами? – сўрадим унга эътибор ҳам қилмай.

– Албатта, бошқа яна қаерда бўлиши мумкин?

– Фройляйн-чи?

У хона эшигига ишора қилди.

– Ичкаридами?

Беккер бош ирғади. Тақиллатмоқчи эдим, эшик ўзи очилиб, бир эркак киши чиқиб келди. Шунда ичкари хонада кўпчилик турганини кўрдим, жиҳозларнинг ўрни ҳам қисман ўзгариб қолганди.

Энди бутунлай ўзимни йўқотиб, довдираб қолдим.

– Беккер, менга қаранг, бу ерда нималар бўляпти ўзи? Анов одамларга нима керак? Ўзингиз нима қилиб ўтирибсиз?

Бошқарувчи мен томон ўгирилиб, ғалати қараш қилди.

– Нима, ҳеч нарсадан хабаринг йўқми? – сўради у бошқача овоз билан.

– Йўқ, ўзи нима гап?

У менга яқин келиб, юзимга тикилди.

– Унда, йўлингдан қолма, йигит, – деди у майин овозда, кўлини елкамга аста кўйиб. Шу он нафасим бўғилиб, бутун аъзойи-баданимни ногаҳоний кўрқув эгаллади. Беккер менга яна бир бор ғалати, синовчан назар ташлаб, сўнг охиста сўради: – Кеча қиз билан гаплашганмидинг?

Бейхтиёр қизариб кетганимни кўриб, у зўрма-зўраки йўталди, аммо гўё инграгандек бўлди.

– Еленага нима қилди? У қаерда? – бақириб юбордим мен.

Беккер у ёқдан-бу ёққа юрар, гўё мени унутгандек эди. Зина панжарасига суянганимча нима қилишни билмас, атрофимни худди ёт, бегона, ичикора қонсиз шарпалар ўраб олган-у, ҳаво етишмаётгандай бўғилардим. Шу пайт Беккер ёнимга келиб, “юр” деди ва зинапоядан юқорига, то бурилишга

қадар чиқди-да, зина устига ўтирди, сюртугим ғижим бўлишига эътибор бермасдан, мен ҳам унинг ёнига чўкдим. Бутун хонадон бир зум жимжит бўлиб қолди, шундан сўнг Беккер аста гап бошлади:

– Ўзингни қўлга ол-да, тилингни маҳкам тишла, болакай. Шундай қилиб, Елена Лампарт энди йўқ, уни биз бугун эрталаб сойдан, куйи тўғон олдидан ўлик ҳолда топдик. Жим, гапирма! Дадил бўл! Фақат сен эмас, унга куядиган. Қани, мард бўлсанг, мардлингнида тур. У ҳозир хонада ётибди ва ҳамон ўз гўзаллигини йўқотмаган, аммо сувдан тортиб олган пайтимизда... билсанг... бу даҳшат эди, даҳшат... – У сўзлашдан тўхтаб, бошини сарак-сарак қилди. – Жим дедим! Гапирма! Ҳали гаплашишга вақт бўлади. Бу сендан ҳам кўра менга муҳимроқ. Эртага сенга ҳаммасини бир бошдан гапириб бераман.

– Йўқ, – дедим мен, – Беккер, илтимос, ҳозир айтинг! Мен барини билишим керак.

– Ҳа, майли. Ҳозир фақат шуни айтишим мумкинки, сенинг бу хонадонга ҳар доим келиб-кешиб юрганингни кўрсам ҳам индамай юрардим, ҳолбуки, нима бўлишини олдиндан билиб бўлмас экан. Шундай қилиб десанг, Елена менга унаштирилган эди, ҳали ошкора бўлмаса-да, лекин...

Шу топда бир кўнглим шартта туриб, бошқарувчининг башарасига кулоққашлаб туширгим келди, буни ўзиям сезгандай бўлди.

– Ўзингни бос! – деди у вазминлик билан ва менга қаради. – Боя айтганимдай, тафсилотларни бошқа пайт гаплашармиз.

Биз энди жимгина ўтирардик. Елена, Беккер ва мен – ўртамизда бўлиб ўтган бутун воқеа ҳозир худди шарпалар ови янглиғ кўз олдимдан тез ва аниқ ўта бошлади... Нега буни аввалроқ билмадим, нимага буни ўзим сезмадим? Бунинг учун қанча имкониятлар бор эди-я! Биргина сўз, лоақал ишора бўлганда ҳам, тинчгина ўз йўлимга кетардим, қиз ҳам бу кўйга тушмасди.

Ниҳоят, ғазабим босилди. Сезиб турардим, Беккер бор гапни олдиндан пайкаши лозим эди, энди унинг зиммасига қанчалик оғир юк тушганини англадим, у ўзига ҳаддан зиёд ишониб, мени ўйнатган ва айбнинг каттароқ қисми эндиликда унинг виждонига ҳавола эди. Мен эса яна бир саволга жавоб топишим керак эди.

– Менга қаранг, Беккер, қизни севармидингиз? Уни чинданам яхши кўрармидингиз?

У бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ овози чиқмай, икки-уч марта бош ирғай олди, холос. Унинг ҳозирги аянчли аҳволини, шундайин тиришқоқ ва қайсар одамнинг товуши ҳам чиқмай қолиб, бутун тунни бедор ўтказганидан ранги оқариб, ҳорғин юзи пирпираб турганини кўрганимдан сўнг, мусибатнинг бутун даҳшати кўз олдимда яққол намоён бўлди.

Орадан хиёл вақт ўтиб, кўз ёшлар қуригач, Беккер ҳамон менинг ёнимда, кўлини мен томон чўзиб турарди. Кўлини маҳкам сиқдим, у олдимга ўтиб, қия зинадан яна пастга тушдик ва Елена ётган хонага кирдик – ўша машъум кунда у ерга сўнгги марта қиришим эди.

USTOZ
TARJIMONLAR BISOTIDAN

Jahon
ADABIYOTI

Аъзам АЮБ
(1904–1938)

АЪЗАМ АЮБ ҚИСМАТИ

Ўтган асрнинг 20–30-йиллари ўзбек матбуотида рўй берган воқеликларни ўрганар эканмиз, ўша даврдаги газета ва журналлар билан бирга ўзбек маърифатчилиги ва журналистикаси тараққиёти йўлида жонини фидо қилган Чўлпон, Ғози Юнус, Мирмуҳсин Шермуҳаммедов, Санжар Сиддик, Абдулла Қамчинбек, Муҳаммад Ҳасан каби бир қатор таниқли арбоблар номлари тилга олинади. Ушбу ёзувчи ва журналистлар қаторида ўзбек матбуотида ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшган Аъзам Аюб ҳам бор эди.

Аъзам Аюбов 1904 йил 21 августда Тошкентнинг Раис кўча маҳалласида хизматчи оиласида дунёга келган. 1917 йил отасининг вафот этиши Аъзам Аюбни мактабни ташлашга мажбур этади. Ёш Аъзам оила боқиш билан бирга 1918 йилдан Мунавварқори Абдурашидхоновнинг Хадрадаги етти йиллик “Намуна” мактабида ўқишини давом эттирди ва у ерда Фитрат ҳамда Қаюм Рамазонлардан сабоқ олади. 1919 йили устозларининг тавсияси билан “Турон” кутубхонасига китоб ташувчи бўлиб ишга жойлашади. Иш жараёнидаги бўш вақтида ўзбек, рус, турк тилларидаги китобларни мутолаа қиларди. Дастлаб “Иштирокиюн” ва “РосТА” деворий газеталари тахририятига бориб, у ерда Мирмулла Шермуҳаммад, Чўлпон, Ғози Юнус каби муҳаррирлар билан танишади. Тез орада “Иштирокиюн” газетасига мусаххих ёрдамчиси бўлиб ишга жойлашади. Шу билан бирга 1920 йил ўрталарига келиб, Аъзам Аюб “Ёш бухороликлар”нинг “Тонг” журналига мақолаларни оққа кўчирувчи котиб-мирза сифатида ишга қабул қилинади. Икки нашрдаги фаолияти жараёнида Вали Алломов, Абдулла Авлоний, Чўлпон, Фитрат каби маърифатпарвар зиёлилардан адабиёт, санъат, бадиий ижод сирларини ўрганайди.

1922 йил сентябридан “Қизил байроқ” газетаси “Туркистон” номи билан чиқа бошлайди. Аъзам Аюбнинг бу пайтга келиб журналистика борасидаги тажрибаси ва жўшқин меҳнат фаолияти инobatга олиниб, у дастлаб бўлим мудирини, кейин эса масъул котиб ўринбосари лавозимларига кўтариларди. 1925 йилдан “Туркистон” газетаси “Қизил Ўзбекистон” номи билан чиқа бошлайди ва Аъзам Аюб 1937 йилга қадар мазкур газетани масъул котиб ўринбосари вазифасида фаолият кўрсатади. Ушбу газета тахририяти таниқли адиблар – Абдулла Қодирий, Элбек, Ойбек, Боту ва бошқалар келиб турадиган, ўзаро фикр алмашадиган манзил эди. Газетани қаламкаш сифатида танила бошлаган Аъзам Аюб бу адиблар билан тез-тез мулоқотда бўлади. Натижада у матбуотда ишлаш учун фақат амалий тажриба етарли бўлмаслигини англайди. Шу боис аввал ўрта мактабни тугатади, сўнг САГУ (ҳозирги ЎЗМУ)нинг ижтимоий фанлар факультетида ўқийди.

Аъзам Аюб 1925 йилда “Камбағал деҳқон” газетасининг шаклланишида фаол иштирок этиб, 1925 йил июлдан 1926 йил июлигача шу газетани масъул котиб лавозимида ҳам иш юритади. Фаолияти давомида “Қизил Ўзбекистон” газетасининг иловаси бўлган “Ер юзи” номли суратли журналга (1926–1928) масъул котиблик қилади. Дунё маданияти, ижтимоий ҳаёти, жаҳон адиблари фаолияти ва асарлари билан ўзбек ўқувчиларини илк бор таништираган бу журналнинг сермазмун чиқишида Аъзам Аюбнинг хизмати катта бўлган. Кейинчалик бу журнал “Машғала”, “Тулис-

тон” номи билан чиқа бошлаганда ҳам, у муҳаррир ўринбосари лавозимида ишлаган (1931–1937). Фақатгина матбуот билан кифояланмай, ўша давр адабий ҳаракатига фаол аралашшига интиланган. Аъзам Аюб даврий нашрларда санъат ва адабий ҳаётга доир қатор тақризлар эълон қилган. У ўз мақолаларига “Аъзам Аюб”, “Чигатой”, “Аъзам”, “Аюб”, “Жимит”, “Газетчи” “Томошачи”, “Тошкентли”, “А.А.” тахаллуслари билан имзо чеккан.

Афсуски, мустамлакачи тузум матбуотчи сифатида эндигина элга танилган ҳамда таржима соҳасида изчил фаолият бошлаган Аъзам Аюбнинг ҳаёт ва ижод йўлига нуқта қўйди. У 1937 йил 15 октябрь куни НКВД ходимлари томонидан тухмат билан қамоққа олинди. 1938 йил 5 октябрь куни НКВД “учлиги”нинг ёпиқ суди уни сохта айбловлар асосида олий жазога ҳукм қилди. Ҳукм 1938 йил 4 октябрда НКВД Ҳарбий коллегиясининг шу ҳақидаги қарори чиқмасдан олдин ижро этилган эди. Шу тариқа юртнинг асл фарзандларидан бирининг тақдирига НКВД Ҳарбий коллегияси томонидан хулоса ясалган эди. Аъзам Аюбов ўлиmidан салкам 20 йил ўтиб, унинг иши қайта кўриб чиқилади ва 1957 йил 1 августда синглиси Муборак Аюбовага журналист Аъзам Аюбнинг оқлангани маълум қилинади.

Аъзам Аюб ўз ижодий фаолияти давомида миллат, халқ манфаатини ҳимоя қилган кўплаб мақолалар, ҳикоялар ёзган. Шунингдек, қаламга олган мавзулар жамият ҳаётидаги энг долзарб муаммоларга бағишланганлиги, инсонлардаги ёмон иллатларни бартараф этишга қаратилганлиги билан ажралиб туради. Унинг яратган барча асарлари, таржималари ва мақолалари ўз даврида ўқувчилар томонидан кизгин кутиб олинган. Аъзам Аюб таржима соҳасида ҳам ўзига хос из қолдирган. Чунончи, у Гольдонининг “Меҳмонхона бекаси”, Шиллернинг “Мақр ва муҳаббат” каби қатор сахна асарларини русчадан ўзбек тилига таржима қилган. У вақтли матбуот саҳифаларида ҳам эълон қилинган кўплаб кичик ҳикояларни таржима қилган. Жумладан, П. Сумботтининг “Адабсиз занжи”¹, Борис Пилнякнинг “Султоннинг қаҳваси”², Блоску Ибониюснинг “Йўловчи”³, Анри Барбюснинг “Шаҳзода Фердинанд”⁴ каби асарлари фикримиз далилидир. Албатта, биз келтирган мисоллар Аъзам Аюбнинг улкан ижодий меросидан бир қатра, холос. А. Аюб таржима учун танлаган ҳикояларида воқеалар қаерда бўлаётгани, ким томонидан ҳикоя этилаётганлигидан қатъи назар ўқувчининг кўз олдида кечаётган жараёнларга ҳамоҳанг боради. У бутун воқеликни ўқувчининг савияси, дунёқарашига мослаб, маҳорат билан ҳикоя қилади. Умуман, бу ҳикояларга юксак бадий савия, тилнинг равллиги ва пишиқлик хосдир.

Сиз азиз журналхонларга Аъзам Аюбнинг жаҳон адабиёти вакиллари ижодидан қилинган таржимасидан намуна ҳавола этилмоқда.

Баҳром ИРЗАЕВ

¹ “Аъзам”. Адабсиз занжи // Ер юзи. 1928 йил. № 6. – Б. 8-9.

² А. Аюбий. Султоннинг қаҳваси // Ер юзи. № 10. (43) 1928. – Б. 6-7.

³ “Газетчи”. Йўловчи // Ер юзи. 1928. № 18. – Б. 6-7.

⁴ “Газетчи”. Шаҳзода Фердинанд // Ер юзи. № 3. (56) 1929. – Б. 4-5.

II. СУМБОТТИ

АДАБСИЗ ЗАНЖИ

Ҳикоя

Мен биринчи марта Франкни кўрган вақтимда ул одми жомакор кийган, уни қоғоз кесувчи машиналар ва қоғоз тахталарини санаб турувчи қизлар ўраган эди. Машиналар тўхтамай ҳаракат қилар ва бир хил овоз чиқарар эдилар. Қизлар бўлса кун бўйича кулар эдилар. Мен ўйлайманки, бу кулишлар ортиқ даражада хурсандчиликдан, шўхликдан эмас, балки машиналар билан заҳарланган ҳаёт тўғрисидаги андишаларни йўқотмок учун воситадир.

Франкнинг кўз очиб кўрган дунёси челақ билан супурги бўлса, иккинчи дунёси – “рангдор йигит” лигидир. Такдир унга шуни буюрган эди. У ўзини жуда вазмин тутади, ўйин-кулгига вақти етмайди. Ул ичмайди, карта ўйнамайди. Ҳар ҳафта оладирган иш ҳақини хотинига келтириб топширади. Шанба кечкурунлари, бошқалар дам олган чоғларида у ўзининг иккинчи вазифаси бошида – “Кастилия” мусофирхонасида ўралашади. Бу мусофирхона жануб вокзали ёнидаги тинчгина кўчада бўлиб, Франк шанба ва якшанба кунлари шу ерда хизматчилик қилади.

Унда доим ишлайдиган франциялик ва ирландиялик хизматчиларнинг тихирлик қилишига қарамасдан, мусофирхона хўжайини Франкни алдар, қизиқтирар эди. “Агар чакқон ва содиқ бўлсанг, санга доимий иш бераман. Шунда сен ўзингнинг супургингдан, ифлос латталардан, ахлат тозалашдан кутуласан. Оқ ёқа кийиб келган меҳмонларни хушомадлар билан кутасан...”

Мусофирхонада хизматчи бўлиши – жуда яхши ва даромадлиқ иш. Баъзи қўноқлардан шундай катта чой пуллари тушадики...

Хизматчиларни чақирадирган қўнғироқ чалинди. Франк югурганча йўлакка чиқди ва шофёр қўлидан чамадонни олди. “Еттинчи қават, 123-хона” деб мусофирхона навбатчиси қичқирди. Франк келган жуфтликка йўлни кўрсатмак учун лифтга қараб илдамроқ борди. Келган жуфтлик эркаги баланд бўйлик, унинг ғариб юзида кичкина соқолчаси ҳам бор. Нью-Йорк шаҳридаги кишилардек кийинган, фақат шляпаси бу ерникига ўхшамайди. Оддий шляпага қараганда бирмунча каттароқ, доираси салкироқ ва ингичка лента билан ўралғон. Франк беихтиёр унинг олдидан қайтиб кетди.

Ярим соат ўтганидан кейин 123-хонадан фахмлаб бўлмайдиган овозлар чиқди. Франциялик хизматчилардан бири эшикнинг калит тешигидан қаради. “Улар жанжаллашадирлар” деб у ёқда турган бирига айтди. “Эркак бир ўзи кетмакчи бўлди. Хотин уни юбормай туради. Эркак жуда тез кийинмакда, бу жин чақиргур хотин нақадар гўзал!” 123-хонанинг эшиги очилди. Афанди жаноблари шошиб пастга, кўчага, Нью-Йоркнинг тўпалонлик ҳаётига тушиб кетди.

123-хонадан секингина қўнғироқ жиринглади. Бир-бирининг орқасидан икки марта амирона чалинди. Франк ҳали эшик олдига бормасданок учинчи маротаба чалинди. Бу марҳаматлик малика қандай сабрсиз эканлар!

– Буюрсинлар?

– Икки кишилик кечки таом келтир. Сен билан бирга емакчиман. Нима

яхши бўлса, шуларни танла. Ичкилик ҳам бўлсин. Лекин вино бўлмасин. Мен уни кўтара олмайман. Сизнинг виноларингиз жуда нордон бўлади. Франг коньяги борми?

– Йўқ, мен билмадим. Мен ҳозир қарайман, – деди Франк. Бундан бир неча кун илгари шу ернинг ўзида ишланган “Франг шампанеси”ни “ичкилик ичмайдиган агент”га бергани учун бир хизматкорни ҳайдаб юборганларини, шундан ярим соатдан кейин полициянинг жиноят жойига етиб келганини Франк эслади. Мусофирхонанинг хўжайини “ҳеч нарса кўрмагани учун” агентга уч минг доллар пора беришига тўғри келди. Улар ҳам “ҳеч нарса кўрмадилар”, лекин бечора хизматчи ишдан кўчага қувилишига тўғри келди.

Франк баркашни столга қўйганидан кейин кетмакчи бўлди. “Тўхта!” деб хотиндан қуруқ амирона ва оз-моз титрак товуш чиқди:

– Тўхта нимага ошиқасан... мен буларнинг ҳаммасини кунпаякун қилиб юбормоқчи эканимни тушунмадингми? Ҳа, ичкилик топилади, дегин. Мен билан бирга ўтир, бола. Ҳар икки стаканга қуй. Эшитдингми, икковига қуй. Тез, мен ташнаман!

Хотин юмшоқ ва катта ўриндикда ярим ўлтирган, ярим ётган ҳолда. Эғнида қора ипак кийим. Ул бошини товлаган ҳолда бир нарсалар кутади. Кўзларини қоронғи босган, ғамгин боқади. Ипак ва ялтироқ пайпоқларининг юқорисида ҳозирча қурча ва гуллари кўринмай туради. Тиззадан юқорироқда ипак боғич кўз қамаштиради. Франк орқасига қайрилди.

– Кел, менинг олдимга ўтир. Мени ўп. Сенинг соғлигингга. Сенинг отинг нима?

– Мени Франк деб атайдилар. Франк Бедфорд хизматингизга тай-ёрман... Сиз қандай нарсаларни ўйлайсиз, хоним? Мен бир оддий занжиман-ку. Мен ҳеч вақт...

– Сен уни тушунмайсан. Мен ҳозир сени хоҳлайман. Мен кўп зерикдим, йўлда узоқ юрдим. Чарчадим, асабларим жойида эмас... мен сенинг кучоғингда дам олмоқчиман. Сен менга ёқдинг, бола. Ундан кейин, сен менинг ўч олмоғим учун энг яхши қурол, энг яхши ханжарсан. Мен билан бирга келган одам ярамас киши. Ул менга арзимайди. Мен чиройли эмасманми? У мени ташлаб, ифлос қизларнинг олдига кетди. Ҳатто у мени урди ҳам. Аммо мен ундан ўчимни оламан. Занжи билан ўчимни оламан!

Франкка энди ҳамма нарса маълум бўлди. Унга Франк керак эмас. У фақат қурол. Ханжар қанчалик ифлос бўлса, ўч шунчалик ширин бўлади. Жанубдан келган жентльменнинг хотини бир занжининг кучоғида!

– Хоним менга кетишга рухсат берингиз. Мен хоҳламайман.

– Сен ким билан гаплашиб турганингни биласанми? Менинг отам бутун ўлканинг ҳоқими эди. Ота-боболарим Испания қиролининг номи билан Куба оролларида ҳукм сурган кишилардир. Сен умрингда фақат бир маротабагина бундай гулга эришиб турибсан. Сен жинни бўлма, ўз бахтингни овлаб қол. Ҳеч ким билмайди. Ҳаммаси унутилиб кетади.

Франк қотиб қолган эди.

– Хоҳламайсанми, ит боласи. Сенга ўхшаш қорамолларга қамчи керак. Бобомнинг ҳовлисида ҳали ҳам шундай устунлар бор. Уларда ўзларига юкланган ишларни яхшилаб бажармаган занжилардан икки-учтасини ҳар куни кечқурун шу устунга боғлаб савалар эди.

– Мен эркин кишиман, хоним. Бу ерда халқчилик – демократия

хукмрон. Мен эркинман, сени хохламайман. Ўз хотиним бор. Йўқол...

Хотиннинг юзига иситма қизиллиғи югурди. Унинг юз олмаларини мурда оклиғи қоплади. У гандираклаб ўрнидан турди.

– Ит, сен бунга жонинг билан жавоб берасан. Агар кўнмасанг, ҳозир ёрдам деб қичқираман. Унда нима бўлишини сира биласанми...

Франкнинг кўкраги қутурди. У бўғилиб жавоб бераётганда кўзларидан чакмоқлар отилди.

– Майли, ўлайин, мен сени хохламайман. Мен сендан нафратланаман. Сенинг бутун наслингни...

Франк сўзини тамом қила олмади. Чунки хотин жон титратгучи қичқириқ билан бақириб кўйлагини кўкрагидан йиртди ва Франкка шиша отди. Франк тезда чекинди, лекин кечиккан эди. Коньякнинг оғир шишаси унинг бошида парчаланган эди. У коньякнинг ҳидини тотди. Яна бир маротаба хотиннинг ёввойи қичқириғини эшитди ва хушдан кетди.

Бир неча минутдан кейин тинч кўчанинг сукунати полиция автомобиленинг товуши билан бузилди. Кўк кийим кийган уч полиция “Кастилия”га етиб келдилар. Йўлда ўзларининг резина таёқларини кинидан чиқариб олдилар. Лекин бу резинка таёқлар Франкка керак бўлмади. Полициялар 123-хонага кирган вақтида у ерда беҳуш ётар эди. Франциялик хизматчи ўзининг амрикон ва баланд пошнали ботинкаси билан кўкрагини босар, ирланд хизматчи эса бошига урар эди.

Мен Франкни бир бутхона касалхонасининг жарроҳлик бўлимида кўрдим. Унинг каравоти олдида пойлаб ўтирган полициячи, ўлгунча урилиб эзилган Франкнинг маҳбус эканини кўрсатар эди. Касалнинг юзидан билиб бўлар эдики, бу маҳбус тезликда озодликка эришмади, у ўлди.

Франк дўхтирлар қараганда, терговчи келганда ҳеч қандай ҳаёт асари кўрсатмади. Лекин унинг хотини Дебура ғамгин ва маъюс йиғи билан эрининг ўрнига ўзини ташлаганда, Франкнинг вужудини оҳиста титров босган эди.

– Эй Худо, фақат шу етмаган эди, – деб тўлагина келган занжи хотин йиғлар эди. Нима учун мен билан қаноатланиб кўя қолмадинг? Мен сени севмасмидим? Мен сенинг буйруғингдан ташқари чиққанмидим? Сиз эркаклар ҳаммангиз бузилгансиз! Сизларга бир хотин камлик қилади! Нега сен шундай қилдинг? Нега?..

Жон бергувчининг юзидан энг сўнгги титров ўтди. Гўё у хотинининг гаплари тўғри эмаслигини билдирмак учун бошини қимирлатмоқни хоҳлар эди. Кейин у яна қимирламай қолди. “Жон, энди кетсанг ҳам бўлади, – деди навбатчи дўхтир полицияга. – Ер судьяси энди бу кишига тега олмайди. Аммо унинг гуноҳи тириклайин ёндириб ташлашга етар эди. Аҳмоқлар! Оқ хотинларни тинч кўя олмайдилар!”

*Аъзам АЮБнинг
эркин таржимаси*

“ХУАСТУАНИВТ”НИНГ ҚАДИМГИ ТУРКИЙ ВЕРСИЯСИ

Қосимжон СОДИҚОВ,
филология фанлари доктори, профессор

Марказий Осиё халқларининг илк ўрта асрлардаги цивилизацияси турли диний-фалсафий қарашлар кесишган нуқтада юз берди. Улуғ боболаримизнинг исломга қадар сиғинган, фалсафий-маънавий қарашлари тарихида сезиларли из қолдирган динларидан бири монийликдир. Монийлик III юзйилликда Бобилда яратилди. Сўнг бир ёғи Андалус, бошқа бир йўналишда Кунчиқар ёққа ёйилди: бошлаб Эронга, ундан Ўрта Осиёга, бу ердан ўтиб Шарқий Туркистонга кириб борди.

Тарихнинг иши қизик: ўтмишда монийлик инончи кенг ёйилган бўлишига қарамай, бошқа халқларнинг ҳеч биридан шу динга тегишли ёзма мерос, ҳатто диннинг яратувчиси бўлмиш Монийнинг фалсафий қарашлари баён этилган қадимий китоблари ҳам сақланган эмас. Улар орасидан қадимги турк ва суғд муҳитида яратилган битикларгина кунимизгача етиб келган. Монийнинг ишлари, китоблари ва монийлик инончи тўғрисида Абу Райхон Беруний ўзининг “Ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар” китобида ҳам яхши ёзиб қолдирган. Биз монийлик фалсафасини, қарашларини, ўша кезлардаги адабий жараёни ана шу битиклардан ўргансак бўлади.

Қадимги турклар монийликка сиғинган чоғлардан қолган ёзма ёдгорликлар унчалик кўп эмас, лекин улар кўплаб турларга бўлинади: улар тангриларга ва Монийга бағишланган алқовлар, тангрига муножотлар (тавбаномалар), дуолар, турли мазмундаги шеърлар, ирқ битиги, эпиграфик матнлардан иборат. Ушбу асарлар кўк турк, моний ва эски уйғур ёзувларида битилган.

Кўҳна турк-моний диний жамоасидан қолган ёдгорликлардан бири туркшуносликда “Хуастуанивт” номи билан аталиб, у монийчиларнинг эрки-эрксиз, билиб-билмай қилган ёзуқларидан ўқинув битигидир¹. Асарнинг оти матнда *N(i)ğošaklarniñ suyin-yazuqin öküngü Huastuan(i) vt* деб берилган. Ушбу жумладаги *niğošak* – суғдчадан ўзлашган бўлиб, “тингловчи” маъносини англатади, у монийлик жамоасида қуйи даражадир; *suu-yazuq* – жуфт сўз, “гуноҳлар, ёзуқлар” деган маънони билдиради; *öküngü* эса ҳозирги “ўқинув, тавба қилув” маъносида келади. Шунга кўра, асарнинг отидан “Ниғўшақларнинг ёзуқлардан ўқинувчи “Хуастуанивт” деган маъно келиб чиқади.

“Хуастуанивт” – таржима асар. У қадимги эроний тиллардан бирида яратилиб, кейин туркийга ўгирилган. Фанда унинг суғдча, қадимги туркий

¹ Нашрларига қаралсин: Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.–Л., 1951. С. 108–130; Дмитриева Л.В. Хуастуанифт (введение, текст, перевод). – Тюркологические исследования. М.–Л., 1963. С. 214–232; Sodiqov Q. Turkiy til tarixi. Toshkent, 2009. 318–331- b.

тилдаги версиялари маълум. Туркий версиялари уйғур ва моний ёзувларида битилган. Қўлёзмалари ҳозир Санкт-Петербург, Лондон ва Берлин фондларида сақланмоқда.

Асар ўн беш бўлимдан иборат бўлиб, улар *bölüg* дейилган ва ҳар қайсиси муайян масала ечимига бағишланган. Матнда ҳар қайси бўлим ўзининг тартиб кўрсаткичи билан бошланади: *üçünc, törtünç, bişinç, altınç, yitinç, säkizinç* ва б. Уйғур ёзувли матнда жумлалар қўш нуқта (.), бўлимлар эса икки жуфт нуқта (. .) билан ажратилган.

Қўлёзма сўнгида асарнинг тугаганлиги ва котибининг оти ёзилган: *Bütürmiş Tarхан. Tügädi n(i)ğošaklarınñ suyün-yazuqın öküngü Xuastuan(i) vt.* – “(Матнни) тугаллаган Тархан. Тугади ниғўшакларнинг ёзуқлардан ўкинув (битик)и – “Хуастуанивт”.

Ўтмишда диний асарлар, хусусан, моний ёдгорликларини битишда ёзувнинг ўзига хос услуби танланган.

“Хуастуанивт” сиғинувчилар ичида ёлғиз ҳолда ҳам, кўплашиб ҳам ўқилган.

Айтганча, асарнинг кунимизга қадар сақланиб қолган туркий версиялари орасида матний ва тил жиҳатдан катта ўзгариш йўқ. Бу нарса, асарни қадимги туркий тилга бир киши ўгирган, унинг мавжуд қўлёзмалари эса ўша илк ўгирмадан олинган, деган мулоҳазага олиб келади. Бунинг яна бир сабаби, асар қўлёзмаларининг бари айтарли бир замонда – турклар орасида монийлик дини кенг ёйилган кезларда кўчирилганида бўлса керак.

“Хуастуанивт” диний-фалсафий асаргина эмас, қадимги турк ёзма адабиётининг ажойиб ва бебаҳо ёдгорлиги ҳамдир. Адабиёт аҳли уни бадий асар сифатида ўрганади. Топинувчилар кўнглидаги эзгу ўйлар, инжа туйғуларни, уларнинг тангрига илтижосини акс эттириш, матн таъсирини ошириш учун таржимон ниҳоятда равон бир услубни қўллаган. Матн услуби таржимоннинг теран билимли, тил устаси, сўзга чечан, шоиртабиат киши ўтганидан белги бериб туради. Қолаверса, тангрига бўлган илтижоларда матннинг таъсирчанлиги, топинувчи кўнглининг туб-тубидаги туйғуларнинг (қадимги туркийда буни *berk qatig saw* дейилган) баёнига айрича урғу берилган. Ана шу ҳодиса монийлик даври адабиётида, ёзма адабий тилда ўзига яраша “тангрига илтижо услуби”нинг юзага келишини таъминлаб берди. Ислом даврида яратилган муножотлар услубида ҳам қадимги туркий тил даврида яратилган ўша анъананинг эпкинларини кузатиш мумкин.

Асарнинг бадийлигини тасаввур қилиш учун еттинчи бўлимдан олинган куйидаги парчага эътибор қаратсак: *Näcä yañılı yüküntümüz ärsär, näcä yañılı buşi birdimiz ärsär, yämä buyan bögtäg qilur-biz tip yañılı, näcä ayig qilinç qiltimiz ärsär, yämä yäkkä-ickäkkä täñri tipän, tinliğağ-turaliğağ ölüriip yüküntümüz ärsär, yämä burхан tipän igid nomqa tapintimiz- uduntumuz ärsär, qut qolu yüküntümüz ärsär, täñrikä yazinip, yäkkä tapintimiz ärsär, täñrim, amti ökünür-biz, yazuqda boşunu ötünür-biz* (“Қанча янглишиб, топинган бўлсак, қанча янглишиб эҳсон қилган бўлсак, яна савоб ишлар қиламиз деб, янглишиб, қанча ёвуз ишлар қилган бўлсак, яна шайтону иблисларга тангри дебон (уларнинг ҳақиға) тирик жониворларни ўлдириб, топинган бўлсак, яна бурхон деб сохта ақоидга топинган, инонган бўлсак, (улардан) кут тилаб юкинган бўлсак, тангрига ёзуқ қилиб, шайтонга топинган бўлсак, тангрим, энди ўкинурмиз, ёзуқдан халос этгин дея ўтинурмиз”).

Жумлаларнинг тузилиши равон, ўқиганда қулоққа ёқади. Бунинг аломатини ҳатто ёзув хусусиятида ҳам кузатамиз; жумлалар орасидаги

қўшалок нуқталар ҳам бежиз қўйилган эмас, матн қироати учун ишлайди. Шунингдек, уюшиқ бўлакли гаплар, кесимларнинг бир қолипдаги қайтариғи, синтактик параллелизмлар, аллитерация, ҳатто бадиий стереотип жумлалар – қўйингки, бутунича матн ана шу ритмни, асарнинг ёқимли ўқилишини таъминлайди.

Матн бадиийлигини таъминлаш, асарни ўқишли қилиш, таъсир кучини ошириш мақсадида ёзма адабий тилнинг чексиз имкониятларидан фойдаланилган. Бири – сўзларни жуфт ҳолда қўллаш усулидир. Бу нарса сўз маъносини кучайтириш, янги сўз яшашгагина эмас, матн бадиийлигини оширишга ҳам хизмат қилади. Сўзларнинг бунингдек жуфт ҳолатда кенг ишлатилганини қадимги туркий адабиётнинг бошқа асарларида учратмаймиз. Айниқса, кишилар ҳаракати ва ҳолати баёнида бу усулнинг ўрни ва аҳамияти яққол сезилиб туради: кишиларнинг ёруғ дунёдаги қилмишлари, эзгу ва ёвуз ишлари таърифланар экан, феъллар *qorqūtdimiz-ürkitdimiz* (қўрқитиб хурқитдимиз), *urtumuz-yontumuz* (уриб азобладимиз), *açütdimiz-ağrūtdimiz* (ранжитдимиз), *yazintimiz-yañiltimiz* (ёзуқ қилдимиз, янглишдимиз), *tapintimiz-uduntumuz* (топиндимиз, инондимиз), *äksütümüz-kärgätimiz* (зиён етказдимиз), *töktümüz-saçtımız* (тўқиб сочдимиз) дея баён қилинади.

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ҳолати, белгиси равиш туркумидаги сўзларни жуфт қўллаш билан берилади: *ädgüti-tükäti* (яхши ва тугал), *ädgüti-aritü* (эзгулик, покизалик билан), *ärinip-ärmägürüp* (эриниб), *ärkligin-ärksizin* (билиб-билмайин) сингари.

От туркумига қирувчи сўзлар ҳам баъзан жуфт ҳолда берилади. Бу усул, ўз ўрнида, янги маъно ифодалашга ҳам хизмат қилган. Масалан, *äw* – “уй”, *barq* ҳам ўша англамда. Лекин *barq* ёлғиз ишлатилмайди, *äw* билан бирга қўлланади: *äwkä-barqqa* дейди, бу “уй-жойга” деган маънони беради. Ёки яна: *yülqıqa-barımqa* (мол-мулкка), *iškä-ködügkä* (юмушга), *köñjülümüzni-saqinčimizni* (кўнглимизни, ўй-фикримизни) сингари.

Матнда ҳатто иш-ҳаракат ва ҳолатнинг узлуксизлиги таърифланганда-да, бадиийлик талабидан келиб чиққан ҳолда, *näcä* оллошидан фойдаланилади (*näcä sidimiz* (неча синдирдимиз), *näcä yazintimiz* (неча гуноҳ қилдимиз), *näcä qorqūtdimiz-ürkitdimiz* (неча қўрқитдимиз) сингари).

Жумлаларнинг тузилиши ҳам асар моҳиятига мос. Масалан, билиб-билмайин йўл қўйилган гуноҳлар бирма-бир саналганда, жумлалар кўпинча сабаб эргаш гапли кўшма гаплардан тузилади. Бунда эргаш гапнинг кесими (*-dimiz, -dimiz / -timiz, -timiz / -dumuz, -dümüz / -tumuz, -tümüz*) *ärsär*; бош гап кесими эса *-dimiz, -dimiz / -timiz, -timiz / -dumuz, -dümüz / -tumuz, -tümüz* кўшимчаси билан қўлланилади. Масалан: *Bu biş türlüg tünliğäğ-turaliğäğ, uluğqa-kicigkä tägi näcä qorqūtdimiz-ürkitdimiz ärsär; näcä urtumuz-yontumuz ärsär; näcä açütdimiz-ağrūtdimiz ärsär; näcä ölürdümüz ärsär; munča tünliğäğ-turaliğäğ öz ötägci boltumuz* (“Бу беш хил мавжудотни, улуғидан кичигига қадар қанча қўрқитиб хурқитган бўлсак, қанча уриб азоблаган бўлсак, қанча ранжитган бўлсак, қанча ўлдирган бўлсак, шунча жонзотга қарздор бўлдик”).

Асар бўлимлари билан боғлиқ ҳолда баъзи жумлалар пайт ёки натижа эргаш гапли кўшма гап кўринишида келган. Бундай ҳолларда эргаш гап кесими пайт ёки сабаб муносабатини англаувчи сўзлардан, бош гап эса ана шу чоғда ёки шунинг натижасида юз берган воқеа-ҳодисани англатади; унинг кесими *-dimiz, / -timiz, -timiz / -tumuz* кўшимчаси билан қўлланилади: *Kirtü täñrig, arığ nomuğ biltügümüzä, baru: iki yiltizig, üç ödkü nomuğ biltimiz, yaruq yiltizin, täñri yirin, tünärig yiltizin, tamu yirin biltimiz* (“Ҳақиқий танг-

рини, чин қонунларни англаб етганимизда икки асосни, учала замонга тегишли қонунни билдик. Ёруғликнинг асосини, тангри ерини, зимистоннинг асосини, дўзах ерини билдик”).

Асарда изчил қўлланувчи, қолипга тушган жумлалар ҳам, турли стилистик шаклдаги вариантлари ҳам учрайди. Масалан, асар бўлимлари *Täŋrim, yazuqda boşunu ötünür-biz* (“Тангрим, ёзуқдан қутқарғил дея ўтинурмиз”), *Täŋrim, amtī yazuqda boşunu ötünür-biz* (“Тангрим, энди ёзуқдан халос этгин дея ўтинурмиз”), *Amtī, täŋrim, yazuqda boşunu ötünür-biz* (“Энди, тангрим, ёзуғимизни кечиргин дея ўтинурмиз”), *Täŋrim, amtī ökünür-biz, yazuqda boşunu ötünür-biz* (“Тангрим, энди ўкинурмиз, ёзуқдан қутқарғил дея ўтинурмиз”) ёки *Anī üčün, täŋrim, qor yazuqda boşunu ötünür-biz* (“Шунинг учун, тангрим, бутунлай ёзуқдан қутулайлик дея ўтинурмиз”) жумлалари билан охирлайди. Шундан сўнг *Manastar qirza* ёки *Manastar xirza* [моний ёзувли нусхаларида *Manastar xirza~Manastar xirz*] дуоси келади. Ушбу дуо кўриниши ўрганча эроний тиллардан ўзлашган бўлиб, тангридан “Ёзуғимизни кечиргайсан!” [*Mnastar hirz-a*] дея қилинган илтижони англатади. Уни таржима қилмай, аслидай қўллаш турк-моний жамоаларида русум бўлган.

Яна бир жиҳати, асарда ёзма адабий тилнинг эски, классик ўлчовлари тўла-тўқис, яхши сақланган. Сўзларнинг имлосидан тортиб, жумлаларнинг тузилишигача шунга бўйсунди. Мухими, ўша кезларда туркий матнчиликда диний-фалсафий асарлар услуби, унинг ўлчовлари ишлаб чиқилди. Кейинчалик, ҳатто бошқа эътиқодларга ўтилганда ҳам диний-фалсафий мазмундаги асарларни битишда қадимги туркий тилда ишлаб чиқилган ўша ўлчовлар, анъанага таянилган.

Қуйида келтираётган матндан парча асарнинг Россия ФА Шарқшунослик институтининг Санкт-Петербург бўлимида сақланаётган уйғур ёзувли қўлёзмаси асосида тайёрланди. Матн чиройли хат билан ўрама қоғозга битилган. Қоғознинг бош қисми чириб, титилиб кетган. Матндан 160 қатор сақланган.

Матн транскрипцияси

- (1) ... [boşu]ğali (?) y(a)ruqu[ğ]
- (2) ... [t]ägzinür : tört bulu[ğ]
- (3) ... [bi]lmätin kün ay t(ä)ŋrikä iki
- (4) ... [t(ä)ŋr]ilärkä näčä yaz(i)nt(i)m(i)z ärsär
- (5) ... [t(ä)ŋri] tipän kirtgünmäd(i)m(i)z ärsär :
- (6) ... [čul]vu saw sözläd(i)m(i)z ärsär : y(ä)mä kün ay
- (7) ... [är]ksizin tuğar batar ärki ...
- (8) ... [ärs]är : k(ä)ntü özümüzni күntä ayda
- (9) [öŋi]biz tidim(i)z ärsär : bu ikinti bilmätin yaz(i)nmış ...
- (10) ... M(a)na[star xir]za :: Üčünč y(ä)mä biş
- (11) [t(ä)ŋr]ikä : X[ormuzta] ... a : bir tintura t(ä)ŋri :
- (12) ikinti yil t(ä)ŋri ... ya[ruq] t(ä)ŋri : törtünč suw t(ä)ŋri :
- (13) bişinč oot t(ä)ŋri : suin yäglükün süŋüşüp bal(i)qduqin
- (14) üçün q(a)raqa qatiltuğin üçün t(ä)ŋri yiringärü baru
- (15) umatın bu yirdä ärür : üzä on qat kök asra
- (16) säkiz qat yir biş t(ä)ŋri üçün turur : qamağ yir üzäki-i
- (17) niŋ q[utı] q[ıwı öŋi mäniz]i : özi özüti küci y(a)ruğı
- (18) tözi yiltizi bi[ş] t(ä)ŋri-ol (?) : t(ä)ŋrim suyda baru biş t(ä)ŋrig

- (19) bilmätin anıĝ y(a)wlaq biligin näčä sïdïm(i)z b(i)rtd(i)m(i)z ärsär :
 (20) tört y(i)girmi türlüĝ baş qilt(i)m(i)z ärsär : on yïlan başl(i)ĝ
 (21) ärnäkin iki qïrq tišin tirig özüĝ aš ičkü
 (22) t(ä)ñrig näčä açïtd(i)m(i)z aĝritd(i)m(i)z ärsär : quruĝ öl yirkä
 (23) biš türlüĝ tïnl(i)ĝqa : biš türlüĝ otqa iĝaçqa
 (24) näčä yaz(i)nt(i)m(i)z ärsär: ... [t(ä)]ñrim yazuqda bošunu ötünür-
 (25) biz: M(a)nastar xirza :: Törtünč söki t(ä)ñri

Мазмуни

(1) ... кутулмоқ учун ёруғни (2) ... эврилур. Тўрт ёқни (3) ... билмайин Кун-ой тангрига, икки (4) ... тангриларга қанча ёзуқ қилган бўлсак, (5) ... тангри деб топинмаган бўлсак, (6) ... ёлғон сўзларни айтган бўлсак, яна Кун-ой (7) ... эрксиз ҳолда туғар ва ботар [яъни Куннинг туғиши ва ботиши] истаги ... (8) ... эса, ўз ўзимизни Кундан, Ойдан (9) юқори қўйган бўлсак, бу иккисини билмай, ёзуқ қилган ... (10) ... Ёзуғимизни кечиргайсан!

Яна беш (11) тангрига, Хўрмузта ... а: биринчиси – Ҳаво-тангри; (12) иккинчиси – Ел-тангри; (учинчиси) – Ёруғ-тангри; тўртинчиси – Сув-тангри; (13) бешинчиси – Ўт-тангри қабоҳат билан тўқнашиб, жароҳатлангани (14) учун, қоронғиликка қоришгани учун тангри ерига бора (15) олмай, бу ерда эрур. Юқорида ўн кат кўк, пастда (16) саккиз кат ер беш тангри туфайли турур. Ер юзидаги борлиқ- (17) нинг бахту саодати, ранг-туси, рухи, вужуди, кучи, ёруғи, (18) асоси беш тангридандир. Тангрим, ёзуқ қилиб, беш тангрини (19) билмай, ёвуз, бўлмағур ўйлар билан уларни қанча вайрон қилган, шикаст етказган бўлсак, (20) ўн тўрт хил жароҳат етказган бўлсак, ўнта илон бошли (21) бармоқларимиз билан, ўттиз икки тиш билан тирик жонни емиш қилиб, (22) тангрини қанча ранжитган бўлсак, қуруғ-ҳўл ерга, (23) беш хил жонзодга, беш хил ўсимликка (24) қанча озор етказган бўлсак, ... тангрим, ёзуқдан қутқарғил дея ўтинур- (25) миз. Ёзуғимизни кечиргайсан!

“ХУАСТУАНИВТ”НИНГ БЕРЛИН ҚЎЛЁЗМАЛАР ФОНДИДА САҚЛАНАЁТГАН УЗИНДИЛАРИ

Берлин Бранденбург академиясининг қўлёзмалар фондида Турфондан топилган сонсиз-саноксиз битиклар орасида “Хуастуанивт”нинг узиндилари (фрагментлари) ҳам сақланмоқда¹. Узиндилар икки хил – моний ва уйғур ёзувларида битилган.

Узиндилар алоҳида варақларда; қоғознинг бир ёки иккала бетига битилган. Қоғоз бичими ва матн ўлчамлари ҳар турли.

Сақланган битиклар асарнинг бирор бўлиmidан олинган; баъзиларига асарнинг кетма-кет икки бўлими битилган. Уларнинг айримлари (айниқса, икки бўлимилари) асарнинг йирик қўлёмаларидан қолган узиндилар бўлиши ҳам мумкин. Лекин, моний топинувчилари орасида асарнинг тўлиқ қўлёмалари билан бирга, бўлимлари айри-айри, дуо кўринишида ҳам кенг тарқалган, деган фаразлар ҳам бор. Табиийки, топинувчилар (ёки дуоларни уларга кўчириб берган битикчилар) ушбу узиндиларни асарнинг тўлиқ қўлёмаларидан олган.

Қоғозларнинг кўпи пароканда, матни ҳам узук-юлуқ шаклда учрайди.

¹ Берлин Бранденбург академияси фондида сақланаётган ҳужжатларнинг муайян қисми ҳозирги кезде интернет тармоғига жойлаштириб чиқилган: turfan.bbaw.de/dta/index.html. Биз ушбу узиндиларни ёритишда ана шу вебсайт материалларидан фойдаландик.

Узиндиларнинг барига тегишли бўлган белгиларидан бири, ҳаммасининг хати тартибли, кўпи классик хат услубида. Кўринадики, моний жамоаларида тавбаномаларнинг тилигагина эмас, ёзув услубига ҳам айрича эътибор қаратилган.

Узиндилар матни билан асарнинг тўлиқ нусхаси ўртасида кескин фарқ йўқ. Шунга қарамай, уларнинг юқорида келтирилган тўлиқ қўлёзма нусхадан фарқ қилувчи белгилари ҳам бор. Масалан, “ёзуғимизни кечиргайсан” мазмунидаги дуо формуласи асарнинг уйғур ёзувли Санкт-Петербург нусхасида *Manastar xirza*, ушбу матнларда эса икки хил – *Manastar xirza* ёки *Manastar xirz* кўринишларида қўлланган.

Битикларда [ñ~n]дан [y]га силжиш ҳодисаси кучли: Санкт-Петербург нусхасидаги *anığ yawlaq* (ёвуз, бўлмағур) жуфт сўзи ушбу узиндиларда *auığ yawlaq* кўринишида учрайди.

“ХУАСТУАНИВТ”НИНГ БЕРЛИНДА САҚЛАНАЁТГАН УЗИНДИЛАРИ ТАСВИРИ

ОЙБЕК ВА ЭМИЛЬ ВЕРХАРН

*Акбарали САБИРДИНОВ,
филология фанлари доктори*

Эмиль Верхарн XIX асрнинг охири ва XX аср бошларида яшаган жаҳон адабиётининг кўзга кўринган намояндаларидан бўлиб, символизмнинг формал изланишлари пафосига суғорилган шеърляти билан машҳурдир. Шеърлий техникани такомиллаштириш, шаклини янгилаш йўлидан борган Э.Верхарн таъсири Ойбекнинг “Машъала” (1932) тўпламидан ўрин олган айрим асарларида сезилиб туради. Шунингдек, Э.Верхарн романтизм – Гюго анъаналари руҳида ҳам асарлар яратди.

“Ойбек 1928–1929 йилларда таниқли рус шоири В.Брюсов ва Бельгиянинг атоқли шоири Эмиль Верхарн поэзиясини кўп ўқир эди. Бу ўқиш унга ижодий таъсир кўрсатган. Э.Верхарн поэтик традициясидан ижодий фойдаланиш борлиқнинг абадийлигини, ниҳоясизлигини тасдиқлашда, у билан шоирнинг узвий боғлиқлигини таъкидлашда ўз кучини кўрсатди. Ижодий ўрганиш чегараларининг кенгайиши Ойбек лирикасининг тараққиётида жиддий аҳамиятга эга бўлди”¹ деб ёзади профессор Ҳ.Ёкубов.

Э.Верхарндан “Ҳаво ипакларига...” деб бошланган сарлавҳасиз бир пейзаж шеърини таржима қилган Ойбек 1929 йилда “Онлар” номли икки пейзаж шеърларини ҳам яратди. Уларга эпиграф қилиб “Қара, абадият нақадар гўзал ва сокиндир” деган Э.Верхарннинг сўзларини келтиради. Ойбек томонидан таржима қилиниб илк бор “Машъала” тўпламида чоп этилган юқоридаги шеърда акс этган Фламендия қишлоғига хос гўзал манзаралар лирик қаҳрамоннинг абадийлик, чексизлик ҳақидаги кечинмалари мушоҳадалари талқинида муҳим ўрин тутган. Шеър “Ҳаво ипакларига Олтин билан тўқилган, Эй нашъамиз порламаси! Мана нозик уй ва енгил шийпон. Мана боғча ва мевазорлар. Олма боғчаларнинг кўланкасида Ана супача...”² тарздаги тасвир билан бошланади. Сўнгги тасвир “олма оғочларидан оқ баҳордек тўкилаётган эринчак ва эркаловчи гул япроқлари”га ўтади. Шеърнинг “Ана нузли каптарларнинг жавлони Порлоқ кўкда сирпанган Бир белги каби... Тоза мовий шиша лабидан Ерга тушган бўсалардек Ана икки соф ва содда Зангори кулча”³ сатрларида борлиқнинг узвий боғлиқлиги билан муштарақлик, абадийлик касб этиши ифодаланган. Сўнг умр ўткинчилиги, оламнинг эса абадийлиги ҳақидаги фикр қуйидагича ифодаланади: “Эй нашъамиз порламаси, бизлар ҳам Бу боғчада яшаймиз Ўз хотирамиз билан...” Э.Верхарн боғча тимсолида абадий, чексиз олам ва унинг сўнгсиз ҳаракати, ўткинчи инсонни мангулаштирувчи хотира ҳақидаги кечинмаларни тасвирлайди. Тўкилаётган

¹ Ёкубов Ҳ. Ойбек лирикасида ғоявийлик ва маҳорат. – Тошкент, “Фан”, 1963. – Б. 87.

² Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 15-том. – Тошкент, “Фан”, 1980. – Б. 432.

³ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 1-том. – Тошкент, “Фан”, 1975. –Б. 198-199.

олма гули япроқлари, атрофга ука бўлган масъум, эркисиз гуллар, нурли каптарлар жавлони, жимирлаётган икки зангори сояда ҳам борлиқнинг абадий ҳаракати мужжасам Э.Верхарн ижодига мавзу бўлган абадийлик ва сўнгсизлик ҳақидаги ўйлар Ойбекнинг юқорида “Онлар (II)” шеърларида ҳам ўзига хос балқиб туради. 1929 йилнинг апрель, май ойларида Ойбекнинг Ялтага сафари чоғида ёзилган ушбу шеърларда Қрим табиатининг бетакрор манзаралари биринчи шоирда Қора денгиз бўйида куёш ботиши, иккинчисида куёш чиқиши манзараси тасвирида намоён бўлади. Абадиятнинг сокин ва гўзал, чексизликка туташ манзараси қофияланиш тизими терцина шаклидаги икки банд бўйича а, б, в; а, б, в; г, д, е; г, д, е тарзидаги сатрларда ифодаланган. Э.Верхарн ва Ойбек шеърларидаги Фламендия ва Ялта табиати тасвиридаги ўзаро яқинлик табиатнинг бетакрор, уйғун чизгиларини юзага келтиради. Поёнсизлик, мангулик ҳақидаги фикрлар сокинлик, шу сокинликда ҳам ҳаракат давом этаётган борлиқнинг ўзига хос гўзаллиги ва улуғворлигидан туғилган ҳайрат Э.Верхарнда баҳор чоғидаги боғчалар, Ойбекда Қримга оқшом тушиши ҳамда тонг отиши чоғидаги лаҳзалик манзаралар абадийлиги ҳақидаги ўйлар билан уйғун чизгисига хизмат қилган. Куёшнинг ботиш чоғидаги табиатнинг рангин жилолари, ҳодисалари инсон қиёфаси, унинг бирор аъзоси шаклида (“бир тўплам олов соч”, “енгил табассум”, “гўзал қиз каби ётар”) юз кўрсатади. Куёш нурларининг дарахтлардаги товланиши олов сочга айланса, майин мовий туманлар қанотларини ёзиб парвозга чоғланган қушлар шаклига киради. Сўнгсиз, зангори осмон енгил табассум қилаётган қиз қиёфасида намоён бўлади.

Абстракт тушунчаларни моддийлаштириш хусусияти шеърнинг “Кўкда юлдузлар ёнар, Абадият гўзал қиз Каби ётар толамен...” сатрларида акс этган шеърнинг 7-12-сатрлари қўлзмада ва “Ер юзи” журналининг 1929 йил 2-сонидagi нусхаларида “Юлдузларнинг узокда Олтин киприги титрар. Осмон мовий ва сўнгсиз. Коинотда шу чокда Тўкилади кўп сирлар Шоир қалбига ёлғиз...” тарзда ифодаланган. Оққа кўчирилганда ва китоб нашрида ушбу тасвир жиддий ўзгаришга учрайди. Мовий осмон “зангори”га, олтин кипригини титраётган юлдузлар “ёнаётган” ҳолатга, абадият гўзал қизга айланади. Фалсафий фикр, ифода салмоғи, аниқлиги, туйғу ва оҳангнинг изчил тасвири бандлар давомида орта боради. С.Цвейг Э.Верхарн ижодий лабораторияси ҳақида ёзarkan “унинг қўлзмалари шоир қўли билан ўлдирилган сўзларга тўла жанр майдонини эслатади”¹ дея ёзади. Ушбу фикрни Ойбекни шеърни мукамаллаштириш борасидаги ижодий жараёнга ҳам тўла тадбиқ этиш мумкин.

Э.Верхарн ижодига хос бўлган табиатнинг яхлит манзарасини бетакрор ранглари, лаҳзалик ҳолатлари билан изчил акс эттириш услуги унинг илк тўплами “Фламендия шеърлари” (1883)га қирган “Якшанба тонги”, “Мевали боғлар”, “Дехқонлар”, шунингдек, “Йўл бўйларида” (1882–1894) китобидаги “Ноябрь”, “Қаердадир” шеърларидаги табиат тасвирининг нозик ҳис-туйғуларига йўғрилган ва чуқур фалсафий фикрлар сингдирилган ҳолда намоён бўлишида кўриш мумкин. Ушбу жиҳатлар Ойбекнинг юқорида тилга олинган унинг шеърини тўплами “Машъала” (1932) га қирган ва Қримда яратилган қатор шеърларининг юзага келишига ижодий туртки берган. Ушбу ўринда профессор И.Ҳаққулнинг “Шеърятда символизм оқими тажрибаларини пухта ўрганган ва ижодий ўзлаштирган Ойбек борлиқ-оламга таассуротлар нигоҳи билан қарайди, ундаги нарса,

¹ Цвейг С. Избранное сочинения: В 2-х томах. –Т., 2. –М.: Гослитиздат, 1956. –С. 37.

воқеа-ҳодисалар қандай ҳис этилади, руҳ ва кўнғилга улар қандай шавқ, қандай изтироб кўзгайди – мана шуларни рангин бўёқларда тасвирлаб беради”¹, деган сўзлари характерлидир.

Э.Верхарннинг “Ноябрь” шеъридаги табиатнинг нарса ва ҳодисалари лирик қаҳрамоннинг нозик туйғу-кечинмалари билан уйғунлашиб бетақрор картина юзага келади. Оламнинг абадий, сўнгсиз ҳаракати заъфарон баргларининг ёмғирдек тўхтовсиз тўкилиши тасвирида акс этади: “Яра тусли ҳамда қайғули барглар. Мен турган заминга қулар бетиним. Оғир ва зафарон бамисоли дардлар Қулайдилар аста қалбимга маним. Лахтақлари билан вазмин булутлар Басир кўзларини беркитиб олган. Шамол узра кирар оғир нолалар Қуёшнинг соққаси қартайган, толган. Ноябрь менинг қалбимда”² сатрларидаги тўкилаётган барглар, вазмин булутларга тўла осмон, қартайган қуёш, дарахтзор узра янграган нолалар сирлилиги билан жумбоқ ва мўъжизаларга тўла борлиқ ҳақида тасаввур уйғотади.

Тилсимотларга тўла олам ва инсон кўнгли, чексизлик ва абадийлик, умр ўткинчилиги ва сўнгсиз ҳаракат ҳақидаги кечинмалар тасвири Ойбекнинг “Оқшом сезгиси” (1929) шеърининг ҳам асосини ташкил этади. “Учиб бир гала қуш аллақайларга Йўқолди кўзимдан нуқталар каби. Сукунат чўзилди жар ва сойларга, Ҳар ёқда кундузнинг ўчди шўх дами” (201-бет) сатрларидаги бир қарашда табиатнинг гўзал, оний ҳолати акс этгандек таассурот қолдирувчи ушбу шеърда биз мангу ҳаракатдаги замин ва замон ҳамда ана шу абадийликнинг бир қисми бўлган денгиз, гала қушлар, Қрим қизлари тасвирини кўрамыз.

“Ноябрь” шеъридаги тинимсиз тўкилаётган япроқлар тасвири Ойбекнинг юқоридаги шеъридаги аллақайларга учиб бораётган, нуқталар каби йўқолган қушлар тасвирининг яратилишига ижодий туртки берган. Дарахтзорда янграган нолаларнинг узоклардаги акс-садолари, Қрим қизларининг мунгли кўшиқлари тасвирининг яратилишига таъсир ўтказган. “Тоғларда илинди қуёш этаги, Оғочлар узокда бир тўплам кўлка. Денгизда порлаган ғуруб чечаги – Сувларнинг қўйнида қизил машъала... Фақат онда-сонда юксалар секин Қрим қизларининг мунгли кўшиғи. Ёнаркан юлдузлар ҳам бирин-сирин Оқади кўнглингга олтин туйғуси” тарзда табиатнинг ҳар бир оний лаҳзалардаги манзараларида Ойбек абадийлик ва чексизлик муҳрини кўради. Турфа оҳанг ва ранглар оғушидаги борлиқнинг ўзига хос чизгиларини яратишга муваффақ бўлади. Ойбек юқоридаги шеърий картинасида истиоравий иборалар (“қуёш этаги”, “ғуруб чечаги”, “қизил машъала”)дан, ўхшатиш (“нуқталар каби”, “бир тўплам кўлка”) ҳамда сифатлаш (“қизил”, “шўх”, “мунгли”, “олтин”)лардан маҳорат билан фойдаланиб табиатнинг лаҳзалик манзара ва ранглар жилоси, ҳолат ва ҳодисаларини яхлитликда ифодалайди. Қуёш нурлари этакка, денгиздаги товланиш чечакка, машъалага, гала қушларнинг узоклашиб, кўкка сингиб кетиши нуқталарга, юлдузлар нури олтинга айланди.

Айтишларича, Э.Верхарнда ижод жараёнида, шеър ёза бошлаганда энг аввало, оҳанг юзага келаркан. “Верхарн доимо аниқ, ўткир ва ўзига хос тарзда ҳаракат ва ҳолатни кўради: шеърларидаги динамизм ана шу зийраклик билан узвий боғлиқдир. Ҳаракат – Верхарн поэзиясидаги товушлар оҳангдорлиги, муштараклигининг асоси”³, дея таъкидлайди Я.Фрид. Ойбек ҳам Верхарн каби доим ҳаракатда бўлган борлиқ, тилсимотлари тўла

¹ Иброҳим Ҳаққул. Ойбек маҳорати ва шеърятига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2005. -№ 2. – Б. 32.

² Верхарн Э. Стихи. – М., Л.: Худ.лит., 1961. –С. 44.

³ Фрид Я. Эмиль Верхарн. Творческий пут поэта. –М.: Худ.лит., 1985. – С. 99.

олам тасвирини шеърга олиб кириб, башариятни ўйга тўлдирган азалий муаммоларга жавоб излайди.

Э.Верхарннинг “Мумдек юмшоқ кеча қўйнига Бостириб киради аёз, сукунат. Қайғу зарбалари бўлиб бешафқат Абадиятни киритар онгга” (“Гумбазлар остида”, С. 49) сатрларидаги товушлар уйғунлиги тасвирдаги ҳаракат билан муштараклик касб этади. Фалсафий фикр салмоғини, таъсирчанликни оширади. Бу эса Ойбекнинг “Ой кўкда бепарво тентирар яна, Кумуш тун, чексизлик кучоклашганлар” (“Ялга кечаси-2”, 1.204) тарздаги оҳангдор, аллитарацияга асосланган сатрларнинг яратилиш ҳам асос бўлган. Ёки, Э.Верхарндаги “Ҳайбатли шаффоф гумбаз, самарасиз ва бўм-бўш Юлдузлар тўнган аёз – хувиллаган чексизлик. Инсоний нолаларни бунда мушкулдир англаш – Кўзгусида акс этар музлаган абадийлик” (“Аёз”, С. 50) тарздаги сирли ва нажиб, Ойбек шеъридаги “Фақат сўнгсизлик ҳар он Хаёлимни кўзгайди. Белгисиз узоқлардан Туйғулар бағишлайди” (“Кўклам тароналари”, 1.200) сатрларидаги ифодаларда инсоний нолаларни англаш мушкул бўлган чексизлик, унинг кўзгусида акс этган абадийлик билан қахрамон туйғуларини кўзғовчи сўнгсизлик ва белгисиз узоқлик уйғунлашади. Жўравозлик ва фикрий муштаракликни юзага келтиради.

“...Э.Верхарн шеъриятида ранг, нур ва зулмат образлари ижтимоий маъно ташийти ва ҳаётни реалистик ифодалашда кенг имкониятларга эга эканлигини кўрсатди. Умуман, Шарқ адабиётида реалистик символларга интилиш кучлидир. Эҳтимол, Э.Верхарн ижодидаги Ойбек эътиборини ўзига тортиш сабаби ҳам шундадир”, дея ёзади адабиётшунос А.Раҳимов.

Э.Верхарннинг “Эй мангулик йўлчиси! Эй инсон! Англаб, ҳис этдингми, сен қайдан?” (“Шаҳар ва далалар”, -с. 153) сатрларидаги “мангулик йўлчиси” образи Ойбекнинг “Эй чексизлик йўлчиси, Кўзи юмук, кучли қиз!” (“Нур қизга”, 1.125) мисраларидаги “чексизлик йўлчиси – кўзи юмук кучли қиз” образининг яратилишига ижодий таъсир кўрсатган. Ижодий таъсирнинг тафаккур элагида сараланган, мукамал ишланган намуналарини яратган Ойбек Э.Верхарннинг эргашувчиси ва тақлидчиси бўлмади. Бу унинг қатор шеърларидаги мавзулар талқини, образлар тизими ҳамда ифода воситаларидаги ўзига хосликда яққол сезилиб туради.

Хуллас, Э.Верхарн асарларидан Ойбекнинг ижодий таъсирланиши борлиқдаги нарса ва ҳодисаларда бетинимликни, тадрижий такомилни кўринишида, табиатни майда тафсилотлари билан изчил тасвирлаш воситасида бетакрор картиналар яратиш маҳоратида, тасвир ва сўз такрорларидан самарали фойдаланиб хушоҳангликни юзага чиқаришида, мусиқийлик сатрлар замиридаги ҳаракат тасвири билан уйғунлашиб кетишида кўзга ташланади. Ўтган асрнинг 20-30 йиллар шеъриятида кўп қўлланган кеча, йўлчи, барг, денгиз, оқшом, япроқ, оғоч каби сўз ва образлар Ойбек шеърларида янгича маъно касб этиб, чексизлик ва абадийлик ҳақидаги фалсафий фикрлар ифодасига хизмат қилдириш орқали намоён бўлган.

¹ Сафо Очил, Азим Раҳим. Замон ва замон садолари. –Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1985. –Б. 157.

Михаил ЧЕХОВ

(1891–1955)

АКТЁР ТЕХНИКАСИ

Рус тилидан
Жўра МАҲМУДОВ таржимаси

Маълумки, театр санъати соҳасида “Станиславский системаси” атамаси ижодкорларга яхши таниш. Ушбу система актёр ижодининг бадиий-услубий асосини ташкил қилади. Шу билан бирга, ўтган асрда турли бадиий йўналишларни ўзида мужассам қилган бошқа актёрлик мактаблари ҳам шаклланган. Бу мактаблар ўзига хос ғоявий-бадиий ва услубий тамойилларга эга. Жумладан, В. Мейерхольд, А. Таиров, Е. Вахтангов, Б. Брехт, Е. Гротовский ва бошқаларнинг театрларидаги изланиш-экспериментлар театр модули ва актёрлик санъати тамойилларини янгича қараш ва усуллар билан бойитди. Улар орасида XX аср машҳур рус актёри, режиссёр ва театр педагоги Михаил Александрович Чеховнинг ижодий изланишлари эътиборга лойиқдир.

Михаил Александрович Чехов 1891 йил 29 август кунини Санкт-Петербургда шаҳрида дунёга келган. 1955 йил 1 октябрда 64 ёшида Калифорнияда (АҚШ) вафот этган. Унинг етук санъаткор бўлиб шаклланишида отаси – ўз даврининг таниқли публицист ёзувчиси Александр Павлович Чехов ҳамда амакиси – машҳур ёзувчи ва драматург Антон Павлович Чеховнинг таъсири катта бўлган.

М. Чехов 1910 йили Петербургда Малий (Суворин) театри қошидаги театр-студияни тузатиб, шу театрда актёрлик фаолиятини бошлади. 1912 йили К. С. Станиславскийнинг таклифига мувофиқ Москва Бадиий театрига (МХТ) ишга қабул қилинади. Рус театри тарихида М. Чехов Хлестаков (“Ревизор”, Н. Гоголь, режиссёрлар К. Станиславский, Немирович-Данченко) ролининг энг машҳур ижрочиларидан бири сифатида эътироф этилган. Кўп ўтмай Бадиий театрнинг Биринчи студиясида Л. Сулержицкий ва Е. Вахтанговлар раҳбарлигида ўз фаолиятини давом эттиради ва 1922 йили студиянинг раҳбари даражасига кўтарилади. 1924 йили ушбу студия Москва Бадиий Академик театрининг (МХАТ) Иккинчи студияси деб юритила бошлайди. М. Чехов анча илгарироқ (1918) ўзининг студиясини тузган ва актёр психотехникаси масалалари билан жиддий шуғуллана бошлаган эди. 1924 йили театр соҳасидаги изланишлари ва самарали ижодий фаолияти учун Россияда хизмат кўрсатган артист унвонига сазовор бўлади. Бироқ, мавжуд ижтимоий-сиёсий муҳит билан келиша олмай, 1928 йили Россиядан чиқиб кетади, Германия, Чехославакия, Франция ва бошқа Европа театрларида ишлади, бир қатор фильмларда суратга тушади. 1939 йили АҚШга келиб ўзининг актёрлик мактабини ташкил қилади ва у тез орада катта шуҳрат қозонади. “Театр истеъдодларини тобловчи учоқ” деб рамзий ном олган ушбу мактабда таҳсил олиш катта обрў ҳисобланган. Дунёга машҳур Мерилин Монро, Клинт Исвуд, Юл Бриннер сингари Голливуд юлдузлари ушбу мактабнинг талабалари ҳисобланади.

Бироқ М.Чехов қанчалик машхур бўлмасин, хорижга чиқиб кетгани учун ўз ватанида у билан ҳамкорлик қилиш, унинг ижодини ўрганиш тақиқлаб қўйилади. Буғунга келиб, М.Чехов ижодига бўлган қизиқиш кучайди, унинг театр санъати ҳақидаги қарашлари, очерк ва мақолалари чоп этилди, айниқса, “Актёр техникаси ҳақида” номли монографияси қайта-қайта нашрдан чиқди. Аслида, янги актёр техникасини “кашф қилиш” ва амалиётда қўллаш гоёси М.Чеховда Бадиий театрнинг Иккинчи студиясида раҳбарлик кезларида туғилган, Европа театрларидаги фаолияти давомида такомилга етказилган эди. Бу жараён ҳақида, унинг янгилиги, фарқи ва ўзига хослиги тўғрисида М.Чехов китоб дебючасида ёзган сўзбошида мухтасар маълумот беради.

“Жаҳон адабиёти” журнали таҳририятининг буюртмасига кўра ушбу асар таниқли театр арбоби Ж.Маҳмудов томонидан ўзбек тилига таржима қилинди ва фалсафа фанлари номзоди М.Умаров таҳрири остида журналхонларимизга тақдим этилмоқда.

Таҳририятдан

Техника ўртамиёна актёрлар илҳомини биров бўғиб қўйиши ҳам мумкин, аммо ҳақиқий санъат усталаридаги тасаввур учқунларини алангалатиб юборади.

И.ЯССЕР

Сўзбоши

Эътиборингизга ҳавола этилаётган китобни ижодий жараёнга “мўралаш” деса ҳам бўлади. Бу “мўралаш” анча илгари, яъни Россияда бошланган, сўнгра Латвия, Литва, Польша, Чехословакия, Австрия, Германия, Франция, Англия, ва Америкада давом этган. Турли оқим, услуб, мактаб, йўналишга мансуб актёр ва режиссёрларнинг деярли барчаси кўз ўнгимдан ўтган. Тўпланиб қолган, манба, ёзувлар, қорамаларни жамлаш ва тизимга солиш учун бир йил вақт кетди. 1936 йилда мисс Беатрисе Страихт Англияда театр мактабини очди. Унинг мақсади шу театр мактаби замирида театр ташкил қилиш эди. Мен ўша ерда театр мактабининг раҳбари сифатида қатор эътиборга лойиқ тажрибалар ўтказишга муваффақ бўлдим. Иккинчи жаҳон уриши бошланишидан олдин мактаб Америкага кўчирилди. Ўша ерда мазкур театр мактаби менинг номимдаги профессионал театрга айланади (Chekhov Playeis). Бродвейда бир неча спектакллар намоишидан сўнг, бу жамоа театр санъатининг намунали тамойиллари кашшофи сифатида Америка бўйлаб гастроль сафарига чиқди. Бироқ ёш театрнинг бир неча спектакллари намоишидан сўнг қарийб барча актёрлар уруш бошланганлиги сабабидан ҳарбий хизматга сафарбар этилди. Шунга қарамай, бирмунча вақт Бродвей актёрлари билан тажрибалар давом эттирилди. Бироқ улар орасидан ҳам кўпчилиги ҳарбий хизматга кетиши зарур эди.

Китобнинг дастлабки намунавий нусхаси инглиз тилида ёзилган эди. Ўша даврда мен учун бекиёс ёрдам кўрсатган miss Dierde Hurst¹, mr. Hurd Hartfield ҳамда prof. Paul Marshall Allen каби инсонларга ўз миннатдорчилигимни билдираман. Айниқса, мазкур китобга муҳаррирлик қилгани учун Сергей Львович Бергенсонга ташаккур билдираман.

Г.С.Жданов билан ушбу китоб устида узоқ йиллар олиб борган ижодий ишларимиз даври мен учун энг қувончли дамлар бўлганлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман. У саҳналаштирган спектакллар, педагогик фаоли-

¹ Шу китобдаги услубни синондан ўтказган етук ўқитувчи.

яти, мазкур китобда келтирилган тамойилларга асосланган тажрибалари мен учун катта мадад бўлди. Г.С. Ждановнинг фикри, ғоялари, савол-жавоблари ушбу китобимга самарали ҳисса қўшди.

Мазкур китобни кўрсатган беғараз ёрдамлари учун жаноб Г.С. Ждановга бағишлайман. 1945 йил. Уруш тамом бўлган кун. Hoollwood.

ТАСАВВУР ВА ДИҚҚАТ

Биринчи машғулот услуги

Мавжуд бўлган нарсалар эмас, эҳтимол қилинган нарсалар, айнан ўзи эмас, лекин бўлиши мумкин бўлган нарсалар ижодга ундайди.

Р. ШТЕЙНЕР

Тасаввур оламига сайҳат қилган инсон ўзини тобора қалбан ёш ҳис қила бошлайди. Энди у фикрлари тасаввурини жиловлаб, қалбини қаритиб қўяётганини англай бошлайди.

Р.МЕЙЕР

Фантазия – тахайюл маҳсули бўлган образлар ўз мустақил ҳаёти билан яшайди. Окшом. Узундан-узоқ кун давомида олган таассуротларингиз ҳаяжонли дамлар, бажарилган ишларга, сўзлардан чарчаган асабларга дам берасиз. Ана шундай дамларда чирокни ўчириб, курсига чўкасиб, кўзлар юмилади. Ички нигоҳингизда нималар гавдаланади? Бугун сиз учрашиб гаплашган одамларнинг чеҳралари. Уларнинг сўз ва товушлари, хатти-ҳаракати, кулгили қилиғи, хусусияти бир-бир назарингиздан ўтади. Хаёлан юрган кўчангиз, уйлар, турли-туман эълонлар нигоҳингизда намоён бўлар экан, ўтказган кунингиз қайта гавдалангандай бўлади. Айни чоғда, ўзингиз сезмаган ҳолда бугунги кун хотираларидан ташқари, олдин ўтказган узоқ ва яқин кунлар ҳам кўз ўнгингизда пайдо бўлади.

Хотирангиздан ўчиб кетган хоҳиш ва истаклар, орзулар, мақсадлар, қўлга киритган ютуқлар, бой берилган имкониятлар қайтадан гавдаланади. Тўғри, улар бугун кўрганларингиздек аниқ-тўлиқ кўринмаслиги мумкин. Гўё, кимдир хотирангизни қисман, бадиҳагўйлик қилиб ўзгартириб қўйган. Уларнинг айрим ҳолат ва вазиятларини аниқ-тўлиқ эслай олмасангиз-да, аммо умумий кўринишини эслайсиз. Мана, бугунги ва аввалги хотираларингиз орасида гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда сизга нотаниш кимса кўзга ташланади. У гоҳо мутлақо йўқолиб қолади ва яна ўзи билан бошқа сизга нотаниш кимсаларни эргаштириб пайдо қилади. Улар бир-бири билан мулоқотга киришади, ғалати қилиқлар кўрсатади, сиз номаълум бўлган воқеаларни кўрасиз. Ўзингизда ғалати кайфият ҳис қиласиз. Номаълум тимсоллар сизни ўз ҳаёт оқимида тортади ва сиз беихтиёр, уларнинг ўйинига қўшилиб қолганингизни сезмайсиз. Улар билан бирга қадам ташлайсиз, ўйинларида иштирок этасиз, уларнинг шовқин-суронида қатнашасиз, қувончига шерик, баҳс-мунозаралари гувоҳи, қувонч, айрилиқ ҳижронлари, муҳаббат ва нафратига шерик бўласиз. Мана, хотиралар ғойиб бўлди. Аммо тасаввурда орттирилган янги танишлар хотирада қолади. Энди улар сизни кулишга, йиғлашга, қаҳр ва меҳрингизни кўзғатишга ундайди. Сиз, номаълум томондан пайдо бўлиб, ўз ғам-ташвишлари, қувончлари билан яшаётган қиёфалар сай-ҳаракати орқали, бир олам ҳис-туйғуларга шериклик қиласиз. Қалбингизда яна туғён бош кўтаради. Туғён кўтарган қалб эга-

си ўзингиз. Чарчоғингиз унутилиб, уйқунгиз қочади, кўтаринки ижодий кайфият пайдо бўлади.

Актёр ва режиссёрлар бошқа ижодкорлар каби бундай дақиқа ва ҳолатларни кўп бора бошдан ўтказган.

– Мен ҳамisha тимсоллар куршовида бўламан, – деган эди Макс Рейнгард.

– Мен эрта тонгданок Оливер Твистни кутиб ўтирибман. Аммо ундан ҳамон дарак йўқ, – деган эди Диккенс.

– Сизни илҳомлантирувчи тимсолларнинг ўзлари “биз шу ердамиз”, дея ёнингизга келади, – деган эди Гёте.

– Рафаэл ўз хонасидан ўтиб бораётган – “Сикстиниялик мадонна”ни кўрган экан.

– Микеланжело ҳаяжондан қичқириб, “тимсоллар мени таъқиб қилиб, ўз қиёфаларини қоядан ўйиб ишлашга мажбур қилмоқдалар” – деган экан.

Агар замонавий актёр, ижодий тимсоллар мустақил равишда мавжудлигига ва яшашига ишонмаймиз – демоқчи бўлса, кекса актёрларнинг жавоби қуйидагича бўлар эди: – “Агар сен ҳар қандай тимсолни қойиллатиб қўяман, десанг қаттиқ янглишасан. Ҳозирги моддийлашиб кетган замонангиз, ижодни идрок маҳсули, – деб қаттиқ адашяпти. Сиз шу нарсани илҳом деб ўйлайсизми? У сени қаяққа етакляпти? Бизнинг илҳомларимиз – ҳиссиётлар оламига етаклаган. Улар бизни кундалик шахсий ҳаётимизнинг тор қобиғидан ташқарига олиб чиққан. Сен диққатингни фақат ўз-ўзингга қаратасан. Сен фақат ўз шахсий ҳиссиётларингдан нусха оласан, атрофингдаги ҳаётини кўринишларни, айнан кўчириб акс эттирасан. Биз эса тимсоллар ортидан эргашиб, шу дамгача номаълум бўлган сеҳрли оламга қадам қўйганмиз. Шунинг учун биз ижод жараёнида ўсганмиз-улғайганмиз!”

Тимсолга ҳукм ўтказиш-бошқариш.

Модомики, берилган тимсолнинг ўзига хос ҳаёт тарзини тан олишга мажбур экансиз, у сизга ёқиш-ёқмасидан қатъи назар, бу ўйин сизга завқ бағишласа ҳам унинг ўз хоҳиши бўйича яшашига йўл қўймаслигингиз керак. Уни олдингизга қўйилган маълум бир бадиий мақсад томон йўналтириш учун уларга ҳукм ўтказишга, уларни шакллантириб, кўзланган мақсад сари етаклашга ўрганинг (Бу ишда диққат машқлари сизга ёрдам беради).

Берилган тимсолларни мақсадга мувофиқ измингизга солишнинг уддасидан чиқолсангиз, кеч кириб, тинчлик ҳукм суриш онларини кутиб ўтирмайсиз. Истаган вақтингизда, кундузими, кечасими, кўчадами, уйдаи – уларнинг ўзи, қаршингизда намоён бўлади.

Фаоллик билан кутиш

Образлар ҳеч қачон тугалланган ва маромига етган ҳолда ўз оёғи билан кириб келмайди. Сиз орзу қилган бадиий шаклга кириши, таъсирчан кўринишга эга бўлиши учун кўп вақт ва меҳнат талаб қилинади. Шунинг учун аввалдан сабр-бардош билан кутишни ўрганинг. Леонардо да Винчи “Махфий оқшом” асаридаги Исо Алайҳиссалом чехраси кўринишини йиллаб кутган. Кутиш деганимизда тимсол қачон намоён бўлар экан, – деб пойлаб ўтириш керакми? Йўқ! Гарчанд тимсоллар ўз ҳаёти билан яшасада, сизнинг фаол ҳаракатингиз уларнинг ривожланишига ёрдам беради.

Кутиш жараёнида сиз нима билан машғул бўласиз? Наздингизда гавдаланган тимсол билан савол-жавоб қилиш каби, уларга ҳам саволлар берасиз. Роль устидаги мустақил ишнинг дастлабки босқичида, агар сиз

роль устида изчил ишламоқчи бўлсангиз, бу жараён фаол савол-жавоблар билан ўтади. Роль устидаги фаол ҳаракат жараёнингиз шу зайил саволлар беришдан иборат бўлади. Идрок билан берилган саволларга жавоб тариқасида тимсоллар мақсад ва хоҳишингизга қараб, секин-аста ўзгариб, шаклий тус олади.

Савол беришнинг иккита усули мавжуд. Биринчи усулда саволни ақл-идрокингизга берасиз. Ақлий таҳлил юритиш орқали, тимсолнинг ички сезгилари ҳақида кўпроқ тушунчага эга бўласиз. Лекин қахрамон тўғрисида қанчалик кўп маълумотга эга бўлсангиз, шунчалик уларни камроқ ҳис қиласиз.

Иккинчи усул биринчисининг тескараси. Бу усулнинг муваффақиятига тасаввурингиз асос бўлади. Бу усулда берилган саволларга жавобларни ички нигоҳ билан кўришга ҳаракат қиласиз. Сиз интиқлик билан кузатасиз, натижада саволлар жавоби, ҳаракат тусини олиб, тимсолда ўзгариш юз беради. Бундай жавоблар ихтиёрсиз сезгиларингиз маҳсулидир. Саволлар қандай бўлишидан қатъи назар албатта улар жавобсиз қолмайди. Нимаики сизни қизиқтирган бўлса, хусусан, ишнинг биринчи босқичида пьеса, муаллифнинг услуби, асар композицияси, ғояси, иштирокчиларнинг ўзига хос хатти-ҳаракати, яратилаётган қахрамоннинг тутган ўрни, унинг ўзига хос хусусиятлари, буларнинг ҳаммасини саволга айлантиришингиз мумкин.

Балки, ҳамма саволларга дарҳол жавоб ололмасиз. Тимсолларнинг, сиз сўраган саволларга тўғри жавоб топиши учун маълум бир вақт талаб қилиниши мумкин. Агар, тимсолдан муаллиф томонидан берилган шарт-шароитда, у сахнага илк бора қандай кириб келади деб сўрасангиз, бу саволга дарҳол жавоб оласиз. Тимсол сахнага чиққан илк ҳолатни тасаввурингизда жонлантириб бериши мумкин. Бироқ сиз акс эттираётган шахснинг “бошқаларга муносабати қай йўсинда бўлади”, деб сўрасангиз дарҳол жавоб ололмаслигингиз аниқ. Соатлаб, балки бир неча кун кутишга тўғри келар. Лекин сиз яратмоқчи бўлган қахрамоннинг у ёки бу сахнада, атрофидаги одамларга муносабатини, кўз қараши, имо-ишорасини сахнама-сахна, секин-секин, ички нигоҳингизда кўриш учун имкон бериши тайин. Бунда эса тимсолга вақт керак бўлади. Сиз берган айрим саволларни кўриш учун эса, янада кўпроқ вақт зарур бўлар. Масалан: пьесанинг асосий ғоясини кўрмоқчи бўлдингиз. Бундай вазиятда пьесанинг қахрамонлари (айниқса сизни қизиқтирган тимсол) сахнама-сахна кўп бора мураккаб эврилишларни амалга оширишлари, бир неча сахналарни ўйнаб бериши, бир-икки сахнадаги ижрони кўрсатиши лозим бўлар, бир неча жумлани эшитиш, қахрамонларнинг, мақсадли хатти-ҳаракатлари, мавжуд вазиятда ўзини қандай тутиши, ички нигоҳингизда ногаҳон пайдо бўлиб, пьесанинг асосий ғояси аёнлашади. Шу тариқа кундан-кунга савол ва жавоблар орқали сиз ўйлаган бадиий мақсад тасаввур қилган тимсол киффаси кўз ўнгингизда бўйи ва энига ўса боради.

Тимсолнинг ички дунёсини ҳис қилиш

Тасаввурдаги тимсолни қайта-қайта ишлаб унга таъсир ўтказиш орқали уни мукамал шаклга солиш мумкин. Ички нигоҳда кўрилган бадиий тимсол хатти-ҳаракатини кузатар эканмиз, ундаги ички ва ташқи ҳислатлар атрофдаги кишиларга ўхшашлигини пайқаймиз. Лекин кундалик ҳаётгий туриш-турмушда инсоннинг ташқи кўринишига қараб ичида нима борлигини билмаслигимиз мумкин. Аммо бадиий тимсол, тасаввур ёрдамида ички нигоҳимизда ўзининг тўлиқ ҳис-хаяжонлари, севги ва эҳтирослари, ўй-фикри, мақсади ҳамда эзгу ниятлари билан тўлиқ намоён бўлади. Ба-

дий тимсолнинг ташки муковаси орқали ички дунёси кўринади. Микеланжело Мусо Алайҳиссалом қиёфасини яратар экан, унинг мушаклари, буралиб кетган соқоллари, кийимларининг ғижими, бўртиб чиққан қон томирларини пайдо қилган пайғамбарлик ички кудратини ҳам кўра олган. Тасаввуридаги тимсоллар ўзининг ёрқин ички ҳаёти билан Леонардо да Винчини безовта қилар, унга тинчлик бермас эди. Шунинг учун ҳам у ҳамиша, “қаердаки кучли ҳиссиётлар мавжуд бўлса, ўша ерда кучли изтироблар ҳам бўлади”, – дея таъкидлар эди.

Дикқат

Машқлар билан мунтазам шуғулланиш натижасида тасаввур ҳам ўсиб, бойиб боради. Тасаввур ўсган сайин ҳаракатлар нафислашади, жилоси ортади, наздимиздаги тимсоллар тез такомиллашиб ўрин алмашадиган бўлади.

Баъзан шундай ҳам бўладики, тимсолларни энди ривожлантирмоқчи бўлган вақтингизда улар ғойиб бўлиб қолганини сезмай ҳам қоласиз. Уларни тўхтатиб қолиш, истаган муддатгача ички нигоҳдан қочирмаслик учун нима қилиш керак? Дикқатни бир нуқтада узоқ ушлаб тура олиш қобилияти ички куч-қудрат ҳисобланади. Аслида табиатан ҳаммамиз ҳам ана шундай қувватга эгамиз. Акс ҳолда кундалик ҳаётимизда арзимаган ишларни ҳам бажара олмас эдик (Ҳаракатнинг бошланғич унсурларидан ташқари, кундалик ҳаётимизда бўладиган қувватни бир нуқтага тўплашлик салоҳиятининг ўзи тасавури ривожланган актёр учун камлик қилади). Саҳнада бирон-бир кимсани акс эттириш, ана шу ички куч-қувватга боғлиқ. Тасаввурни ривожлантиришдан кўзлаган мақсадимизга эришиш учун қуруқ машқларнинг ўзи кифоя бўлмай, шунинг баробарида мақсадга мувофиқ жамланса, дикқатнинг моҳиятини тўғри англаш ва унинг табиатини тушунишга ҳам боғлиқ.

Дикқат – жараёндир

Дикқатни бир жойга тўплаган дақиқаларда қалбингиздан нималар кечади? Агар ташқаридан ўзингизни кузатган бўлсангиз, кун бўйи, ҳатто ҳафта давомида сиз кўрмоқчи, ёки ўша сиз учун ардоқли одам билан учрашувни интиқиб кутаётган бўлсангиз, кундалик ишларингиз билан шуғулланар экансиз, йўл-йўлакай иккинчи фаолият билан ҳам шуғуллангансиз. Кун давомида нима иш билан шуғулланишингиздан қатъи назар, ўша кутган одамингиз билан қандай кўришиш бир дақиқа ҳам ҳаёлингиздан кўтарилмаган. Ҳатто муҳим иш билан банд бўлган паллангизда ҳам бўлажак учрашув ҳақидаги тасаввур ўчмаган. Яъни ички фаолият бир дақиқа ҳам тўхтамаган. Ана шу ички фаолият дикқат ҳисобланади. Уни батафсилроқ кўриб чиқайлик. Дикқат жараёнида бир йўла тўртта ички ҳаракатни бажарамиз:

биринчидан, объект – манбани дикқат марказидан қочирмасликка ҳаракат қиламиз;

иккинчидан, ўша манбани ўзимизга тортишга ҳаракат қиламиз;

учинчидан, ўзимиз ўша манба томонга интиламиз;

тўртинчидан, унинг ички моҳиятига чуқурроқ киришга ҳаракат қиламиз.

Дикқат жараёнида бир вақтнинг ўзида бажариладиган тўртала ҳаракат руҳий қувват таъсирида бир-бирига ёндош тарзда такомиллаша боради. Албатта бу жараёнда жисмоний куч талаб қилинмайди. Улар руҳий қувват таъсирида ҳаракатланади. Ҳаттоки дикқат марказида турган табиий жисмга эътибор қаратиш жараёни ҳам жисмоний таъсирсиз, яъни товуш ёки ҳиссиёт орқали рўй беради. Дикқат учун мўлжалланган жисмоний

ҳаракатлар: а) кўриш; б) эшитиш; в) ҳис қилиш; г) сезиш; д) таъм билиш каби машқларда манбага ташқи жисмоний таъсир кўрсатишга мойиллик кучли бўлади. Аслида бундай ҳаракатлар фақат диққатни тўплаш жараёнида фаоллашиши мумкин. Бизда диққатни тўплаш жараёни бошланиши билан сезги аъзоларимиз ҳаракатдан тўхтайтиди. Юқорида қайд қилиб ўтганимиздек, бўлажак учрашувни сабрсизлик билан кутар эканмиз, эътибор ўша учрашувга қаратилган бўлади. Биз кун бўйи, ҳатто ҳафта давомида бошқа юмушлар билан шуғуллансак-да, ҳис-туйғуларимиз ўз маромида ишини давом эттираверади. Диққат эса улардан ташқарида бўлади. Бу жараённинг муҳим шартин эркин ихтиёрсиз ҳаракатдир. Актёрнинг сезги аъзолари қанчалик эркин бўлса, кўзлаган мақсадга тезроқ эришилади. Сезгиларнинг эркинлиги кўзланган мақсадга тезроқ эришишнинг гаровидир. Диққатимизни тортган буюм турлича, фақат моддий кўринишда эмас, тахайюл – фантазия маҳсули бўлиши ҳам мумкин. Ўтган замонда кечган ёки кўз ўнгингизда ҳозир содир бўлиб турган воқеа ҳам диққатимизни ўзига тортади. Муаллиф шу ўринда мавзуга аниқлик киритиш учун амалий машқлар берган.

Танланган манбадан диққатни қочирмаган ҳолда, оддий жисмоний ишларни бажаринг. Мисол учун, айна дамда олдингизда бўлмаган одамни эслаш орқали диққат марказида ушлаб турган тарзда, хонани тартибга келтиринг, китобларингизни тахланг, хонаки гулларга сув қуйинг ва ҳоказо. Кундалик ишларни бажарар экансиз, ичингизда кечаётгани диққат жараёни ташқи ҳаракатларга ҳалал бермаслиги зарурлигига эътибор қилинг. Машқлар бажарилишининг дастлабки босқичида, диққатни бир нуқтада ушлаб туриш жараёни узилиб қолмаслиги шарт. Аммо ҳаддан ташқари чарчаб, машқ бажаришдан безиб қолмаслик керак. Машқларни кун бўйи тинмай такрорлашдан кўра, кунига икки-уч бора такрорлаш афзалдир. Вақти-вақти билан бошланғич – соддароқ машқларни ҳам такрорлаб туринг.

Диққатни ўстириш машқи

Диққатни ўстириш техникасини қанчалик кўп эгалласангиз, буюмларни шунчалик кўпроқ жонлантира олиш салоҳиятига эга бўласиз. Диққат фаоллиги ортиб, кувват кучланади, сифати ранглар билан безанади. Бундай сифатлар эса сахнадаги ижро давомида борган сари кўзга ташлана бошлайди. Ҳаракатлардаги тусмоллик, тахминийлик йўқолиб, ижро этаётган ролингизда ички жозиба пайдо бўлади ва ташқи шаклий мукамаллик яққол кўзга ташланади.

Машқни тасаввурда давом эттириш

Яхши ўзлаштирилган ва ихтиёрингиз измида бўлган тасаввур машғулотнинг энг фойдалиси ҳисобланади. Сахнада пьеса устида бўладиган машғулотдан аввал, ролингизни тасаввурда қайта-қайта машқ қилиб кўринг. Бундай машқларнинг фойдали томони шундаки, унинг учун жисмоний ҳаракат, майдон, макон талаб қилинмайди. Жисмоний куч ҳам сарфланмайди. Шунингдек, сахнадаги йўлдошингиз билан бажарадиган хатти-ҳаракатларни ҳам шу йўсинда машқ қилиб кўришингиз мумкин. Кейинчалик режиссёр ва йўлдошларингиз билан сахнадаги амалий ишдан бўш вақтингизда ҳам тасаввурда машғулотни давом эттиришингиз мумкин. Фақат режиссёр берган кўрсатмалар ва мизансахналарни тасаввурдаги машғулотларда ҳисобга олишингиз шарт. Сахнадаги амалий машғулотларга нисбатан тасаввурдаги ижро нафис, жозибалироқ кўриниши мумкин. Шундай ҳолатлар кузатилса, сиз уларни сахнадаги

ижрога қўшинг, натижада спектакль ижросида нафислик, жозиба, гўзаллик пайдо бўлади. Кундалик машқлар тана аъзоларингизнинг зўриқмай, эркин ҳаракат қилишига имкон яратади. Гарчанд машқлар тасаввурда бажарилишига қарамай, ҳис-туйғуларингиз тўла қувват билан ишлайди, сезги аъзоларингиз фаоллиги ортади, ҳис-ҳаяжонли ҳолатлар ранг-баранглиги кўпайиб, сифат бойлиги ортади. Саҳнадаги репетиция чоғида бу каби сифатлар кўп ҳам ўзгармаслиги мумкин. Лекин тасаввурдаги машқлар натижаси ўлароқ топилган нозик сифатлар, ҳис-туйғулар сиз яратмоқчи бўлган қаҳрамон ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб боради. Унинг юриш-туриши, ҳаракат қилиш шаклларидаги ранг-баранглик ортади. Тасаввурда уйғонган ижодий ҳис-туйғулар ижрочи сифатида сизнинг сезги аъзоларингизга сингиб боради. Сиз яратаётган тимсолнинг ички кифасига айланиб қолади.

МУҲИТ-АТМОСФЕРА

Иккинчи машғулот услуби

Санъат асарининг ички руҳияти – унинг зоясидир. Қалби – муҳит. Нимаики кўринса, эшитилса – унинг гавдаси ҳисобланади.

Муҳит

Вақтнинг кўпини саҳнада ўтказадиган актёрлар орасида муҳит тўғрисида икки хил фикр мавжуд, десам янглишмайман. Бир тоифадаги актёрлар учун саҳна бўшлиқдан иборат бўлган макон. Вақти-вақти билан бу макон декорация, бутафор буюмлари ва актёрлар билан тўлдириб турилади. Улар учун нимаики саҳнада мавжуд бўлса, улар – кўринади, эшитилади. Бошқа тоифадаги актёрлар саҳна маконини ўзгача тушунадилар, ҳис қиладилар. Улар учун бу мўъжазгина макон – ўз ичига бутун бир оламни сиғдира оладиган сеҳрли муҳит. Бу муҳит ўз сеҳри, ўз мафтункор жозибасига эга. Бу даргоҳда ҳамиша илҳом булоғи қайнаб тургани боисидан, кечки спектакль тугаган бўлишига қарамай, дарҳол у билан ажрашиб кетолмайдилар. Шунинг учун ҳам бу тоифадаги актёрлар, спектакль бошланишидан олдин ҳам, спектакль тугаганидан кейин ҳам, худди Чеховнинг “Калха”сига ўхшаб аксарият вақтини саҳнада ўтказадилар. Узоқ йиллар давомида бошдан ўтказган қувонч ва ташвишлари, ютуқ ва мағлубиятларига шу саҳна гувоҳлигидан улар бу ерга боғланиб қолганлар. Шунинг учун ҳам бу сеҳрли саҳна муҳити улар учун сув билан ҳаводек зарур. Бу ер уларга илҳом бағишлайди, куч-қувват ато этади. Ҳатто томоша зали бўшаб, саҳна сукунати ҳукмрон бўлган дамларда ҳам ундайлар артист эканликларини бир сония бўлса-да ёддан чиқара олмайдилар.

Нафақат театр спектакли, ҳатто концерт заллари, цирк, халқ ўйинлари, майдон томошалари ҳам сеҳрли муҳит оғушида ўтади. У актёр ва томошабинни бирдек ҳаяжонга солади. Аслида бундай ўйлаб қаралса, томошабин, айниқса, ёшлар, сеҳрли мавҳумлик муҳитидан нафас олиш учун театрга бормайдиларми? Бу энди руҳшуносларга тегишли.

Муҳит актёр билан томошабинни бир-бирига боғлайди.

Саҳнада муҳит таъсири остида хатти-ҳаракат қиладиган актёр (агар улар битта муҳит таъсирида яшаётган бўлсалар), томошабин ва ўзи ўртасида кўзга кўринмас мустаҳкам алоқа мавжудлигини саҳнага чиқиши билан сезади.

Бундай лаҳзаларда томошабин билан актёр ролни бирга ўйнашга ки-

ришадилар. Томошабин ўтирган жойида улар сахнада ҳаракат қилаётган актёрга спектакль давомида ҳис-ҳаяжонлари, туйғу ва сезгилари орқали яширин ва ошкора муносабат билдириб боради. Агар сахнада ўз ҳукмини томошабинга ўтказадиган муҳит мавжуд бўлмаса, залда ўтирганлар сахнада кечаётган воқеаларга совуққонлик ва бефарқлик билан қараб, актёрнинг техникаси, ижрочилик маҳоратини таҳлил қилиб ўтиришдан нарига ўтмайди. Эътибор берган бўлсангиз, айрим ҳолларда биринчи тоифадаги актёрлар томошабин эътиборини тортиш учун ҳар турли ўйин ва қилиқлар қилади.

Спектакль актёр билан томошабиннинг узвий алоқаси орқали пайдо бўлади. Агар режиссёр, актёр, муаллиф, рассом (кўпинча созанда) томошабин учун спектаклдаги ғоявий муҳитни ярата олган бўлса, томошабин спектакль иштирокчисига айланмай иложи йўқ.

Кундалик ҳаётимиздаги табиий муҳит

Муҳитнинг қийматини биладиган актёр уни кундалик туриш-турмушдан ҳам излайди. Кўринган ҳар бир манзара, ҳар бир кўча, уй, хонадондан ҳақиқий актёр муҳит излайди. Кутубхона, ибодатхона, касалхона, шовқин-сурон билан тўлиб-тошган тўйхона, музей дейсизми, ҳар бир жойнинг ўз муҳити бор. Иқтидорли актёр сезгир асбоб сингари ўша ердаги муҳитни олдиндан ҳис қилиб, жозибали мусиқа каби эшитиб, сезиб туради. Актёр учун ўша муҳит мусиқа каби ўз жарангини гоҳ қувноклик, гоҳи мунгли рангларга ўзгартириб туради. Унга таниш бўлган манзара, оби-ҳавога қараб бошқа-бошқа муҳит яратиши мумкин. Довул ва бўронда ўша манзара бошқача, баҳорнинг субҳидамдаги ҳавосида бошқача муҳит яратади. Ана шу муҳитнинг мусиқа товушлари таъсирида қалбини бойитади, шуурини товлантиради, ижодий илҳомига қувват бағишлайди. Кундалик ҳаёт турли-туман муҳит остида ўтади. Аммо театр режиссёрлари ва актёрлар, афсуски, сахнада муҳитнинг кадрига етмайдилар.

Муҳит ва ижро

Сахнавий муҳит исқанжаси ўз домига тортган дамларда, юриш-туришингиз ўзгариб, гапириш оҳангингиз, ўзни тутишингиз, ҳис-туйғулар, кайфиятингиз беихтиёр ўзгариб қолганига эътибор берганмисиз? Агар сиз муҳитни енгишга ҳаракат қилмасангиз, унинг таъсири орта бораверади. Ҳаётда ҳам сахнада ҳам худди шундай сеҳрли манзара мавжуд. Ҳар бир спектаклда берилган муҳитга итоат этсангиз, турли-туман унсурлар билан тўлдирилган ижроингиздан кўнглингиз тўлади. Олдин ўйналган спектакллар муҳитига тушиб, тайёр қолипдан чиқа олмай қолишдан қўрқмайсиз. Берилган макон, сиз нафас олиб турган муҳитдаги ҳаво ижодий фаолиятингизни қўллаб-қувватлаб туради. Сиз буни оддийгина тажрибада синаб кўришингиз мумкин. Мисол учун адабиёт ёки тарихдан ўзингизга яхши маълум бирон-бир сахнани кўз одингизга келтиринг. Тасаввурда ҳосил қилган муҳитни сиз актёр сифатида сахнада ҳам ярата олишингиз мумкин. Муҳит ҳамиша актёр учун илҳом манбаи бўлиб хизмат қилади.

Икки хил муҳит

Бир вақтнинг ўзида икки хил муҳит бўлиши мумкин эмас. Биринчиси (кучлироғи) иккинчисини ўзгартиради. Тасаввур қилинг: харобага айланиб қолган қадимий бир қаср. Гарчанд бу ердаги ҳаёт аллақачон тўхтаган бўлишига қарамай, у қадимий одамларнинг ҳаёт тарзини, қаҳрамонлик изларини ўз бағрида сақлаб қолган. Йўлак ва кенг хоналарда, минора-ю ертўлаларда сирли муҳит ва сукунат ҳукм суради. Бир тўда саёҳатчилар бу ерга кириб келишади. Улар ўзлари билан ташқаридан шўхлик, ўйин-

кулги муҳитини ҳам олиб киришади. Ташқаридан кирган муҳит билан қаср ичидаги муҳит дарҳол бир- бири билан кураш бошлайди ва улардан бири устун келади. Ташқаридан кирган одамлар ана шу муҳитлар курашида иштирок этиши мумкин. Ўзларининг кайфият ва хулқ-атворлари билан бир томонни қўллаб-қувватлашлари ёки унинг таъсир кучини қирқишлари мумкин. Аммо иккаласини ҳам ушлаб қолишлари мумкин эмас. Муҳитлар кураши ва улардан бирининг сўзсиз ғалаба қозониши энг кучли сахнавий бадиий таъсир воситаси ҳисобланади.

Объектив муҳит ва субъектив ҳиссиётлар

Актёрнинг сахнадаги шахсий сезгилари билан уни қуршаб турган (иккаласи ҳам ҳиссиётга бир хил таъсирда бўлишига қарамай) муҳит ўртасида тубдан фарқ қиладиган жиҳатлар мавжуд. Шахсий ҳиссиётлар субъектив бўлгани ҳолда сахнадаги муҳитни объектив дея қабул қилиш керак. Яна ўша юқорида келтирилган мисолга мурожаат қиламиз. Қасрга кирган одамлар ўзлари билан гарчанд хушчақчақлик муҳитини олиб кирган бўлсалар-да, ҳар бири ўзи билан бирга шахсий ҳис-туйғуларини ҳам олиб киришади. Бу ҳис-туйғулар уларда қасрга киргунга қадар бўлган ва қасрни тарк этишганидан кейин ҳам бўлади.

Инсондаги субъектив сезги билан объектив муҳит ўз ҳолича бир-бирларига нисбатан мустақил бўлиб, инсон бошқа бир муҳитда бўлишига қарамай, ўз ҳиссиётларини тарк этолмайди. Даҳрий одам диний маросимда иштирок этаётган бўлишига қарамай, ўз эътиқодини сақлаб қолади. Ёки хушчақчақ муҳитга тушиб қолган одам шахсий кайғусидан воз кеча олмайди.

Бир-бирига тесқари икки хил муҳит бир вақтнинг ўзида биргаликда яшай олмас экан, шахсий ҳиссиёт ва унга қарама-қарши бўлган муҳит сахнада нафақат бирга яшаши мумкин, ҳатто ўта кескин ва таъсирли вазиятларни вужудга келтиради. Ўз навбатида бундай вазиятлар томошабин учун эстетик завқ бағишлайди. Шахсий ҳиссиёт билан унга қарама-қарши бўлган ташқи муҳит ўртасидаги кураш, худди икки хил муҳит ўртасидаги курашга ўхшайди. Шу кураш томошабин диққатини жалб қилувчи ҳаяжонли сахнавий ҳаракатларни келтириб чиқаради. Агар муҳит шахсий ҳиссиётлар устидан ғалаба қилса, ёки бунинг акси бўлса, ғалаба қилган томоннинг куч-қуввати ортади. Томошабин қалбида худди ажойиб мусиқанинг якуний қисми янграгандай қониқиш ҳисси ҳосил бўлади. Сахнада ҳаракат қиладиган иштирокчининг шахсий ҳиссиётлари томошадаги умумий муҳит билан тўқнашувга борса, актёр ижрочи сифатида ўша муҳитни сезиб, ҳис қилиб яшайди. У шу муҳитнинг таъсирига тушмай иложи йўқ. Агар актёр берилган муҳитда шундай хатти-ҳаракатни амалга ошира олмас экан, демак, бадиийлик талабларига жавоб бера олмаган бўлади.

Муҳитнинг секин-аста пайдо бўлиши ёки тўсатдан юзага келиши, кучайиши, ғалабаси ёхуд мағлуб бўлиши, унда рўй берадиган ўзгаришлар, актёрнинг шахсий ҳиссиётлари билан бўладиган кураш жараёнлари сахнадаги энг таъсирчан воситалар бўлиб, уларни режиссёр ва актёр ҳамиша назардан қочирмаслиги керак. Ҳатто муаллиф томонидан пьесада муҳит ифодаланмаган ёки сезиларли даражада ифодаланмаган бўлса ҳам, актёр билан режиссёр уни пайдо қилишга ёхуд борини ривожлантиришга интилиши муҳимдир.

Муҳит ва моҳият

Гарчанд муҳит объектив ҳиссиётларга тааллуқли бўлса-да, унинг

санъатдаги вазифа ва аҳамияти одатий чегарадан ташқарига чиқиб кетади. Муҳитнинг аҳамиятини тушунадиган, уни ўзига дўст деб биладиган актёрлар спектаклнинг моҳиятини муҳитдан бошқа ҳеч бир восита билан томошабинга етказиб бўлмаслигини яхши тушунадилар. Муҳитнинг сахнадаги моҳиятини на сўз ва на бошқа восталар билан тўлдириб бўлади. Эслаб кўринг, битта спектаклни бир сафар муҳит билан, бошқа сафар муҳитсиз томоша қилиб кўрганмисиз? Спектаклда муҳит бўлмаса, асарнинг мазмунини тушуниб фаҳмлашга ҳаракат қиласиз. Асар руҳияти тўғрисида ўйлашга вақтингиз ҳам бўлмайди. Ўша спектаклни маълум бир муҳит таъсирида кўрган вақтингизда эса унинг руҳий томонларига кўпроқ эътибор берасиз. Ҳиссиётлар ўз исқанжасига олади. Бундай вақтда пьесанинг мазмунини тушунибгина қолмай, уни ҳис ҳам қиласиз. Спектаклни иккинчи марта кўрар экансиз, шуурингизда бир қатор саволлар кўндаланг бўлиши, гумон ва тахминлар, муаммолар туғилиши табиий бир ҳолдир.

“Ревизор” асарининг биринчи сахнасини муҳитсиз тасаввур қила оласизми? Порахўр амалдорлар, муқаррар жазодан кўрқиб, ревизорни қандай кутиб олиш тўғрисида махфий мажлис қилишмоқда. Агар шу сахнада бостириб келаётган фалокат кўркинчи, ваҳима муҳити ҳукмрон бўлса-чи, асар бошқача кўриниш, бошқача таъсир кучига эга бўлади. Гоголь нафақат жиноятчиларни масхаралаган, балки мустабид тузумнинг юлғич амалдорлари, ҳукуматнинг расмий вакиллари кўз ўнгингизда жазолаган. Улар жирканч нусхалар қиёфасида гавдаланади. Гоголнинг комедияга ёзган “Башаранг қийшиқ бўлса ойнадан ўпкалама” эпиграммаси ҳалол ва пок виждонли инсонларни ҳамиша безовта қилиб келган кечинмаларга асос бўлади ва томошабини оғоҳликка даъват этади.

Ёзувчининг бу сўзлари машҳур актёр Шепкиннинг ўзгача талқин ва ижроси учун асос бўлган: “Нима десанг дегин-у, эшик ортидан мўралаб турган ревизори қурғур ўта ваҳимали. Ревизор дегани кимлигини билмай-сизми? Ўзингизни нуқул гўлликка соласиз”.

Ревизор ҳар бир инсоннинг пок-виждони. У виждон кўзимизни очиб, ўз-ўзимизга тикилиб қарашга мажбур қилади. Бундай ревизордан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди. Чунки у Яратганнинг иродаси билан юборилган. Ортга йўл йўқ!

Мазкур сўзларни Гоголнинг “Ревизор” асаридаги биринчи комик актёр парда ёпилиши олдидан ҳаммага эълон қилади. Севги ва муҳаббатнинг қайноқ булоғи жўш уриб турган муҳитсиз, Ромеонинг Жульеттага “изҳори дил” сахнасини тасаввур қилиш мумкин эмас. Агар шундай ҳол юз берса, Шекспир шеърятдан баҳраманд бўлишингиз мумкин. Аммо спектаклдан завқ ололмайсиз. Асар мазмунидан ташқари яна нимадир етишмаётгандек туюлади. Ўша етишмаётган нарсасевги эмасмикан? Томошабин спектаклни кўриш жараёнида ҳаяжонга тушиши керак. Муҳитсиз спектаклда руҳият бўлмаса, у жонсиз танага ўхшайди. Нотўғри берилган муҳит эса, спектакль моҳиятини ўзгартириб юборади. “Ҳамлет” спектаклидаги Офелиянинг “эсдан оғиш” муҳити ўрнига, “кўркув ва ваҳима” муҳити яратилган дейлик. Бундай муҳит таъсирида Офелиянинг ихтиёрсиз ҳаракатлари, сўз ва қарашлари кулги кўзғатади, холос. Пьесанинг мазмуни муҳит билан чамбарчас боғлиқдир.

Муҳитнинг ички жўшқинлиги

Муҳит – ҳолат эмас, ҳаракат ва жараёндир. Муҳит тўхтовсиз ҳаракатда бўлади. Мисол учун хаёлан, шоду хуррамлик муҳитида яшаб кўринг. Ҳаракат – жараён демақдир. Бағри кенглик, кўли очиклик муҳитида

Ўзингиз ҳам кенгайиб, катталашиб боргандек бўласиз. Ғамгинлик, но-чорлик муҳитида эса ўзингизни гўё кичрайиб, бўғилиб бораётгандек ҳис қиласиз. Буларнинг барчаси муҳит таъсирида пайдо бўлади. У сиздаги иродага туртки бўлади. Ҳаракатга чорлайди. Бундай муҳитда нафрат, завқ, қахрамонлик, фалокат, ваҳима, шиддат, жўшқинлик, ирода каби ички ҳиссий ҳаракатлар фаоллиги табиий равишда оша боради. Ташландик қабристон сукунати, юлдузли оқшом сокинлиги, ўрмон ичидаги чашманнинг ой нуридаги жилоси муҳитида ўзингизни қандай ҳис қиласиз? Бундай муҳитда ички жўшқинлик, завқланиш, ҳиссий туйғулар уйғониши ташқаридан унча кўзга ташланмаслиги мумкин. Бироқ нозик ҳиссиётли актёр учун бу ерда ҳам иш ошиб-тошиб ётибди. Афсуски, бадиий туйғулардан маҳрум актёргина ойдин оқшом сукунати муҳитига бефарқ бўлиши мумкин. Аммо бор вужуди билан муҳит таъсирига берилган актёр ижодий илҳом жараёни ҳаракати аллақачон бошланиб кетганлигини сезмаслиги мумкин эмас. Сукунат қаъридан бўй кўрсатиб турган тасаввурдаги турли тоифадаги тимсоллар бирин-кетин бўй-басти билан яққол гавдаланади. Синчковлик билан уларни кузатар экансиз, ўзингиз ҳам улар ўйинига кўшилиб қолганингизни сезмай қоласиз. Ойдин тун ҳаракатга чорлайди. Турли-туман воқеалар жараёни бошланади. Ч.Диккенснинг “Печка устидаги чигиртка” асарида саранжом-саришта хонадонда ҳукм сураётган осойишталикни печка устида турган учар чойнак бузиб юборади. Чойнак жойидан кўзгалиб, фариштага, ундан чакалоққа айланиб қолади. Ҳар қандай муҳит, тасаввур ёрдамида ўзгариши мумкин. Бутун вужудингиз билан тасаввурда ҳосил бўлган манзарага ишонсангиз, сўзсиз иродангиз қуввати билан уни ўзгартиришга эришасиз. Тасаввурдаги манзаранинг ўзгариши албатта ҳиссиётларни ишга туширмасдан иложи йўқ.

Муҳитнинг вазифаси

Санъат ботиний тушунча бўлиб, туйғу ва ҳиссиёт оламига тааллуқли экани ҳеч кимга сир эмас. Муҳит эса бадиий асарнинг, шу жумладан, спектаклнинг ҳам юраги. Муҳит вазифасини яхшироқ англаш учун, мисол келтирамиз.

Инсон фаолияти уч тармоқлидир: яъни, бир-бири билан уйғунликда ҳаракат қиладиган тимсол, сезги ва ирода. Сезги аъзолари йўқ одамни тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки одамни фикр ва ирода бошқаради. Дейлик сезги, ҳис-туйғусиз одамни кўриб қолганингизда нима қилган бўлар эдингиз? У сизда қандай тасаввур уйғотади? Янглишмасам, қаршингизда нафис ҳаракатларни моҳирона бажараётган, машина тургандай бўлади. У мутлақо одам эмас деган хулоса чиқарасиз. Одамни фикр билан ирода ҳаракатга келтирса, уларни бир-бири билан боғлаб турувчи нарса сезгидир. Мана шу уч тармоқ уйғунлигининг издан чиқиши, шафқатсизлик, бузғунчилик, ваҳшийлик каби салбий фаолият учун асос бўлади. Бундай фаолият эгалари тўғрисидаги мисолларни шахсий ҳаётингиздан, сиёсат, тарихий ҳужжатлардан исталганча топиш мумкин. Худди шунингдек, санъат оламидан, айниқса, театр санъатидан ҳам топиш мумкин. Муҳитсиз спектакль механик ҳаракатлар мажмуасига айланиб қолади. Бундай спектаклдан сўнг томошабин тушуниши, унинг техник ютуқлари тўғрисида маълум хулосага келиши мумкин. Лекин бундай спектаклда одам қалбини иситадиган ҳарорат бўлмайди, юракка “жиз” этиб тегадиган ижро топилмайди. Тўғри, айрим спектакллар давомида актёрларнинг гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда лоп этиб кўзга ташланиб қоладиган ҳис-ҳаяжонларини муҳит дея қабул қилиш ҳам мумкин. Аммо бу фақат бахтли тасодиф меваси бўлиб,

уни сахнавий тамойил ўрнида қабул қилиш хатодир. Баъзи одамлар сезгисиз яшаши ҳам мумкиндир. Лекин сезги, ҳис-туйғусиз санъат бўлиши мумкин эмас. Сезгисиз санъат ўлик санъатдир. Қалбсиз санъат асари бўлиши мумкин эмас. Қалб эса санъатда муҳит демакдир. Ҳақиқий актёрнинг энг буюк хизмати шундан иборатки, у театр қалбининг халоскори, таъбир жоиз булса, бундай актёр келгусида театрни механик ҳаракатлардан кутқариши лозим.

Муҳит – репетиция¹ қилиш воситаси

Муҳит бора-бора тасаввур каби, репетиция қилишнинг иккинчи воситасига айланади.

Пьеса ёки сахнада берилган муҳит таъсирида бўлар экансиз, ранг-баранг руҳий вазиятларни ҳамда уларни ифода этувчи турли-туман воситалар топишингиз мумкин. Ўз ролингизнинг бошқа роллар билан уйғунликда ҳаракат қилаётганини сезиш орқали улар билан сахнадаги муносабатларни бирлаштиришга эришасиз. Репетиция жараёнида муҳит сизга илҳом берса руҳиятингиз ёришади, ғойиб оламининг донишманди йўлга солиб тургани каби кўзга кўринмас “режиссёр” қўллари тўғри йўлдан сизни етаклаб бораётгандек туюлади. Агар ўша кўзга кўринмас режиссёрга ишонсангиз, ижодий жараёнга халақит берадиган “ўзбилармонлик”, ортикча зўриқиш ва кучанишларга ўрин қолмайди. Репетицияларни ўзингиз учун ижод жараёни даражасида ташкил қилиш салоҳиятига эга бўласиз. Яъни ёлғиз ўзингиз пьесани бошдан-охиригача ўйнаб чиқишингиз, бир муҳитдан иккинчисига қийналмай ўтишингиз мумкин.

Репетиция учун ўзингиз ишлаб чиққан партитурада пьесани кичик-сахначаларга ажратиб ишлашга ҳожат қолмайди. Негаки бир неча сахналар учун битта муҳит бўлиши ёки битта кичик сахнада бир неча муҳит бўлиши ҳам мумкин. Ишни шундай шаклда ташкил этиш кераклигига ишонч ҳосил қила билсангиз, қачон ижодий кайфият пайдо бўларкан, деб кутиб ўтирмайсиз. Сахнавий кайфиятни ўз хоҳишингизга қараб, муҳит сифатида қалбингизда уйғотишга эришасиз.

Сахнага чиқишдан олдин, пьеса ва роль билан танишиш вақтида умумий бир муҳит таъсирида бўласиз. Сиз учун у асарнинг умумий ҳиссиёт муҳити бўлиб туюлади. Бундай ҳолат ҳар бир ижодкор учун яхши таниш бўлиб, янги бир асар билан танишиш чоғида шунга ўхшаш ҳиссиётларни асарнинг умумий муҳити сифатида ҳаяжонли қабул қиласиз. Кўпинча ёзувчи, шоир ёки композитор янги асар ёзишга киришар экан, табиий равишда, ўзига илҳом берган муҳит оғушида бўлади. Эҳтимолки, ҳали аниқ мавзу, тимсолнинг аниқ шакли яққол кўз ўнгида гавдаланмаслиги ҳам мумкин. Аммо ижодкорга илҳом бергувчи муҳит, сиздан руҳсат олмай, онг остидаги тасаввур таъсирида ўз ишини аллақачон бошлаб юборган бўлади. Ижодкор аҳли бундай ҳолатни яхши билади. Илҳом туртки берган ижодий жараён бошланар экан, секин-аста тимсоллар ҳам бўй кўрсата бошлайди. Улар гоҳ йўқолиб, яна пайдо бўлиши, бири иккинчиси билан ўрин алмашиниши, ҳаракат қилиши, қидириши ва ниҳоят, бир-бирини топиб олиши мумкин.

(Давоми келгуси сонда)

¹ Репетиция – французча сўз бўлиб, бирон шеърни ёдлаш, матн устида бир ўзи ёки бир неча киши ишлашни англатади.

КОЛУМБИЯ РЕСПУБЛИКАСИ

Мустақиллик санаси –

1810 йил 20 июль

Пойтахти – Богота

Майдони – 1 141 748 км²

Аҳолиси – 45 745 783 киши

Давлат тили – испан тили

Машҳур саёҳатчи-денгизчи Христофор Колумб номи билан аталувчи Колумбия Республикаси – Жанубий Американинг шимоли-ғарбида жойлашган давлат бўлиб, шарқда Бразилия ва Венесуэла, жанубда Эквадор ва Перу, ғарбда Панама давлатлари билан чегарадош.

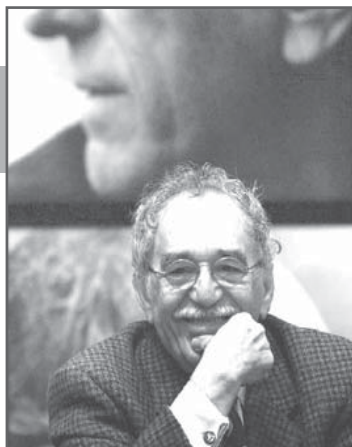
Мамлакат шимол томондан Тинч океани, ғарб томондан Кариб денгизига туташган. Колумбия ҳам Тинч, ҳам Атлантика океанига чиқиш йўлига эга бўлган китъадаги икки давлатнинг бири.

У унитар республика бўлиб, маъмурий жihatдан 32 департамент ва пойтахт округига бўлинади. Амалдаги конституцияси 1991 йил 4 июлда қабул қилинган. Йирик шаҳарлари: Богота, Медельин, Кали, Барранкилья, Картахена.

Аҳолисининг аксари колумбийлар. Улар ҳинду, испан, негрларнинг аралашшидан ҳосил бўлган. Кейинрок Италия, Германия ва Ғарбий Европанинг бошқа мамлакатларидан муҳожирлар келиб қўшилган.

Колумбияда XV асрда кириб келган европача маданият ҳамда кўпмингйиллик тарихга эга ҳиндулар маданияти қоришиб кетган. Ҳинду қабилалари маданиятининг айрим кўринишлари бугунги кунда фольклор, мусиқа, она тилини асраб келаётган (мамлакат ҳудудида 75 га яқин ҳинду тиллари қайд этилган, аммо уларнинг сони йилдан-йилга камайиб бормокда) айрим қабилалар маданияти, урф-одатларидагина сақланиб қолган холос.

Адабиёт

Колумбия адабиёти мамлакат маданиятининг ажралмас қисми бўлиб, таркибига кўра ниҳоятда хилма-хилдир. Испан, ҳинду ва африка (бу ўлкага кул сифатида келтирилган халқлар) маданияти ва адабиёти таъсирида кўплаб жанр ва йўналишлар шаклланган.

Жаҳонда муносиб ўринга эга бўлган Колумбия адабиёти Камило Торрес, Хорхе Исаакс, Хулио Арболеда Помбо, Рафаэль Помбо, Габриэль Гарсиа Маркес, Альваро Мутис, Мануэль Мехиа Вальехо, Фернандо Вальехо, Вильям Ospina, Луис Карлос Барраган Кастро сингари ёзувчилари билан ҳақли равишда фахрланади. Фақатгина Г.Маркес ва А.Мутислар халқаро микёсда эришган ютуқларнинг ўзиёқ ушбу мамлакатда адабиёт нечоғли ривожланганини англатади. Жумладан, ватанининг донғини бутун дунёга танитган Габриэль Гарсиа Маркес адабиёт соҳасидаги Нейштадт халқаро мукофоти (1972 йил, АҚШ) ҳамда Нобель (1982 йил, Швеция) мукофотлари соҳиби бўлса, Альваро Мутис энг яхши хорижий роман йўналиши бўйича Француз академиясининг Медичи (1989 йил, Франция), Астурия маликаси номидаги мукофот (1997 йил, Испания), ибероамерика шеърляти бўйича малика София мукофоти (1997 йил, Испания), “Мигель де Сервантес” (2002 йил, Испания) ва Нейштадт халқаро мукофоти (2002 йил, АҚШ), шунингдек, бир қанча миллий мукофотлар билан тақдирланган.

Бундан ташқари, Габриэль Гарсиа Маркес (1972 йил, “Ёлғизликнинг юз йили” романи учун), Мануэль Мехиа Вальехо (1989 йил, “Икки пальма остидаги уй”), Фернандо Вальехо (2003 йил, “Жар”), Вильям Ospina (2009 йил, “Дориворлар мамлакати”) Лотин Америкасининг адабиёт соҳасидаги олий мукофоти — Ромуло Гальегос номидаги мукофотга сазовор бўлишган.

Мустамлака даври

Колумбий адабиётининг тарихи 1500 йилларда пайдо бўлган йилнома ва ҳикоялардан бошланади. Босқинчилар ва уларнинг истилolari ҳақидаги ҳикоялар, диний ва ишқ-мухаббатга бағишланган йилномалар 1499–1810 йилларни ўз ичига олган мустамлака даври адабиётининг асосий мавзусини ташкил этади. Эрнандо Домингес Камарго (1606–1659), Франсиско Альварес де Веласко (1647–1708), Франсиска Хосефа дель Кастильо (1671–1742), Хуан де Кастильянос (1522–1607), Хуан Родригес Фрейле (1566–1638) ушбу даврнинг энг машҳур адибларидир.

Мустамлака даврида ёзилган асарларга Эрнандо Домингес Камаргонинг “Назм гулларидан гулдаста”, “Авлиё Игнатие Лойоле ҳақида эпик поэма”, Хуан де Кастильянос қаламига мансуб “Инднинг шавкатли эрлари ҳақида элигия” (испан тилидаги энг узун эпик дoston) деб номланган асарлар, Хуан Родригес Фрейленинг “Истило ва Янги Гранада қироллигининг кашф этилиши” номли тарихий-маиший йилномаларни мисол келтириш мумкин.

Озодлик ва миллий бирлашув даври

1780–1830-йиллар адабиёт тарихида Миллий озодлик ҳаракати ва мустақиллик учун кураш даври сифатида ўрганилади. Ушбу давр Колумбия адабиётида сиёсий мавзудаги асарлар кўпайиши, ватанпарварлик руҳидаги классицизм адабиёти равнақ топиши билан характерланади. Мустақиллик учун кураш миллий адабиёт, шунингдек, маҳаллий журналистика ва публицистиканинг гуркираб ривожланишига тўртки бўлди. Ўша йиллари Антонио Нариньо (1765–1823), Франсиско Антонио Сеа (1766–1822), Камило Торрес (1766–1816), Варгас Техад (1802–1829), Хосе Мария Саласар (1785–1828), Хосе Фернандес Мадрид (1789–1830) сингари шоир, ёзувчи, публицист ва драматурглар ҳинду қабилаларининг ўтмиш ҳаётини мадҳ этувчи асарлар ёздилар. Улар орасида, айниқса, Х.М.Саласарнинг 1852 йилда чоп этилган “Колумбиада” поэмасини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз.

1830 йилларга келиб адабиётда романтизм йўналиши ривожлана бошлади. Шоир, прозаик ва драматург Хосе Хуакин Ортис (1814–1892), шоирлар – Хосе Эйсебио Каро (1817–1853), Хулео Арболеда Помбо (1817–1862) ушбу йўналишнинг асосчилари сифатида эътироф этилади. Хулео Арболеданинг “Гонсало де Ойон” номли тугалланмаган поэмаси (1858 йилда чоп этилган) мозийдаги ҳинду қабилалари ҳаётини идеаллаштирувчи “индеанизм” адабиётининг намуналаридан бири ҳисобланади.

Романтизм анъаналари асосида, шунингдек, шоир ва масалчи Рафаэль Помбо (1833–1912) ҳам ижод қилган. Ушбу давр адабиёти вакиллари Хосе Кайседо Рохас (1816–1898), Фелипе Перес (1836–1891) тарихий романлар муаллифлари ҳисобланишади. Машҳур ёзувчи, сиёсатчи ва дипломат Хорхе Исаакс (1837–1895)нинг “Мария” романи (1867) испан тилидаги адабиёт тарихида романтизмнинг энг кўзга кўринган намуналаридан бири сифатида тан олинган.

Костумбризм

XIX аср охири ва XX аср бошларида жамият ва давлатни танқид қилиш билан бир қаторда деҳқонлар ҳаётини ёрқин бўёқларда тасвирлаш колумбий адабиётининг бош мавзусига айланди. Адабиётнинг ўша вақтда бутун Лотин Америкаси ва Испанияда машҳур бўлган ушбу кўриниши костюмбризм деб аталади.

Костумбризм вакиллари 1858–1871 йилларда нашр қилинган “El Mosaico” журнали атрофида бирлашадилар. Миллий турмуш тарзи, хулқ атвор ва урф-одатлар Хосе Мария Сампер (1828–1888), Хосе Мария Вергара-ва-Вергара (1831–1872), Хосе Эугенио Диас Кастро (1804–1865) сингари ёзувчиларнинг ижоди учун хос бўлган. Костумбризм услубида, шунингдек, ҳажвчилар Хуан де Дьос Рестрепо (1827–1897) ва Хосе Давид Гуарин (1830–1890), сатирик шоирлар Карраскилья (1827–1886) ҳамда Х.П.Посада (1825–1880), шоирлар Э.Мехиа (1830–1913), Грегорио Гутьеррес Гонсалес (1826–1872) ҳам қалам тебратишган. Умуман олганда, Адольфо Леон Гомес, Хосе Мария Кордовес Муре, Хорхе Исаакс, Хулио Арболеда, Рафаэль Помбо, Соледад Акоста, Хосефа Асеведо де Гомес, Канделарио Обесо, Мануэль Ансисар каби ижодкорлар ҳам мазкур давр вакиллари сифатида тилга олинади.

Хорхе Исакс (1837–1895) ижодида (“Мария” романи, 1867 йил) костюмбризм ва романтизм унсурлари уйғунлашиб кетган бўлса, Томас Карраскилья (1858–1940) ва Эдуардо Сулета (1864–1937)нинг ижтимоий романларида натурализм хусусиятлари сезилади. Костюмбризмнинг реалистик тенденциялари “Блас Хиль” романи (1896) муаллифи Хосе Мануэль Маррокин (1827–1908) томонидан ривожлантирилади.

Модерн адабиёт

XIX аср охири ва XX аср бошларида “Елкан рамзи”, “Арболедлар жамияти” ва бошқа тўғарақларда уюшган Хосе Асунсион Сильва (1865–1896), Мигель Анхель Осорио Бенитес (1883–1942) ва бошқа шоирлар ижодида модернизмга интилиш кучайди. Ушбу йўналиш романтизмга жавоб ўларок юзага келди. Атроф-муҳитнинг тубанлиги ҳамда мистицизм унинг асосий мавзуларига айланди. Хосе Эустасио Риверанинг каучук ширасини йиғишга маҳкум маҳаллий индейс халқининг кулларча ҳаёти тасвирланган “Гирдоб” романи (1928 йил) модернизмнинг ажойиб намуналаридан бири ҳисобланади.

Биринчи жаҳон урушидан сўнг Колумбия шеърлятида “авангардизм” кучайди. “Конрод эпопеяси” достонининг муаллифи — Альваро Мутис, Луис Карлос Лопес ва бошқалар ижтимоий шеърят анъаналарини ривожлантирдилар.

Юқоридагилардан ташқари, ушбу даврнинг энг машҳур намояндalари сифатида Хосе Эустасио Ривера, Рафаэль Майя, Леон де Грейфф, Луис Видалес, Герман Арсиньегас, Порфирио Барба-Якоб, Хосе Мария Варгас Вилаларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

“Тош ва осмон” (“Piedra y Cielo”)

Лотин Америкасининг саноатлашуви жараёни адабиётда “Тош ва осмон” (“Piedra y cielo”, 1939) деб номланган янги ҳаракатнинг дунёга келишига сабабчи бўлди. Эдуардо Карранс, Хорхе Гайтан Дуран, Хорхе Рохас, Артуро Камачо Рамирес мазкур ҳаракатнинг етакчилари ҳисобланишади.

Насрда ижтимоий танқидчилик кучайди. А.Лопес де Меса, Лаура Рестрепо Карамильо, Д. Аранго Вемс ва бошқалар ижодида табиат ва инсон муносабати мавзуси етакчилик қилди. Х.А.Осорио Лисарасонинг шахтёрлар ҳаёти ҳамда меҳнатини тасвирловчи “Ер остидаги одам” ва тараққийпарвар арбоб Гайтан ўлими тўғрисидаги “Нафрат куни” романлари Колумбия насрининг ютуғи ҳисобланади. 50-йилларда кўпроқ партизанлар ҳаракатига бағишланган асарлар туркуми (“зўравонлик ҳақида романлар”) пайдо бўлди.ё

Габриэль Гарсиа Маркеснинг “Ёлғизликнинг юз йили” романи Колумбия насри ривожда муҳим роль ўйнайди. Х.Пардо Герсиа, К.Кастро Сааведра ва бошқалар ўз асарлари билан Колумбия шеърляти ривожига салмоқли ҳисса қўшдилар.

Надаизм

Колумбияда 1940–1950 йилларда рўй берган қизғин ҳодисалар шаҳар аҳолиси сонининг ўсиши билан биргаликда “надаизм” ҳаракати пайдо бўлишига олиб келди. У 1950 ва 60-йиллардаги Жанубий ва Шимолий Америка адабиётларида кузатилган авангардлик ҳаракати (масалан, АҚШдаги “Барбод бўлган авлод” номини олган шоир ва ёзувчилар ҳаракати)нинг

колумбийча вариантга айланди. Надаизм шаҳар ҳаётининг жўшқинлиги ва черковга нисбатан беҳурматларча муносабатга асосланган экзистенциализм ва нигилизм унсурларини ўз ичига олади.

Гонсало Аранго, Хотамарио Арбелазс, Эдуардо Эскобар, Фанни Буитраго, Амилькар Осорио, Хайме Харамильо Эскобар кабилар ушбу йўналиш вакиллари ҳисобланади.

Лотин Америкаси адабиётидаги портлаш

1960–1970 йилларда Лотин Америкасига хос “портлаш” адабий ҳаракатининг вужудга келиши колумбий адабиёти учун ниҳоятда фойдали бўлди. Ушбу давр вакилларининг бир қанчаси жаҳоний машҳурликка эришдилар. Улар қаторида Габриэль Гарсиа Маркес, Эдуардо Кабальеро Кальдерон, Мануэль Мехиа Вальехо, Альваро Мутис, Мануэль Сапата Оливелья, Андрес Кайседо, Альфредо Ириарте, Херман Арсиньегас, Альваро Сепеда Самудио, Николе Каммерер сингари ижодкорлар бор.

Шеърят

Колумбий адабиётида шеърят алоҳида ўринга эга. Юқорида санаб ўтилган адабий жараёнлар ривожда шоирларнинг ҳам хизмати катта. 1865–1896 йилларда яшаб ўтган Хосе Асунсьон Сильва модернизмнинг энг ёрқин вакилларида бири ҳисобланади. Шунингдек, Порфирио Барба-Якоб, Пьедрад Боннет, Хосе Фернандес Мадрид, Хорхе Исаакс, Рафаэль Помбо, Сакариас Реян, Серхио Велес каби ижодкорлар ҳам миллий шеърятда ўз ўрнига эга.

Бугун мамлакатда йилига 400 га яқин шеърый тўплам нашр қилинади. Кейинги вақтда шеърятнинг кичик жанрлари анча оммалашган.

Болалар адабиёти

Ёзувчи Рафаэл Помбо томонидан яратилган персонажлар Колумбияда болалар адабиётининг энг машҳур қахрамонларига айланган. Унинг аксарият асарлари бошланғич мактабларнинг дарсликларидан жой олган. Помбонинг асарлари халқ эртаклари мотивларига асослангани билан ҳам аҳамиятлидир. Бундан ташқари, Хаиро Анибаль Ниньо, Эуклидес Харамильо сингари ёзувчилар ҳам болалар адабиётининг кўзга кўринган вакиллари саналади.

Бугунги Колумбия

Катта қизиқиш билан ўқиладиган, ҳатто мактабларда ўрганиладиган янги адиблар, уларнинг асарлари ҳақида нима дейиш мумкин? Бу саволга ёш адибларнинг ўзлари ҳам асосан танқидий нуқтаи назардан ёндашишади: “Китоблар кўп, ўқиладиган китоблар эса оз”. Аслида Колумбияда китоблар минглаб тиражлардан чоп этилмоқда.

Мамлакатда 97 та нашриёт, 150 га яқин майда босмаҳоналар бўлиб, улар йилига мингга яқин, умумий тиражи 30,5 миллиондан зиёд китобларни нашрдан чиқармоқда. Маълумотларга кўра, босмадан чиққан ҳар иккинчи китоб янгидир.

Танқидчиларнинг катта қисми бугунги кундаги энг яхши замонавий носир сифатида халқаро миқёсда тан олинган Фернандо Вальехони кўрсатишади. Асли касби биолог бўлган, бироқ омма орасида ёзувчи, ки-

норежиссёр, сценарийнавис, жамоат арбоби сифатида танилган Ф.Вальехо ўндан зиёд роман, машхур шоирлар Порфирио Барба-Якоб (асл исми Мигель Анхель Осорио Бенитес) (1883–1942), Хосе Асунсьон Сильва (1865–1896)ларга бағишланган биографик асарлар, бир қанча қисқа ва тўлиқ метражли фильмлар муаллифидир.

Замонавий ижодкорлар орасида Херман Кастро Кайседо, Даниэль Сампер Писано, Фернандо Вальехо, Лаура Рестрепо, Хуан Бернардо Гутьеррес, Херман Эспиноса, Давид Санчес Хулиао, Эктор Абад Фасьолинселарнинг ижоди диққатга сазовордир.

*Жамиид НИЁЗОВ
тайёрлади*

Тасвирий санъат ва меъморчилик

Табиатан қувноқ ва санъатсевар бўлган колумбияликларнинг тасвирий санъати узоқ тарих ва бой анъаналарга эга. Колумбия худудида қадимдан ҳиндулар маданияти (куллолик буюмлари, олтин, кумуш ҳайкаллар, тилла тақинчоқлар тайёрлаш) ривожланган. Милоддан аввалги 1-минг йиллик ва милодий 1-минг йиллик бошларида Сан-Агустин маданияти (Жанубий Колумбия ўрмонларидаги тош ҳайкалчалар, бўртма тасвирлар), бу маданиятга яқин Тьеррадентро, Нариньо, Калима маданиятлари ҳам мавжуд бўлган. Мустамлака даври рассомларидан Рамон Торрес Мендес (1809–1885), Альберто Урданета (1845–1887), Рикардо Асеведо Берналь (1867–1938), Андрес де Санта-Мария (1860–1945), Эпифанио Гарай (1849–1903)ларнинг ижоди алоҳида эътиборга лойиқ.

1886 йили Колумбияда биринчи нафис санъат мактабининг очилиши тасвирий санъат ва меъморчиликнинг ривожланишида муҳим воқеа бўлди. Ҳаваскор рассомлар бу ерда профессионал маҳорат сирларини эгаллаш имкониятига эга бўлдилар.

XX асрга келиб Хесус Мария Самора, Роберто Парамо, Луис Нуньес Борда, Франсиско Антонио Кано, Роберто Писано, Мигель Диас Варгас, Фидоло Альфонсо, Гонсалес Камарго, Армандо Вильегас сингари рассомлар эътиборга туша бошладилар. Оддий кишлоқ ҳаёти, аҳолининг турмуш тарзи, табиат манзаралари улар ижодининг асосий мавзуларидан бўлди.

Айни дамда Колумб рассомлик мактаби турли жанрларни ўзига қамраб олган. Бугунги кунда мамлакатда барча санъат турларининг ривожига қатта имкониятлар эшиги очилган. Айниқса, халқаро микёсда таъсис этилган “Замонавий Колумб рассомлари” кўргазмасига алоҳида эътибор билан ёндашилади. Бу кўргазма орқали тасвирий санъат мухлислари Колумбиянинг ўзига хос табиати, турмуш тарзи ҳамда урф-одатлари билан яқиндан танишадилар.

Колумбия машхур рассомларга бой бўлиб, улардан бири – Фернандо Ботеро (1932 йил туғилган)нинг нодир асарлари дунё мамлакатлари тасвирий санъат гелереялари ва музейларидан жой олган ва унинг ҳайкалтарошлик ишлари Париж, Рим, Мадрид, Нью-Йорк каби дунёнинг йирик шаҳарлари кўчаларига зеб бериб турибди. Рассомнинг “Денгизда” картинаси ҳам халқаро танловларда муносиб баҳосини олган.

Колумбия меъморчилиги ҳам ранг-барангдир. Колумбия худудида тошдан қурилган ибодатхона ва истехкомларнинг вайроналари топилган. Мамлакат испанлар томонидан босиб олинган, XV аср охири ва XVI асрда ҳинду манзилгоҳлари ўрнида Картахена, Богота, Тунха каби шаҳарлар барпо этилиб, уларнинг марказида тўғри бурчакли кўча ва майдонлар қурилди, шаклан ихчам ва бежирим бинолар қад кўтарди. XVI–XVII асрларда италян уйғониш даври меъморлиги услуби кириб келди. Кейинги асрларда ғиштин уйли, тўғри кўчали шаҳарлар, барокко ва янги услубларда монастырь ва черковлар қурилади бошлади. XX аср бошларида саноат ривожланиши натижасида шаҳарлар кенгайди. 1930-йиллардан мамлакатда АҚШ ва Бразилия меъморлик мактаблари таъсирида замонавий бинолар қурилади бошланди. 1940–70 йилларда янги мавзелар, саноат мажмуалари, банк, маъмурий ва маданий бинолар, стадион, бозорлар қад ростлади. Замонавий колумбиялик архитекторлар П.Гомеса Агудело, Х.Монтеро, Г.Серрано Камарго, М.Солано, Ф.Писано ва бошқаларнинг лойиҳаларида замонавий дизайн ва оддийлик кўзга ташланади.

Мамлакатдаги аксарият бинолар жуда катта дид ва нафислик билан қурилган. Айниқса, Тунха шаҳридаги бош черковни Колумбия меъморчилик санъатининг юксак намунаси сифатида тилга олиш мумкин. Шунингдек, Боготадаги Сан-Игнасио черкови, Картахенадаги барокко усулида қурилган сарой, Попаянадаги Сан-Франсиско черкови ҳам Колумбия меъморчилигининг асл намуналари сифатида эътироф этилади. Бундан ташқари, очиқ денгизга туташ шаҳар Картахенада денгиз ҳарбий флоти борлиги учун бинолар ҳам шунга монанд услубда қад кўтарган.

Нилуфар ҲАЙИТОВА
тайёрлади

Рақс

Колумбия рақс санъати ўзида Европа ва Африка санъати хусусиятларини мужассам қилади. Бу ўхшашлик, айниқса, мусикий асбобларда, раққосаларнинг турфа либосларида кўзга ташланади. Масалан, рақс либосларида испан

андозалари сезилиб туради. Мусиқаларда дўмбиранинг етакчилик қилиши эса Африка мусикий оҳанглари эътиборга олинади.

Колумбия рақс санъатидаги жўшқинлик, темперамент ва шижоат ҳар қандай томошабинга кўтаринки кайфият улаша олади. Мусиқа ва рақснинг ўзаро уйғунлиги, раққосалар пластик ва мимик ҳаракатларининг мутаносиблиги бадиий-мусикий композицион яхлитликни ташкил қилади.

Колумбия рақс санъати тўртта ҳудудга бўлинади. Булар – Тинч океани бўйлари, Кариб денгизи бўйлари, тоғ ён бағирлари ва шарқий ҳудуд.

Колумбия рақс санъатининг бугунгача эъзозланиб ижро этилиб келинаётган қадимий тури бу – “Кумбия” дир. “Кумбия” Колумбиянинг тоғ ёнбағирлари аҳолисининг маҳаллий рақси ҳисобланади. “Кумбия” – “кумбе” сўздан олинган бўлиб, Гвинея рақс шаклини англатади.

“Кумбия” мусикаси Колумбияга испанлар томонидан олиб кирилган. Ўтган давр мобайнида бу мусика турли эврилишларга учраб, сайқал топган. Дастлаб, “Кумбия” жуфтлик рақси ҳисобланган. Жуфтликлар айлана бўлиб, оёқларига уриб рақс тушганлар. Кейинчалик, жуфтликлардан айлана ҳосил қилиб, доира бўйлаб марказга навбатма-навбат кириб ўйнаш урф бўлган. Раққос шляпасини ҳавода ўйнатиб, жуфтидан устун бўлишга интилган ҳолда рақсни жўшиб ижро этган. Бугунги кунда эса бу рақсни аёллар жамоаси ҳам ижро этади. Кумбия рақс мактабининг алоҳида жозибаси ҳақида 2007 йил мексикалик режиссёр Рене Виллареала суратга олган “Кумбия” бизни бирлаштирди” номли хужжатли фильмда таъсирчан ҳикоя қилинади.

Колумбиянинг яна бир машҳур рақсларидан бири – “Сальса” ҳам жуфтлик рақсидир. “Сальса” бошқа рақсларга нисбатан шўхрок, кувнок ва ўйноқи ритмга асосланади. Ушбу рақсда асосан тананинг юқори қисми ҳаракатланади. Лекин оёқ билан ҳам жуда мураккаб бўлган ҳаракатлар бажарилади. Юқори суръатда, тўғри чизик ва айлана бўйлаб олдинга ва орқага текис ҳаракатланиш раққослардан катта маҳорат талаб этади. Рақснинг бу тури тезкорлик, жўшқинлик ва кучли ритми хуш кўради. Кўтаринки кайфият уйғотиши билан “Сальса” юз йилдан бери томошабинларнинг меҳрига сазовор бўлиб келмоқда. Дўмбиранинг жўшқин садоси, раққосларнинг мафтункор ҳаракатлари ҳар қандай томошабинни ўзига ром қилиб, даврага тортиб олади.

Колумбиянинг Кариб денгизи бўйларида ҳар йили турли санъат фестиваллари ўтказиб келинади. Айниқса, Барранкилья шаҳрида ўтказиладиган улкан рақс фестивали Жанубий Америкадаги энг машҳур фестиваллар сирасига киради. Фестиваль куни анъанавий рақс гуруҳларининг раққос ва раққосалари турли никоблар

кийган ҳолда кўчаларни тўлдириб гарабато рақсини ижро этадилар. “Гарабато”ни ўзбек миллий фольклори туркумига кирувчи “Суст хотин”, “Чой момо”, “Майда-ё майда” каби рақсларга қиёслаш мумкин. Масалан, “Суст хотин” ёмғир чақириш учун ижро этилса, Кариб денгиз бўйи аҳолиси “Гарабато”ни ўлимни қувиш учун ижро этадилар. Барранкилья фестивали йўқолиб бораётган анъаналарни тиклаш, рақслардаги мавжуд жозоба ва ҳаракатларни сақлаб қолишга хизмат қилади.

Бундан ташқари, “Чампета”, “Реггетон”, “Регги” ва “Рага” рақслари ҳам такрорланмас жозибаси билан ажралиб туради. “Реггетон” рақси Колумбияга Лотин Америкасидан кириб келган бўлиб, кейинчалик маҳаллий халқ томонидан уларнинг руҳиятига мос равишда ўзлаштирилган. “Реггетон” рақсида лирик кайфият устувор бўлиб, мусикадаги кучли ҳиссиёт

ижрочининг қўл ҳаракатлари орқали рақсга кўчади. Нозик пластик хатти-ҳаракатлар асосига қурилган мазкур рақс тури ижрочидан катта маҳорат талаб этади.

Картахена минтақасига хос Колумбия халқ рақсларидан бири саналган “Чампета” – асосан фестиваллар доирасида ўйналади. Колумбия миллий кадрийатларини ўзида акс эттирган “Чампета”ни узун, кенг юбка кийган раққоса ижро этади. Мазкур рақсда ҳам дўмбира садоларига монанд жўшқин, кўтаринки ижро кўзга ташланади.

Колумбия рақс санъатида жуфтлик ижроси устунлик қилади. Йигит тавозе билан бир қўлини қизга узатади. Иккинчи қўли билан эса бош кийимини ушлаб туради. Қиз бир қўли билан йигитнинг қўлини, иккинчи қўли билан узун юбкасининг этагини ушлаган ҳолда унинг атрофида аста айлана бошлади. Шу тариқа мусиқа оҳангларига мос равишда чакқон хатти-ҳаракатлар орқали жозибали рақс ижро этилади.

Колумбиянинг шарқий минтақа аҳолисининг маҳаллий рақси “Йоропа” дир. “Йоропа”да бироз сокинлик, лирик кайфият, раққосларнинг қўл ва оёқ ҳаракатларида энгиллик етакчилик қилади. Минтақанинг жуфтлик рақси “Галерон”да ҳам худди шу хусусиятни кузатишимиз мумкин. Унда ҳам сокинлик, романтик жозиба уфуриб туради. “Пасаже” ҳам шарқий минтақа аҳолиси учун севимли бўлган жуфтлик рақси бўлиб, “Галерон”га нисбатан бироз тезроқ ижро этилади, кўпроқ оёқ ҳаракатларига эътибор қаратиш, бош, елка ҳаракатларининг устунлиги кўринади.

Бундан ташқари, “Мапале” (Кариб денгизи бўйи минтақавий рақси), “Бамбуко” (Анд тоғлари минтақавий рақси) рақс турлари ҳам мавжуд. Юқори суръатдаги Африка рақс ҳаракатлари асосига қурилган мапале раққослардан катта куч талаб этади. Уни ижро этиш осон бўлмагани учун ҳам рақснинг мазкур тури у қадар оммалашмаган.

*Оминагул АЗИЗОВА
тайёрлади*

Муסיқа

Колумбия муסיқа санъатининг илдизлари Жанубий Америка халқлари муסיқий маданияти билан муштарак хусусиятларга эга. Унинг ривожланиш босқичлари қадимий ижрочилик анъаналари ва профессионал ривожланиш

даврларини қамраб олади. Қадимдан яшаб келаётган муסיқий фольклор, турли ҳудудларга хос оғзаки ижро ва рақс куйлари бир-бирдан ўзаро таъсириланиб, янги шакл ва йўналишларда ривожланишда давом этди. Колумбия муסיқий меросининг шаклланишида асосан қадимий креоль, ҳинду ва испан муסיқа маданиятининг таъсири катта бўлган. Ўлканинг Тинч океани қирғоқларига туташ ҳамда марказий тоғли ҳудудларида испан муסיқаси оҳангларига асосланган креоль, асосий вилоятлар ва

шарқий қисмларда хинду мусиқий маданияти сақланиб қолган. Креоль мусикасининг бамбуко, пасильо, торбельино, гуабина, хинду ва африка мусикасида порро, кумбия, меренге, румба каби асосий ижровий-хореографик турлари ҳозиргача етакчилик қилади. Миллий чолғулари турли гитаралар, бандола, рекинто каби торли, флейта, фотото пуфлама, барабан, шакилдоқ, мангуаре ва бошқа зарбли созлардан иборат.

Колумбия мусикасининг профессионаллашуви XVII аср бошларига тўғри келади ва бунда черков мусикасининг алоҳида ўрни бор. XVIII аср охирларига келиб мусиқий анъаналар такомиллашиб, янги-янги жанр ва йўналишлар билан бойиди. Мустақиллик ғалабасидан сўнг мамлакатда маданий ҳаёт жонланиб кетди. XIX аср бошларида Колумбияга қўшни мамлакатларнинг турли опера труппалари ва мусиқий ансамбллари жадал суръатларда гастроль сафарлари билан кириб кела бошлади. Шунингдек, Колумбияда истиқомат қилувчи кўплаб бошқа миллатга мансуб ижодкорлар ҳам мамлакат мусиқа санъатининг ривожига сезиларли ҳисса қўшганлар. Жумладан, келиб чиқиши англиялик бўлган Г. Прайс 1846 йилда Колумбиянинг биринчи Мусиқий Филармония жамиятига асос солди. Унинг ўғли Ж.Прайс эса 1882 йилда Колумбия Миллий мусиқа академиясини ташкил қилди.

XIX–XX асрлар Колумбия мусиқа санъати тараққиётида А. Веласко, Речедель, Э.Салас, Х.Гуарин, Х.Арвело, О.Синдичи, Урибе Ольгин, Валенсия, Х.Сильва, Х.Контрерас, К.Амадор, Л.Эскобар сингари йирик мусиқа намояндаларининг хизматлари катта бўлган. Х.Понсе де Леон илк опералари билан (“Эстер”, “Флоринда”) мазкур санъат турининг истиқболига кенг йўл очиб берди. 1936 йилда дирижёр Г.Эспиноса Грау Колумбия миллий симфоник оркестрига асос солди. Мусиқачилар Х. Педро Эскобар, Э.де Лима ижоди мамлакат ижрочилик санъати юксалишида аҳамияти катта бўлди. Дунёга машҳур композиторлардан Сантьяго Веласко Льянос чолғу оркестри учун кўплаб симфониялар, концертлар яратган неоклассицизм йўналишининг намояндаларидан бири саналади. Гонсалес Херонимо Веласко, Олав Роотс дирижёр ва композитор сифатида вариациялар, симфония, вокал-инструментал асарлар, кўшиқ ва сонаталар ижод қилган.

Бугунги кунда мамлакатда Колумбия Миллий консерваторияси, Миллий симфоник оркестр, Миллий опера театри, “Фольклор балет” хореография труппаси, мусиқа илмий-тадқиқот маркази фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек, ҳар йили анъанавий равишда ўтказиб келинаётган Миллий мусиқа фестивалининг ҳам энг илғор композитор, хонанда ва созандаларни кашф этишдаги аҳамияти юқори баҳоланмоқда.

Ҳозирда Хосе Масиаса, Леона Кардону, Хайме Льяно Гонсалеса, Хосе Барроса, Луиса Энрике Арагона сингари мусиқачилар, замонавий мусиқа жанрларида куйлаётган Данна Гарсия, Хуанес, Шакира сингари хонандалар ижоди дунёга машҳур.

*Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади*

Театр

Испан мустамлакачилари таъсирида бўлган Колумбияда илк театр томошалари XVIII аср охириларида бошланган. XIX аср охири–XX аср бошларига келиб Саласар, Л.Варгастехад, Х.Сампер, Х.Кайедо Рохас, С.Перес, А. Гомес, А.Альварес Льерас, Л. Осорио каби драматурглар ўз асарлари билан театр санъатининг шаклланишига катта ҳисса қўшишди.

XX асрнинг 50-йилларига келиб Колумбия театр санъатида ўсиш кўзга ташланди. Айниқса, тарихда илк маротаба давлат маблағлари билан таъминланган Миллий театр мактабининг ташкил этилиши соҳа ривожига ижобий таъсир ўтказди. Боготадаги “Колон” театри қошида ташкил этилган ушбу мактабга режиссёр ва актёр Виктор Мальярино раҳбарлик қилади. Машғулотлар маҳаллий ва хориждан таклиф қилинган мутахассислар томонидан ўтказилиб, қатор миллий ва хорижий асарлар саҳналаштирилади.

Айнан ушбу мактаб сабаб, Колумбияда театр труппаларининг сони сезиларли равишда орта бошлади. 1964 йилда ташкил этилган Халқ санъати театри шундай труппалардан бири эди. Ташкил этилганининг иккинчи йилидаёқ ушбу театр Кали шаҳрида ўтказилган театр фестивалида мутлақ ғолиб деб топилди. Карлос Хосе Рейес асари асосидаги “Дульсита ва хўтикча” спектакли энг яхши пьеса, энг яхши режиссура ва энг яхши ижро йўналишларида ғалабани қўлга киритади. Ушбу труппа репертуаридаги асарларнинг бойлиги ва қўламдорлиги билан ҳам ажралиб туради (Мольер, Брехт, Валье-Инклан ва ҳоказо). Труппа асосан таълим муассасалари, турли ташкилотлар бинолари ҳамда жамоат жойларида спектакллар намойиш қилади, гастроллар ўтказади.

Ўз репертуарида асосан миллий драматургияга катта эътибор қаратган, Колумбия ва Лотин Америкаси ҳаётининг энг долзарб муаммоларини олиб чиқишга интиланган труппалардан бири Кали шаҳридаги Экспериментал (тажриба) театрди. Унга таниқли режиссёр ва драматург Энрике Буэнавентура раҳбарлик қилади. Аввалига спектакль саҳналаштириш учун бир муддат давлат томонидан маблағ ажратилган бўлса-да, театр асосан ўзини ўзи таъминларди. 1968 йили саҳналаштирилган “Тузоқ” (режиссёр ва муаллиф Э.Буэнавентура) спектаклида Лотин Америкасидаги ҳарбий диктатурага қарши ғоянинг талқин қилиниши театрни ҳомийларсиз қолдирди. Бундан ташқари унга “жамоат тартиби учун хатарли” деган айб қўйилиб, спектакль репертуардан олиб ташланди. Бироқ бундай тазйиқлардан театр ортга чекинмади, аксинча, Э.Буэнавентуранинг навбатдаги ўтқир тиғли “Жаҳаннам ҳужжатлари” спектакли пайдо бўлди. Рамзийликка қурилган спектакль воқеалари аёл тақдири орқали зўравон диктатура остида азоб чеккан оддий халқ ҳаёти ҳақида ҳикоя қилади. Қисқа-қисқа тарзда алмашиб турувчи саҳналар бир-бирига мантикий ва изчил тарзда боғланган бўлиб, томошабин қаршисидаги саҳна ваҳимали кўриниш касб этади. Саҳна декорацияларига мос равишда актёрларнинг ташқи кўринишлари – гримм, кийим, хатти-ҳаракатлари ҳам жаҳаннам махлуқларининг жирканч қиёфаларини берар, улар қанчалик даҳшатли кўриниш олгани сайин қаҳрамон аёл шунчалик ожиз ва чорасизлик домига тушиб бораверар, барчани ваҳима ва изтироб

гирдобига соларди. Спектаклнинг овозаси тезда ҳаммаёққа ёйилди, бунга муаллифнинг қайсарлиги ҳам қўшилиб, зиддият янада кескинлашди. Натижада театр фаолияти тўхтатилди. Бироқ мана шу қисқа вақт мобайнида театр бутун Лотин Америкасида доврүк қозона олди, бир қатор форумларда иштирок этиб назарга тушди. Ушбу труппа драматургия спектаклнинг ғоявий-бадий асоси эканлиги, шу боис унга жиддий аҳамият бериш лозимлигини амалда кўрсатди. Қизиқарли томони шундаки, бир пьеса ёзилиши учун бутун труппа жалб қилинарди. Яъни, маълум мавзуда асар ёзилиши тасдиқлангач, унга материал тўплаш, манбаларни ўрганиш вазифалари актёрларга бўлиб берилган. Сўнгра, барча натижалар жамланиб, Э.Буэнавентура томонидан пьеса ёзилган. Шу зайл дунёга келган бир қатор пьесалар “Хужжатли драма” деган ном олган. Э.Буэнавентуранинг фикрича, “Хужжатли драма” тайёрлаш жараёнида қатнашган актёрлар бевосита ўз мамлакатининг сиёсий ҳаётига ҳам аралашади. У ўз фуқаролик бурчини бажаришга киришади, маълум воқеа-ҳодисаларга нисбатан муносабат билдира бошлайди...”. Ўз даврида муваффақият қозонган “Каса гранда” (Альваро Самудио) ҳамда “Аскарлар” (Карлос Рейес) спектакллари худди шу услубда тайёрланган бўлиб, 1971 йили Лотин Америкаси университет театрларининг IV халқаро фестивалида ғолибликни қўлга киритган.

Колумбияда кўплаб кўзга кўринган театр труппалари қаторида Боготанинг Маданият уйи труппаси, “Ла мама” театрлари, шунингдек, ҳар бир университет қошида ташкил этилган театр труппаларини санаб ўтиш мумкин. Мамлакатдаги 40дан зиёд университетнинг ҳар бирида театр труппаларининг мавжудлиги кишини ҳайратга солади. Уларнинг профессионал театрлар билан бир қаторда, турли фестивалларда иштирок этишлари натижасида бир қанча ижодкорлар номи тилга тушди. Ушбу театрларнинг фаолиятини янада ривожлантириш мақсадида 1965 йилдан буён Манисалес шаҳрида университет театрларининг халқаро фестивали бўлиб ўтади.

Колумбия театр санъатида Фанни Микей, Рамиро Осорио, Хорхе Али Триана каби санъаткорлар алоҳида мавқега эга. 1981 йили Боготада Фанни Микей ташаббуси билан уч театр – “Театро Насьональ”, “Театро Насьональ Ла Кастеллана”, “Каса дел Театро” ҳамкорлигида Миллий театр фондига асос солинди. Шундан сўнг, 1988 йилда “Мен Колумбияга ишонаман” шиори остида бутун Колумбияни қамраб олган Иberoамерика театр фестивали ташкил этилди. Бу фестивални ташкил этишда актриса ва продюсер Фанни Микей ҳамда актёр Рамиро Осориоларнинг хизматлари катта бўлди. Ҳар икки йилда ўтказилувчи ушбу фестивалга дунёнинг кўплаб мамлакатларидан театр труппалари келишади. Ҳам театр бинолари, ҳам майдонларда томошалар намоиш этилувчи ушбу фестиваль бугунги кунда дунёнинг энг йирик фестивалларидан ҳисобланади. Фестивалда барча спектакллар бепул намоиш этилади, театр жиҳозлари ва машҳур актёрларнинг буюмларидан иборат ярмарка, аукционлар ташкил қилинади. Фестиваль доирасида маҳорат сабоқлари, дунёнинг машҳур санъаткорлари билан учрашув, суҳбатлар уюштирилади.

Асли аргентиналик бўлган Фанни Микей XXI аср Колумбия театр санъатини янги ўзанга солган ижодкорлардан ҳисобланади. Айниқса, унинг ижросидаги моно-спектаклларни кўриш учун дунёнинг кўплаб мамлакатларидан мухлислар навбат кутиб туришади. Эллик йиллик (1958–2008) ижоди давомида актриса ўткир психологик роллари, чакноқ кўзлари, эҳтиросли ижроси билан томошабинлар қалбини забт этди. Уни бежиз “Колумбия театр санъатининг устунӣ”, деб аташмаган.

Замонавий колумбиялик драматургларнинг ижодида асосан авангард оқимлар устуворлик қилмоқда. Улар иложи борича замонавий шакллар билан миллий санъат намуналарини синтез қилишга аҳамият беришмоқда. Бугун театрларда “хужжатли драма” ҳамда памфлетлар етакчилик қилади. Замонавий колумбиялик драматургларнинг деярли барчаси режиссура билан ҳам фаол шуғулланишмоқда. Улар орасида М.Лемоса Лопеса, Хорхе Саламеа, Освальдо Диаса, Хайро Ниньо, Густаво Урибе кабилар алоҳида ўрин тутди.

Бугун пойтахт Боготанинг ўзида қирқ бешта театрнинг мавжудлиги аҳолининг театр санъатига қизиқиши юқорилигини кўрсатади. Улардан энг машхурлари Колон, Хулио Марио Санто Доминго театри, Миллий театр, Ла Канделария, Камарин-дель-Кармен театри, Колосубсидио, Хорхе Гайтан Элиесер, Леон де Греифф театрларидир.

Сўнги йилларда радиотеатрнинг ривожланиб бораётгани кузатилмоқда.

Гарчи Колумбия театри бугун ривожланиш палласида бўлса ҳам ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар талайгина. Хусусан, кучли актёрлик кечинмаларига бой спектаклларнинг камайиши, декорацияларнинг ғариблашиб бориши, молиявий танқислик театр соҳасининг жадал ривожланиши учун монелик қилмоқда.

Кино

Колумбия кино тарихи 1897 йилдан бошланади. Орадан кўп ўтмай мамлакат тарихида “Минг кунлик уруш” номини олган фуқаролик урушининг бошланиши кино тараққиётини бироз ортга сурди. 1907 йилга келиб “Сан-Кристобаль” манзаралари”, “Боготада ҳарбий парад” номли дастлабки хужжатли фильмлар суратга олинди. Улар асосан Колумбия ҳаёти ва табиатини акс эттирувчи тасвирлардан иборат эди. Ушбу фильмлар Боготадаги Олимпия салони эгалари бўлган ака-ука Ди Домениклар томонидан намоиш этиларди. Жиддий ижтимоий мавзудаги биринчи хужжатли фильм – “15 октябрь драмаси” ҳам айнан уларнинг саъй-ҳаракати билан дунёга келди.

1914 йилда режиссёр Ф.Маркони “Ишонч тантанаси” номли тўла метражли ярим хужжатли фильми экранга чиқди. Кейинчалик Колумбия кинематографиясининг етакчи вакиллари билан бири, театр режиссёри ва продюсер Артуро Асеведо Валярино укаси Хорхе билан биргаликда “Асеведо ўғиллари” номли кинокомпанияга асос солди. Мазкур компания мамлакатдаги 30-йиллар “Буюк депрессия” сидан омон чиққан ягона ширкат ҳисобланади. Ушбу компания маҳсулоти бўлган “Сукунат фожиаси” (1924 йил), “Антиохия осмони остида” (1928 йил) каби фильмлар ўз даврида катта қизиқиш билан томоша қилинган. 1937 йилда ака-ука Асеведолар биринчи овозли хужжатли фильмни яратдилар, 1939 йилда суратга олинган “Водий гуллари” фильми эса дастлабки овозли бадиий фильм сифатида тарихга муҳрланиб қолди. Шу тарзда Асеведолар Колумбия киносининг шаклланишига катта ҳисса қўшдилар.

1928 йилда “Колумбия кино” номли компания Ди Доменикнинг компаниясини сотиб олади. Бироқ бу даврда халқ орасида хорижий фильмлар машхур бўлиб, асосан Голливуд фильмларига қизиқиш катта эди. Томошабинларга ёқадиган, савияли фильмлар яратиш учун эса маҳаллий ижодкорларда на молиявий, ва на техник имкониятлар бор эди. Шу боис, 1928–1940 йиллар оралиғида Колумбияда фильмлар суратга олиш соҳасида деярли силжиш бўлмади.

1940 йилларда тадбиркор Освальдо Дуперли “Дукрэн фильмс”га асос солди ва мавжуд рақобатга қарамасдан, томошабинлар эътиборини жалб қилиш мақсадида кўп серияли фильмлар яратишга ҳаракат қилди. У маълум бир воқеани бир неча қисмларга бўлиб акс эттириш томошабинларнинг эътиборини тортади, одамлар, албатта, воқеаларнинг давомини кутишади, деган фикрда эди. Гарчи, дастлабки фильмларда бу ғоя иш берган бўлса-да, кейинчалик, барибир, у хорижий рақобатга етарли даражада дош бера олмади.

1950 йилларда Габриэль Гарсиа Маркес ва Энрике Граулар биргаликда кино санъатини қайта тиклашга уриниб кўришади. Ёзувчи ва рассом ҳамкорликда сюрреалистик услубда “Мовий Лангуст” қисқа метражли фильмини яратишди. Шундан кейин Грау яна ўзининг тасвирий санъатдаги ижодига қайтди, лекин Маркес сценарийнавис сифатида киносаноатдаги фаолиятини давом эттирди. Бироқ у кинода машхурликка эришолмади, одамлар кўпроқ унинг бадиий асарларини маъқул кўришар, кинодаги ижоди эса унчалик оммалашмади.

1950 йиллар охири ва 60-йилларга келиб Колумбия миллий кино санъати юксала бошлади. Илғор ижтимоий йўналишдаги фильмлар (“Тош илдизлар”, “Колумбиянинг уч тарихи”, “Аччиқ ер”, “Донасо” ва б.) дунёга келди. К.Альварес, Х.Альварес, М.Бергас, Т.Сампер, Х.Моранте сингари хужжатли кино режиссёрларининг фаолияти миллий кинонинг ривожланиб, камол топишига катта таъсир кўрсатди (“Кунлардан бир кун”, “Демократия нима?” ва бошқа фильмлар). Кейинги йилларда “Қачонгача” (реж. Б.Вентура), “Фирибгарлик” (реж. Л.Санчес), “Тоза қон” (реж. Л.Оспина), “Диёримиз овози: ўтмиш ва келажак” (реж. М.Родригес, Х.Сильва) каби фильмлар муваффақият қозонди.

XX асрнинг 70-йилларида Европа ва АҚШ махсус билим юртларида таҳсил олиб келган бир гуруҳ ёш режиссёрлар Колумбия кинематографиясининг ривожига катта таъсир кўрсатди. Айниқса, 1971 йили Боготада кинематография институтининг ташкил этилиши самарали натижа берди. У ерда сабоқ олган ёш режиссёрлар, сценарийнавис, операторлар суратга олган фильмларда очиқ сиёсий танқидлар ва бошқа ижтимоий воқеликлар тасвирланган. Бу даврда яратилган “Ғишт заводи”, “Кўча болалари”, “Коррида фестивали” каби фильмлар қатор фестивалларда муваффақият қозониб, томошабинлар ва кинотанқидчиларининг эътирофига сазовор бўлди. Ушбу фильмларда танқидий рух ўта кучли бўлиб, жамиятнинг деярли барча бўғини беаёв танқид қилинади. Бундай фильмларнинг қахрамонлари оддий инсонлар, баъзан мамлакат ҳаётида муҳим аҳамият касб этган бирор-бир тарихий шахслар бўларди. Булар орасида айниқса, “Кўча болалари”

(Б.Вентура) фильми эътибор қозонди. Фильмда кўчада туғилиб, кўчада катта бўлаётган болакайларнинг аччиқ тақдири, ҳукуматнинг ожизлиги, жиноятларнинг олдини ололмаслиги, порахўрлик, фоҳишабозлик оқибатида келажак авлоднинг тақдири хавф остида қолаётгани ташвишли лавҳаларда талқин қилинади.

1978 йилнинг 28 июлида ҳукуматнинг FOCINE кинокомпанияси ташкил этилади. Дастлаб Колумбия Ахборотлаштириш вазирлиги таркибида шакллантирилган компания кейинчалик ўзи мустақил фаолият юрита бошлайди. Бирок давлат бошқарувидаги коррупция натижасида компания 1993 йили инкирозга учрайди.

Бу даврда Карлос Майоло ҳамда Густаво Ньето Рао сингари ижодкорлар ҳамкорликда кинода янги шакл қидириб, Колумбия ҳаётидаги комик ҳолатларни мексикача комедияларга асосланган ҳолда тасвирлашга интилишади.

XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида Колумбия ҳукумати кино санъатини юксалтириш учун бошқа давлатлар, хусусан, Европа мамлакатлари билан ҳамкорликни кучайтириш сиёсатини илгари сурди. Кўплаб мукофотларни кўлга киритган режиссёр Серхио Кабреранинг “Чиғанок стратегияси” фильми, Виктор Габирианинг бир қатор фильмлари худди шу даврда дунёга келди. Бу режиссёрларнинг ишлари миллий фильмларга бўлган қизиқишни қайтадан тиклади. Натижада, 2003 йили ҳукумат томонидан миллий кино санъатини ривожлантиришга қаратилган қонун ишлаб чиқилди. Соҳани ривожлантириш мақсадида катта миқдордаги пул маблағлари, кинотасмалар, техник воситалар ажратилди, кинотеатрларга эътибор кучайди. Молиявий ва ташкилий ишлар назоратини амалга ошириш учун Кинематография Жамғармаси ташкил қилинди.

Колумбияда кўплаб кинофестиваллар ўтказилади. Улардан энг йириклари Лотин Америкаси ҳамда испан фильмлари иштирок этувчи Картагена ва Богота кинофестиваллари ҳисобланади.

XXI аср Колумбия кино санъати янги шакл ва йўналишлар асосида ривожланмоқда. Унда асосан Голливуд фильмларининг таъсири сезилади. Бундан ташқари фильмларда ташқи эффектларга кўпроқ урғу бериш, кўрқинчли, жангари ва интим сахналарнинг тобора кўпайиб бораётгани ушбу мамлакат киносининг ўзига хос хусусияти бўлмиш ижтимоий-танқидий йўналишдан оғиш борлигини билдиради. Хусусан, бугун ушбу мамлакат кинотеатрларида машҳур бўлган “Зулмат қаъридан” (реж. Луиз Куилиз, Испания билан ҳамкорликда, 2014), “Уйғон ва ҳалок бўл” (реж. Мигель Уррутиа, 2011), “Совуқ чўққилар” (реж. Хайми Осория Маркес, Аргентина билан ҳамкорликда, 2011) каби фильмлар асосан триллер ҳамда кўрқинчли сахналардан иборат ўткир сюжетли воқеаларга қурилган. Шу ўринда бугунги кун Колумбия кино санъатида юз бераётган баъзи жараёнлар томошабин тарбиясига салбий таъсир ўтказиши мумкинлигини ҳам таъкидлаш жоиз. Хусусан, сўнгги йилларда инсонни қатл қилишдан лаззатланиш, бир жинсдагиларнинг ўзаро жинсий муносабатларини акс эттирувчи картиналарнинг тобора кўпайиб, чинакам тарбиявий аҳамиятга молик фильмларнинг камайиб бораётганлиги ачинарли ҳолдир.

Бахтиёр ЁҚУБОВ
тайёрлади

Гилеермо ВАЛЕНСИА

(1873–1943)

*Рус тилидан
Хумоюн АКБАР таржимаси*

Ўз даврининг таниқли шоири Г.Валенсиа ижодида оҳангдорликка катта аҳамият беради, рамзларни моҳирона қўллайди. Шеърий шакллар устида турли тажрибаларга қўл урган шоирнинг “Шеърият” (1898) тўплами дунёнинг кўп тиллариغا ўгирилган. Г.Валенсиа Европа ва Хитой шеъриятидан қилган таржималари билан ҳам машҳур.

ТУЯЛАР

(парча)

*Ташналик, шишган бурун... Чўзилган карахт бўйин.
Нигоҳида ёнади заҳардай кўм-кўк ёвшан...
Сариқ жунга ўралиб, олисга боққан кўйи,
Нубий¹ саҳросин ўлчар туялар қадам билан.*

*Ногоҳ тумшуқ кўтарар, кўзлари олазarak,
Икки ўркакч бир маром сузишини бузади.
Осмон нуркаган олов қумни этар жизганик,
Ер остида жилганинг жилдирашин сезади.*

*Кўчманчи гиламига тушганда мудроқ зулмат
Жазирама уфққа юмалаб ботганда кун,
Қорайган фалак буржи келтирар ногоҳ кулфат
Ҳасратнинг шарпасидай чўкади, қучади тун.*

*О, аламнинг биродарлари! Чайқалар тиним билмай,
Шамолдаги пальмадай эгилади ўркакчлар.
Мисоли бадбуруш дев, вақтни назарга илмай,
Фақат оқишом чарчоги қақраган қалбни гашилар.*

*Византия куйчилари, лаб босинг бир он,
Аччиқ нигоҳ оҳангига, саҳро бағрига.
Борлиқ дардин айта олур туя бу замон
Қайноқ қон-ла интиларкан само шаҳрига.*

¹ Нубий саҳроси – Африкадаги чўл (тарж.).

ЯНГИ ЙИЛ

*Бугун – оппоқ оқиом. Бугун – оқ шамол
Қанот қоқар аёз кабуларлари.
Изгирин қизларнинг кулгиси мисол
жсаранглайди акс садолар сингари.
Бугун ойдин кеча. Дунёда йўқдир,
бутун дунёда йўқ ҳасрату алам.
Қутб юлдузи ёрқин, аммо барибир*

*қиз кўзлари ёрқин юлдузлардан ҳам.
Бу кеч оппоқ. Тунда кемалар ўтар
лимон япрогидан тутиб оқ елкан,
қор қўшиғи мудроқ тонгни уйготар!
Йиғиб қанотларин, шўнғимоққа шай
нурли қушлар учадилар самодан,
оқ сел қуяр қор бўронда пайдар-пай.*

УМР

*Чўқинтириши. Мактаб. Дорилфунун. Диплом – мана.
Қашиоқлик. Қарзлар. Баҳс. Жанжсал – ютуққа гаров.
Номзодлик. Амал-мансаб. Муҳим босқичдир, дарров:
Сафарлар. Лондон. Париж. Рим. Ва ўша уйинг яна.*

*Келин. Никоҳ. Кўз ёришлар. Қиз экан. Давом –
Йўрғак. Мактаб. Нур. Қаллиқ. Кулгидан дил маст!
Асал ойи. Раиш. Саҳналар. Кулгили эмас.
Набира. Мактаб. Дорилфунун. Яна диплом.*

*Ногоҳ – кексалик. Бемадор. Бедор. Хандорилар.
Қўрқув. Бош айланар. Сўқирлик. Қалб зориллар.
Ва – ёлғизлик. Ва – атроф кимсасиз. Ноилож.*

*Юрак... Қабр. Йиғи. Ёдлашлар. Ҳатто нашрда.
Табассумлар. Кулги. Черковгача сайрда.
Қабр тоши. Қичитқи ўт. Нуқта. Хоч.*

Порфирио БАРБА ХАКОБ

(1883–1942)

*Колумбиялик машҳур шоир, асл исми – Мигель Анхель Осорио. Хакоб умр бўйи
саёҳат қилган, Куба, Ямайка, Коста-Рика, Гватемала, Гондурас, Перу ва АҚШда
яшаган. Мексикада вафот этган. “Қўшиқлар ва мунгли шеърлар” (1932), “Қора
атиргуллар” (1933), “Порлаган юрак” (1942) шеърлий тўпламлари муаллифи.*

ЮРАК

*О, менинг гуллаётган юрагим, шошма!
Кўкрагимда ёнаётган қизил маёқ,
қирмиз куйқа, ол гулли эҳтирос – ташина
юраккинам, тафтинг сўнар бир кун бироқ.
Гупурлашинг – найсон нафаси,
кўклам завқин эслатар бугун.
Вақти келиб кўкрак қафасим*

зиндонга айланар сен учун.
 Шум тақдирнинг узун чангали,
 дабдурустдан бўзгиндан олар.
 Умр деган кема лангари,
 аросатда мангуга қолар.
 Қўшиқларинг серзавқ тугёни
 қиздирганда мажруҳ бағримни,

кўз ёши билан ювиб фижонни,
 кутгайман айрилиқ қаҳрини.
 О, менинг гуллаётган юрагим, шошма!
 Кўкрагимда ёнаётган қизил маёқ,
 қирмиз қуйқа, ол гулли эҳтирос – ташина
 менинг юрагим...
 О, юраккинам...

ТЕРАН ҲАЁТ ҚЎШИҒИ

**Одам – аллақандай галат нарса,
 ўзгарувчан ва беқарор.
 Монтен**

Кунлар борки, кўкларда қилгаймиз парвоз,
 дарахт шохин тортиб, шамолдай гир-гир,
 худди омад самодан бергандек овоз –
 ложувард денгиздек ҳаёт мавжланур.

Кунлар борки, бизлар сахий, жуда ҳам сахий –
 гўё апрелдаги етилган тупроқ:
 поёнсиз ер узра буғланар ақл,
 тафаккур ҳам шодлик қалбларда яшиноқ.

Кунлар борки, биз шу қадар сокин ва камгап,
 юраклар тош, вужудимиз харсангдай оғир:
 тун сукути бошимиздан елиб ўтган пайт
 Эзгулигу Ёвузликка юлдуз сочилур.

Кунлар борки, биз беташвиш, беғам,
 (зангор уммон софлиги! Мовий болалик!):
 шеър сатри ҳам, дайди ўрмон қуши ҳам,
 ҳатто гусса – дилга шодлик соларлик.

Кунлар борки, вужудинг ўртайди истак,
 кўнглинг тўлдиролмас энг гўзал қиз ҳам:
 висол онин дам-бадам қўмсайди юрак,
 тинкани қуритар фироқ ила гам.

Кунлар борки, биз қанчалар маъюс ва гамгин,
 мисоли тун қучган дарахт – қайгули.
 Юрак хуфтон – дунё кўзга кўринар ҳазин,
 ҳеч зог аритолмас зилдек туйғуни.

Яна... шундай бир кун бордир... охирги кун...
 Лангар тортиқ! Овланиб боради наҳор...
 Она замин! Шалдираган шамолнингни бур,
 энди ерда қололмасмиз зинҳор ва зинҳор!

Леон Де ГРЕЙФФ

(1895–1976)

Рус тилидан
Ориф ТҰХТАШ таржымаси

Ижодида турли услубларни қориштириб юборган ўзига хос лирик шоир. Леон Де Грейффнинг асарларига нозик ишоралар ва аччиқ киноя хос “Белгилар китоби” (1930), “Ҳеч нарса атрофидаги турли аломатлар” (1936), “Шеърлий сайланма” (1942) каби тўпламлари нашр этилган.

РОНДО¹

Кўнгилни муҳаббат тарк этди... Кетгач,
уни унутамиз ва гам таъмини
биз ўзимиз билан олиб кетамиз.
Шуни англаш мумкин кўзларга қараб:
ёлқинлар ўрнида қурум ва сароб...

Севги кетди... Кетди... Унга алвидо,
энди у унутдир, турфа таивишилар –
гирдобига олар бизни баногоҳ,
гам таъми айланар тилларда узоқ.
Энди олисдаги сен – сен эмассан,
мен – мен эмас, оҳ!..

Ишқни унутамиз ва кўзлар қири –
Ёлқин ўрнидаги кулга тушажак...
Биз шунда деярли унут энтиқиш,
ярим унутилган ичикмоқ ила
қуриган лаблардан табассум сизиб,
яна иккимизни қуйдираётган –
муҳаббат ўтини қоламиз сезиб!

ҚЎШИҚ

Аллақачон тинган бонг садолари...
Балки улар ҳечам янграмагандир?
Кўпиклар остидан таралган сасни –
машишоқлар қўшиққа жойламиш бир-бир.
Хўш, бонг янградими ва ёки ёлгон?

Шамолми, қум узра титраб рақс тушиган?
Тошни сийпалаган тўлқинми тошган?
Ғамгин оҳангларнинг маънос йигиси
вужудимни буткул чулғаб олгуси...

Эй, машишоқ, сен учун барчаси осон,
бир ёки ўн уч бор бонг чалиб шодон,
ёқимли куй ҳамда овоз сеҳри-ла
ҳар нени ҳар қачон гоҳи қўшиққа –
ва гоҳи кўпикка айлантирасан.

¹ Рондо – Лотин Америкаси мамлакатларида кенг тарқалган мусиқий услуб.

Ўзим кўрмаган денгиз хақида хар хил узунликдаги сатрлар билан ёзилган баллада

Ҳа, денгизни кўрмаганман мен.
 Бу қорачиқларим –
 жуфт ажиб мавжудот, кеча қўйнида –
 ҳадсиз бўшлиқ узра адашган маёқ,
 Сўнги йўқ коинот гирдобларида –
 ул заррин шуълалар ичра саргардон,
 Викингнинг¹ кулранг қорачиғи ҳам –
 улар нигоҳида, қарашларида,
 хушдан айрилмоқнинг даҳшати зоҳир.
 Менинг бу кўзларим юлдузлар рақси,
 самовий кенгликка мангу маҳлиё,
 ҳали ҳеч денгизни кўрмаган ахир...
 Уммоннинг нур эмган, шаффоф мавжлари
 ҳали орзуимни тебратолмаган.
 Ҳали эшитмадим бонг йиғисини...
 Симоб шуъласига тўйинган, денгиз
 кўзим куйдирмади, қамаштирмади.
 Ҳали ҳеч босмади овозларимни –
 тўлқинлар босқини, сукут даҳшати:
 қойилмақом яна зўр бир вазоҳат,
 уларнинг ортидан – вазмин ҳорғинлик,
 бирдан бўронлардан толиққанича,
 кумушранг ялтирай бошлайди яна,
 мовий тошга сепиб ой нурларини...
 Мен ёддан биламан,
 Севгимнинг паришон сочларин ҳидин...
 Ютоқиб ичганман, ичганман хушбўй –
 қизлар нафаси ва нафис бўйини,
 неча бор баҳорий бог ҳидин суйдим,
 оппоқ гулбаргларнинг сармаст ифорин.
 Беҳишдан ваъдалар бергувчи сандал
 новдаси димогим остида куйди...
 Мен тез-тез татиган нафис бўйларни
 қай бир оташпараст жодугар туйди?
 Бироқ мен танимама йоднинг шўр нами
 ила қувватланган уфқнинг ҳидини,
 Қуруқшаган лабим совитолмайди
 тўлқиндан кўпирган аччиқ шаробни...
 Менинг қуруқшаган қақроқ лабларим,
 жонсарақ, телба ва чанқоқ лабларим,
 кўпирган уммоннинг сувидан эмас –
 севикли дудоқлар шаробидан маст.
 Олис булутларга юзландим яна,
 ахир улар менинг биродарларим.
 Биродарман, оппоқ елканлар билан,

¹ Викинг – қадимги денгиз жангчиси.

куйлаб ўтар экан “Учар голланд”ни¹ –
 Дайди булутларга, дўстман, жўраман.
 Шамол қувғинига маҳлиё бўлиб –
 тентираб, ўйларга чўмганда идрок,
 бошим узра дўстларимни кўраман.
 Мен – қари денгизчи,
 беўхшов тунда –
 тақдир чархпалаги қояга отган.
 Жаҳлдор уммоннинг пасту баланди
 Аллақачон ўжар лотимдан² ўтган.
 Сиз бўлса, ҳа, менинг беҳуш тушларим!
 Сиз – кемасиз қояларга урилиб синган,
 чалкаш харита-ю қароқчиларсиз...
 Кўпчиган тўлқиннинг заҳар нагмаси!
 Кўзларим – тунларнинг зиёратчиси –
 бутун борлиқ бўйлаб улоқтирилган,
 осуда, малҳамнок тун фожиаси –
 ва ҳижронлар ила томирин кесгай...
 Қорачиқларимнинг тубига чўккан
 тушларнинг парчаси:
 тасаввурлар,
 мавж ва ҳузурлар,
 азобли оғриқдан синган соялар
 ва афвга интилган қасос шарпаси,
 адоги йўқ бўшлиқ ва баланд юлдуз
 ва севги машъали тоғда адашган...
 Буларнинг барчаси бир бўлиб тонгда
 Менинг кўзларимни чегаладилар,
 денгизни кўрмаган бу кўзларимни!

Луис ВИДАЛЕС

(1904–1990)

Колумбиялик таниқли шоир. У асарларида муболағадан кенг фойдаланиб, кутилмаган, ажабтовур тимсолларни қўллайди. “Қўнғироқлар жарангламоқда” (1926), “Обрериада” (1979) шеърый тўпламлари муаллифи.

МУСИҚА

Қаҳвахонанинг нимқоронги бурчагида
 оркестр фавворадек
 галати мингирлайди.
 Соч толалар аро сузади бу куй,
 Қаторлашиб югургилар
 Бурни билан
 пиёлани чўқиётган
 аластлар бўйнида.

Куй деворда осиглиқ сувратлардан
 сирпаниб ўтади,
 столларни айланиб ўтиб
 стулларга суянар беҳол,
 бўғилган ҳавода ногаҳон...
 Забт билан тингланар
 ҳолдан тойган,
 имлаган қўйи.

¹ “Учар голланд” – денгизчилар қўшиғи.

² Лот – денгиз чуқурлигини ўлчайдиган асбоб.

Мана менинг косамга ҳам
 шўнгиди бирдан
 ва ҳимоясиз қандада бўйлаб
 ўрмалай бошлади,
 пашишага ўхшаб.
 Ва бехосдан,
 эски камзул тугмасида
 чир айланади.
 Сўнг йўлин йўқотиб
 бўшлиқда чўзилар.
 Шунда ҳамма нарса кенгайиб,
 тизгинсиз суза бошлайди.
 Ва ниҳоят
 куй оқими ҳам пастлаб кетади
 ва унинг титроғи оролчаларни яланғочлаб,
 ҳар бир тинаётган оҳанг тўлқини
 тобора узоқлашиб бораверади.

Эдуардо КАРРАНСА

(1913–1985)

Рус тилидан
 Дилором БЕГМАТОВА таржимаси

Шоир ижодида таниқли испан адиби Хуан Рамон Хименеснинг таъсири сезилади. Э.Каррансанинг “Унутилган ва Альгамбра” (1957), “Сўзлар ва хаёллар” (1974), “Улим хабари ва зерикшиш” (1975) тўпламлари бир неча тилларга ўғирилган.

ҚИЗЛАРГА АЛВИДО ШОИР НОМИДАН

Эҳ, қизларжон, хиром айлаб юришларингиз,
 Мадҳ этишга кўп ундаган кулишларингиз.
 Оқ либосда боғлар аро кезсангиз агар,
 Туюларсиз менга жасмин каби муаттар.
 Ҳатто шамол тўхтаб қолар сизга келса дуч,
 Ёнингиздан кетолмагай бўлса ҳамки кеч.
 Шоир аҳли битганида сиз учун ашъор,
 Шеърятнинг осмонида мудом қуёш бор.
 Ҳатто бахмал майинлиги сизга келмас тенг,
 Билмай қолдим қани осмон, қайси бири ер.
 Сизни учратганда дилдан қочар ғам,
 Сиз-ла бўлсам ҳатто керакмас кўклам.
 Афсус, сиз-ла хайрлашгум нигоҳ-ла мискин
 Андуҳларим сизга гуллар этади тақдим.

ТЕРЕЗА УЧУН СОНЕТ

Кўзларинг осмон акси, Тереза,
 Бўйинг гуллар ифоридек муаттар.
 Сувнинг майин овозидек кулишинг
 Ила асир олдинг гўё сеҳргар.
 Алвон гуллар, бугдойларга эгилиб,
 Ишляясан мамнун, кулиб, берилиб.
 Ишқ дарёси гўё сенинг вужудинг,
 Абадият уммонига қуйилур.
 Сенинг учун уйғонмишидир шафақ ҳам,
 Тунда сени кутар барча юлдузлар.
 Афсус, сендан айрилиқда яшайман,
 Ҳатто тушларим ҳам сен ҳақда сўзлар.
 Севги тўла сатрлар мадҳингга шай,
 Юраккинам, Тереза, сенсиз бўзлар!

МАКТУБДАГИ ҚАЛБ

Қўлларингни узатсанг бу қозога,
 Юрагимнинг суратини кўрасан.
 Эшитилар ўтган гўзал кунлардай
 Бахтга тўла юрак зарбин тўясан.
 Унутилиб узоқ кетар айрилиқ,
 Аввалгидек қолдик иккимиз ёлғиз.
 Бир пайтлар очгандик севгига эшик,
 Бугун ўша лаҳзалар эмас олис.
 Гар учрашсак, оловларда ёнаман,
 Шу ондаёқ унутамаман ўлимни.
 Сукунатда хаёлларга толаман,
 Югураман кўриш учун гулимни.
 Юрагимга ботган нашта узилар,
 Бормоқдаман ложувард макон томон,
 Унда янги севги шартти тузилар,
 Унда ортиқ дилни ўртамас ҳижрон.
 Дардларимни мағлуб этгай бўсалар,
 Хотиржамлик топар ниҳоят бу жон.

САРҲАДЛАР

*Роман очколар билан ютса,
ҳикоя нокаутлар билан голиб келади.*
Роберто Арльт

СЕВМОҚ ҲАМ ЯШАШ УЧУН КУРАШ

Лотин Америкаси адабиётининг оламшумул обрў-эътиборини сир эмас, йирик жанрда яратилган асарлар, хусусан, романлар кўкларга кўтарди, бу хусусда, хайриятки, бизда ҳам фикр-мулоҳазалар юритиш одат тусига кираяпти, жаҳон адабиётида мислсиз шов-шувға сабаб бўлган бу қитъа адабиётининг ўзига хослиги нимадан иборат эканлигини таҳлил этишга қодир адабиётшунос олимлар ҳадемай майдонга чиқиб қолсалар ажаб эмас, яъни монография ёки бадиий тадқиқотларини нашр эттира бошлайдилар.

Лекин “оловли қитъа” адабиётида ҳикоя жанрининг ҳам ўзига яраша салмоғи бор, зеро, унинг тараққиётини айнан ўша, романлари билан жаҳон афкор оммасини лол қолдирган Кортасар, Льюса, Маркес, Бенедетти, Онетти, Фуэнтес ва бошқа адиблар қаламига мансуб ҳикоялар таъминлади, десам хато қилмаган бўламан. Мана, биргина мисол – аргентиналик ёзувчи “Рауэла”, “Мануэлнинг китоби”, “62. Тўплам учун андоза” сингари романлари билан доне таратган Хулио Кортасар ҳикоя жанрининг ҳам беназир устаси ҳисобланади. Гарсиа Маркес ҳам шундай – унинг ҳикоялари шаклан, мазмунан, тили, ранг-баранг тасвирий воситаларга бойлиги, бир сўз билан айтганда, бадиияти билан машҳур романларидан қолишмайди.

Маълумки, роман – бадиий полотно сифатида олсак, ҳаётни теран, серқатлам, кенг миқёсда тасвирлайди ёки акс эттиради, ҳатто кичик ҳажмдаги, бир қаҳрамон кечинмалари тасвирига қурилган романда ҳам жуда кўп воқеалар юз беради, ўша воқеалар муфассал баён қилинади, ҳикоя эса ҳаётнинг кичик-кичик парчалари, қутилмаган воқеа-ҳодисалар, муносабатлар, оддий умр лавҳалари, кўнгил майллари ва ҳоказолардан иборат бўлади, айбга буюрмасангиз тамсил қўлласам: роман ўзининг миқёсига кўра бамисли қуёш – у борлиқ оламни океан тубидан фалакка қадар ёритиши мумкин ва ёрита олади ҳам. Кичкина бир ҳудудда, тор йўлчаларда яшаётган одамларни куршаган нимаики бўлса, уларни қуёш эмас, энди оддий чироқлар ёритади, яъни қуёш нурлари етмаган ерларни кичкина лампочкалар мунаввар қила олади.

Мана, “Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинаётган Колумбия адиби Артуро Алапенинг “Олов” номли ҳикояси фикримни асослашимга имкон беради. Ҳикояда қаламга олинган воқеалар катта асар учун материал бўлолмайди. Лекин ҳаққоний ёзилган бу ҳикоя мақсади, руҳий таҳлили ва ёзувчининг позицияси нуқтаи назаридан эътиборга молик.

Фуқаролар уруши йилларида Колумбиядаги оддий одамларнинг турмуши, уларнинг уй-жойлари, ҳаёти вайрон бўлган, орзу-умидлари, эзгу-ниятлари пучга чиққан – ҳаммаёқда таҳдид, зулм, хавотир авжига чиққан, урушининг мантиғи, аёвсиз мантиғи тириклик чечакларини қуритган, унинг касофатларидан қочиб қутулишни ягона мақсад қилиб олган одамлар, айниқса, аёллар билан болаларнинг фикру хаёли фақат тирик қолиш ёки душман қўлига тушиб қолмасликдан иборат. Ҳаёт улар учун мана шу “иборат”дан иборат

бўлиб қолади. Ҳар қандай уруш – у озодлик ҳаракати бўладими ёки адолат учунми – фарқи йўқ, тарихда бўлиб ўтган беҳисоб урушларнинг яна биттаси бўлади, барибир, у очлик келтиради, азоб-уқубат, инсоний ҳаётдан мосуво бўлиш, одамгарчиликни унутишга олиб келади, инсон ҳаётининг жаҳаннам азобидан фарқи қолмайди. Артуро Алапе мўъжазгина ҳикоясида бир аёлнинг тақдири, қанақа тақдир, бир неча кунлик ҳаётини кўрсатиш орқали уруш фожиалари, у келтирган хўрлик, уқубатларни акс эттиради. Ҳикояда воқеалар бир бошдан, кунма-кун баён этилмайди, балки ҳикоя қаҳрамони – онанинг изтиробли хаёллари, армонлари, қувончли кунлар ҳақидаги хотиралари, руҳий кечинмаларини тасвирлаш орқали ўқувчига етказилади. Бир соатлик бахтиёр онларини, керак бўлса умрбод эслайди бу аёл, ва ажабо, қирғинбарот уруш ҳатто инсоннинг кўнглида эндигина ниш ураётган нажотбахш хаёлларга ҳам қирғин келтириши ҳақида бонг урмоқчи бўлади адиб. Иккинчи томондан, ҳеч қандай уруш, жабру жафо инсон руҳиятини бутунлай яқсон қила олмаслиги, одамзод барибир мудҳиш воқеликда ҳам меҳр, оила, диёнат, муҳаббат каби муқаддас туйғулар хаёли билан яшаши муқаррар экани ҳақида ўқувчини ҳам беихтиёр фикр қилишга чорлайди.

Яшаш учун кураш, деб фикр қилдим мен ҳикояни ўқиб чиққач, қўлга қурол олишдангина эмас, ёмонликни инкор этиш, урушга қарши даъват қилиш, ёлғиз жангга отланиш ёки ҳайқаришдан иборат эмас экан. Онанинг кўрқув ва таҳликада, хаётир ичида, айниқса, тўрт нафар норасида қизларининг ҳаёти, саломатлиги, минг жафо чекмаслиги ҳақида қайғураётганлиги кўнглимда неқбин, жасоратга тенг бир шиорий фикр уйғотди: минг қилганда ҳам ҳаётни севмоқ, бир олам қувончга татиғулик ширин хаёлга берилмоқ, севгидан умидвор бўлмоқ, фарзандлар ҳаёти ҳақида қайғурмоқ ҳам – яшаш учун курашдир.

Таржимондан

Артуро АЛАПЕ

ОЛОВ

Ҳикоя

Рус тилидан

Олим ОТАХОН таржимаси

... Ўша тутун кўз олдимга келади: у аввалига жажжи халқалар ҳосил қилиб, бир зум ўтгач, буралиб-буралиб юкорига ўрларди, сўнг туйнукдан сиқилиб чиқаётгани учунми, ёйилиб борарди-да, ўқтин-ўқтин тўхтаб, узоқ-узоқларга уқпар, ҳарир булутлар каби таралиб кетарди ва секин-

аста осмон бағрига сингиб кўздан ғойиб бўларди, биз эса ҳар куни дарё тарафдан эсаётган шабаданинг “кароматлари” ҳақида бир-биримизга тушунтиришга ўтардик ва шу тариқа тутунни истар-истамас унутардик-да, кундалик юмушларимизга тутинардик. “Тутун бизни тарк этди, одамлар ташлаб кетгани мисол”, дерди шундай пайтларда қадрдоним ва мўйловини бураб қўярди. “Уни аёз булутлари ямламай ютди, бамисли ўпқон”, дея жавоб қилардим мен ҳазилим ўхшаса-ўхшамаса. “Ғам ема, куйинма, жоним, яна келар булут ҳам, қиш ҳам... Тутун эса одамлар каби, қайтади бир кун”, давом эттирарди қадрдоним. Узун сочларимни тараётиб “мушоира”га нуқта қўярдим: “Эрмак ҳам тугади, мунгли куй янглиғ...”

Вақт алламаҳал бўлиб қолди.

Ранчо тун оғушида биз билан ором оларди, пойдевор ортидаги тошўчоқдан тутаб ёнаётган оловнинг алангаси бирдан биланглаб кўтарилиб қоларди-ю, юз-кўзимизни ёритарди, у тун бўйи ўчмасди, нафсиларини айтганда, бу олов чин маънода тинч-тотув оиланинг ҳаёт манбаи эди... Марселнинг озгин елкаларига кўзим тушганда, беихтиёр мана шулар ёдимга келади: у нари борса, беш яшар, ердан ярим метр кўтарилаётган зах ҳавода совуқ еб ғужанак бўлиб олган; азбаройи исиниш учун ўзини кучоқлаган кўйи дарахтда ўтирибди, чангалзор орасидаги сайхонликдан синчков нигоҳини узмайди, бугун унинг соқчилик қилиш навбати – куйида эса ғалати ишлар содир бўлиши мумкин.

– Ухламаяпсанми, қизим?

– Ухлаётганим йўқ, ойижон.

– Ухлаб қолма яна, бирдан келиб қолишса, тутиб олишади. Юзингни муздек сувда ювиб ол, уйқуни қочиради. Мен қараб тураман.

– Уйқум келмаяпти, ойижон.

– Хўп, яхши. Фақат ҳушёр бўл, қизим. Бирон нарса сезсанг, дарров менга хабар қил.

– Хўп бўлади, ойижон.

Воқеа мана бундай бўлганди: қишлоғимиздаги одамларни ишонтиришганди, шунга қарамай, биз кўп нарсаларга шубҳа билан қарар эдик, кунлардан бир куни бошлиқларимиз қайта-қайта таъкидлаган ҳодиса юз берди-ю, кўзимиз очилди. Ҳаммаси тўсатдан бошланди. Аввал булутлар барқ уриб чакнади, улар ҳар доимгидек эмас, балки осмондан тушгани каби ёрқин мана шу чакмоқ янглиғ ярақлаган ўткир шуъла ерга тушиб, оламини бошига кўтаргудек кўшиғини бошлади: ба-ба-а-ах – дарахт пўстлоғи ўйилиб тушди, ба-ба-а-ах – панжарага осилган чойшаб илматешик бўлиб қолди, ба-ба-а-ах – томнинг бир тарафи майда-майда бўлиб синиб тушди; жонҳолатда ерга ётиб олган одамлар инграб юборишди; бўғиқ гумбурлаган товушдан бошлар ғувиллай бошлади – худди томлар узра момақалдироқ гумбурлагандек бўлди, ўзиям бунақа гумбурлаш шу чокқача қишлоғимизда юз бермаганди.

– Қочинглар, бўлмаса қутурган “арилар” чақиб олади!

– Яширининглар!

– Эрим-чи? Бошқа оилалар қани? Қўни-қўшнилар қаерда?

Улар осмон жазавасига йўлиққан эдилар. Ўшандан кейин мен анча ҳушёр бўлиб қолдим – тик этса аланглайман.

– Анови ерда қанақадир шовқин бўляпти, ойи. Одамлар, шекилли.

– Қўрқма, қизим, ёввойи чўчқалар юрибди у ерда, емиш қидириб.

Узун тўзғиган сочларим елкаларимдан беозоргина тушиб, белимгача ёйилади, қорнимда гумонам бор; пешонамга ёзилгани бўлади, хонадонимдаги удумлар ҳам шуни талаб этади. Мен ғорнинг тор оғзидан бир амаллаб ўтаман, лекин ичкараси хийла кенг, анча қулай, бежавотир – бунақасини топиш қийин биз томонларда. Уни чангалзорлар билан тошлоқ сайхонлик орасидан қидириб топганмиз, шифти баланд, тупрок ерга новдалардан тўқилган бўйра солинган, бундай баландликда ундан бошқа ҳеч нима ўсмайди.

Баъзида ўзимга-ўзим: “Қизларим билан қанақа қилиб қочишга улгурдим?” – деб савол бераман ва таажжубланаман, дарҳақиқат, қандай қилиб? Бироздан сўнг жавобини излаб топаман: “Бу ажал момақалди роғи ранчога бостириб кирди-да, қайтиб чиқмади, у ўзига юкланган қирғинбарот вазифасини адо этиб бўлгунча тўхтамади, ваҳшат ўтини сочаверди, ўтакамизни ёрди, қочгани жой тополмадик, жон ҳовучлаб турганимда қадрдоним бирдан қичқириб қолди: “Сусана! Сусана, қизларни олиб тоққа қочинглар, эшитяпсанми, тоққа, биронта ғорга кириб беркининглар... Эманзорга бориб ўтлоқ орқали ўтиб кетинглар...” Қўрққанимиздан шу ўтлоқ йўлни топа олмадик, чунки йўл ёкалаб кетакетган эманзор, маймунжонзорлар, чирмовуқ буталари эди. Марианнани опичлаб олганман, қизлар эса ёнимда боришарди; тепаликка тирмашиб чиқар эканмиз, чуқурга тушиб кетмаслик учун ерни тирноқларимиз билан тимдалаб кўрардик, мен эсам қизларни огоҳлантирардим: “Жон қизларим, кўзингизга қаранг, эҳтиёт бўлинглар, йиқилиб тушманг, орқада қолиб кетмай, менинг ортимдан юринглар...” Ўша кунни бирам қийналгандик, бирам қийналгандик, додлаб юборишимга оз қолганди. Очлик ва ташналигимизни эса мевалар билан қондирардик.

– Ойижон, ойижон, Эстелла айтяпти, қанақадир одамлар келаётганмиш.

– Секин! Нима бўлди? Бир нима сездингми?

– Аскарларга ўхшайди.

– Ўзинг кўрдингми?

– Ҳа, уч киши...

– Бориб қизларга айт, шовқин солмай жим ўтиришсин, агар Марианна йиғлаб қолса, оғзини ёпинглар. Мен шу ерда бўламан. Уларнинг қадам товуши ғорда эшитилмайди. Босилган новдалар билан япроқларни авайлаб тиклаб кўямиз.

– Улар кўпчилик!

Улар бамисли шарпадек сирғалиб, товуш чиқармай, ҳавони искай-искай, атрофга аланглаб келишарди.

– Эй, Худойим-ей, биз томонни кўрсатишяпти.

Улар ғордан қуюқ ўсган чирмовуқ билан буталар ва тиканлар ажратиб турган сайхонликни кўздан кечиришмоқда эди.

Хайрият, бу томонга қарамай ўтиб кетишди.

Қуюқ дарахт барглари оралаб бу ташландиқ ранчога иссиқ ҳаво уфурар, олачалпоқ ҳовли саҳнида соялар ўйнардди. Уй хувиллаб ютаман дерди, бута ўсиб, чакалакзор бўлиб кетган, эшиклар, дераза ромлари ва деворларни ис қоплаган – анчадан буён одамзод яшамаслигининг аломати эди бу. Мен қизларим билан бананлардан қирқиб, маниок¹ кавлаб

¹ Маниок – тропик иқлимда ўсадиган бутасимон ўсимлик.

оламиз-да, келган йўлимиз билан ортимизга қайтамиз, йўлакай излари-мизни йўқотишга уринамиз, бу томонларга биров келгани билинмаслиги керак, акс ҳолда бизни топиб олишади.

Ғор ҳаддан ташқари тинч, қанотлари ранг-баранг тўтиқушлар кийқиргани ҳам, ўрмон қабутарларининг дилкаш ғувиллашлари ҳам, яқин атрофдан оқиб ўтгувчи анҳорнинг шарқирагани, кийикларнинг енгилгина одимлари, меваларни карсиллатиб чайнаётган маймунларнинг шовқини, ўйноқи балиқларнинг сувни шалолатишлари, тонг қуёшининг уйқули баданларни қитиклашлари, соқчиликдан қайтиб келаётган Флоринданинг ҳорғин табассуми ҳам, кўйинг-чи, барчаси бу масканда ҳукм сураётган ҳаловатли осойишталикни бузолмас эди... Бу ердаги сукунат шунчалик оромбахш ва таъсирчанлигидан қизим гапиришни ҳам истамайди, юлдузларга хаёлчан термилишни ҳам хоҳламайди, беихтиёр тин олгиси келади, кўзлари юмилиб-юмилиб кетади, мен Марианнанинг бошини оҳиста силайман, бошқа қизларимга зимдан назар соламан ва тортиниб-гина дўппайиб, ўзидан огоҳ қила бошлаган қорнимни силай бошлайман ҳамда ғор туйнугига ишора қиламан, бироқ ўзим у тарафга назар ташламайман, чунки биламан, қарасам, ваҳима, хавотирдан қизларимнинг ҳам юрагига ғулғула солиб қўяман, ундан кўра ширин хаёллар оғушига ғарк бўламан... Қадрдоним ўнг кўлини шамга узатади ва бармоқлари билан унинг пилигини эзиб ўчиради, бармоқлари куймайди ҳам, сўнг елкалари ва тирсаги билан менинг бағримга суқилади, бақувват билаклари кўксимга ботади, ошиқмасдан, эҳтиросга берилмай тугмаларимни еча бошлайди, менинг кийимларим ер билан битта бўлиб ётади, худди мени биринчи бор кўраётган одамдек тикилиб қолади у, кўзларида олис юлдузларнинг ёрқин нури чакнайди; ўша кечаси мен яна ҳомиладор бўлиб қолгандим, бешинчи марта бўйимда бўлиб қолишига қарамай юрагим тугул бутун жисму жонимда бир фароғат туяман. Унинг ички ҳароратдан ёнаётган қайноқ бадани тафтани сезаман, кўзларим оҳиста юмилади, у қулоқларимга ўтли шивирлайди, мен ўзимни эшитмаганга оламан. Эркалайтиди, шивирлайди, чуқур хўрсинади: “Сусана... – дейди, – менга қара, чарос кўзларингга бир боқай”. Мен унинг азамат кўксига бошимни қўяман, бироздан сўнг у жиғимга тегади... Сўнг ёнаётган кип-қизил иккита тарашани устма-уст қўяди-да, чалқанча тушиб ётади. Эркалаётган эрининг дағал иякларига шунчалик ўрганиб кетарканки аёл... унинг эркалашларидан ҳолим қолмайди, вужудимда бир мойиллик кучаяди, у менинг бутун жисму жонимни эгаллайди... Мана оқибати – у ёнимда йўқ энди... Уруш бошлангандан бери ёлғизман... Яна қизларим билан ёлғиз ўзим қолдим, ким билсин, уни яна кўраманми-йўқми, юлдузлар эса ҳамон қадимгидек ёрқин нур сочяпти.

– Чўғларга пуфланглар, тез, ўчиб қолмасин яна, қулини қоқиб туширинглар. Ўт олмагунча пуфлайверинглар. Қип-қизил чўғ бўлиб туриши керак. Қуруқ шох-шаббалардан ташланг! Йўғон ўтинлар гулхан ёнида турсин. Флоринда, бугун сен навбатчисан, эшитдингми гапимни?

Қунлар мана шу тахлит ўтади. Қачон маниок билан банан тозалаймиз, деб кутасан, сувга ким боради, оби ёвғон пишириш керак гулханда... Қисқаси, ҳар биримизга иш топилади...

Қачондан буён тоғдамиз, эсимдан ҳам чиқиб кетди... Қанча бўлди келганимизга? Ёзиб бораёй десам қалам-қоғоз йўқ, тақвим қаёқда!

Ҳозир Херемиас қаёқдайкан? Дўстлари билан биргадир-да! Икки ойдан ошди... Бир-бирига ўхшаш тунлар, кунлар ўтди... Йўк, уч ой бўлди, шекилли... Қачон келаркан Херемиас? Тоғ оша юрганида мен ҳақимда ўйлаптимикан?! Яна безовталиқ хуруж қилаяпти.

Аланганинг ўйноқи қизғиш тиллари кўтарилиб, қоп-қоронғи ғор деворларини ёритишидан енгил тортаман ва узоқ томоша қиламан, ана шунда кулранг тош деворларда сояларимиз пайдо бўлади, менинг соям ортимдан эргашади, нима қилсам, у ҳаракатларимни такрорлайди; мана мен тураяпман – қора кўланка ҳам чўзилиб оёқларимдан узилиб чиқади, бошини кўтаради, қўллари ҳаракатга келади ва тош девордан кўтарила бошлайди, сўнгра индамай бориб ўтиради ёки ётади, кичкинагина бўлиб, ғужанак бўлиб олади, унга қарасам, баҳри дилим очилади, кўп нарсаларни унутаман.

– Эстелла, сенга етволаман!

– Флоринда, олдинга ўтиб кетма! Манови кушни кўряпсанми, бечора ярадор экан. Кўряпсанми, сингилжон, сендан олдин кўрувдим.

– Қаноти яраланса, ростдан узоққа учолмайдими?

Тонг ёришди. Қизларнинг шўхлиги тутди. Уларга қараб туриб ўзимга-ўзим: “Катта бўлишганда уларнинг соялари ҳам катта аёлларникига ўхшаб қолишини кўриш насиб этармикан менга?” дедим. Улар тезроқ улғайишни ишташади. Марсела нуқул: “Ойижон, катта бўлсам сизга ёрдам бераман”, дегани-деган. Кўйлақчаларида улар бирдан хуркиб учиб кетган ниначига ўхшайдилар: “Улар ҳаётда ҳали ҳеч нарсани билмайдилар”, деб ўйлайман ичимда.

– Эҳтиёт бўл, синглим, арининг уяси у, кўрмадингми?! Сочига кириб олган ариларнинг кўплигини! Ўлдинг энди! Ваҳ-ҳа-ҳа! Кўзи шишиб кетди, ваҳ-ҳа-ҳа!

– Ойижон, Флоринда масхара қиляпти мени.

Куёш заволга юз тутди.

– Бўлди энди, қизлар, ухланглар! Бориб ётинглар! Ўйин-кулгини йиғиштиринглар, қўй шу кўшиғингни, Флоринда, қачон қарама: “Деразамдан боқаман ва интизор кутаман сени”миш. Топиб олганинг шу-я! Кап-катта бўлиб қолдинглар энди, ўрнингизни ҳўл қилиб қўймассиз, уят бўлади, ё Худойим-ей, қаердан келаяпти бу момақалдирокнинг гумбурлаши, ўзинг мадад бер. Тўрт нафар қиз ўзларига ўта меҳрибон оналарининг ёнида бир-бирларининг пинжига суқилишиб исиниб ўтиришарди, ҳам олов тафти, ҳам она меҳрининг ҳарорати – бундан ортиқ яна нима керак одамга?! Уларни уйқудан уйғотишга сира кўзим қиймайди, қанақа қилиб уйғотай? Болалар жуда-жуда гўзал тушлар кўради дейишади, ширин туш кўраётган болани уйғотишга кимнинг кўзи қияди, лекин уйғотиш шарт... Ҳамон эсимда, мен ҳам болалигимда бир туш кўргандим, ўшанда уйга масрур, бошимда гулчамбар билан кириб келаётганмишман, тушимда ранчонинг ҳовлисида елиб-югуриб юрганмишман, бирдан дарахтларда улкан гуллар пайдо бўлганмиш, япроқлари ҳам гулбарглари тагида кўмилиб кетганмиш, шунда Сельва бутунлай бошқа тусга кирибди, мен бўлсам, дарахтларга гулларнинг номини кўйиб чиқибман: анови картош-кагул дарахти, манови гунафша дарахти, ановиниси атиргул дарахти, мана шу дарахтгуллар гулчангли сарғиш кўзлари билан менга боқармиш, лекин... гулханнинг қайноқ тафти қизчаларни тонг отар-отмас уйғотиб

юборади ва туш тамом... нонушта ҳозирлаб тез-тез еб олиш, сўнг тушликка бирон нима тайёрлаб қўйгач, тутундан ному нишон қолмасин учун оловни ўчириш керак. Ана шундан кейингина гали билан навбатчилик қилиш бошланади.

– Ойижон, дадам ўртоқлари билан келадиларми? – деб сўради Флоринда; у озгин, нозиккина. – Келишади-а!

– Кўнглинг тўқ бўлсин, қизим, албатта келишади, мени айтди дерсан, даданг бирга келади улар билан.

– Тез келишадими?

– Ҳа, тез келишади, лекин вақтини аниқ айтиб беролмайман... Кутилмаган пайтда келиб қолишлари мумкин.

Биз у билан жуда яқинлашиб кетгандик, у: “Турмуш қурмаймизми, Сусана? – дея таклиф қилди. – Ота-онам кексайиб қолишган, ранчода яшашади, менгаям ҳовли-жой ажратиб беришган, бирга яшасак, ҳаммаси ўзимизнинг қўлимизда...”

– Бошқа гулханлар ҳам мана шунақа қип-қизил бўлиши керак, пуфланлар, қизлар, бир нарсани унутманг, бизнинг гугуртимиз ҳам, шамимиз ҳам йўқ, агар яхшилаб ўт олдирмасак чўғлар кул босиб ўчиб қолса, овқат ҳам қилолмаймиз. Шунинг учун пуфланг, ширинтойларим, пуфланг!..

Тун кўзларимиздан бедорлик тўрларини олиб ташлади. Кечки мусаффо ҳаво бирдан юракларни ҳаприқтириб юборди ва зум ўтмай алланечук хотиржамлик бахш этди. Мен сукунатга кулоқ тутаман: тунги товушлардан ёлғизлик ёмон.

– Ойи, ойижон, самолёт, самолётлар...

– Эстелла, кўзингни оч! Кўзингни оч деяпман! Тушингга нима кирди, қизим?

У ғарқ-ғарқ терга ботган эди, алахсираши тўхтамасди. Мажбур бўламан кафтим билан унинг оғзини ёпишга. У кўзини очади.

– Ойижон, мен уларни кўрдим – самолётларни. Самолётлар кушларга ўхшаб дадам билан ўртоқларининг ортидан учиб юришганди.

Унинг кўзлари катта-катта очилганди. Бу кўзларда кўркув қотиб қолганди. У ўпкаси тўлиб йиғлар, кўз ёшлари ҳамма ёғимни хўл қилиб юборганди.

– Тинчлан, қизим, ўзингни бос. Онанг ёнингда, эшитяпсанми?

Гулхан ўртасида каттакон ғўла ётарди, гоҳ-гоҳ чирсиллаб митти учқунлар атрофга сочиларди.

– Ойижон, одамлар келишяпти. Марсела айтди, одамлар келишаётганмиш...

– Жим-м, Марсела! Ким бўлдийкан булар?

– Бизникилар бўлса керак, ойи. Мен уларнинг қадам товушини эшитяпман, овозларидан танияпман.

– Жим бўлсанг-чи! Сабр қилиб тур! Олти ойдан бери тоғда яшаяпсану, жим ўтиришни ўрганмадинг-а, қизим!

Чўғ устини қайноқ кул босади, ғор оғзини қоронғилик қоплайди: бизнинг гулхан энди ёнмаса керак...

Элихио Гарсиа МАРКЕС

БЎР БИЛАН ЧИЗИЛГАН ҲАЛҚА

Эссе

Рус тилидан
Умар ОТАХОНОВ таржимаси

Колумбиялик журналист Элихио Гарсиа Маркес машҳур адиб, Нобель мукофоти лауреати, “Танҳоликнинг юз йили” ва “Бузрукнинг кузи” романлари билан жаҳон адабиёти тараққиётига беназир ҳисса қўшган Габриэль Гарсиа Маркеснинг укаси бўлиб, ўз юртида ўтқир мақолалари, репортажлари, очерк ва интервьюлари билан танилган. Борхес, Онетти, Бенедетти ва акаси Маркес ҳақида битган бадиҳалари, XX аср адабиётининг йирик наҳояндалари билан қилган суҳбатлари, адабиёт мухлисларини ёзувчиларнинг ижод сирлари билан яқиндан таништириш йўлидаги “Улар шундай бўлган эдилар...” китоби Элихио Гарсиа Маркесга катта шуҳрат келтирди. Қуйидаги эссе машҳур колумбиялик ижодкорнинг оммадан яширин ҳаётига назар солиб, таъбир жоиз бўлса, атрофдагиларга Маркеснинг кўзи билан қараш имконини беради.

– Бу дарвешга нима бўлди ўзи, қачон қарасанг ёлғизман, ҳеч кими йўқ ғарибман, дейишдан нарига ўтмайдиган бўлиб қолди?

Ёр-дўстлари йиғилганда, қаҳвахонада ўтиришганда, зиёфатлар ҳамда имлама меҳмондорчиликларда – кўйинг-чи, тўртта одам йиғилиб қолса бас, шу тахлит гап-сўзлар бўлади. Худди дунёда бундан бошқа муаммо, мавзу йўқдек.

Унинг ўзи нима деган бўларди бунга жавобан?

– Очиғини айтсам, бундан кўра ўлиб кетган осонроқ, – деганди у бир сафар. – Адабиёт оламида шуҳрат қозонишга интилмаган одамга ёки таниқли ёзувчига ўзи кўникмаган қитъада яшаш амримаҳол экан. Билсангиз, худди сосиска сингари кўл кўлга тегмай сотилиб кетадиган роман ёзиб ташлагандек аҳволга тушдим. Бунақа оммавий тарзда кўз-кўз бўлиш ҳаёлимга ҳам келмаганди, бундай бўлишини сира хоҳламовдим. Телевидение ҳам, адабий анжуманлар, маънавий ҳаёт мавзусига бағишланган давра суҳбатлари ҳам шунчалик жонимга тегдики, азбаройи Худо, нима қилиб бўлмасин, тўрт девор ичига қамалиб олишдан, китобхонларни кўрмай ҳам, куймай ҳам бир тупканинг тагида яшириниб юришдан ўзга чорам қолмади, қочганим билан, яширинганим билан, барибир ўз ҳаётим – фақат ўзим билан ёлғиз қолишим мумкин бўлган ботиний дунёимга путур етди, уйим – ўзинг гувоҳсан – қачон қарама, шовқин-сурон, бозордан фарқи қолмади.

Бу сўзларни эшитган одам тушимми, ўнгимми, деб фикр қилиши мумкин, бироқ бу ҳақиқат, чунки унинг ўз оғзидан эшитиб ёзиб олганман. Ўзини ҳам, атрофдагиларни ҳам ишонтириш учун, яна ҳар хил хаёлларга

бориб юришмасин учун қўшимча қилди: “Италия билан Парижда менга берилган мукофотларни олгани уялганим учунгина эмас, бу мукофотларни ҳам ёлғон, кўзбўямачилиқдан бошқа нарса эмас, деб ҳисоблаганим учун бормаганман. Ростини айтсам, “Роллинг Стоунз”нинг қўшиқлари, Куба инкилоби ва тўртта дўстим бор – шулар барҳак, шулар бўлса бас, менга!”

– Ёзувчи бўлмаганинда, ким бўлишни истар эдинг? – деб сўрашади ундан кўпинча.

Унинг жавоби тайёр, аслида ўйламасдан берилган бу юзаки саволга у ҳозиржавоблик билан кўнглидагини айтади: “Яқинда мен Парижга кетаётиб йўл-йўлакай Цюрихда тўхтаб ўтдим, поезд кутиб турганимда бирдан бўрон қўзғалиб, чоғроккина ресторанга кириб жон сақлашимга тўғри келди. Ичкари вниқоронғи эди, кимдир мана шу ғира-шира хонада пианино чалиб ўтирарди, одам сийрак, севишган йигит-қизлардан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Ўша куни мен ана шу майхонада хаёл суриб ўтирганимда бордию ёзувчи бўлмасам, ҳеч кимга афт-башарасини кўрсатмасдан, ёлғиз шу ошиқ-маъшуклар бир-бирларини янаям қаттиқроқ севишлари учунгина қоронғилик қўйнида пианино чалаётган кимсага ўхшашни ич-ичимдан хохлашимни англаб етгандим”.

Бу икромноманинг соҳиби кимсан колумбиялик ёзувчи, репортёр ва сценарийнавис, ҳаёт деб аталмиш лотерея ўйнаб, жуда катта ютуққа эришган Габриэль Гарсиа Маркесдир; у бор-йўғи ўн саккиз ойда роман ёзиб, бир лахзада бутун дунёга донғи кетган. Тўғрироғи, қисқа муддат ичида ёзиб ташлаган ана шу нодир асарини ўн етти йил давомида ўйлаб, пишитиб юрганини эътиборга олмаслик бу роман теграсида вужудга келган шон-шараф нурчамбарини хиралантиришга уриниш билан баробардир. Бироқ, шуҳрат қозонмоқ, шараф гултожини киймоқнинг ўзи бўлмайди, унинг қадри юксак ва бебаҳодир. Ана шу шуҳратни – ёшу қари ижодкорлар ҳавас ва ҳасад кўзи билан қарайдиган, ўн миллионлаб китобхонларнинг бири олиб, бири қўйиб, дам ёмонлаб, гоҳ улуғлаб, соҳиби қаерга борса, гўзаллик маликалари, машҳур қўшиқчилардан тортиб, оддий аравакашлар, пойабзал тозаловчилару ўт ўчирувчиларгача танийдиган ҳамда бир оғиз сўзини эшитиш, ёинки у билан эсдалик учун суратга тушишдан умидвор одамлар муҳаббатини қозонишдек шон-шавкатни кўтариб юриш, Маркеснинг фикрича, чидаш амримаҳол аъмол эди. Чунки шуҳратнинг эвазига у ҳаловати, тинчлиги, кундалик турмушидаги кўп нарсалардан маҳрум бўлди, энди энг сеvimли машғулоти – ёлғиз қолиб хаёл суриш, яқин дўстлари ва оила аъзолари билан тинчгина суҳбат қуриб ўтиришдан мосуво...

Ўзи кўнгилисизлик ва ҳатто машъум фожиага менгзаган ўша кунларга ҳам тўрт йил бўлди. У пайтларда Маркес аллақачон тўртта асарини эълон қилган эди: “Чириган япроқлар”, “Полковникни ҳеч ким йўқламапти”, “Катта Онанинг дафн маросими” ва “Бехосият кунлар”. Бу китоблар деярли сотилмади. Ушанда у Мехикога яшарди, китоблар учун олган арзимас қалам ҳақи рўзғор тебратишга аранг етар, шу боис бирваракайига бир неча жойда ишлашдан ўзга иложи қолмаганди: у реклама эълонлари ёзиб берар, кино ва телевидение учун сценарийлар ҳам ёзарди. Ундан илгарироқ қомусий китоблар сотар ва суғурта агенти бўлиб ишларди. Францияга бориб, Париж кўчаларида очликдан силласи қуриб қолган тоя бошлаганида, ҳатто бўш шишалар билан эски газеталар сотиб кун кўришга тўғри келди. У куч-ғайратини мақолалар, репортажлар ёзишга сарфлаб, ўзини синаб кўрди, бироқ бу билан бири икки бўлмади, фақат жиндек обрў-эътибор қозонди, холос.

Нихоят, 1965 йилнинг январида Мехикодан Акапулькога ўзининг “Опел”ида кетаётган маҳал Маркеснинг кўнглида ёшлигидан бери ўйлаб юрган романини ёзиш истаги туғён уради ва ўзи ҳам шу асарни қоғозга тушириш пайти етиб келганини ҳис қилади. Шунда у жуда оғир, лекин савобли қарорга келади: уй-рўзғор ташвишини, оилани таъминлаш мажбуриятини умр йўлдоши Мерседесга топшириб, истикболда ўзига шон-шуҳрат билан бирга ёлғизлик келтиражак асарни ёзишга ўтиради.

Роман 1967 йили Буэнос-Айресдаги “Судамерикана” нашриётида босилиб чиқди ва жуда қисқа муддат ичида мисли кўрилмаган шов-шувга сабаб бўлди, шу баҳонада унинг сотилмай пештахталарда ётган аввалги китоблари ҳам қўлма-қўл бўлиб кетди. Роман ҳаш-паш дегунча дунёдаги деярли барча тилларга таржима қилинди...

Маркес нима бўлганда ҳам тирик жон – хом сут эмган банда, даставвал эл-юртнинг хайрихоҳлиги ва муҳаббатига ноил бўлишдан унинг боши кўкка етган. Шунча йиллар давомида дуч келган ишни бажариб, аранг кун кўрган одам бирдан бу даражадаги юксакликка кўтарилиб, газеталарда ҳар куни босилаётган ўзининг суратларини кўрса, умум эътибори ва олқишига сазовор бўлса, адабий журналларда ўзининг ҳаёти ва асарига бағишланган махсус мақолаларни варақласа, бунинг хузурига нима етсин! Айтишларича, Маркес китобини қайта-қайта нашр этиш учун китъадаги энг йирик нашриётнинг захира қоғозлари ҳам етмай қолган Лотин Америкасининг ягона адаби эди – ўзи бўладими, бир ой ичида унинг романи ўттиз беш марта нашр этилса! Энди, ёзувчи сифатида ном қозониб, турмуши маъмурчилик палласига кирганда, у йигирма йилдан бери кўнглида эъзозлаб келаётган, қалам ҳақи эвазига яшасам эди, деган орзусига эришиши мумкин эди.

Бирок, бундай қараса, ўша ном чиқариш ва шон-шуҳрат уни йўлдан оздирибди. Ўзи истамаган ҳолда боши берк кўчага кириб қолганини сезди... Ҳаётдан узоқлашиб, оёғи ердан узилиб қолганини ўкинч ва изтироб билан ҳис этди... “Ўзи бино этган поёнсиз салтанатнинг кимсасиз саҳроларида адашиб, йўлини йўқотганида, у бирдан саросимага тушди. Ана ўша ондан эътиборан қиличи билан истило қилган шаҳарлардаги оломоннинг шодийна олқишлари қонини қайната бошлади. Назарида худди шу одамлар ашаддий душманларини ҳам шарафлагани пешвоз чиққандек туюларди. Қаерга бормасин, ҳамма ерда уни ёш-яланг кутиб олгани чиқар ва, ажабо, унга ўзининг кўзларига ўхшаган кўзлар билан тикилишар, айнан ўзининг овозига ўхшаган овозда гаплашишар, уларни қанақа оҳангда қутлаган бўлса, ўзларини унинг фарзандлари деб атаётган ўша навқирон авлод вакиллари худди шу тахлит унга ишонмай, юракларидан чуқур ўрин олган шубҳа ва гумонлар билан уни олқишлашар эди. Ғалати бир туйғу унинг юрагини ғижимлар, ўртар эди – гўё уни кўпайтириб, беҳисоб нусхаларини яратишгандек бўлар, лекин бу билан ҳеч нарса ўзгармас, аксинча, ўша ёлғизлик, ботиндаги ғурбат жароҳатлари фақатгина кучаяр эди”. (Маркес асаридан парча)

Илгари Маркес ўта камтар, кўнгли бўш йигит эди, атрофидагилар билан, кимлигидан қатъи назар, оддий одамдек муомала қилар, ортиқча тақаллуф ва мулозаматга тоқат қилолмасди – ёмон кўрарди, энди бўлса, беихтиёр, балки ўзи билган ҳолда, ўз асарининг қаҳрамонларидан бири – полковник Аурелиано Буэндиага айланиб қолмоқда эди. У ҳам Аурелиано Буэндиага ўхшаб, атрофида парвона бўлиб, ҳамон уни худди бошқа қаҳрамон – Маурисио Вавилонья каби қайсарлик ва жазава билан тинмай

таъкиб этган иштиёқманд оломондан қочмоқ ниятида оёқлари остига бўр билан бир доира чизиб қўядиган бўлди. Беҳисоб жанглarda мағлуб бўлиб, биронтасида ғалаба қозонолмаган ўзининг полковниги Аурелиано Буэндиа ғанимларидан қай тарзда яширинган бўлса, Маркес ҳам шон-шуҳратдан худди шундай тез қор қиладиган йўл билан қочишга тушди.

У бўр билан чизган доиранинг ичида қолишни ихтиёр этди.

Аввалига у гапларим охир-оқибат ҳамманинг меъдасига тегади, деган илинжда дуч келган журналистга интервью беришга қарор қилди. Шундай қилса, унинг номини ҳар куни эшитаверган одамлар безор бўлади-ю, оқибатда ихлоси қайтади, деган ақидада эди. Бироқ акси бўлди. У аллақандай қўшиқчи ёки спортчи сингари яна ҳам оммалашиб кетди. Бу ёғига Барселонада таркидунё қилган кимсадек ҳаёт кечира бошлади. “Бузрукнинг кузи” романини ёзиш баҳонасида ташриф буюрувчилар ва ҳатто кўнғирок қилувчилардан мумкин қадар сақланишга имкон топганди.

Аммо бу сафар ҳам – фақат бу гал ақлга тўғри келмайдиган тарзда – унинг шахсий ҳаёти ўз-ўзидан янги романида тасвирланган фожиали қисматнинг инъикоси, ифодасига айланди: ҳукмронлик келтирувчи чексиз ёлғизликка гирифтор зотнинг ҳаддан зиёд қудратли эканидан амр қилишига ҳожат қолмаган мустабид ҳаёти – дунёда у ҳеч кими йўқ кимсадек шунчалик ғариб яшайдики, азбаройи ёшгина гўзаллик қироличасига бўлган аянчли севги орқали ҳам ёлғизлигига барҳам беролмаётгани алам қилиб, бир кечада сиёсий рақибларидан ўн мингтасини қириб ташлайди...

Гарсиа Маркес, нафсиламрини айтганда, ҳукмдорлик келтирган ёлғизликдан азоб чекмасди, балки шон-шуҳратдан келадиган ёлғизликдан қуюнарди, ҳолбуки, бу ҳам ўзига яраша ҳокимият, фақат қудратли эмас – бошқача, лекин охир-оқибат барибир ҳокимият эди. У зулмкор, мустабидона бошқарувда эмас, балки ўз афзаллигини онгли ёки онгсиз равишда ҳис қилишда намоён бўлади: дунё сенинг тегрангда айланади, сен интервью бериб юриш даражасига тушишни истамайсанки, айтадиган гапларингни аллақачон айтиб бўлгансан – бу баҳонаи сабаб – лекин шуни ошқор этишдан ор қилмайсан... Узоқ йиллик айриликдан сўнг Колумбияга қайтиб келгач, у: “Мен гуайяванинг¹ хидини соғинганим учун келдим, холос”, дея мағрурона лутф қилди. Шунга қарамай, бир сафар ўзини тиёлмай дилидаги рост гапларни айтиб юборди. Ўшанда у асосан бир замонлар “Эль Эспектадор” журналида репортёрлик қилиб юрган даврни чидаб бўлмас даражада кўмсаганлари, охириги пайтда ўша даврлар ҳатто тушларига кириб чиқадиган бўлиб қолганини эътироф этган эди; аммо бу унинг розилик билдирган ягона интервьюсида айтилган иқрорномаси.

Бу интервьюси ўзининг бошига битган бало бўлди. Матбуотда тўс-тўполон кўтарилди, баҳс-мунозаралар бошланди. Баъзилар муваффақиятни кўтаролмай довдираб қопти, бу ўтакетган манманлик ва димоғдорликдан бошқа нарса эмас, бир вақтлар ёзувчиликни орзу қилиб юрган омадсиз қаламкашлигини унутиб қўйибди дейишар, бошқалар эса эътироз билдириб, унинг бу иддаоси олифтагарчиликдан бошқа нарса эмас, ёки бу бир ўйин, китобхонлар оммасининг диққатини жалб этиш учун ўйлаб топилган томоша деб, айюҳаннос солишарди.

Таъбир жоиз бўлса, бу бумерангга ўхшайди, ким нимани отса, қандай фикрни ўртага ташласа, ўша ўзига қайтиб келади. Маркес интервьюсида “шаккоклик” қилдими, ўзига қайтди. Матбуотда унинг шахси, ижоди, ғурури, шаъни ҳақида йўқ ердаги гапларни ёзишдими, уларнинг ўзига

¹ Гуайява – Лотин Америкасида ўсувчи мевали бута (тарж).

ҳам қайтиб борди бундай ноўрин ва ножўя мулоҳазалар – худди бумеранг каби. Натижада унинг обрўси, шон-шухрати чандон ошди, шунингдек, жамиятга ёт-бегоналиги ҳам кучайди. Колумбияда у хатто оғир руҳий тушқунликка ет бўлди. Париж билан Мехико телевидениесидагилар беҳуда қўнғироқ қилишиб, уни топишолмас, аллақайси адабиётшунос Маркес билан суҳбатлашгани атайин Австралиядан келар, лекин икки оғиз ҳам гаплашолмай ҳафсаласи пир бўлиб юртига қайтиб кетарди. Маркес ҳамма ерда, ҳаммадан қочишга интилди. Барранкильедаги дўсти Альваро Сапедо Самудианинг уйига меҳмонга борса ҳам, ота-онасининг Картахенадаги уйида ҳам, “Бокогранде” меҳмонхонасида номини яшириб яшаётганида ҳам – ҳамма ерда бир хил манзара такрорланарди: келиб тўхтаган ҳар қандай машина ёки энг самимий, беғараз учрашув, хаттоки биронта йигит ёки қизнинг шунчаки қараб қўйиши – бари унинг қонини қайнатар, бамисли улар ўзига бекорга қарамагандек туюларди. Зеро, одамлар бир иложини топиб, у билан мулоқот қилишга уринардилар (“Ғабо билан гаплашсам девдим” – улар Маркесни шундай аташга ҳаққим бор деб ҳисоблашарди). Юксак мақомдаги йиғинлар дейсизми, зиёфат дейсизми, кўпчилик фақат уни кўргани борарди (Ғабито, деб аташарди бир кунлик “дўстлари”). У мана шуларни фаҳмлаб, борган сари аччиғи чиқар, ваҳимага тушарди...

Кутулишнинг битта йўли бор – яна ўша синовдан ўтган усул. Бу сўнги чора эди: Маркес ўз атрофини яна бўр билан чизиб ўраб олди-да, ҳеч кимни яқинига йўлатмай қўйди. Тинимсиз жиринглаётган телефон ёнига бормас, мабодо битта-яримта учар мухлиси турли важ-карсон билан маркесона сирли ғойиб бўлишдек тўсиқлардан ўтиб олса ҳам, барибир, шакшубҳасиз, ўтиб бўлмас бошқа ғовларга дуч келарди, зотан, булар буткул ўзгача тартибдаги ғовлар эди: улар, ҳозиргина айтганимдек, Маркеснинг ўзигагина хос руҳий оламидаги чегаралардан ўта олмасдилар. У саволларга жавоб қайтарарди, лекин жуда қиска, ҳар бир сўзни ўйлаб, торозига солиб, салмоғини ўлчаб олгандан кейингина айтарди, зеро, Маркес ҳар бир сўзининг ўзига яраша салмоғи борлигини яхши биларди, чунки у одамлар “Гарсиа Маркес бундай деганди”, “Маркеснинг кузатишларига кўра, мана шунақа, шекилли...” дея ҳамма ерда лақиллаб юришини олдиндан сезарди.

Шу тариқа ёлғонга ўхшаса ҳам янги имконият юзага чиқади, таъкиб этувчилардан яширинишнинг янги усули топилади – кашф этилади. У мана бунақа жавобларни ўйлаб топишга мажбурлигини истиҳола билан тан олган: “Мендан доим, нега Колумбияда яшамайсиз, деб сўрашади, холбуки, бунинг аниқ сабабларини ўзим ҳам билмайман. Лекин ишончим комилки, ахвол шу тариқа давом этса, тушунтиришнинг йўли ҳам топилади, ижод қилишим ва тинч яшашимга бу ерда ҳалал беришади, дейман-қўяман”.

Ҳақиқатан ҳам шунақами? Ёки бу бир баҳонами? Худо билади. Лекин битта нарса равшан: унинг шухрати камайиш ўрнига тобора юксалмоқда, бу такрорланмас, олдини ҳам олиб бўлмайдиган, демак, эртага ҳам давом этадиган жараён! Шон-шухратнинг оқибати – ёлғизлик ҳам тобора зўраяётир. Маркес секин-секин, аммо муқаррар ботқоққа ботиб бормоқда, шунга қарамай, башарият унинг атрофида гирдикапалак: қани у, қаерда, нима қиляпти? Унинг Барранкилье ва Картахенадаги уйи қаерда жойлашганини деярли ҳеч ким билмаса-да, бориб кўришни истаганлар ҳар доим топилади, улар, Худо билади, осмондан тушадими, ердан чиқадими, барибир топиб келади, фақат, энг ёмони улар ўзларини тажовузкорона тутадилар. Умуман айтганда, Маркес олдиндан билиб бўлмайдиган оламда яшайди: ҳеч ким, хатто ўзи ҳам эртага нима бўлишини билмайди, кеча

аслида нималар рўй берганидан беҳабар... Бугун мен уни Картахенада, Манго туманидаги ота-онасининг уйидан топдим, ваҳоланки, тополмаслигим ҳам мумкин эди. Башарти, эрталаб у жомадонини кўтариб, ўзини янаям бахтсиз, ёлғиз сезган ҳолда садоқатли ва доимий яқинлари – фарзандлари Родриго ва Гонсало, хотини Мерседес ҳамда ғаройиб хаёлларининг фусункор нишонлари билан Патагониягами, Барселонагами ёки Кариб денгизидаги ороллардан бирига жўнаб кетганини эшитсам, хайрон бўлмасдим...

Бироқ бу ёлғон манзиллару телефонлар, баҳоналару ногаҳон ғойиб бўлишлардан ҳеч қандай натижа бўлмаса, бу алдовларнинг нима кераги бор? Қочиб нима қилади, бир умр яшириниб юришдан нима фойда? Балки инсоннинг ботиний қашшоқлашувидек муқаррар жараён айнан шундай бошланар?! Наҳотки шон-шухрат шунга олиб келса, наҳотки унинг бирдан-бир натижаси шундан иборат? Унақада бундай шон-шухратнинг нима кераги бор?!

“Душманлари жангу жадални унутиб, ўтмиш ҳақидаги хотираларга берилишган пайтда Урсула ўғлининг бир босқинчи сифатида ўз ватанига қайтиб келгани ҳақидаги нохуш хаёллардан эзилиб ўтирарди. Бу хаёллар, у бирон-бир хавф-хатар йўқлигига тамомила ишонч ҳосил қилиш мақсадида хоналарни остин-устун қилиб ташлаган беҳисоб посбонлар кузатуви остида илк бор остонадан кириб борганида миясига келган эди” (“Танҳоликнинг юз йили” асаридан).

Ҳа, у яшаётган дунё шунақа. Шунинг учун Маркес Картахенадаги ота-онасининг уйига келган маҳал онаси билан қариндошлари безовталанган бўлишса, ажаб эмас. Эҳтимол, Маркес одамлардан узоқлашиб, ёт-бегонадек бўлиб қолмасликнинг иложи йўқлигини англаб, бироқ унинг оқибати оғир эканлигини англаёлмасди.

“Полковник Аурелиано Буэндиа бунга йўл қўйиш у ёқда турсин, аксинча, эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда амр этар ва ким бўлишидан қатъи назар, биронта одамни ёнига яқинлаштирмасди. У бўр билан чизиб қўйган уч метр масофалик чегарадан ким ўтса, тамом, ўша одамнинг бошига ит кунини соларди...”

Адъютантлари бўр билан чизиб қўйишган доира ўртасида туриб, лўнда ва узил-кесил қилиб дунёнинг тақдирини ҳал этарди... Тайин-таъсири йўқ дили гумон ва иккиланишларнинг абадий қийноқларига маҳкум эканлигини ёлғиз ўзи биларди, холос. Аввалига шон-шараф билан ватанига қайтиб келгани ва ўзи қучган бемисл ғалабадан маст ҳолда буюкликнинг тубсиз қаъри тепасида тизза букди...”

“Танҳоликнинг юз йили” романидан олинган бу лавҳалар Маркеснинг кейинги йилларда матбуот анжуманларидаги айрим фикр-мулоҳазаларига нақадар муштарак! Адабий чўққиларнинг юксакликларида у ўзини йўқотиб қўймади, эски кадрдонларидан юз ўгирмади, у ҳамон улар билан бирга, улар билан дардкаш, ҳамфикр...

Январь ойининг бошларида ота-онасини кўргани келганида у ҳамон эски гапларини ташламаганди. Мавзу ҳам ўша-ўша: Куба инқилоби, Че Гевара шахсининг буюклиги, Фидель Кастро олиб бораётган халқпарвар сиёсат... ва Колумбиянинг сиёсий аҳволи...

У оромкурсида ўтирганча январь куёшининг ажойиб ҳароратидан лаззатланарди. Мен унинг гапларини тинглаб, ҳозир нима ҳақда орзу қилаётган экан, деб хаёл сурардим.

“Полковник Аурелиано Буэндиа ёлғизлик чангалидан қутулиш ниятида

бетиним ҳаракат қилар, бу йўлда ўзини ўққа-чўққа урар, қандай бўлмасин, ундан халос бўлиш учун талпинарди. У ўттиз икки марта уруш бошлашга эришди, неча-неча маротаба ажал билан юзма-юз келди, бироқ унга ҳам фириб бера олди, шон-шуҳрат кишанларидан оддий турмушнинг афзаллигини деярли қирк йил кечикиб бўлса ҳам англаб етиш учун шон-шуҳрат балчиқларига чўчкадек ағанади”.

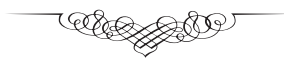
Мухлислари даврасида фаромуш ўтирган маҳал Гарсиа Маркеснинг кўнглидан нималар ўтади, нималар унинг хаёлини банд этади? Мўъжизакор болалигимми ёки хаётида ўчмас из қолдирган бувасининг сиймосими? “Кейин (бувасининг вафотидан сўнг – Э. М.) хаётимда нурсиз кунлар бошланди. Мен ўсиб-улғайдим, илм олдим, саёхатга чиқдим, бироқ булардан биронтаси юрагимга ўша, бир вақтлари, бувам тириклигида мен ҳис қилган шавқни беролмасди. Ўшандан буён хаётимда айтишга арзигулик биронта воқеа юз бермади”.

У Манга туманидаги киндик қони тўкилган уйнинг каттакон хонасида ўтирарди, одамлар кириб-чиқиб турибди, машҳур кишиларга заррача аҳамият қилмаётган болалар тиним билмай шовқин солишади, катталар эса аксинча, ундан кўз узишолмайди, у хона ўртасида ўтирган кўйи ўзининг хаёллари гаштини суради: “Бузрукнинг кузи” аввалги асарларингдан кучлироқми?” – “Билмайман, бу кейинчалик маълум бўлади; қолаверса, бу саволларга мен эмас, китобхонлар жавоб бергани маъқул...”

Кўчадан келаётган шовқинни эшитиб у тўхтаб қолади, ўрнидан туриб, хавотирланиб деразадан қарайди. Ҳеч ким кўринмайди. Кимдир шаҳар марказига бориб, сайр қилишни унга таклиф этади. “Кўчага чиқамиз деяпсанми? Эсинг жойидами ўзи? Барранкильеда бир сафар кўчага чиққанимни биламан, ўт ўчирувчилар таниб қолиб, холи-жонимга кўйишмаганди”. Лекин шу он унинг овози ўзгариб, хуррам бир оҳанг касб этади: “Мени кўриб, уларнинг: “Габоо-оо!” деб қичқиришганини эшитсанг эди!”

Кўча эшиги тарафдан шовқин-сурон эшитилди-ю, у ғайриихтиёрий равишда, ичидан келган қандайдир буйруққа итоат этган каби ошхонага чиқди. У ерда узок ўтирди, сўнг хаёлини бир жойга жамлаб, ўзича қизиққан киши бўлиб: “Ким экан у?” деб сўради ва ўрнидан туриб, қора кўзойнагини тақиб, ҳеч кимга лом-мим демасдан такси чақирди-ю, Бокаграндега жўнади. Бироқ, ярим соат ўтар-ўтмас, қовоғидан қор ёғиб қайтиб келди: эҳтимол, қайноқ кумларни ҳовучига ололмаган, денгизнинг шўртанг сувини татиб кўролмаган, гуайява бўйларидан тўйиб-тўйиб хидлай олмаган ва демакки, болалик дунёсига қайтиб боролмаган, ўша пайтдаги беғуборликни юрагида қайта ҳис этолмаган бўлса керак. Уйга келса, тумонат одам. Уни кўриш умидида айвонда кутиб ўтиришибди, ўша замон юраги сиқилиб, яна диққати ошди ва бир он кўринди-ю, кўздан ғойиб бўлди. Унинг ҳеч кимни кўргиси йўқ. У яна ўзининг дунёсига қайтиб кетди, яхши қолинлар...

Картахена, 1972 йил

АРМАНДО ВИЛЬЕГАС

Армандо Вильегас абстракционизм жанрида ижод қилган rassomlardan бири. Унинг мифологик, тарихий, манзаралар мавзусида яратган асарлари мухлислар эътиборини қозонган. У 1926 йилда Перунинг Помабамба шаҳрида туғилган. Вильегас Перу тасвирий санъат институтини 1950 йилда тамомлаб, ранг-тасвир ўқитувчиси дипломини олди. 1952 йилда Богота шаҳридаги Колумбия Миллий университетининг тасвирий санъат мактабида деворга расм солиш соҳасида ўқишини давом эттирди. Ўқиши давомида Боготадаги Кальехон санъат галереяси билан ҳамкорлик олиб борди. У ерда ижодкор тасвирий санъат

оламининг турли вакиллари билан танишди.

1954 йилда унинг биринчи кўргазмаси шу санъат галереясида намойиш этилди. Кўргазмани очиб берган ёзувчи Габриэль Гарсиа Маркес шундай деган эди: “Мен бу ажойиб асарлар негизида тасвирий санъатнинг чуқур фалсафий моҳиятини англадим, уларни томоша қилиб завқ олдим”. Рассом 1955 йилда Богота санъат саройида илк бор мукофотга сазовор бўлди. Ижодкор умрининг 60 йилини изланишга бағишлади. У доимо ижодий яратувчанликка чанқоқ бўлиб, тасвирий санъат имкониятларининг чек-чегараси йўқлигини, изланган сари унда янги-янги қирраларни кашф этганини кўп маротаба таъкидлаган. У узок вақт Колумбия Миллий университетининг тасвирий санъат факультети декани бўлиб, ёшларга ўз тажрибаларини ўргатиб, уларга сабоқ беришдан чарчамади. Вильегас 2013 йилда санъатдаги хизматлари учун Астурия шахзодаси мукофоти билан тақдирланди. Ҳозирги кунда унинг кўплаб картиналари Боливар номидаги замонавий санъат музейи ҳамда шахсий коллекцияларда сақланади.

Армандо Вильегас 2013 йил 29 декабрда Богота шаҳрида вафот этди.

Журналимиз муковасида rassomning “Овчи” портрети берилмоқда. Овчининг юз ифодаси жиддий, унга икки лочини ҳамроҳлик қилмоқда. Йигитнинг кўзларида қатъият ва ғалабага бўлган ишонч кўзга ташланади. Ижодкор тасвирда ранглар ва шакллар уйғунлигига эришиб, томошабинга асарни ўз дунёкарашига кўра қабул қилиш имконини беради. Рассомнинг “Пума жангчиси” асарида ҳам ҳайвонот олами билан одамлар ўртасидаги боғлиқлик, ўхшашлик ва уйғунлик акс эттирилади. Шунингдек, Армандо Вильегаснинг “Икар”, “Кулранг совутдаги аскар”, “Суворий”, “Камалак жангчиси”, “Дубулға” каби картиналари ҳам эътиборга молик. Мусавир қаламига мансуб “Коинот”, “Юлдузлар”, “Тропик иқлим”, “Тинчлик руҳонийси” асарлари мажозий маъноларга бойлиги, уларда тасвирланган ҳаёлот оламининг кенглиги билан томошабинни ўзига жалб этади.

Аброр УМАРОВ тайёрлади

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

2 ИЮЛЬ 1724–1803 йиллар. **ФРИДРИХ ГОТЛИБ КЛОПШТОК**, немис шоири. “Мессиада” поэтик тўплами, “Одамнинг ўлими”, “Соломон”, “Давид” трагедиялари шуҳрат келтирган.

3 ИЮЛЬ 1831–1894 йиллар. **ЭДМУНД ХОЖСОН ЙЕЙТС**, инглиз ёзувчиси, драматург. “Иш вақтидан кейин”, “Сариқ байроқ”, “Менинг келишим ва уларнинг шошилиши”, “Учаётган шамшир” романлари билан ном қозонган.

4 ИЮЛЬ 1930–1993 йиллар. **ФРУНЗЕК МКРТЧЯН**, таниқли арман киноактёри. “Мимино”, “Аскар ва фил”, “Учбурчак”, “Кавказ асираси ёхуд Шурикнинг янги саргузаштлари”, “Уттиз уч”, “Айболит-66”, “Кеча, бугун ва доим”, “Али бобо ва қирқ кароқчи”, “Ёпиқ эшик олдида”, “Тбилиси-Париж ва қайтиш”, “Тарсаки”, “Катта ютук”, “Ёнгин”, “Ярим тунда портлат!”, “Камалак формуласи” сингари фильмларда яратган образлари унга шуҳрат келтирган.

5 ИЮЛЬ 1889–1963 йиллар. **ЖАН КОКТО**, француз ёзувчиси, режиссёр, rassom. “Орфей”, “Инсон овози”, “Бепарво париваш” пьесалари, “Шоир қони”, “Икки бошли бургут”, “Сохибжамол ва махлук”, “Чорасиз ота-она”, “Орфей васияти” каби фильмлари шуҳрат келтирган.

7 ИЮЛЬ 1887–1985 йиллар. **МАРК ШАГАЛ**, белорус мусаввири. “Мен ва кишлоғим”, “Туғилиш”, “Америка ойнаси”, “Келин”, “Илтижоғўй яхудий”, “Ойна ортидаги Париж”, “Сайр”, “Ухлаётган шоир”, “Ёмғир”, “Оила ёхуд оналик”, “Одам ва Ҳаво”, “Кўча машшоғи”, “Газета сотувчи”, “Соатлар”, “Туғилган кун”, “Мовий уй”, “Ошиқлар” сингари юзлаб картиналар ижодкори.

8 ИЮЛЬ 1892–1962 йиллар. **РИЧАРД ОЛДИНГТОН**, инглиз шоири. “Севги ва уруш”, “Қахрамоннинг ўлими”, “Полковник қизи”, “Мухтасар жавоблар”, “Барча одамлар – душман”, “Аёллар ишлашга мажбур”, “Семеро Ризвага қарши”, “Виллингтон ҳаёти”, “Инсон ва афсона”, “Истаклар тасвири”, “Уруш тасвири” асарлари муаллифи.

9 ИЮЛЬ 1850–1921 йиллар. **ИВАН ВАЗОВ**, болгар шоири. “Овоз”, “Дарбадар кўшиқлар”, “Ғамгин Болгария”, “Поклик йўли”, “XX асрнинг сўнги куни”, “Рангин дунё”, “Македония кўшиқлари”, “Хўрланган одам”, “Осмонимиз остида”, “Кенглик ва ўрмон”, “Болгар қизи” шеърий асарлари билан шуҳрат қозонган.

15 ИЮЛЬ 1853–1921 йиллар. **ВЛАДИМИР КОРОЛЕНКО**, рус ёзувчиси. “Макарнинг туши”, “Аҳмоқона жамият”, “Сўқир мусиқачи”, “Лаҳза”, “Замондошларим ҳақида ҳикоя”, “Олис йўл” ва бошқа асарлари билан жаҳон адабиётига ҳисса қўшган.

18 ИЮЛЬ 1864–1947 йиллар. **РИКАРДА ХУХ**, германиялик шоира. “Романтика”, “Шеърлар”, “Кузги аланга”, “Ойдин тунлар”, “Кундаликлар”, “Эски ва янги шеърлар”, “Германияда катта уруш” каби асарлар яратган.

20 ИЮЛЬ 1917–1975 йиллар. **КОМИЛЖОН ОТАНИЁЗОВ**, Ўзбекистон (1968), Туркменистон (1964), Қорақалпоғистон (1968) халқ артисти, хонанда, бастакор. “Найлайин”, “На бўлди, ёрим келмади”, “Отлан”, “Хуш қол энди”, “Ишқинг ўтида девона бўлдим”, “Тулдаста”, “Суворай Комил” каби 100 дан ортиқ кўшиқлар яратган. “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам”, “Бозургон”, “Гўрўғли” туркумидан дostonлар, “Якпарда сувора”, “Чапандози сувора”, “Наво”, “Рост”, “Дугоҳ”, “Сегоҳ”, Хоразм мақомлари, Саъдий, Навоий, Машраб, Фузулий, Огаҳий, Махтумқули сингари улуғ шоирлар ғазаллари асосида яратилган ашулалар унинг ижросида довруқ қозонган.

25 ИЮЛЬ 1912–1990 йиллар. **МАНАС ЛЕВИЕВ**, Ўзбекистон халқ артисти, композитор. “Меҳр ва Сухайл” балети, “Семурғ”, “Тошболта ошиқ”, “Кимга тўй, кимга аза”, “Олтин кўл” “Омон Али – Замон Али” каби ўнлаб спектакллар, “Ёр-ёр”, “Маҳаллада дув-дув гап”, “Ўткан кунлар”, “Мафтунингман” фильмларига куйлар, хор ва оркестр учун мусиқалар, поэма, сюита, вальс ва кантаталари билан ўзбек мусиқа санъатига ҳисса қўшган.

26 ИЮЛЬ 1875–1939 йиллар. **АНТОНИО МАЧОДО РУИС**, испан шоири. “Ёлғизлик”, “Кастилия кенглиги”, “Янги кўшиқлар”, “Альваргонсалес замини”, “Хуан де Майрена”, “Уруш” ва бошқа кўплаб шеърый асарлар муаллифи.

1924–1989 йиллар. **ОТАР ТАКТАКАШВИЛИ**, грузин композитори. “Миндия”, “Унвон”, “Уч новелла”, “Ойнинг ўғирланиши”, “Хуштор”, “Биринчи муҳаббат” опералари, “Қиш эртаги”, “Юксак ёз осмони”, “Антигона”, “Дон Карлос”, “Тўй” каби драматик сахна асарларига, “Абадият қонуни”, “Душанба – одатий кун” каби фильмларга мусиқалар, кўплаб симфония, кўшиқ, соната, ораториялар яратган.

29 ИЮЛЬ 1879–1942 йиллар. **ЖИГМОНД МОРИЦ**, венгриялик ёзувчи. “Асл истеъдод”, “Хилват”, “Машъала”, “Ўлимингга тик қара”, “Бахтли одам” романлари, “Эрдей” тарихий трилогияси, “Қариндош” хотира асари муаллифи.

30 ИЮЛЬ 1818–1848 йиллар. **ЭМИЛИ БРОНТЕ**, инглиз шоираси. “Эллиса”, “Шеърлар”, “Эсдалик”, “Тутқин”, “Сўнгги мисра”, “Кўрқинч менга бегона” сингари шеърый асарлари, “Чақмоқли довон” романи муаллифи.

Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА тайёрлади

 Очередная глава поэмы «Фархад и Ширин» в прозаическом переводе на русский язык представлена в рубрике «Уроки Навои» (перевод К.Эргашева).

 Июльский номер журнала посвящен литературе и искусству Колумбии. В рубрике «Проза» вниманию читателей представляется повесть лауреата Нобелевской премии Габриеля Гарсиа Маркеса «Палая листва» (перевод Ш.Рахмановой). Рубрика «Рассказ о рассказе» посвящена анализу произведения известного колумбийского писателя Артуро Алапе «Огонь» (перевод А.Атахана). Рубрику «Поэтические меридианы» украсили образцы творчества Гильермо Валенсии, Порфирио Барба Хакоба, Леона де Грейффа, Луиса Видалеса, Эдуардо Карранса и других колумбийских поэтов (в переводе Х.Акбара, О.Тухташа, Д.Бегматовой). Статьи о культуре и искусстве Республики Колумбия представлены в рубрике «Глобус».

 Извечная борьба между истиной и ложью, правосудием и несправедливостью... События, описанные в романе «Индиана» популярной французской писательницы Джордж Санд, разворачиваются во Франции в XIX веке. Произведение, завоевавшее мировую популярность – в рубрике «Жемчужина мировой литературы» (перевод с французского языка Ю.Хушвактова).

 В рубрике «Из сокровищницы мастеров перевода» повествуется о жизни и творчестве Агзама Аюбова – узбекского прозаика, журналиста и переводчика, который вел активную творческую деятельность в 20-30 годах XX века. А.Аюбов перевел на узбекский язык произведения таких авторов, как Борис Пильняк, Блоску Ибониос, Анри Барбюс. Его переводческое мастерство представлено на примере рассказа П.Сумботти «Невоспитанный негр».

 Книга известного актёра, теоретика актёрского искусства Михаила Чехова «О технике актёра», вошедшая в историю мирового театра, представлена в рубрике «Мировая культура и искусство» (перевод Ж.Махмудова). Какова доля актёра: вживаться в образ героя лишь на сцене или жить этой ролью? Когда образ считается доведенным до совершенства? Среда формирует актёра или актёр создает среду? Ответы на подобные вопросы вы можете найти в данном труде.

 Статья «Древнетюркская версия «Хуастуанивта» посвящена ценнейшему памятнику письменности, который оставил неизгладимый след в философско-духовной истории тюркских народов. Доктор филологических наук, профессор Касимджан Садыков провел лингвистический анализ произведения «Хуастуанивт», созданного на древнеперсидском языке и переведенного впоследствии на тюркский язык. Ученый акцентирует внимание на специфике использования слов и состава предложений, послуживших художественному обогащению данного произведения. Читайте в рубрике «Литературоведение. Философия».

RESUME

 The next chapter of poem “Farhad and Shirin” in prose translation into Russian presented in heading “Lessons by Navoi” (translated by K.Ergashev).

 July’s issue of magazine is dedicated to literature and art of Colombia. A narrative by Nobel prize winner Gabriel Garsia Markes “Fallen Leaves” is presented in “Prose” column (translated by Sh.Rahmonova). A story “Fire” by famous Colombian writer Arturo Alape is given and analyzed in “Story About Story” heading (translated by O.Otahon). Poems by Gilermo Valensia, Porfirio Barba Hakob, Leon de Greiff, Luis Vidales, Eduardo Carransa and other Colombian poets are presented (in translation of H.Akbar, O.Tuhtash, D.Begmatova) in “Meridians of Poetry”. An article about culture and art of Colombia is published in “Globe” column.

 A battle between truth and lie, justice and inequity never ends... Events described in the novel “Indiana” by famous French writer Georg Sand take place in France in XIX century. This popular work is presented in “Treasures of World Literature” heading (translated from French by Y.Hushvaqtoy).

 Uzbek writer, journalist and translator Agzam Ayubov’s life and creative work presented in “Treasures of Great Translators” heading. He worked in 1920-1930 of XX century and translated into Uzbek works of such authors as Boris Pilniak, Blosku Ibonius, Anry Barbius. His translation skill is given in an example of a story by P.Sumbotti “Ill-mannered Black Man”.

 A well-known judge of theatre criticism Michail Chekhov’s book named “About Actor’s Technique” which was a great event in history of world theatre presented in the heading “World Culture and Art” (translator J.Mahmudov). What is a duty of an actor? Must he grow into a role only in a stage or he has to live like his characters? Does an audience form an actor or an actor forms an audience? You can find answers to these questions in this work.

 A monograph “An Old Turkic Version of “Huastuanivt” is about one of the most valuable written monument in philosophical-inward history of Turkic nations. A doctor of philological sciences, professor Qosimjon Sodiqov made a linguistic analyze of “Huastuanivt” which had been written in old Persian and then was translated into Turkic language. The scientist pays attention to specific use of words in composition of sentences in this ancient work. Read the monograph in the heading “Literary Criticism. Philosophy”.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2015 йил июль сони

Навбатчи муҳаррир: А.ОТАБОЕВ
Техник муҳаррир, расом: Д.ҲАМИДОВА
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829
2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 13.08.2015 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 2350 нусха. 3943 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида териблиб, “Shaḡq” НМАҚда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© Жаҳон адабиёти, 2015 й.